

MAGYAR **Lettre**

EURÓPAI KULTURÁLIS FOLYÓIRAT - 2014 NYÁR

I
N
T
E
R
N
A
T
I
O
N
A
L
E

Aczél Géza • Ayse Gül Altınay
Martin Amis • Bernardo Atxaga
Natalka Babina • Balázs Attila
Bán Zsófia • Jana Beňová
Bugarszki Zsolt • Ian Buruma
Ruxandra Cesereanu • Darvasi László
Roddy Doyle • Esterházy Péter
Forgách András • Juan Goytisolo
Ulrike Guérot • Kali Kinga
Eve Marie Kallen • Christian Kracht
Vahram Martiroszjan • Robert Menasse
Robert McLiam Wilson • Terézia Mora
Christian Moraru • Nádas Péter • Edna O'Brien
Herberto Padilla • Tanja Petrović • Caradog Prichard
Manuel Rivas • Mariana Sampaio • Jochen Schmidt
Spiró György • Leander Steinkopf • Stenczer Sára
Matthew Sweeney • Gonçalo M. Tavares • Colm Tóibín

SPIRÓ
AZ ÍRÓK EURÓPÁJA
ÖRMÉNY ANZIX

JCE

JEUNE CRÉATION EUROPÉENNE

BIENNALE D'ART CONTEMPORAIN

Fiatal Európai Alkotók – Kortárs Művészeti Utazó Biennálé
8 ország – 48 művész

<http://jceforum.eu>

Franciaország – Montrouge, Hollandia – Maastricht, Litvánia – Klaipėda,
Magyarország – Budapest, Németország – Hamburg, Olaszország – Como,
Spanyolország – Figueras, Portugália – Amarante

FOLYAMATOS MŰLT

MEGHÍVÓ

MEGNYITÓ: 2014. MÁJUS 28.
(SZERDA) 19.00
FÉSZEK MŰVÉSZKLUB | 1073
BUDAPEST, KERTÉSZ U. 36.

A KIÁLLÍTÁS MEGTEKINTHETŐ:
2014. MÁJUS 29 - JÚNIUS 20.
H-P 14.00-18.00

TISZTELETTEL MEGHÍVJUK ÖNT

A FOLYAMATOS MŰLT - KORTÁRS REFLEXIÓK A SZOCIALIZMUS KULTURÁLIS HAGYATÉKÁRA
CÍMŰ KIÁLLÍTÁS MEGNYITÓJÁRA.

A KIÁLLÍTÁST SASVÁRI EDIT MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ ÉS GEORG SCHÖLLHAMMER SZERKESZTŐ, KURÁTOR NYITJA MEG.
A MEGNYITÓT KÖVETŐEN A SOHARÓZA KÓRUS ZENÉS PERFORMANSA LESZ HALLHATÓ A KUPOLATEREMBEN.

KIÁLLÍTÓK: ANTAL BALÁZS & HATHÁZI LÁSZLÓ | BAGLYAS ERIKA | PHIL COLLINS
ESTERHÁZY MARCELL | GERHES GÁBOR | GRUPPO TÖKMAG | IPSICS BARBARA
KOVÁCS OLÍVIA | MOLNÁR DÓRA ESZTER | CIPRIAN MUREȘAN | TILO SCHULZ
VÁRNAI GYULA | GITTE VILLESEN | ARTUR ŻMIJEWSKI

KURÁTOR: NAGY EDINA TÁRSKURÁTOROK: BENE ZSÓFIA, FEIGL NÓRA, JUHÁSZ ANNA, MÁRTON ZSÓFIA, MUCSI EMESE, SALAMON JÚLIA
KIÁLLÍTÁSDESIGN: HORVÁTH ANNA

A KIÁLLÍTÁSHOZ KAPCSOLÓDÓ PROGRAMOK

MÁJUS 29.
20.15 | PHIL COLLINS: MARXISM TODAY CÍMŰ VIDEOMUNKÁJÁNAK VETÍTÉSE
| CIRKO-GEJZÍR MOZI |
21.00 | BESZÉLGETÉS A FILMRŐL
JÚNIUS 7.
15.00 | DIAVETÍTÉS: VÁLOGATÁS AZ '50-ES, '60-AS ÉVEK
PROPAGANDA DIAFILMJEIBŐL | ŐRÖKMOZGÓ MOZI |
17.00 | TÁRLATVEZETÉS
JÚNIUS 14.
15.00 | PHIL COLLINS: MARXISM TODAY CÍMŰ VIDEOMUNKÁJÁNAK VETÍTÉSE
| CIRKO-GEJZÍR MOZI |
17.00 | TÁRLATVEZETÉS

JÚNIUS 18.
20.15 | PHIL COLLINS: MARXISM TODAY CÍMŰ VIDEOMUNKÁJÁNAK VETÍTÉSE
| CIRKO-GEJZÍR MOZI |
JÚNIUS 19.
ZÁRÓESEMÉNY
15.30 | TÁRLATVEZETÉS
17.00-18.30 | KERÉKASZTAL-BESZÉLGETÉS
| FÉSZEK, GÖBELINTEREM |

TOVÁBBI HELYSZÍNEK: CIRKO-GEJZÍR MOZI | 1055 BP, BALASSI BÁLINT U. 15-17
ŐRÖKMOZGÓ MOZI, 1073 BP, ERZSÉBET KÖRÚT 39.

nem ideológia, nem politika

Csak az emberek közti viszonyok ábrázolása

EVE-MARIE KALLEN ■ Szeretnék megtudni néhány dolgot arról, hogyan látja élet és irodalom kapcsolatát. Sok műfajban alkotott, éveken át, komoly életművel rendelkezik. Írt történelmi regényt és science fictionot, drámát, esszét, recenziót, és fordított is sokat. Ugyanakkor tanított az ELTÉ-n és a Színművészeti Főiskolán. Hogy valami egyszerű kérdéssel kezdjem, honnan van ideje és energiája ennyi mindenre?

VALUSKA GÁBOR FELVÉTELE
SPIRÓ GYÖRGY ■ Érdekesnek találtam mindezt. Egy részük nem is munka. Például, ha történelmi regényre készül az ember, archívumokban üldögel, krónikákat, leveleket és ilyesmiket olvas, így olyan emberekhez kerülhetek közel, akikkel nem találkozhattam az életben. Éppen ez a szórakoztató a történelmi regények és drámák írásában, hogy a műltről sokkal több információval rendelkezünk, mint arról a korszakról, amelyben élnünk adatott.

■ De van valami távolság, ami elválaszt minket a múlttól. A műltről való tudásunk mindig közvetett. A Fogság c. történelmi regényét olvasva nagyon sokat megtudtam arról a korszakról, a Krisztus utáni első évszázadról. Nagyon kiütögte a látókörömet. De milyen érzés volt Önnek a mában élő emberként történelmi regényt írni egy olyan bonyolult és távoli témáról, mint a zsidó nép élete és fogsága a mediterrán térségben, Krisztus korában?

■ Nincs állandó személyiségem a regényeimben. Olyan szereplő sincs, aki az én hangomon szólalna meg. Olyan szerző vagyok, aki inkább színész, és minden művében mást játszik. Szeretek különböző lehetőségekkel játszani. Mindig valami újat szeretnék csinálni, és olyan formával kísérletezem, amelyet még nem ismerek. Nem szeretném ismételnem magamat.

■ Ön több embert testesít meg egy személyben és több országot is, az a benyomásom. Egyfelől tanár, oktató, másfelől művész. Más szóval érdekes összjáték áll fenn személyisége elemző és szabad, kreatív része között. Kifejtené egy kicsit, hogy is van ez?

■ A hetvenes években kezdtem tanítani az ELTÉ-n, majd a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Színházakban is dolgoztam, tizenegy évet töltöttem dramaturgként Kaposvárott, három évet igazgatóként Szolnokon. A tanítás másfajta volt, mint most. A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején a tanárok és a diákok tudása között nem volt akkora szakadék, mint újabban. Első tíz évemben sokat tanultam a diákjaimtól, ezt a színházi munkámban is tudtam hasznosítani. Megtanultam tanítani, érdekes volt.

Az utolsó tíz évben, 2000-től ellaposodott az egész. A diákok kevesebb tudással érkeznek, de

még fontosabb, hogy megváltozott a mentalitásuk. Nem érdeklik őket azok a dolgok, amiket én tanítanék. Nem az általuk elolvasott művek számáról van szó, hanem az életben elfoglalt helyzetükről. Mintha nem tudnák, mit jelent emberi lénynek lenni. Nincsenek otthon a családban. Nem érzik, melyek az alapvető emberi viszonyok. A Színművészeti Egyetemen jöttem rá erre, éppen Csehovot tanítottam. Jövendő színészek, dramaturgok, rendezők járnak oda. Érdekes volt, mennyire nem értik két karakter kapcsolatát.

A romantikus váteszek ellen – Kerengő

■ Magyarországon és más kelet-európai országokban az író sokszor lépett úgy fel, mint egész népének szószólója. A dyt is mindig ilyennek láttam.

■ Nagyon szeretem Ady költészetét. Számomra ő a legnagyobb magyar költő. Nemigen lehet más nyelvekre lefordítani. Egyetlen kivételt ismerek, Miroszlav Krleža, a nagy horvát író, aki tökéletesen tudott magyarul, lefordította az általa válogatott Ady-verseket, méghozzá konzseniálisan. Egy Ady-szerű alakról írtam az első regényemet. Nem annyira a költészete érdekelt, hanem hogy az első két nagy gyöngye kötet után hogyhogy harminc éven kiadta a híres, immár zseniális Új Verseket. Tudatosan dolgozott azon, hogy zsenivé tegye magát. Alapjában még csak tehetséges sem volt.

Éppen ez érdekelt a Kerengő c. első regényemben. Vettem egy hasonló figurát, tehetségtelen, lézeng, de valaki akar lenni, valamit ki akar hozni az életéből, nem is tudja, micsodát. Morálisan megtisztítja magát, teljesen egyedül, csak hogy bebizonyítsa, érdemes az életre. Ez érdekelt Adyban, nem a költészete. A kérdésem: hogyan lehetséges, hogy valaki a semmiből megcsinálja magát. Mert ő megcsinálta.

■ Így van ez ma is? A magyar íróknak még mindig megvan ez a társadalmi szerepvállalásuk?

■ Sajnos igen, legalábbis egy részüknek. Nem jó az irodalomnak, ha a romantikus vátesz-hagyományt folytatjuk. Egész életemben ez ellen hadakoztam. Éppen azért érdekelt néhány romantikus író és költő, mert ezt a különös lelkiállapotot akartam ábrázolni. Ez a hagyomány magyar is, lengyel is. Megpróbáltam a mélyére nézni. Az a probléma, hogy ahol nincsenek meg a normálisan működő intézmények, ott jövőbelátók, jószok, vátesz-költők pótolják őket, és nagyon nyomorúságos az az ország, amelyben bennük kell a népnek megbízni, intézmények híján. Sajnos egész Kelet-Európában máig itt tartunk.

■ Mi is ismerjük ezt a jelenséget Németországban. Ott van Günther Grass, ott volt Heinrich

Böll meg a Gruppe 47, ők mind felemelték a szavukat, amikor szükségesnek látták.

■ Az íróknak nálunk valamit képviselniük kell: társadalmi rétegeket, etnikai kisebbségeket, vagy éppen az egész nemzetet, elsősorban azonban valamilyen ideológiát. A magam részéről senkit és semmit nem akarok képviselni. Se politikát, se ideológiát, engem csak az emberi viszonyok érdekelnek, ezt ábrázolom. Sajnos nem tudjuk teljesen leküzdeni ezt a premodern, romantikus várakozást, amely a közösségi szellem szűkös viszonyai közé szorít minket, és elveszi azt az emberi jogunkat, hogy egyéniségként élhessünk. Az olvasók papi helyzetbe kényszerítik az írókat, én ebben a szerepben kínosan érzem magam. A legtöbb kelet-európai írónak nincs baja azzal, hogy papként vagy valamely párt szószólójaként kezelik, de nekem van.

■ 1989/90-ben a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet idején tanultunk le a politikai szerepvállalásukról. Ott volt Göncz Árpád mint magyar, Václav Havel mint csehszlovák köztársasági elnök, Blaga Dimitrova is fontos politikai szerepet vállalt Bulgáriában. Ezek az idők már elmúltak?

■ Nem múltak el. Éppen azért, mert az intézmények nem működnek megfelelően, és a nép vezéréket akar követni. Az írók maguk is szeretnek vezérek lenni.

■ Gondolja, hogy ebben valami kollektív lelkiismeretnek is van szerepe?

■ Bizonyára. Én azonban inkább sírásra és nevetésre szeretném készíteni az embereket.

■ Megszólalt a színházi ember!

■ Nem csak darabszerzőként művelem ezt. Sokan nevettek a regényeimben is, és a végén sírtak. Persze foglalkozom politikával a műveimben, a politika fontos része az életnek, de én nem politikailag gondolkodom. Mindig ellenzékben voltam és maradtam is, nem politikai, hanem szellemi ellenzékben.

SPIRÓ György

Kerengő
Szépirodalmi, 1974
Helikon, 1995
Magvető, 2012

A jövevény
Szépirodalmi, 1990

Shakespeare
szerepösszevonásai
Európa, 1997

Az Ikszek
Szépirodalmi, 1981
Európa, 1994
Magvető, 2007

A jégmadár
Ab Ovo, 2001

Mit ír az ember, ha
magyar
esszék
Ab Ovo 2003

Drámák I-IV.
Scolar, 2008-2012

Feleségverseny
Magvető, 2009

Fogság
Magvető, 2005,
2012

Fogság
szélelvezetek
Magvető, 2006

Kémjelentés
Magvető, 2011

Messiasok
Magvető, 2007

Tavaszi tárlat
Magvető, 2011

Magtár
Magvető, 2012

Álmodtam neked
Magvető, 2013

„Békevadást”
Magyar Lettre
Internationale, 92

(Csontos Erika
interjúja)
„Pilatushoz
vacsorára”
Magyar Lettre
Internationale, 58

2014 nyár

■ *Mint önállóan gondolkodó szabad individuum.*

■ Persze. Nem megyek bele a napi politikába, részben az ízlésem nem engedi, részben pedig nincs elég információ arról, mi zajlik a színpad mögött. A múltból sokkal több az információ, mint a jelenről. Nem tudom, mit művelnek az Ovális Irodában, nem vagyok ott, és nem fogják elárulni nekem. Azt sem tudom, mit csinálnak Moszkvában, nem élek a Kremlben sem. A kétezer évvel ezelőtti forrásokban sok olyan fontos információ van, amilyennel a máról nem rendelkezünk.

Más képességeket mozgósít a dráma, mint a próza

■ *Milyen érzés íróként, ha színdarabon dolgozik, mint a Csirkefej vagy a Kvartett vagy bármely másik darabja, más, mint regényt vagy esszét írni?*

■ Van különbség. A lelkemnek más részét mozgósítja a próza, mint a dráma. Úgyhogy eltérő képességeimet használom az egyiknél vagy a másiknál.

■ *Ez azt jelenti, hogy mindig képekben, jelenelekben vagy párbeszédekben gondolkodik?*

■ Muszáj látnom a belső szememmel, mi zajlik a színpadon. Sok erőfeszítésbe kerül, hogy meglassam, ez maga a munka, amit el kell végezni. A próza másként terheli meg az embert. A Fogságon tizenkét évet dolgoztam. Tíz évig gyűjtöttem az anyagokat, miközben egyéb műveket írtam, és fogalmam sem volt, minek olvasok annyit. Aztán két év alatt megírtam.

Különböző a megterhelés. Prózát írva újra és újra megírja az ember ugyanazt. Az egyetlen különbség az amatőr és a profi között, hogy az amatőr egyszer írja meg, a profi pedig tízszer.

■ *Más szóval az írásból van elég türelme, de a műveit színpadra állítani próbáló emberekhez nincs?*

■ Igen. Amikor darabot ír az ember, elég, ha egy nap egy jó mondat vagy egy jó helyzet összefűző. Az a nap már nem múlt el hiába.

■ *Azért kérdeztem, mert érdekesnek találtam, hogy milyen nyers naturalizmussal dolgozik a színpadon.*

■ A *Csirkefejet* több mint harminc országban mutatták be. Két másik darabomnak volt még közel ennyi bemutatója, a *Kvartett* címűnek és a *Prabnak*. Nem értek egyet azzal, hogy naturalista módon írják. A nyelvük kicsit trükkösebb, mint tűnt '86-ban, amikor a Katonában a *Csirkefejet* próbálták. Bizonyos kifejezéseket használok, amelyek akkoriban nem voltak szalonképesek. De a színészek azért szerették ezt a nyelvet, mert értették, mit akarok. Ama bizonyos csúnya szavak szabadvers formába voltak ágyazva, egy különös töredékes mondatstruktúrába. Zygmunt Krasiński, a nagy 19. századi lengyel drámaíró által talált formát vettem át. Ebben a formában nincsenek teljes mondatok, nincs központozás, csak gondolatjelek egyes töredékes mondatok között. Különleges, töredezett szabadvers. Ugyanakkor a magyar nyelv szellemének a jambus nem felel meg, hiszen a magyarban az első szótagon van a hangsúly. Mióta ezt tudom, nem használok jambusokat. De amikor látszólag normális nyelven nyilvánulnak meg a hőseim, akkor is megpróbálom a

szöveget megemelni. Ezért nem gondolom, hogy tényleg realista drámaíró lennék. Az lehet, hogy a rendezések többsége naturalista. Előfordult pár-szor, hogy az ízlésemhez képest túlságosan földközeli módon adták elő darabjaimat. De olyan előadásokat is láttam, amelyek az ógörög stilizáláshoz közelítettek. Van lehetőség az antik és a naturalista forma vegyítésére, ezt szeretem a legjobban.

■ *Ami a nyelvet illeti, ha összehasonlítom azt a nyelvet, amit a darabjaiban és a regényeiben használ, nagyon nagy a különbség.*

■ Minden az iróniától függ. Prózában ajánlatos, hogy a szerzőnek legyen iróniája. Meséli az ember a történetet, és fölötte lebeg. Prózában lehetséges, hogy az ember ki-bemáskál a hősei lelkébe. Ez a mozgás nagyon jó játék, számomra ez az irónia értelme, és van distanciám attól a világtól, amelyet leírok. Drámában egyáltalán nem lehetek ironikus, a fejem bújáig bele kell sülyednem az alak lelkébe. Ott semmitől és senkitől sem tarthatok távolságot. Egy darabban nekem egyetlen saját mondatom sincs. Minden mondat a szereplőimé. Ezért sem lehet ironikusan darabot írni, a szerző nem állhat a szereplőkön kívül.

Irodalmi hatások – Gorkij, Platonov, Wyspianski, Kardos G., Weöres

■ *Érdekes, hogy milyen írói hatások érték. Van egy erős költői tradíció a magyar irodalomban. Olyan költők vannak, mint Ady, Kosztolányi, József Attila, legutóbb meg Petri György. Az az érzésem, hogy közülük sokan ma is követőkre találhatnak. Ki volt hatással az Ön munkásságára, ez hogyan alakult az idők folyamán?*

■ Természetesen fiatalkoromban minden nagy író hatott rám. Imitáltam a hangjukat. 15-16 éves koromban Juhász Ferenc volt rám nagy hatással, amikor verseket is, novellákat is írtam, mindent. De nem akartam költő lenni, drámaíró szerettem volna lenni. Sokáig, a nyolcvanas évek közepéig első és legfontosabb műfajomnak a drámát tekintettem. A magyar drámában kevés nagy név van. Vannak jó szerzők, de a magyar dráma elmarad a magyar költészet és a magyar próza mögött. Szabadnak éreztem magam, a drámában nem imitáltam senkinek a hangját.

Nem tudhattam, hogy a legjobb magyar drámát éppen akkoriban írták, amikor én a dráma művelése mellett döntöttem. Ez a darab Weöres Sándor *A kétfejű fenevadja*. A legnagyobb magyar dráma. Sajnos a mi színházainknak nincs meg a szellemi kapacitásuk, hogy méltó módon előadják. Mi is próbálkoztunk vele Szolnokon, ott se nagyon működött. Az én gondolkodásom nincs távol Weöres Sándorétól, legalábbis drámában. Ő szintén színész-alkatú ember, a költészete csupa szerepjáték, voltaképpen színházi embernek született. Sajnos nincs meg hozzá a színházi nyelvünk. Pár kiábrándító kaland után felhagyott a darabírással.

Minden jó író hatott rám, nemcsak a magyarok. A leginkább Gustave Flaubert és Makszim Gorkij. Van egy másik nagy orosz író, akinek hálaival tartozom, Andrej Platonov, nagyon nagy figura. Sok műve van lefordítva magyarra. Különleges szemlélettel ítélte meg a történelmet és a vallást, és engem amúgy is érdekelt a vallás, noha nem vagyok hívó.

Vannak más kelet-európai írók is, például Stanislaw Wyspianski, a legnagyobb lengyel drámaíró. Néhány darabját le is fordítottam magyarra. Nem volt könnyű, mert nagyon komplikált verses formában írt. Szerintem drámában Shakespeare után ő a második. Nem tudtam alkalmazni a módszereit, de bátorságot és szabadságot tudtam tanulni tőle.

Szerencsém volt, hogy nagy magyar írók barátja lehettem, egyikük Kardos G. György. Le vannak fordítva a művei németre és más nyelvekre. Főleg az *Avraham Bogatir hét napja* című regényét ajánlom, amelyet németre Alexander Lénárd fordított le, ő maga német-magyar-olasz író és fordító. Nagy alak, az ő tragikus életét dolgozom fel legújabb drámámban. Az ő legjobb könyvének címe *Völgy a világ végén*, a német címe más, *Die Kub auf dem Bast*, a braziliai német telepések nyelvjárását használja. Ő nem volt hatással a műveimre, de a személyisége csodálatos.

A másik magyar író barátom Kertész Imre. Ritka tisztesség, hogy 1976 óta a barátja lehetek. Sokat tanultam tőle, igen eredeti gondolkodó. Maguk a művei nem hatottak rám.

■ *Ami a munkásságát illeti, jól értem, hogy azt állítja, nem érte erős nyugati hatás, drámaíróként meg különösen nem?*

■ Így van.

Semmi zsidó hagyomány – majd a Messiások és a Fogság

■ *Kíváncsi vagyok, mennyire volt nagy fontossága a zsidó szellemiségnek a gondolkodásában, eszmei fejlődésében. A Fogságból tanultam valamit, ami megválaszolt egy kérdést, ami mindig foglalkoztatott. Hogy hogyan érezhették magukat a zsidók az egyetlen választott népnek a többi között. Uri az egyetlen, aki azt mondja, hogy ennek nincs értelme, mert minden emberi lény és minden emberi entitás egyaránt „választott”. A zsidó nép speciális történelmi körülmények között alakította ki a hitet a kiválasztottságában, amikor kisebbségben voltak, és nem volt más választásuk, mint hogy ezzel a gondolattal bátorítsák magukat. Örülök, hogy megválaszolta ezt a kérdésemet.*

■ Semmi zsidó nincs bennem, miközben olyan családból származom, amely a náci törvények szerint száz százalékig zsidó. Már a nagyszüleim teljesen magyarok voltak. Nem voltak vallásosak és nem tudtak más nyelven. Mindkét ágon szegények voltak. A szüleim mindig magyarnak gondolták magukat, noha zsidóként üldözték őket, ők pedig bujkáltak a nyilasok alatt. Semmi közük nem volt a valláshoz. Apám kommunista volt, és az is maradt a haláláig. Semmi zsidó hagyomány nem szállt át rám. Anyám azt mondta, amikor hat évesen iskolába kellett mennem: „Mi zsidók vagyunk, ami azt jelenti, hogy ugyanolyanok vagyunk, mint a többi magyar, de ha lezsidóznak, üssél!” Bölcs tanács volt.

Semmi bajom nem volt a zsidósággal, nem érdekelt. Csak akkor kezdett érdekelni, amikor egy érdekes lengyel történetre bukkantam. A 19. század közepén a párizsi lengyel emigránsoknak volt egy megváltójuk, aki Jézus inkarnációjának mondta magát, Andrzej Towianski a neve, és

hittek benne. Azért akartam megírni ezt a témát, mert a legnagyobb lengyel költők lettek a hívei, Mickiewicz, Słowacki és mások. Párizsban éltek a negyvenes években, és életük végéig hitték, hogy ez az ember az eleven Jézus Krisztus. Érdekes szekta. Voltak benne zsidók is Vilniusból, amelyik lengyel és zsidó város volt egyszerre. A zsidók Új-Jeruzsálemnek hívták akkoriban, mert sok zsidó, köztük fontos alakok életek benne.

A *Messiások* című regényem egyik főhőse zsidó, történelmi alak, az apja volt a diaszpóra legfontosabb nyomdásza. Hősöm neve Gershon Ram. Obama elnöknek is volt ebből a családból való tanácsadója, és Mihail Romm, a híres szovjet filmrendező is rokon. Gershon Ram fellázadt a családja ellen, először haszid lett, aztán Towianski követője. Kikeresztelkedett, találkozott a pápával, aztán Jeruzsálemben az új hitére próbálta téríteni az ott lakó zsidókat, szóval érdekes élete volt.

Miközben gyűjtöttem az anyagokat a regényhez, kiderült, hogy a Ram família hadban állt az én familiámmal, mert a Spira család szintén nyomdász volt, de nem Vilniusban, hanem Grodnóban, ugyancsak Litvánia, és szintén nyomtatták a *Jeruzsálemi Talmudot*. Nagypapának még Spira volt a neve, csak rosszul írták az anyakönyvbe, így lett Spiró. A név Speyer város nevéből származik, sok zsidó élt ebben a német városban a 12-14. század között. Speyer lengyel neve Spira. A lengyel zsidók az Orosz Impériumba kerültek Lengyelország felosztásakor, és a két nyomdász család harca miatt számos oldalági felmenőm Szibériában halt meg.

Csak ekkor kezdett érdekelni a zsidó mentalitás, történelem, vallás, ezt a speciális misztikus lengyel szektát kutatván. Ha valaki az emberek lelkeivel és érzelmeivel foglalkozik, és az író ezt teszi, kötelező foglalkozni a vallással, és hát az egyik alapvallás a zsidó. A kereszténységet nem is lehet megérteni nélküle és a görög mitológia nélkül.

■ *Ezek a kérdések részei a közös kulturális örökségünknek. Nagyon izgalmasnak találtam a Fogságot olvasva, milyen sok kifejezés került be az ókori görög nyelvből a zsidó rituálékba és intézményekbe, mint a szinedrion és sok más. És kiderült számomra az is, hogy milyen felvilágosító hatással voltak rájuk Szokratész tanításai – az én szememben Jézus Szokratész nyomdokain jár. De a zsidó hagyományok és rítusoknak megvan az a tragikus aspektusa is, hogy a passzívításra nevelés különböző módoszatai.*

■ Úgy látom, a zsidó vallás akkor, kétezer évvel ezelőtt a legkellemetlenebb vallás volt, azóta sincs ilyen. Túl bonyolulttá vált. Napi huszonnégy óras börtön lett. Egész napi teljes odaadást igényelt. Forradalomnak kellett kitörnie, ki is tört, ez a kereszténység. A keresztény ág háromszáz éven át a zsidó valláson belül létezett. De már korábban is rettentően megosztott volt a zsidóság vallásilag, egy csomó szektával, mély, kölcsönös, belső gyűlölködéssel. Erről sem a zsidók, sem a keresztények nem szeretnek megemlékezni mind a mai napig. A Jézus szekta normális pharmakoi nevű csapatként vándorolt városról városra, faluról falura, gyógyítók voltak, a korabeli normáknak megfelelően kezelték őket, és akit meg lehetett gyógyítani, azt meg is gyógyították. A zsidók átvették a görög gyakorlatot, és Jézus az öccseivel és

a barátaival együtt ebből élt. Nem eszénusok voltak, hanem gyógyítók. Voltaképpen nem is vallásos szektáról van szó, elvégre a vallás az élet minden területét áthatotta, így a gyógyítást is, de nem erősebben.

■ *Lehet, hogy ez így nagyon kényelmes alapot kínált az ideológiai manipulációhoz egy kormányzat számára, és a rómaiak ezt ki is használták.*

■ A rómaiak nem értették a zsidó vallást. A szuperhatalmaknak általában nincs fogalmuk arról, mi folyik a provinciáikon. Nem értik a helyi mentalitást, törvénykezést és hagyományokat. Nagy hibákat követnek el e tudáshiány miatt. A rómaiak ugyanakkor messze a legtoleránsabb szuperhatalomként viselkedtek, azóta sem volt ilyen, de még ők sem tudtak eleget.

■ *Érdekes, hogyan szerkeszti meg a Fogságot. Óriási a különbség aközött, amikor Uri Alexandriában és amikor Rómában van. Tényleg banyatlásnak indul egy idő múlva a római környezetben. Meggazdagszik, de szellemileg el van veszve. Egy adott időpontban a regény birtelen megáll, mintba a hős a halálára készülne, de ez nyitva van hagyva. Ez dramaturgiailag nagyon jó megoldás. És a zsidó háború?*

■ Lényegében Josephus Flavius két könyvéből vannak az adatok. Az egyik *A zsidó háború* – ez 66 és 70 között zajlott –, a másik *A zsidók története*.

Az alexandriai pogrom 38-ban történt, korabeli forrásokat használtam. Alexandriai Philón a regénynek is fontos alakja, ő maga két alapvetően fontos könyvet írt róla. Általában igyekszem olyan közel maradni a történetekhez, amennyire lehetséges. A „pogrom” szót nem használom a regényben, mert szláv eredetű, és jóval későbbi. Nem vetítettem vissza későbbi, például 20. századi eseményeket ebbe az első századi történetbe.

A különbség a történész és a történelmi regényíró között abban van, hogy a regényíró az olvasót nem csak a rációval akarja megfogni, hanem mélyebben, az érzelmei által. Azt akarom, hogy az olvasó érezzen valamit, nevéssen és sírjon, döbbenjen meg, féljen, érezzen együtt a főhőssel, azonosuljon vele. A történész erre nem törekszik. Azt akarom, hogy az olvasó emlékezze, ezért olyan képeket alkotok, amelyek bevésődnek és újra meg újra felmerülnek, a racionális megfontolások erre nem alkalmasak.

Ami Keletről eljut Nyugatra, az kerül hozzánk

■ *Ez sokat megmagyaráz. Szeretnék többet megtudni Spiró Györgyről az íróról és arról, hogy mi motiválja. A drámairól és a regényíró Spiró összetartozik. A regény egyes jeleneteit színpadra is lebeteme állítani. Aztán vannak olyan részek, ahol Uri gondolkodik és elemezni próbálja a dolgokat. Ezek az analitikus részek. Ugyanakkor nevelődési regény is.*

Egyetért azzal, hogy a Fogság eddigi irodalmi munkásságának legfontosabb darabja?

■ Nem tudom megítélni. Van még két vaskos regényem, az egyik a *Messiások*, az említett szektáról, szerintem jó regény, mert az anyaga objektíve remek. A másik *Az Ikszek*, az első nagyregényem. Ez is lengyel téma, főhőse a nagy színész,

Wojciech Boguslawski, a lengyel Nemzeti Színház megalapítója. A regény most jelent meg Lengyelországban, jó a fordítás. A *Messiásoké* is jó. Egyszer talán németül is megjelennek.

■ *Nagyon nagy szükség van fordításokra a kelet-európai nyelvekből a nyugati nyelvekre. Van-e olyan művek és olyan szerzők az irodalom történetében, akikről soha nem hallottunk. Kelet-európai szerzők és művek.*

■ Két nagy kelet-európai író maradt Nyugaton csaknem teljesen ismeretlen az elmúlt században, egyikük Tadeusz Borowski. 29 évesen lett öngyilkos. Az első és az egyetlen, aki Auschwitzot szépirodalomban meg tudta írni. Nem zsidó volt, lengyel volt. A novellás kötete egészen fantasztikus. Amikor Kertész Imre írta a *Sorstalanságot*, emlékezett rá, hogy Auschwitzba érkezvén az első, amit meglátott, egy futballpálya volt. Sokáig habozott, hogy leírja, mert sehol nem találta nyomát, míg végre megtalálta Borowskinál. Magyarul akkor jelent meg.

A másik nagy író Varlam Salamov. Orosz író, *Kolimai elbeszélések* a kötetének a címe. Csaknem három évtizedet töltött a Gulágon. De nem ettől nagy író. Egyszerűen óriás.

■ *Magyarországon nagyon erős az irodalmi műfordítás hagyománya. Hogyan és mikor sajátította el azt a sok nyelvet, amin beszél?*

■ Magyarországot túl szűkösnek éreztem, amikor írni kezdtem. Nyugatra mentem volna, de akkoriban nem lehetett, úgyhogy Keletre mentem, és megtanultam pár ilyen nyelvet. Rábukkantam néhány nagy íróra, és népszerűsíteni próbáltam őket magyarul. Nem volt velük sikerem. Írtam róluk, fordítottam őket, de senkit sem érdekelt. Aki még olvas, a nyugati dolgokra figyel. Ami a Keletről eljut Nyugatra, az kerül hozzánk, közvetlenül alig valami. Német szerkesztő vagy dramaturg nélkül semmi sem jön át hozzánk.

De visszatérve Borowskira. Két kötet jelent meg tőle magyarul. Az első '72-ben, a második most, néhány éve, jóval teljesebb. Válogatott verseit én fordítottam. Ezeket a könyveket nem lehet megvásárolni. A diákjaim sokat kínlódtak, hogy beszerezzék, amikor tanítottam. Nagy irodalom, de sose volt divatos. Nem kötelező tudni róla. A lengyelek maguk sem lelkesek tőle, mert élesen kritikus velük szemben.

■ *Szomorú ezt hallani, hogy a tájékozatlanság és érzéketlenség oka gyakran az érdeklődés, a tudásvágy hiánya. De badd kérdezem még egy kicsit Spiró Györgyről, a költőről! Úgy tudom, hogy valamikor filozófiai költeményeket írt.*

■ Nem túl sokat írtam, és abba is hagytam a nyolcvanas években. A verseim jobbra szerep-versek voltak, különböző alakok monológjai nem létező drámákból. Jobb, ha darabokat írok. Sokkal több lira van a novelláimban, mint a verseimben, prózában sokkal szabadabbnak érzem magam, és őszintébb vagyok.

■ *Kedves Spiró György, köszönöm a beszélgetést.*

Mirrors of Europe

Séta Európában, avagy mit tudnak a cipők?

TAVARES, Gonçalo
Manuel
Tanuljunk meg
imádkozni a
technika korában
(Bense Mónika
ford.)
L'Harmattan, 2014

„Belépni a Pártba”
(regényrészlet)
Magyar Lettre
Internationale, 92

Honnan tudjuk, mi Európa? Ránézünk a térképre felülről, és rábökünk az ujjunkkal: ez Európa! Egy piros filctollal még körbe is rajzolhatjuk, mi tartozik hozzá és mi nem, mintha Európa csak egyszerű anyag lenne, a tér egy meghatározott szelete – egy kiterjedés, konkrét forma. De Európa lehet, hogy valami más, nem csak egy olyan elem, amelynek megvan a maga hosszúsága, szélessége és magassága. Európa, hogy úgy mondjuk, mindennek ellenére, nem egy paralelepipedon.

Szóval azt mondani, hogy a térnek az a fele már nem Európa, de ez még igen, csak egy szerkesztési és geometriai bizonyosság. Korántsem emberi bizonyosság.

Valójában Európa ott lehet a legjelentéktelenebb, legkisebb dolgokban. Például, amikor egy európai megy előre az utcán, akkor maga Európa is megy előre, vagy nem? A kérdés szinte játékos, de érdekes elképzelnünk ezt az európaikat, aki sétál úgy, ahogy az ősei, a saját lábán – és nem technikai eszközök segítségével. Így a saját szervezete erőfeszítéseinek árán tökéletesen érti, mik a kiterjedések, a testében érzi, mit jelent ezer méter, száz vagy kétszáz kilométer. És így ez az ember le tudja mérni Európát emberi lépésekkel – és ez egy olyan dolog, amin elgondolkodhatunk. Egy európai, aki le akarta mérni Európát a saját lépéseivel – teste a vonalzó.

Szóval, ha ez az európai úgy sétál, ahogy az ősök, elindul Európa egyik végéből és elmegy a másikba, ez egyrészt, milyen hosszú utazás! Másrészt, csak egy megjegyzés: el fog fáradni; és harmadrészt pedig, ami a legfontosabb: ha jól belegondolunk, rájövünk, hogy a cipői nehezen fogják érzékelni azt a pontos momentumot, amikor Európa már nem Európa.

Törökországban például pont ezt lehet érezni: azt a nehézséget, amellyel a cipők és a szívverés szembesülnek, amikor meg akarják érteni a különbséget Nyugat- és Kelet-Isztambul között. Az

európai embernek meg kell tanítani a cipőit erre, mint egy megveszekedett őrültnek, meg kell nekik magyarázni azt, hogy azon az oldalon Európában voltak, most pedig Ázsiában vannak. Értitek, cipők?

Egy cipő sem fogja megérteni.

Mert, valójában, számításba kell venni a világ szövetét, és azt is, hogy hogyan reagál az elemekre. Példának okáért alapvető különbség van a szilárd talajon sétálás és a vízben való sétálás között. Amikor vízben sétálunk, egy másik elembe sétálunk, más az ellenállása, a súrlódása, más formában érintkezik a testtel. Azaz, összefoglalva: egy európai teste, ha belép a tengerbe a Boszporusz-nál, vizes lesz. És ilyenkor, ahogy belép a tengerbe, sem a testet, sem a cipőket, ezeket az anyagi és természetes elemeket, nem kell megtanítani semmire, nincs szükségük magyarázatokra. Amit általában Törökországban érzünk és kifejezetten Isztambulban, hogy Európa egyik határáról beszeljünk, az a testnek ez a képtelensége arra, hogy megérezze, belépett egy másik elembe.

(Közben.

Semmi sem idegen nekem, ami európai, ezt kellene mondania egy európai állampolgárnak. De valójában, hogy úgy mondjuk, ez nem éppen így van. Törökországban, hogy a tárgynál maradjunk, a ráismerés és az idegenség között egyensúlyozunk. Biztonságot kell éreznünk az ismerőstől és kíváncsiságot az idegen iránt, ezt tanuljuk már gyerekkorunkban az iskolában. De a test – a vágyaival, ösztönszerű közeledéseivel és távolodásával –, a szervezet, hogy úgy mondjam, van, hogy politikailag nem korrekt. Például lehet, hogy nem ízlik neki egy ismeretlen étel. És a kíváncsiság az első falat után alább hagy.)

Végülis, ha csak víz venné körbe Európát, minden egyszerűbb lenne: nem kellene semmit se tanítani a gyerekeknek az iskolában. Ha Európát csak magas hegyek vennék körül, akkor se lenne szükségünk formális vagy vizuális magyarázatokra. A test

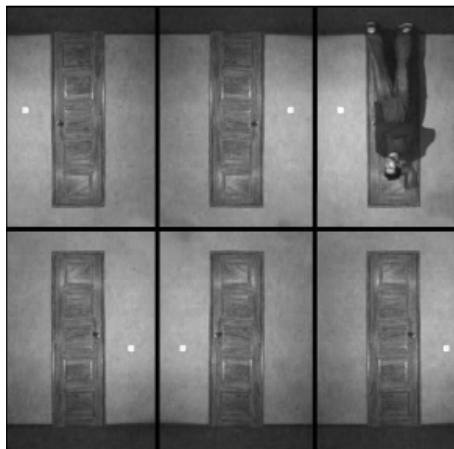
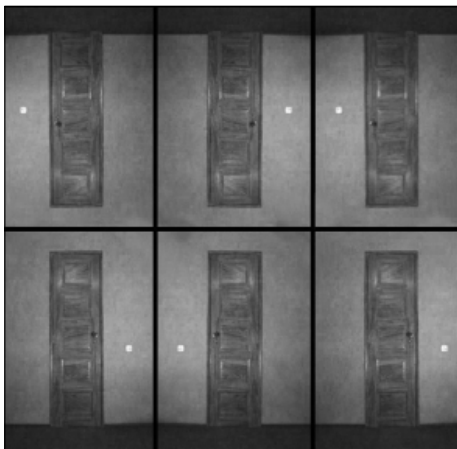
érezné a különbséget Európa és nem-Európa között a lélegzetvétel intenzitásának változásában.

De pont ez a fő kérdés: a természet nem készített térképeket. És vegyük figyelembe, hogy minden technikai fejlődés ellenére, egy európai teste még mindig a természethez tartozik (ugyebár). Lehet, hogy nem akarjuk, de így van: az európai teste közelebb van az állatokhoz és a növényekhez, mint a gépekhez. Még mindig egy természetes test. Elfogadja a törvényeket és a térképeket, amelyek elváltatják a tereket, és ezeket meg is érti a gondolkodása és az esze, de csak ennyi. Semmi több.

Így hát, ha visszatérünk a láthatatlanhoz, és elfelejtjük a nagy felületeket, Európa egy másik lehetséges definíciója: Európa az a hely, ahol egy európai előre megy és fejlődik.

Ha felülről nézzük, látunk egy apró pontot, és ha van elég türelmünk, azt is látjuk, hogyan változtatja a helyét. Ez egy ember, aki megy előre – gyalog, vagy biciklivel. Ez az ember Európa. Ott megy, már a piros filctollal megrajzolt határokon kívül jár. Ez az európai, aki megy előre, már látszólag egy másik kontinensen van. Közben pedig ott megy ő, maga Európa.

Nagyon szeretem Walt Whitman egyik sorát: „Nem vagyok én kalapom és cipőm közé zárva” (Gáspár Endre fordítása). Európa sincs a kalapja és a cipője közé zárva. Ez egészen egyértelmű Törökországban. És ez jó.

Versfikció (Európa, egy utazás)

1.
Pierre Loti, kávéház,
a temető bejáratánál,
a sírok virágágyások;
a tábla mögött virágágyások,
a virágok alulról törnek fel,
abogy kell, gyökertük
a halott testben;
biztos táplálja őket a fény,
amit a bolttest sugároz, amikor
némán és nyugodtan hagyja,
hogy a természet
előretörjön. Fölfelé.

2.
Egy helyes válasz, egy rohanó
gyerek, aki meglepő módon,
nem csap zajt a szinte szent, mert pompázatos
kövön.

A gazdagok nem csapnak zajt,
mint a többiek (és a gazdagok gyerekei így is
születnek:
hang nélkül).

3.
Egy focicspathoz tartozó
sziget
a Boszporusz közepén,
egy sziget, ami befogadja
a cserejátékosokat,
az ügyetleneket,
az elvetélt tebenségeket.
A száműzetés helye, de
nem Napóleonnak, hanem
rossz formában lévő sportolóknak.
Ez így helyes, a XXI. század
közepén.

4.
Szeretem az isztambuli eget.
A fenségesen szép kék Mecsetet.

5.
Ott abová bezuban,
a test két vagy több
darabra törik.
A felmagasztosulás helyén
a test szétesik teljesen,

megszűnik létezni,
és csak a Lélek marad.
A Kék Mecsetben még, ha
a megfelelő szögben nyújtod is
ki a kezéd, akkor sem
éred el a lábad.
Ezért meg akarod érteni meddig
mehetsz
lábak nélkül.
Valójában csak a kíváncsiság miatt nem bukunk el.
Tovább akarunk menni.

6.
Ne búcsúzz el a külvilágtól;
egy szökőkút a Sutanamed tér
közeliében, egy eldugott
kert,
a víz mintha visszafelé
folyna.
Minden rendes hang,
ez is,
lentől tart felfelé.
Így cseréljük fel
természetes tévedésből
az eszközt a hangszerral.
Klasszikus
zene az egyik sarokban,
klasszikus víz a másikban.
Se nem párbeszéd, se
nem harc.
Két füllel hallod és
a dallam ugyanaz;
mert nem figyelsz.
És (mert) nyugodt vagy.

7.
A Sutanamed téren, hirtelen,
két dolog egyszerre:
egy nyári zápor,
lenyűgöző villámlás
és ezzel egyidőben
a hívek szólítása
a müezzín énekében.
A villám és a villámtól való félelem,
minden vallás alapja.
Két erős hang, a mennydörgés
és a müezzín, között ott az eső
szinte nőies bája, így szól hozzád:
vigyázz,
ne feledd,

balandó vagy.
És itt a bizonyíték rá a Sutanamed téren.
Élők és boltak vagyunk; kicsivel délután kettő után
ritka egy ilyen egyszerűen tiszta óra, perc.

8.
Bebúzódom az eső elől
egy vásárosbódéba. Mindent árulnak,
még esernyőt is.
Ha egyszer be akarok búzódni
valahová a ballál elől,
megkeresem ezt a bódét.
A Sutanamed téren van,
de csak az álmokban létezik
(és ha esik).

9.
Ha a vízre figyelsz, elfelejted
a zenét,
ha a zenére figyelsz
elfelejted a vizet a szökőkútban.
Ha iszol a kiúból, nem hallod
(a szorongás és a meleg nem hagyják).
Nem ibatsz zenét;
Nem találsz el a zubanó víz
dó ré mi fá dallamát; ki tanította
ezt az elemet így zubanni?
Erre gondolok: a víz egy olyan
ritka elem, ami zenél, ha zuban
(ha nem mértéktelen mennyiségben).
Ezt irigylük az emberek:
még a legkifinomultabb öngyilkos
sem zenél, ha zuban;
sem a kiáltás
sem a becsapódás
nem számítható
kellemes zajnak.

10.
Törökország.
A pillangók völgyében nincs újdonság
semmi sem szűnik meg,
de egy súlyos testű állat
tovább
zuban.

URBÁN BÁLINT FORDÍTÁSA

Helyszín: az egész világ

Magyar Fauszt

BALÁZS Attila

Ki tette a macskát a postaládába? Magvető, 1989

Én már nem utazom Argentínába Kijárat, 1995

Király album Seneca, 1998

Szemelvények a Fédérés Manó emlékirataiból Holnap, 1999

Ki tanyája ez a világ Kortárs Kiadó, 2000

Meztelen folyó Arkád-Palatinus, 2003

Vágak gyűjteménye Palatinus, 2005

Kinek Észak, kinek Dél Palatinus, 2008

„Start. Nyúlsví ormester és Anna” Magyar Lettre Internationale, 33

„A fák állva halnak meg” Magyar Lettre Internationale, 40

„My country and the kalapács” Magyar Lettre Internationale, 50

„Isztambul felett a félhold felhős” Magyar Lettre Internationale, 58

„Történelem praktikus oldalzsebekkel” Magyar Lettre Internationale, 66

„A bitliszek Újvidéken meg a Duna-regatta” Magyar Lettre Internationale, 81

„A csevapcsicsa” Magyar Lettre Internationale, 85

SZEREPLŐK: dr. Faust és dr. Hatvani (az örök ellenfelek), továbbá orvos kollégáik, ápolók, betegek, látogatók, portások, takarítónők stb.

HELYSZÍN: az egész világ és annak összes történelme. Szűkebben egy kis kórház a város szélén, ahol megállt az idő, s néha csak a vastüdők monoton fújtatása hallik. Az erdőben ugyanakkor tombolnak az énekesmadarak.

CSELEKMÉNY: főleg a két egymásra féltékeny világbíró polibisztor doktor úr dubaj szellemi párbajozása a többiektől kísértén. Szól bitről, bitelenségről, sportról, tudományról; az Ég és a Föld állásáról, Szív és Ész kapcsolatáról. Pokolról és Paradicsomkertről. (Legkevésbé egészségről.)

VÉGŰL: természetesen a Jó győz. És megszólal az Angyalok Kara

Majd fél évtizednyi pápasága alatt II. Szilveszter szinte végig kitartott világi pártfogója, III. Ottó német-római császár mellett. Bár itt-ott akadtak nézeteltérések, főleg anyagi jellegűek, ezek nagyjából el tudtak simulni, döccenés után ment a szekér tovább (csak félmaréknyi hullott le a jól felpakolt rakományból itt-ott). Beiktatása után II. Szilveszter, senki se tagadja, nagy lendülettel látott neki az egyház megújításának, s egyértelműen kiállt a papi nőtlenség elmélete és gyakorlata mellett. Ebben a szövegekörnyezetben nem sok szó esik az ő démoni szeretőiről, bujáságról, szodómiáról, legkevésbé pedofiliáról, bár egyesek tudni vélik, hogy Meridiána aligha töltötte be a tizenégyet, s szüzessége még megvolt, amikor az egyházfő ágyasa lett. Mások viszont legyintve röhögnek ezen, mert tudni vélik, ugyanez a gyanús perszóna legalább ötezer éves agyonhasznált démon lehetett abban a mégiscsak emlékezetes pillanatban.

Kinek a lelkét erre, kinek amarra, köztudott, azzal együtt tényként kezelhető, hogy szóban forgó Szilveszterünk alapította meg álmának megvalósulásaként Lengyelország és Magyarország első érsekségét. Nálunk Esztergomban jött létre az úttörő metropolita tisztség (remélni lehet, hogy ez így itt az úttörő fogalmával párosítva nem kelt rossz érzéseket), s ezzel Róma független keresztény királyságnak ismerte el Magyarországot. Ugyanakkor a szentszék vikáriusává lett István királyunk uralkodói koronájával a fején.

Azzal a kérdéssel.

1001-ben történt, hogy II. Szilveszter zsinatot hívott össze a dolgokat megbeszélendő – kissé tréfás kifejezéssel élve: megzsinatolandó –, ám annak nem lett különösebb eredménye, ugyanis a római nemesség fellázadt az idegen uralom ellen, s ahogy bölcs Erazmusunk is írta volt követőivel együtt, hogy ilyenkor mi szokott történni: *felütötte rútt fejét az anarchia*. Rá egy évre III. Ottó, aki igyekezett hatalmát visszaállítani, halálos sebet kapott ostromlás közben. Más források úgy tudják, hogy megmérgezték. Orvosi körökben elterjedt az a vélemény is, hogy a császárral tulajdonképpen malária végzett. Nem utolsósorban van olyan, aki úgy hallotta, hogy gömbvillám csapta agyon, de akárhogy is történt, a végeredmény mind a négy esetben ugyanaz. III. Ottó, aki már hat éves korában képes

DR. HATVANI ■ Elment a Főnök?

DR. FAUST ■ Ashmodi Kettő? El. Vészhelyzet elmúlt, riadó lefújva.

Tiszta a levegő.

DR. HATVANI ■ Az áer?

DR. FAUST ■ Igen.

DR. HATVANI ■ Viszont nem értek valamit. Kettőt sem egyszerre.

DR. FAUST ■ Mi lenne az, kedves kolléga? Csupa fül vagyok.

DR. HATVANI ■ Szilveszter pápa élete, még arról van szó. Számomra olyan, mint egy többismeretlen egyenlet. Például Jeruzsálem. Van ennek itt olyan jelentése, amit nem sikerült megfejtenem? Nem utolsósorban, hogy kerülhetett a Sátán az Úr templomába?

DR. FAUST ■ Jeruzsálemet kérde a kedves kolléga? Hát, az

volt a birodalmára nézve releváns döntéseket hozni, mindössze huszonegy évet élt, sírja eltűnt az évszázadok folyamán. Vele II. Szilveszter tanítványát, pártfogóját, nem utolsósorban fiatal barátját veszítette el. Csakhamar a saját életét is, midőn valamelyik úton – az összes közül – valahogy viszatért Rómába.

Őt a lateráni Keresztelő Szent János-székesegyházban helyezték örök nyugalomra. Ma is ott pihen, csak akkor ébred föl mindig, amikor új pápát választanak. Ilyenkor dühödten zörgeti egy ideig a csontjait, később azonban átfordul a másik oldalára, majd alszik az újabb ceremóniáig. Egy másik elképzelés szerint II. Szilveszter inkább egy-egy pápa halálakor zörgölődik, de nekünk végeredményben mindegy. Ha a dr. Hatvani Istvánunk alakja köré szövődő legendák szemszögéből nézzük, mindenképp megkülönböztetett figyelmet érdemel ennek a *mi pápánknak* is nevezhető derék férfiúnak a pusztulásához fűződő történet.

Aszerint – nyilván sokan ismerik, viszont sokan meg nem (állítsanak csak le valakit az utcán!) – II. Szilveszter pápát maga az ördög vitte el 1003. május 12-én délelőtt, ugyanis jogot formált a lelkére, miután II. Szilveszter megígérte neki, hogy sosem fog Jeruzsálemben misézni. Nem is ment oda soha, „sok pogány közé”, ám szórakozottságában – ki tudja, lehet, hogy épp az általa is gyakorolt orgonaépítésen törte a fejét, annak valamely konstrukciós nehézségén (hogy például a síp ne szeleljen, mint a rossz pipa) – csak belesétált a csapdába, amikor elkocsikázott Rómában a Laterántól nem messze lévő Jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilikába misét celebrálni.

Későn kapott észbe, az ördög már ujjával malmozva türelmetlenül várta a helyszínen. Vagy az is lehet, hogy nyugodtan pasziánszozott, mindenesetre Szilveszter térde megroggyant a látványtól; úgy megrendült, hogy az oltár előtt összeesett, s meghalt. Előtte azonban sikerült még bűnbánatot tartania összes vétkéért, kiváltképp azért, hogy egyáltalában szóba állt a Gonosszal, majd meghagyta híveinek, amint kiadta lelkét (ugyanennek a Gonosznak?), testét darabolják fel, azt úgy, ahogy van, szőröstül-bőröstül tegyék fel a kocsi-ra, s csapjanak a lovak közé. De azokat senki se irányítsa! Ahol önmaguktól megállnak, ott legyen az ő sírhelye.

Így is lett. Népe végrehajtotta a bűnbánó pápa utolsó rendelkezését, az eleresztett gyeplőjű, megvadult lovak pedig nyerítve, szikrát hányó patkókkal fel a lépcsőkön, berontottak a felaprított Szilveszterrel a lateráni bazilikába, annak közepin tátott szájú bokrosultságukban megtorpanva, rémületükben hátra dobott fejjel, kifordult szemekkel habosat a kőre pisálva megvetették reszkető lábukat úgy, hogy aztán onnét se ostorral kiverni, se abrakkal kicsalogatni nem lehetett őket. – Nos, így lett úgy, hogy ott temették el II. Szilvesztert: Laterániában. Boldoggá avatása sosem következett be. Szent Szilveszter alakja a mintakép, I. Szilveszter pápa emlékét őrzi feltámadásig, meg tán azon is túl, aminek technikai részleteiről egyelőre szánalmasan, ám talán a magunk nyugalmát szolgáló módon oly keveset tudunk.

csak Lucifer ócska trükkje. Semmi más. Oltári. (Nevet) Ám az, hogy miként került az ördög a templomba? Hogy mi az ördögöt csinált ott? Jó, tudjuk, hogy nem gyönni ment oda. Áldozni se, meg takarítani sem, hanem várta, hogy a prédája besétáljon a kelepcebe. De hogy mitől mozoghatott bent oly laza otthonossággal?

DR. HATVANI ■ Így is feltehető a kérdés.

DR. FAUST ■ Mert oda speciel rég bejáratos.

DR. HATVANI ■ Na, fene!

DR. FAUST ■ Persze, még Helio-gabalus ideje óta. Nem tetszett hal-lani felőle?

DR. HATVANI ■ Helio... mi? Húúú... Ja, olvastam ám sokat

róla, csak régen, még deák voltam magam is, így aztán sok kirostálódhatott az agyamból. *(Fejét vakarja)* Több véka...

DR. FAUST ■ Több véka béka.
DR. HATVANI ■ Több véka pelyva, tiszta redundancia, huss a huzatban kifeje! De lássuk csak. *(Fejét töri)* Megvan! Heliogabalus római császár, eredeti nevén Varius Avitus Bassianus, uralkodott kettőszáztizennyolc és huszonkettő között.

DR. FAUST ■ Úgy ám.
DR. HATVANI ■ Nyolcadik Henriknél valamivel kevesebb feleséget fogyasztott el. Mondjuk, hatot.

DR. FAUST ■ Ötöt.
DR. HATVANI ■ Az se rossz. Végül egy latinában végezte.
DR. FAUST ■ Majdnem, előtte lovakkal tépették szét.

DR. HATVANI ■ Nem rossz, tényleg, drága kolléga. Ő volt az, aki saját kezűleg metélte magát körül és környezetét is erre bátorította? De mi is volt az ő főbúne?

DR. FAUST ■ Na, mi?
DR. HATVANI ■ Villám sújtson belém. Hm... In memoriam Franklin Benjámin, akkor se jut eszembe!

DR. FAUST ■ Istencuccse?
DR. HATVANI ■ Nem.
DR. FAUST ■ Hát a mindenkit örületbe kergető napimádása.

DR. HATVANI ■ Tényleg. Ezt tudom is. És akkor Lucifer...
DR. FAUST ■ Pontosan, ő úgy kerül ide, mint a sitergő foszfor képlete.

DR. HATVANI ■ Hogy értsük, kolléga?
DR. FAUST ■ Viccelek, de látom, hogy dereng, kedves barátom, István. Lucifer, ugye tudjuk, neve szerint is ő a Fényhozó. Fontos feladatának elviselhetetlen hiúságba torkoló mivolta hozta őt ellentétbe az Úrral, bukását ez okozta, hogy paradox módon ma ő legyen a sötétség birodalmának egyik eklatáns szinonimája. Ám a pokol tüzének lángjai magasra csapnak, és változatlanul bevilágítanak mindent. Nem?

DR. HATVANI ■ Legyen, bár ez egy másik vita tárgya... lehetne. A pokol fényei. Például a festészet, újabban a fotográfia, meg esetleg majd a holográfia tükrében, de utóbbiról egyelőre úgyse tudunk sokat. Mégis, hogy függ mindez össze Szilveszter pápa vesztének színhelyével? Az ördögi színjátékáéval, ha szabad így fogalmaznom.

DR. FAUST ■ Úgy, kérlek, hogy végül arra az ingatlanra épült rá az, amit ma is Jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilikának nevezünk. A császári palotára, amely eredetileg

Heliogabalus egyik fő székhelye volt. A napkultusz kimagasló fontosságú, nagy ablakú, tárt ajtajú, cúgos háza.
DR. HATVANI ■ Letegezett, kolléga?

DR. FAUST ■ Le. Elnézést.
DR. HATVANI ■ Rendben. Szóval, hogy van tovább?

DR. FAUST ■ Úgy, hogy ők ketten, Heliogabalus és Lucifer végül nagyon jól összejöttek. És bár akadt jócskán eltérés közöttük a fény felfogását illetően, azt kulturált vita keretében mindig is le tudták rendezni. Ugyanezt Lucifer nem volt képes elérni az Úrnál.

DR. HATVANI ■ Az Úr nem paktál az ördöggel.

DR. FAUST ■ Már most, persze, amennyiben Lucifert ördögnek nézzük. Ám legyen, a lényeg a lényeg, hogy Lucifer bejáratos lett a császár házába, és mit ad isten, ezt a szokását később is megtartotta. Ugyan nem tudott segíteni barátján, amikor elérkezett az ítélet órája, de régi helyeit ma is szívesen látogatja. És használja fel, amire tudja. Nem ezt tesszük mindannyian?

DR. HATVANI ■ Érdekes gondolatmenet. Lényegében igaz.

DR. FAUST ■ Lényegében igaz. Miként az is, hogy pont Lucifer volt, ki Krisztus érkezését eleinte nagy éljenzéssel fogadta. Gondolván, ezzel majd helyreáll a világ rendje. Talán ő is némi rehabilitációban részesül, ám mégse így lett. Azóta szívesen időzik a keresztutakon, meg a templomok bejáratában.

DR. HATVANI ■ Ugyan miért?
DR. FAUST ■ Hogy megsúgja az embereknek, létezik választás.

DR. HATVANI ■ Hogy lehet órá is szavazni?

DR. FAUST ■ Tiszta demokrácia, nem?

(Csend.)
DR. HATVANI ■ Sokat ivott, drága Johann?

DR. FAUST ■ Nem, csak keveset, és ettem is két strudlit. Mégse ülnék ma már kocsiba. Még az ördög sugallatára se. Még ha nem is én hajtanék, hanem példának okáért annak a nagy tudású kocsisnak, a híres-neves Köcsön Péternek a valamelyik kevésbé garabonciás leszármazottja.

DR. HATVANI ■ Nem?

DR. FAUST ■ Nem. Bár a főtörzsmester, aki itt ura a környéknek, s aki majdhogy talicskán tolja maga előtt a potrohát, igen elnéző. Tetszik ösmerni őt, nem? Egyszer már megütötte a szél, ahogy a jónép mondaná. Azóta bennünk bízunk, nem is a szerencsecsillagában.

DR. HATVANI ■ Viszi a sátán a fináncot.

DR. FAUST ■ Helyesen: elvitte az ördög a fináncot. Robert Burns.

DR. HATVANI ■ Magyar hangja Arany János.

DR. FAUST ■ Stimmt.

DR. HATVANI ■ Aproppó, ha minden hajnal Luciferral kezdődik, akkor mik is egy nap kilátásai? Mi ne hozzon sztrókot az emberre?

DR. FAUST ■ Nini, hiszen nem is oly humortalanul fatökö kámpicso-ri a drága kolléga. És mily választékos delejjelel fejezi ki magát. Sztrók? A jövő veséjébe lát? Vagy a meglévő vezérevezősre céloz a sportban? Sztrókmen? A stróman az más.

(Frenetikus kacaj az időközben ismét összeszállingózók részéről.)

DR. FAUST ■ Hú, de vidámak vagyunk, mint odakint a stiglicék.

DR. HATVANI ■ Ha lehetne ez ügyben voksolni, én is inkább a víg kedélyt választanám, mint a búskomort. Ugyebár? Aproppó, milyen opciót kínál az ördög?

DR. FAUST ■ Célszerű lenne ebben a tárgyban inkább őt vallatóra fogni. Számítalan utat kínál. De alapvetően azt sugallja, hogy mindig létezik egy másik lehetőség is. Nem muszáj elfogadni, de tudomásul lehet venni. Legalább megfontolni, mielőtt elindulnánk egy úton...

DR. HATVANI ■ ...én meg a másikon. Tehát csábít az ördög.

DR. FAUST ■ Nem jobban, mint az angyal a maga hatáskörében. És hagy némi mozgásteret. Luftot. Luftot. Nagyon fontos.

DR. HATVANI ■ Ez mit jelentsen?

DR. FAUST ■ Nézzék, én nem szeretném, hogy itt a sátán elcsábult hívének nézzenek, drágaságim, azonban gondoljanak bele a dologba! Szilveszter pápa démoni szerelmét félre, gondoljunk a Szent Szűzre. Jöjjenek kicsit közelebb, hogy ne kelljen kiabálnom. Na! Ne zavarjuk a betegeteket. *(Némi körbepislantás után többen is megteszik.)*

DR. FAUST *(végighordozza rajtuk a tekintetét)* ■ Jó. Mindenki ismeri, talán Ágnes nővér a legjobban, gondolom, Szűz Mária történetét.

NÓVÉR ■ Nincs nap, hogy ne jusson eszembe.

DR. FAUST ■ Még szép. Isten ments egyébként, hogy az elejétől kezdjem el mesélni. Esetleg az etióp legendáknál, amelyek ugyan fület gyönyörködtetőek, csak baj van a hihetőségükkel. Több, mint a későbbiek esetében. Mindegy, adott ez az askéta életet élő szépséges szütleány, akinek esze ágában sincs a házasság, s akinek más szüzekkel együtt az a feladata, hogy szóttesek gyártson a templom számára.

2014 nyár

Mária része a bíbor és a skarlát anyag szövése. Ha olvastuk, visszaemlékezhetünk Maestro Goethe színjellemzésére, aki állítólag eladta lelkét az ördögnek, attól tudott olyan jól írni...

DR. HATVANI ■ Brávó!

DR. FAUST ■ Köszönöm.

DR. HATVANI ■ Nincs mit.

DR. FAUST ■ Szóval, nem fontos, Mária elmegy a kútra, ott majdnem összetöri cserépkorsóját, amikor egy hozzája szóló, kicsit reszelős hangot hall, olyan dzsesszeset. ...

NŐVÉR ■ Milyet?

DR. FAUST ■ Tudja, olyat, mint mikor az angyalok menetelnek, s egy kilép közülük, mert szólórésze következik.

DR. HATVANI ■ Ugyan már, kérem!

DR. FAUST ■ Bocsánat, komoly vagyok. Szóval egy hangot hall, amely őt egy leendő nagy kegy részesének nevezi. Áldottnak az asszonyok között. Mária zaklatottan hazafut, megpróbál a munkájába feledkezni, már majdnem sikerül is, amikor valahonnan hirtelen leereszkedik elibe az angyal, ez az anatómiai képtelenség. ...

NŐVÉR ■ Oh!

DR. FAUST ■ ... és mondja, amit mond. Mária csak a beszélő fejét látja. Mondja azt, ami Szilveszter éjszakai pollúciós álmában is megjelent, s a leendő pápa számára valószínűleg nem az isten többedik, hanem az ördög első és tényleges eljövételét jelentette. Mondja az angyal Máriának, hogy az Úr szemet vetett rá. Hogy a kiszemeltje, s ugyan nem részletezi, miként, de közli szó szerint, hogy tőle, az Úrtól, fia fog születni.

DR. HATVANI ■ És?

DR. FAUST ■ És mi? Ez lett volna a lánykérés? Ez a tizenvalahány éves balga kislány, ez a kis virgo intacta, hogy mert volna nemet mondani? Hogy neki esetleg ilyen formában nem is kell ez az Úr? Kérdem én, mi lenne a harcos nőpárti válasz erre?

(Döbönt csend.)

DR. FAUST (körbenéz) ■ Szüfraszettek, feministák, nos?

(Csend.)

NŐVÉR ■ Oh, lelkem, bal lábbal tetszettünk felkelni megint?

DR. HATVANI ■ Bal csülökre, bal patára.

DR. FAUST ■ Ugrunk fejest a kocsonyába.

NŐVÉR ■ Mire ez a kötözködés? Ismerjük Mária választát, amely szerint ő az Úr szolgálója, teljesedik hát be rajta az, aminek kell. Ha némi szorongással is, de végeredményben boldogan vállalja.

DR. FAUST ■ A nem is tudja, mit. És hogy az Úr szolgálója? Cselédje, mi?! Ancillája, cilája? A szolgálókkal mindent megtehetünk? Tiszta crimen in actio. S hol van itt az a híres szabad választás? Úgy látszik eszerint, hogy az az ördög portékája inkább. A szerelem, meg a szerelemgyerek. Ahogy nevezik is az illet, hogy ne használják más kifejezést.

DR. HATVANI ■ Fattyút akart mondani? Zabít? Nyugodtan, magának úgyse lehet baja belőle. Haja szála se görbülhet.

DR. FAUST ■ Arra céloz, hogy kopasz vagyok?

DR. HATVANI ■ Itt szigorúan tilos a biliárd.

DR. FAUST ■ He, he... meg a golf. Alpári poén, kolléga.

DR. HATVANI ■ Most csak ennyire futotta. Így, ad hoc.

NŐVÉR ■ Mária úgy döntött. ...

DR. FAUST ■ Ad absurdum.

NŐVÉR ■ Mária. ...

DR. HATVANI ■ Credo, quia...

NŐVÉR (hirtelen kikelve magából, szinte sikitva) ■ Csend!!! (Csend.)

NŐVÉR (balkan, visszarendezett arcvonásokkal) ■ Az isten szerelmére, uraim. Pici figyelmet, morzsányit. És szóljunk a nép nyelvén, tényleg, hogy mindenki értse. Mária tehát nincs egyedül. Megértésre, bátorításra talál unokanővérénél, Erzsébetnél.

DR. FAUST (fapofával) ■ Báthory Erzsébetnél.

NŐVÉR (bökkenten) ■ Mit tetszett mondani?

DR. FAUST ■ Badarságot. Kérem, folytassa.

NŐVÉR ■ Tehát jó szándékra lel a nővérénél.

DR. FAUST ■ Ó igen. Csakis.

NŐVÉR ■ Kérem?

DR. FAUST ■ Mivel is van a hová vezető út kikövezve?

NŐVÉR ■ Nem értem, mit akar ezzel itt.

DR. HATVANI ■ Joggal nem érti. Pártolom.

DR. FAUST ■ Rendben, semmi. Kérdés visszavonva. (Ágnes nővérhez nyájasan) Fűzze csak tovább a szent apológiát, kedves.

NŐVÉR ■ Erzsébet éppen akkor várta gyermekét, a későbbi Keresztelő Szent Jánost. Szeretetésén kívül biztos jó tanácsokat is tudott adni.

DR. FAUST ■ Oh, igen, főleg a későbbiek tükrében. Esetleg hogyan lehet leugrani egy keresztéről, netalán egy levágott fejet sürgősen visszavarni. Ugyan már.

DR. HATVANI ■ Stop. Ennek így értelme nincs, és erre így értelemszerűen gyógyír sincs.

DR. FAUST ■ Dehogyan nincs.

DR. HATVANI (elváltoztatott, már majdnem eufórikus női hangon) ■ Oh, igen! Mert rövidest mindenen segít: a kénalapú, kátrányos csodaflastrom! Dr. Johann Faust világra szóló találmánya! (Reklámzene.)

DR. FAUST ■ Menjen a pokolba.

(Zene elfolyik.)

DR. FAUST ■ Menjen nyugodtan, mondom szépen.

DR. HATVANI (köbintve) ■ Kedves kolléga, azt csinálom már jó ideje. Különben amatőr rádiós vagyok. Ezt hogy mondják latinul?

DR. VALAKI ■ Hagyják már, könyörgök. Kocsonyát említettek? Megyünk ebédelni?

DR. FAUST ■ Ja, dolgozni illantunk el, tíz perc múlva jövünk. Munkára fel hát, társaim, siessünk!

DR. VALAKI ■ Ugorjunk el valami rendesebb helyre. Ott a mentőautó.

DR. FAUST ■ Szirénázhatok?

DR. VALAKI ■ Felőlem akár azt is.

DR. FAUST ■ Mindenre kapható vagyok, de ez nem túlzás egy kicsit? Ez a mentő-ötlet? (Mintegy félre) Bár lehetne épp az enyém is. ...

DR. VALAKI ■ Miért ne? Két kocink van.

DR. FAUST ■ Egyébként igaz, nem is a sürgős ellátás nálunk a fő virtus.

DR. VALAKI ■ Mondom, két mentőnk van.

DR. HATVANI ■ Igen, ám az egyik éppen kaput, ahogy Faust kolléga mondaná, amikor már kicsit fáradt vagy ideges, vagy mindkettő, és becsöppenti pipettán a svábját.

DR. FAUST ■ Nicsz dojcs. És nem a svábját, mert nem sváb. És legalább cseppenti, de nem csurranjtja, s a poesist tisztán tartja.

DR. HATVANI ■ Zihér?

NŐVÉR ■ Bátorkodnám mégis megkérdezni, a valóban sürgős esetekkel mi lesz?

DR. VALAKI (durcás gyermekként dobant aprócska lábával) ■ Unom már a káposztalevest!

DR. FAUST ■ Oh, pedig úgy tűnt, valóságos addiktja.

DR. VALAKI ■ Téves meglátás. De mennyire.

DR. FAUST (nyájasan csücsörítve, gügyögőn) ■ Még finom paprikás csabai kolbikával se smakkol?

DR. VALAKI ■ Azzal pláne nem.

DR. FAUST ■ Sic transit. ...

DR. HATVANI ■ Esetleg fincsi kis debrecenivel?

DR. VALAKI ■ Pfuuj!

DR. HATVANI ■ Értjük. Ugye, maga is, kedves Johann? Akkor ezen másképp nem lehet segíteni. Nyíltan meg lett fogalmazva. Apelláta nincs.

DR. FAUST: Így van. Vagy kell, vagy nem. Punktum. Különben meg robotolunk itt, mint a svarce niggerek, hi, hi. Exitusig. Majd! leszakad a scrotumunk, közben a hálapénz is összetem ebben a hét szűk esztendőben. Sorvatagok a borítékok, innen sürgősen el!

DR. VALAKI ■ Amennyi pénz, annyi muzsika.

DR. FAUST ■ Elő a hegedűvel! Csörögiünk a kanalakkal.

DR. HATVANI ■ Jó ebédhez szól a nóta. Villogjunk a vellákkal!

DR. FAUST ■ Kis cvekedli cukkedlivel, az a stramm.

DR. HATVANI ■ Az a stramm, az a stramm.

DR. FAUST ■ Kinek kopasz feje van. (Csend.)

DR. HATVANI ■ Most nem én, ezt ön mondta, drága kolléga.

DR. FAUST (mosollyal) ■ Ketten tehetjük meg büntetlenül. Az egyik én vagyok.

NŐVÉR ■ Ki lenne a másik, szentem?

DR. HATVANI ■ Vigyázzon, Ágnes, lépre fogja csalni.

NŐVÉR ■ Jobban szeretem a Crescenciát.

DR. HATVANI ■ Vigyázzon, drága Crescencia.

DR. VALAKI ■ Megyünk már? Viszseret kapok itt az álldogálástól.

DR. HATVANI ■ Utazás a ventriculum közepébe. Következzék. Mostmár én is megéheztem.

NŐVÉR ■ Jó, jó, menjünk, de ki ügyel addig a betegekre?

DR. FAUST ■ Ön, kedves Ágnes.

NŐVÉR (összecsapja két kezét) ■ Én? Az isten szerelmére, ma vért adtam, s még nem ettem semmit.

Menten elájulok, ki locsol fel? Legalább hozzanak nekem egy kis maradékat a doggibegben.

DR. FAUST ■ Viccelttem. Van más megoldás.

NŐVÉR ■ És melyik lenne az?

DR. FAUST ■ Az Úr vigyáz. Neki mindkét szeme nyitva.

DR. ALTATÓ ■ Jó, de a páciensnek, akit most injektáltam, azzal mi lesz?

DR. FAUST (gonoszkásan) ■ Ahogy elnézem, ő már az ítélet napjáig ráér.

látványos játék a mai időkből

Augusztusi láz – „Hát végre!”

Hogy milyen idő volt 1914 augusztusában, Budapesten? Forró. Vagy pestiesen szólva: *gatyarobasztó* (különös tekintettel a korabeli alsógatyák vastagságára és hosszára – de erről még később). Forró, ám az évszaknak megfelelő. Egyfelől, másfelől. Különösebb rekordokkal nem büszkélkedhettünk, nyáron meleg van, télen hideg van, soha sincsen jó idő. Hacsak a majdnem teljes napfogyatkozást nem számítjuk augusztus 21-én, közvetlenül X. Pius Pápa halálának másnapján, mintegy kozmikus, feddő lábjegyzetként. A faburkolattól végre megszabadított, modernizált Andrássy úton a még cseppfolyós, frissen szétterített aszfalt szinte izzik; féltő, hogy soha nem szilárdul meg. Féltő, olyan ez az aszfalt, mint az idő maga: forró, gőzölgő, átláthatatlan, olykor beleragadunk, s ha nem mozdulunk elég fürgén, bele is kövülünk. Visszatekintve persze már szilárd, összeáll. Ugyanakkor nincs visszatekintés, mely képes lenne visszaadni ennek a párhalló gőzölgésnek, forrongóalakuló masszának a delejes vonzását, súlyos nehézkedését. A heves szívdobogását, a tobzódo vakságát. A csupán zsigeri szinten érzékelhető történéseket, melyek csak később válnak történelemmé. Amikor már lenyugodott a bizsergő bőr, a félrekalapáló szív, a táguló orrcimpa, a zajtól elgyötört fül és a kialvatlanságtól égő szem, a lázas tekintet. Akkor.

Mi látható egy vibráló, kimerevített pillanatban? A levegőben úszó pisztolygolyó – lassított felvételen, mint a *Matrix* kultikus jelenetében – behatol a főherceg gallérját ékesítő három csillag közül az alsó csillag alatt a nyakhúsba, és onnan egyenesen a mába. Beágyazódik a jelenidő húsába, aztán szépen, lassan betokozódik. Mit állapít meg az igazságügyi orvosszakértő? Évszázados, kikezeletlen traumát, a nemzeti psziché krónikus depresszióját s minduntalan jelentkező fantomfájdalmat. Továbbá, megállapítja, hogy 1914 augusztusának hajszálgöyökerei kitéphetetlenül kapaszkodnak a száz évvel későbbi ország jelenidejébe, mindennapos kódrendszerébe. A huszonegyedik századi Budapest utcáin Nagy-Magyarországos matricával ékesített autók suhannak, s egy ádáz motoros fekete bőrkabátos hátán ugyanez a térkép – a trauma vizuális kódja – tűnik fel, s benne a fenyegető felirat: „Ne piszkáljatok, sors-talanok!” Az elmúlt húsz-egynéhány évben feltámasztott ikon mellett, az adott kultúrkörben a szöveg kódja is félreérthetetlen: Kertész Imre *Sors-talanság* című regényére utal, melyben a sors-talanok azok a magyar zsidók, akik a holokauszt következtében nem élhettek meg sorsukat. Így,

ebben a meghökkentően összetett, rafinált jelben egyesül történelem, politika, populáris kultúra és magas irodalom, mindnyájunk okulására. A kavargó időben eltűnt, birodalmi Nagy-Magyarországot túlélte térképikon félreérthetetlenül jelzi viselője csoportidentitását, az „igaz magyarok”-hoz való tartozását, szemben a mindenkori „idegenekkel”, „idegenszívűekkel”, mindazokkal tehát, akiknek nem lüktet nyílt sebként a birodalmi állam széthullása, azaz „Trianon”, s akik a rekonstruktív nosztalgia helyett a kritikus, reflektív nosztalgiaat preferálják. Száz év elteltével, csapataink újra harcban állnak. Most azonban, külső ellenség híján, belül keresendők azok, akik a rendszerváltás kezdeti lendülete után egyre növekvő szegények, nincstelenség, jogokból kirekesztettek, lecsúszók és visszakapaszkodni képtelenek tömege miatt felelőssé tehető. A bűnbakkereséshez nélkülözhetetlen egy egyszerű, könnyen elsajátítható nyelv, illetve „nyelvi keret”¹, amelynek kulcsfogalma („Trianon”) automatikusan, mintegy gombnyomásra indít be évszázados reflexeket, zsigeri asszociatív mezőket, s a nagybirodalmi álom szétfoslása felett érzett fantomfájdalmakat, melyre minden jelenkori baj visszavetíthető, s amellyel ugyanakkor minden múltbéli és jelenkori felelősség is elhárítható. A traumatizált nemzeti történelmi emlékezet manipulatíván kiemelt, neuralgikus fejezetével egyúttal kitakarják a második világhégesben elszenvedett, nem kevésbé nemzeti traumát, a hatszáz ezer zsidó magyar állampolgár megsemmisítésében való aktív, állami részvételt. E kitakarás azonban az időben hátrafele is működni látszik: az I. világháború magyar narratívája sok szempontból az 1848-as, levert szabadságharc traumáját igyekszik kompenzálni, illetve elfedni. Így, ha 1914 augusztusához lépünk, mintha egy hegycsúcsra épített kilátóból tárulna fel előttünk a múltat a jelennel szövevényes fűtakkal és mellékutakkal összekötő térképe. E térképet azonban tudni kell olvasni; az autós matricánál elég, ha ragad a hátulja.

Talán meglepő módon (talán nem), éppen az ízig-vérig urbánus, kikeresztelkedett zsidó családból származó, tősgyökeres budapesti író, Karinyth Frigyes fogalmazza meg először a fantomfájdalom-jelenséget egy a fiához írott levél formájában:

„Édes kicsi fiam, te még nem tudsz olvasni, neked nyugodtan írhatok és szabadon és őszintén – hozzád beszélve és mégis magamhoz – valamiről, amiről soha nem beszéltem, amit magamnak sem vallottam be soha, aminek a nevét soha ki

nem mondtam. Most, ezen a furcsa nyáron, mely úgy hat rám, mint borzongó, kényelmetlen ébredés egy tarka és bolondos álom után, először válik tudatossá bennem, hogy egész életemben kerültem ezt a szót... íme, erőlködöm, és nem tudom kimondani most se, különös szemérem fog el, nem tudom legyőzni; pedig nem volnék éppen zárdaszűz, se vénkisasszony – nevén szoktam nevezni, nemcsak a gyermeket, de ama boldog és áldott bölcsőt is, ahonnan származik. Megpróbálom megmondani, mi az, amit érzek, akkor talán nem kell kimondani; ugye? [...]

De nem mondtam ki azt a szót soha. És most már nem is tudom kimondani, csak ennyit: valami fáj, ami nincs. Valamikor hallani fogsz majd az életnek egy fájdalmas csodájáról – arról, hogy akinek levágták a kezét és a lábát, sokáig érzi még sajogni az ujjakat, amik nincsenek. Ha ezt hallod majd: Kolozsvár, és ezt: Erdély, és ezt: Kárpátok – meg fogod tudni, mire gondoltam.”²

Karinyth 1938-ban, agyvérzésben meghalt; feleségét, Böhm Arankát 1944-ben gyilkolták meg Auschwitzban. Fantomok, fájdalmak.

So wie es eigentlich gewesen... De mi is volna, kedves Dr. Ranke, az *eigentlich* vizuális ikonja? Vajon hogyan néz ki az *eigentlich*-matrica?

A háború kitörésének hírére magyarok ezrei kerekedtek fel Európa nagyvárosaiból és nyaralóhelyeiről (fürdőkkultúra!), hogy otthon frontszolgálatra jelentkezzenek. Nagy Endre, a magyar politikai kabaré zseniális megteremtője, Párizsból igyekezett hazafelé. A francia-német határon a határőr kérte az útlevét, mire ő kezét nyújtott és bemutatkozott. A határőr azonban továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy ellenőrizze a dokumentumait. Nagy Endre ezen módfelett felháborodott, úri becsületszavát adta, hogy őt bizony így hívják, és nem értette, hogy a határőr miért nem hisz neki. Szó szót követett, Nagy Endre kesergett egy sort a civilizáció elmúlásán – végül, végső kompromisszumként, átnyújtotta a névjegyét.

Nagy Endre persze tévedett. Nem a civilizáció múlt el, csak az az Európa, amely addig létezett.

„Idegyenge férfiak! Neurastheniában szenvedők! Kérjenek gyengeségük azonnali megszüntetését tárgyaló ismertetőt, postabélyeg csatolása mellett. Belsőleg beveendő gyógyszer. Nova Mechanika 180, Budapest, Fiókbérlet 40., Főposta.”

Íme, 1914 augusztusában, a népszerű, budapesti *Vasárnapi Újság* egyik feltűnően gyakran visszatérő hirdetése. A mellékelt, expresszionista

* A Deutsche Literaturhäuser Netzwerk felkérésére, az I. világháború kitörésének idején, 100. évfordulójára készült írás

BÁN Zsófia
Amerikánér
Magvető, 2000

Esti iskola
Kalligram, 2007

Próbacsomagolás
Kalligram, 2008

Amikor még csak az állatok éltek
Magvető, 2012

„Self-help, avagy a nőhó hatalma”
Magyar Lettre Internationale, 62

„Hogyan nem”
Magyar Lettre Internationale, 63

„Méreg”
Magyar Lettre Internationale, 78

„A Voyager-aranylemez”
Magyar Lettre Internationale, 89

(Darabos Enikő interjúja)
„Amiről nem szokás beszélni, arról hallgatni kell!”
Magyar Lettre Internationale, 97

stílusú rajzon, egy látszólag az örület határán álló férfi, két kezével szorítja a fejét. Nem véletlenül maga Kafka is „ideges kor”-nak nevezte a század első évtizedét. A távolabbi perspektívából aranykornak tűnő, s rendszerint akként elgondolt és elbeszélte korszakot közelebbről megvizsgálva, mint ha valami titkos, krónikus kedélybetegség nehezedett volna az emberek lelkére; valami, ami nyilvánvalóan drasztikus gyógymódot igényelt.

A kulturális pezsgés és lendületes urbanisztikai modernizáció ellenére, a hosszú békeévek csilholta tespedtség és spleen, ami a régi, spirituális otthon, a mitikus haza tudatának fokozatos elhalványulásával párosult, egy olyan érzelmi és energetikai határvidékre sodorta a nemzeti pszichét, amelyben éppen a nemzettudat, és minden abból fakadó kulturális-gazdasági, antropológiai és politikai erőforrás is elapadni, elenyészni látszott.

„Mi másra is vall a kielégületlen modern kultúra csillapíthatatlan történelmi szükséglete, mire, hogy számlálhatatlanul szedegeti össze, gyűjti maga köré a más kultúrákat, mire az önemésztő ismeretszomj, ugyan mire is, ha nem arra, hogy elhagyta őt a mítosz, hogy elvesztette mitikus hazáját, a mitikus anyaföldet?”, írja Nietzsche, *A tragédia születése* című, már 1886-ban közreadott művében.³ Az ezeréves magyar államnak évtizeddel később, grandiózus módon emléket állító, 1896-os budapesti és országos millenniumi ünnepségek nyilvánvalóan nem tudták feloldani azt a feszültséget, amelyet a historizáló nemzeti mítoszteremtésre irányuló kísérletek és a modern kor új, kulturális-társadalmi formái között húzódozó szakadék hozott létre. A háború kitörésekor Budapest az európai, modern város csillogó, energikus reprezentánsa, a józan, birodalmi-léptékű Bécs forrófejű, frivol, kísérletezőkedvű rokona. A pestiek már 1896-ban lelkesen tolonganak, hogy az elsők közt szállhassanak fel a Millenniumi Földalatti Vasútra, a kontinens első földalattijára; a város egyik kiemelkedő építészeti ikonját, a Lánchidat pedig éppen 1914-ben modernizálják. Vasláncait acélláncokkal helyettesítik: akár a város modernizmus iránti elkötelezettségének pregnáns szimbóluma is lehetne. 1914. július 23-án azonban pusztító, orkánerejű szél kerekedik a városban és országszerte, embereket visz a víz, fák dőlnek ki, társzekerek röpülnek a levegőbe, s a vihar az épületekben is súlyos károkat tesz. Tombol a természet, mint aki figyelmeztet. A fellátnyozott Lánchidat megrongálja egy nekicsapódó, elszabadult csónakház, s noha a műszakiak sietve helyreállítják, a háború előszele okozta károkat már ők sem tudják orvosolni. Báró Giesl, az Osztrák-Magyar Monarchia követe éppen a vihar napján nyújtja át az ultimátumot Belgrádban a szerb kormányának, és öt nappal később kitör az I. világháború. „*Imbol kerekedik egy fekete felbő / Abba tollászkodik egy fekete bolló.*”

„**Hát végre!**” kiált fel 1914-ben, a háború kitörésének parlamenti bejelentésekor Apponyi gróf, az ellenzék egyik prominens vezére, a kortársak szerint „a legnagyobb élő magyar”. Egy évvel korábban, a legnagyobb élő magyar történetesen az 1913-as hágai pacifista világkongresszus magyarországi

delegáltja volt. Kérdés: vajon mi történt gróf Apponyival az eltelt egy esztendő alatt? S mi az országgal? Kérdés: vajon pontosan kire, s mire gondolt, amikor az országra gondolt? A Monarchiára? Netán egy később, német kezdeményezésre körvonalazódó *Mitteleuropára*? „Csak elemi védelmi kötelezettség!”; így gróf Apponyi, végigsimítva mesebelien hosszú, ősz szakállán. A háború mint kézenfekvő gyógymód egy szerkezeti válsággal, etnikai feszültségekkel és külpolitikai nehézségekkel küzdő országban. Baltával hasogatni fejfáját. Nem vezett még ki a magyaros virtus, s áll még ős Buda vára. Ilyesmiket gondolt gróf Apponyi a háború kitörésekor. Később megdöntötte magát. Később azonban már késő volt.

Kettős keretes reklám:

„**Háború esetére szóló életbiztosításokat** azonnali érvénnyel köt a Trieszti Általános Biztosító Társulat. (Assicuratió Generali).”

„Hajszálakat hölgyek arcáról, karjáról végleg kiirtja felelősséggel Pollák Sarolta. Budapest, Andrassy út 38. I. *Miracle* törvényesen védett hajeltávolító szerét vidékre diszkrétan küldi.”⁴

A halál árnyéka makula az idő csinos arcán. Pollákné, drága, ugye, vállalja? Ugye, akad még egy kis *Miracle* a spájzban?

A korszak legsikeresebb, haladó szellemű budapesti napilapja, *Az Est*, már július 27-én, a háború hivatalos kitörésének előestéjén így ír:

„**Mintha kicserélték volna az egész várost;** a máskor oly jellegzetes, tétlen öngyölgők, kávéházi tespedők és szomorúan szegényes kocsiforgalom helyett London, vagy Párizs legforgalmasabb utaihoz méltó élett (sic!) mindenütt. Ez a forgalom egyre nőtt és végre túlnöve önmagán, megrekedt a széles kocsitúton is. A villanyosok sűrűn állottak a József-körutól a Nyugoti (sic!) pályaudvarig, a gyalogjárók, kávéházak, vendéglők teraszai egyetlen tömeggé sűrűsödött össze, nincs ismerős és nem ismerős, nincs bemutatkozás, mindenki ujjong, egymás kezét szorongatja, kalapot lengget, éljenez, énekel, szónokol és hallgat egyszerre, megszületett az egységes budapesti nép.”⁵

Ritka fénytörés: a háború, amint a szemünk előtt varázsolja Budapestet izgalmas, pezsgő, európai metropolisszá. S a pesti nép, úgy tűnik, valóban csak ilyen ritka, kivételes történelmi sorsfordulók pillanatában képes – legalábbis látszólagos – egységet mutatni.

Móricz Zsigmond így emlékezik meg erről a különös metamorfózisról:

„Az emberekben alvó energia roppant kiszülése: háború.

Az első nap tomboló rivalgás. Vesszen Szerbia! Orgyilkosok országa! Rákóczi-mars, Marseillaise, kávéház a késő éjszakáig, mámor és vörösrre főtt arcok. Másnap reggel fél ötökör, még első álomidőn fiatal férfiak száza vonulnak lent az utcán a csodálatosan lila hajnalon, nemzetiszín zászlóval az élükön és kis szocialista vörös lobogóval végül... Hazádnak rendületlenül... ének a hajnalban... komor és ijesztő... Mennek a halálba... Az emberek idegei elkezdnek örületen remegni,

egy különös vibrálás láza berreg az erekből [...]. Borús az ég s mindenkinek eszébe jut, hogy gyermekkorukban azt mondták az öreg parasztok, hogy: „kéne mán egy jó háború, mert hogy igen elszaporodtak a népek, vagy egy nagy kolera...” A kolerát tavaly lefojtotta a tudomány, a háború itt van: az ember mindennel elbír a természetben, csak az emberrel nem...”⁶

A hírek csak lassan, ólomlábakon terjednek, a tömeg egymás sarkára hágva igyekszik elolvasni a közhivatalok falára kifüggesztett értesítéseket, plakátokat. Ha valódi hírek nem jönnek, futótűzként terjednek az álhírek, a rémhírek. A korabeli sajtó még nem képes lépést tartani az események iramával, s ha jönnek is hírek, azok csak alaposan cenzúrázva jutnak el a közönséghez. A Nyugat, a nyugati kultúra iránti elkötelezettségét nevében is hordozó, s a kortárs magyar irodalom legjavát közlő, modernista *Nyugat* augusztusi cikkei is így vagy úgy, a háború szükségessége, a Monarchia, illetve Nagy-Magyarország védelmének szükségessége mellett érvelnek.

„A városház kapujában ezek állanak a szitáló esőben egymás esernyője alá bújva s békén hagyják a nyakukba csorogni a vizet, csöndesen tűnök... Harmadnap kisüt a nap, a rigók a diófákon rikoltoznak s a fehér hajókon valahogy csak felvidultan jönnek a népek; a lórumban kacagva pattognak a nikkelek és mindenki mozog, villog a reggeli napon, mintha oxigénbe fűródne s a parti mezők isteni zöld mezein, a zöld pázsiton heverésznek a sárga keresztek. Az asszonyok, a lányok virítanak, a fiatalság ég és minden kedv úgy felszítva, csak hozzá kell érni és kiroppan a kacagása. „Belgrád ég! Kétszáz halott, négyszáz sebesült, tízezer szerbet lefegyvereztek!” [...]

Kigyúlt a lélek lámpása, a fantázia: valótlán hírek röpködnek, mint álomsirályok az árbocon, s egyszerre mindenki vitatkozik, és meghallgat, meggyőző és megért s olyan üdék a koponyák, hogy szinte foszforeszkál az ész... Már nem elég az igazság, már szárnya kél a semmiségeknek, már bugyborékolnak a hadi virtusok [...] Brávó, hurrá, éljen. Nem kell félni, él még a magyar vitézség, amiről gyerekkorunkban az iskolai könyvekben tanultunk. Most megmutatjuk a szlávnak, az oroszoknak, hogy... „Bajánál az éjjel gőzös megy a Dunán. A hírdőrség, a rendőrök felszólítják, hogy megálljon. Tovább megy. Rálőnek. Tovább megy... El az éjfél sötét éjszakán a nagy Dunán... mint egy fekete koporsó... dugáru vizet Szerbiának... fegyvert... Haj, haj... messze van még a győzelem...” Csupa költemény; csodálatos a régi latin iige: inter arma silent Musae... Íme, a fegyverzajban szárnyal a képzelet... S az ember úgy érzi az életet, mint soha. A Halál templomában lihegjük az Élet imáját legbugyzóbban...”⁷

Az asszonyok, s lányok azonban korántsem „virítanak” olyan egyértelműen, miként azt Móricz írja. A háború, tudjuk, a női és férfi princípium örök harca is, melyek békeidőben is csak ritkán jutnak egyensúlyi állapotba. A *Nő-Feminista folyóirat* című lap augusztus 1-én közzétett közleménye „Az aggódó magyar nőkhöz” szól:

„Hiába reménykedtünk a legutolsó percig. Minthogy a béke legigazabb és leghatalmasabb barátjának, ősz királyunknak sem sikerült azt

fenntartani: *elemi csapást kell látnunk a báborban s erős kézzel óvnunk szeretteinket annak végzetes batásától...* S ugyanitt nyomban hozzálátnak jelentős munkaközvetítői tevékenységüknek: *„Szerezzünk alkalmat az asszonyoknak önmaguk és családjuk fenntartására, őrizzük mindannyian egyesített anyai gonddal az itthon maradt gyermekeket.”*⁸ A hátország biztosítása múlik rajtuk, s ha nem kell épp csinosan *virítani*, dolgoznak, szervezkednek; ösztönük a propaganda által elhazudott hosszútávra rendezkedik be.

S hogy a *Nyugat* körének legelismertebb női szerzője, Kaffka Margit hangját is hallassuk (akit Ady Endre gálánsan „a nagyon-nagy asszonyírónak” nevezett), elég beleolvasnunk *Lírai jegyzetek egy évről* című, szabálytalan kisregényébe, melyben friss házasként második férjével, olaszországi nászutjukról való kényszerű hazautazásukról számol be:

„A vonatnál vagy odább valamivel egy ember szaladt felém, kivel mindig szívesen pajkoskodtam, s türelemmel voltunk egymás hóhortjai iránt. Jól fűtött szalonban, esti teánál sok mindenről lehet beszélni felelőtlenül!... Most felém rohant, megragadta a két kezem és kiáltott: – Üdvözöllek e csodálatos napon! örvendjünk! *Kortársak* vagyunk!... – A torkomba, fejembe szaladt a vér, el kellett fordulnom, hogy rá ne kiáltsak: – Pojácsa!... – Soha az életben többet jó szemmel nem nézhetek rá!”⁹

Így nyer hirtelen új értelmet, nem csak a modern nagyváros, hanem a *kortárság* érzete is. Kaffka azonban nem kért belőle; a biológus Bauer Ervin, Balázs Béla testvére mellett megtalálta kései boldogságát látta szertefoszlani, amikor nála jóval fiatalabb szerelmét is besorozták. Kaffka azonban nem csupán asszonyként, hanem felelősen gondolkodó értelmiségiként, s íróként is nyilatkozik:

„Az ember gyáva, hunyászkodó állat! Nemcsak a hatalom és intézményes önkény vághat fát megörbített hátán; – de a sorssal szemben is alázkodóvá, kezessé teszik a rettegések, kínok, kiszolgáltatottságok. Hová lett világnézetünkől a fölény, kissé kesernyés gögünk biztossága, az „én”-ek exkluzivitása, a magány, a finomság, az elkülönültség, s az irónia?... Korbács alatt szűkülő állatok vagyunk; a templomok tömve vannak, és sok értékesebb veszteséggel együtt elvesztettük a *stílusunk*.”¹⁰

A háborút éltető, budapesti örömdemonstrációk így a magasra szökő, augusztusi láznak csupán egyféle, igaz, látványosabb arculatát adják.

A „most megmutatjuk” hangulata minden korábbi magyar vereségért kívánt bosszút állni. Csupán egy ürügy kellett, egy hirtelen kipattanó szikra. S az a szikra ott lapult már legalább 1848 óta. „A 19. század közepe táján Wesselényi, Széchenyi és Deák egyaránt figyelmeztetett rá, hogy az ország nagy bajoknak néz elébe, ha a területén élő nem magyar közösségekkel nem tud egyezsége jutni.”¹¹ S nem tudott, nem akart. A hivatalos magyar kisebbségpolitika kitartóan a magyarok felsőbbrendűségét hirdette, s így a Monarchia szétesésének felelőssége nagyrészt a magyar vezető csoportokat terhelte. A felvirágozva, zeneszó mellett bevonuló magyar katonák azonban nem sejtették, hogy Vilmos császár híres, „mire a lomb lehull” kezdetű, történelmi sanzónja, nem arra az őszre vonatkozik, s nem is a következőre.

„SZ. M. Elmegyek, búcsúzom. A viszontlátásra. Csókolom.”

„Hungária 20. Katona vagyok. Viszontlátásra.”

Mindazonáltal, és mindenek ellenére (netán épp ezért):

„Szerda este 19-es villamoson pepitaruhás hölgy írjon találkás levelet „Megcsodáltam” jellegre kiadóba.”¹²

„Egy kirándulás Kodak nélkül kárba vesztett szabadság!”¹³

A század elején előállt első „képi fordulat” a képfogyasztás iránti étvágy hirtelen jött növekedését és buzgó kiszolgálását hozta. A *Tolnai Világlapja*, az *Érdekes Újság*, és más budapesti lapok gazdag fényképanyaga, valamint a Kodakgépek piacra dobásával a képtermeles nagymértékű demokratizálása¹⁴ nem csak a hírek terjedésében, hanem a politikai-nemzeti szimbolikus reprezentációban, s így a vizuális emlékezetkultúrában is alapvető fordulatot hozott. Míg 1914 előtt a fényképek, filmhíradók a többé-kevésbé semleges (illetve annak mondott) „valóságot”, a békés mindennapokat voltak hivatottak ábrázolni, a háború kitörésével egyre inkább a tömegek ideológiai manipulálására szolgáltak. Az *Érdekes Újság* által beindított képtermeles kampány a magyar viszonyok közt merész újdonságnak számított, s a magyar sajtótörténetben először fordult meg szöveg és kép aránya. *Ez a nagy és hirtelen hóditó illusztrált lap*, ahogy Ady Endre hivatkozott rá, válasz „a 20. század eleji modern ember vágyaira: az aktualitások, érdekességek mielőbbi

megismerésére, a technikai tökéletesedés iránti fogékonyságra, a szorongás enyhítésére, a dicsőség, a büszkeség, elismerés, versenyzés, önmegmutatás óhajára...”¹⁵ Számtalan pályázat meghirdetésével a lap tömegeket buzdít fényképezésre. Miként a sajtó-kommunikében írják: „Bizalommal hisszük, hogy ez a mi pompásan felkészült hadseregünk a mostani világtörténelmi harcokban is derekasan és győzelmesen megállja a helyét. Ez a sereg kép mind arról beszél. És mi is inkább a képeknek adtuk át a szót, hogy ők beszéljenek és mutassák meg a mi bravúros felkészültségünkről *azt, amit szabad...*”¹⁶

A *Tolnai Világlapja* augusztus másodikán „A hét eseményei” rovatban egy csaknem a teljes oldalt betöltő fényképet közöl Tisza Istvánról, a következő, szűkszavú, lapalji szöveg kíséretében: „Gróf Tisza István, Magyarország miniszterelnöke. Szenzációs aktualitása van annak, hogy az ő markáns vonású képét mutatjuk be ezen a helyen. A szerajevói (sic!) merénylet által felzúdult politikai hullámok a múlt héten kicsaptak medrűkből. Az események homlokterében Magyarország miniszterelnöke áll. Nemcsak a monarchia, hanem úgyszólván egész Európa népeire hozhatja a megpróbáltatás viharos napjait az az ultimátum, melyet a múlt héten küldtek el Szerbiának. Ezt az ultimátumot gróf Tisza István fogalmazta. A monarchia diplomatái és politikusai közül őt bízták meg e nagyjelentőségű szereppel. Az ultimátum hangja rendkívül erélyes s az a körülmény, hogy 48 órai időt adott Szerbiának a válaszára, az egész világon szenzációs feltűnést keltett.”

Tisza miniszterelnök komoly, sőt komor, szemüveges profilképe azonban aligha mutatja (ábrázolja), hogy gyakorlatilag ő volt az egyetlen vezető politikus Európában, aki kezdetben a háború ellen szavazott, s aki kitartott a Szerbia elleni területi követelések, az annexió elvetése mellett. A kép továbbá szintén nem mutatja, hogy elsősorban német nyomásra („most vagy soha!”) mégis ráállt a háború elindítására (ami mellett aztán végig, a Monarchia és a németek iránti lojalitásból, keményen kitartott), s hogy egy olyan ultimátumot fogalmazott meg, amelyet eleve lehetetlen volt teljesíteni. A kép nem mutatja, hogy Magyarországnak nem voltak konkrét háborús céljai, csupán évszázados – sokszor saját kisebbségpolitikája által generált – sérelmei, s nem mutatja azt az érzületet sem, amelyet még a Habsburg-politika korábbi kritikusaik közül is sokan magukénak vallottak,

s amelyet Ignotus Pál, a progresszív *Nyugat* főszerkesztője eképpen fogalmazott meg:

„Én megkérdem magamat s így kérdezze meg önmagát minden egyes, s nem hazafiságból s regényes szófúvással, hanem józan önzéssel, rideg számítással: akarok-e szerb lenni? Vagy román lenni? Vagy orosz lenni? Lenézek a Balkánra, felnézek Finlandba s azt mondom, hogy nem.

Ha osztrák-német volnék, vagy ha magyarul is meg lehetne az az esélyem, hogy e monarchia felborulta valami formában német kéz alá juttatna, talán én is közömbösebb volnék az iránt: legyen-e még osztrák-magyar monarchia a világon. De mikor e közt van választásom, s a közt, hogy szerb, román vagy orosz legyek-e, igazán nem nehéz – akár ha sora kerül, életemmel és véremmel – magyar hazafinak lennem.

S ha kérdem tovább: megint csak legridegebb, minden történetiségtől meghántott önzésemet: akarok-e, aki csakis magyar lehetek, inkább egy helyreállított nagyhatalmú Ausztria-Magyarországon lenni magyar, mint egy magában álló Kis-Magyarországon, mely Szegedtől Kassáig terjed s Kanizsától Nyíregyházáig: akkor viszont nem nehéz szenvedélyes habsburgistának lennem.”¹⁷

Vajon mutatja-e a miniszterelnök képe, hogy a háború kimenetele éppen ezt a „magában álló, Kis-Magyarországot” hozta létre? Mutatja-e azt a súlyos sebet, traumát, amely kibeszéletlensége, feldolgozatlansága miatt a mai napig nem gyógyult be, s amely a bűnbakképző, kirekesztő politika újabb és újabb, felfakadó fejezeteit nyitja? Vajon mutatja-e gróf Tisza fényképe azt a lázas, restaurációs építkezést, amely jelenleg a magyar Parlament előtti téren zajlik, s amely, a terv hivatalos szövege szerint az „1944 előtti állapotokat” kívánja helyreállítani? Látszik-e ezen az 1914-es fényképen az a majdani Horthy-érában, 1934-ben állított, 17 méter magas Tisza-emlékmű, amelynek részbeni (netán teljes) rekonstrukciója a mai Budapesten folyik, s amelyet Magyarország első köztársasági elnöke, Károlyi Mihály nemrég eltávolított szobra helyett kívánnak felállítani? Látszik-e, hogy konstrukció, építkezés címén, a magyar Parlament előtt a Horthy-éra nosztalgikus, szimbolikus rekonstrukciója zajlik? Látszik-e, hogy a Szabadság téren, az amerikai követség és a második világháborús szovjet emlékmű tözsomszédságában, Horthyszobrot avattak nemrég, s hogy jelenleg egy arcpírítóan hazug, történelemhamisító II. világháborús emlékmű van épülőben? S vajon az mennyiben kivehető, hogy a Horthy-éra végül mibe torkollott? 2014 nem csak az I. világháború kitörésének századik, hanem a teljes magyar, vidéki zsidóság 1944-es deportálásának és elpusztításának 70. évfordulója is. Kompakt év, mint egy nagy denzitású fénykép. Minél inkább kinagyítjuk, annál több, rejtett részlet tárul fel. A Walter Benjamin által emlegetett optikai tudattalan találkozása a nemzet tudattalanjával azon a bizonyos boncasztalon.

1911-re Budapest már nem elsősorban a kávéházak, hanem a filmszínházak városa, ahol ekkor már több mint száz mozi működik. 1914-ben, mások mellett, a később Hollywoodban sztárkarriert csináló, Kertész Mihály (*Bánk*

bán, A tolonc) és Korda Sándor (*A becsapott újságíró*) filmjei láthatók (még a Király Színházban is, Lábass Juci főszereplésével, *A mozikirály* című darabot adják), majd a háború kitörésekor a mozik többsége bezár. Az Uránia Tudományos Színház népszerű, ismeretterjesztő előadásait is gazdagon kísérik fotó- és filmanyagokkal, melyeket máshol nem láthat a közönség, s melyek egyúttal a népszerű tudomány korabeli vizuális nyelvét is megteremtik.¹⁸

Nagy Endre „Közéleti panoptikum” című műsora nyomán felvirágzik a pesti kabaré, a közönséget az élő szó erejével megbabonázó műfaj, s az ott elhangzottak a korabeli pesti folklór javát adják. A háború kitörésekor azonban a kabarék többsége bezár; a humor, az ironia és önkritika hirtelen hazafiatlan beszédnek számít, a híres pesti humor átmenetileg illegalitásba kényszerül. A háború kitörésekor a sok besorozott színész és technikai személyzet okozta gondok miatt a legtöbb színház, ha átmenetileg is, szintén bezár, majd sorra jelentkeznek alkalmi, háborús darabokkal. Augusztus közepén, rendkívül alacsony helyárrakkal, újrakezdték működésüket a színházak, de Feld Zsigmond Budapesti Színháza és a Horváth-kertben álló Budai Színkör végig játszott. A budai színház augusztus 2-án bemutatta *A milliárdos kisaszomány* c. operettet „mely szép zenéje mellett tele van rendkívül sok kacagtató szerb vonatkozással, lévén az operett egyik fő alakja egy bolondos szerb herceg.”¹⁹ Feld aktuális revüjéhez illesztett még egy jelenetet – a *Szervusz Pest!*-tel együtt adták a *Szervusz Belgrád* c. „új, látványos csataképet”. A pesti éjszaka városszerte híres nagyasszonya, Wabitsch Lujza két népszerű orfeumot is működtet, a Jardin d’Hiver-t a Nagymező utcában²⁰, valamint a Jardin de Paris-t az Erzsébet királyné útján – melyeket 1914. augusztus 20-tól, „háborús illendőségből” Téli Kert-re, illetve Berlini Kert-re kereszteltek át –, melyekben először kabaré- és varieté-műsorokat adnak, majd később átveszi a főszerepet az operett. Külföldi vendégművészeket is meghívnak, elsősorban a színház- és mozivilág kedvelt, német sztárjait, hiszen a pesti közönség ekkor még kitűnően beszélt németül.²¹ S a 28. koronás *inkognito pábolyok*ban még a bevonulás előtti diszkréción is biztosítva volt.

A színházi élet kétségtelenül kitüntetett pillanata azonban augusztus 18., a király születésnapja volt, amikor a Király Színház és a Magyar Színház egyesített társulata bemutatja az első, ún. alkalmi színdarabot, Pásztor Árpád *Ferenc József azt izente*, műfajmegjelölése szerint *látványos játék a mai időkben*. „Az előadást Molnár Ferenc lekecséző szavai vezették be, figyelmeztetve arra, hogy a színészek vállalkozásában létrejött előadást senki se tekintse pusztán üzletnek. A mai kor színészei, mint ahogyan az úttörő elődök, nehéz körülmények közt nagy nemzeti eszméért küzdenek hittel és meggyőződéssel. Rajongó lelkesedéssel szól az a királyról, majd Isten áldását kérte a magyar fegyverekre.”²² A képekből összeállított darab első képének címe, sokatmondóan, „Feltámadás”, melyben egy öreg, 1848-as honvéd, immár nem Kossuth, hanem Ferenc József hívó szavára, hirtelen átváltozik ifjú katonává. A 48-as szabadságharc a magyar történelmi emlékezet

örök visszatérési pontja, s így a világháború kitörésekor is annak szelleme éled újjá, illetve annak traumája, sebe fakad fel. A világháború azonnal a cári Oroszországtól elszenvedett akkori vereség bosszújának kontextusában értelmeződik. Érdekes módon „Ferenc József személyének azonban már más a konnotációja. Elfelejtődött, hogy köze volt a szabadságharc leveréséhez és az azt követő megtorláshoz, sőt, az eddig Kossuthhoz fűződő pozitív érzelmek és paternalista tisztelet átplántálódik a királyra.”²³ S akiknek nem volt módjuk ezt az exkluzív előadást megtekinteni, azok az Angol Parkból újdonsült politikai korrektséggel Nemzeti Parkká átnevezett parkban és környékén élvezhették a királyi születésnap alkalmából előadott, pompás tűzijátékot. A száz évvel későbbi, mai Magyarországon, a *nemzeti* jelző bevetése hasonlóképpen kirekesztő, háborús retorika logikáján alapul. A „királyi születésnapok”, illetve az azt helyettesítő, nemzeti összetartást ösztönözni hivatott, újkeletű ünnepnapok (lásd pl. a Trianon-emléknapot²⁴) a történelmi emlékezet vakító tűzijátékait, illetve vakfoltjait produkálják. S egy globalizált, mai „divatvilágban”, vajon bevezethető-e újfent a francia – vagy más, idegen – divat bojkottja?

„A háború azonban hirtelen félbeszakította a nyári szezont. Érdekes és dicséretreméltó az osztrák és magyar, valamint a német hölgyeknek az az elhatározása, hogy a párisi divatot bojkottálták. Magyar nő nem rendel francia ruhát és semmiféle francia dolgot nem vesz magára. A francia női divatnak ez a lelkes száműzése felelet volt arra a gyalázatos, vérforraló embertelenségre, ahogyan a „művelt” franciák bántak a menekülő osztrák és magyar alattvalókkal. A magyar honleányok hadat izentek a párisi divatnak és e hadizenetben máris a franciák a vesztesek.”²⁵

Vajon végigvihető-e ma, Magyarországon, s az Európai Unión belül, egy nem a turul által fogant – tehát a nemzeti ősmítosztól idegen – társadalmi berendezkedés, a demokrácia, illetve intézményeinek hivatalos vagy fél-hivatalos felszámolása? Vajon „idegen divatként” valóban ledobja-e magáról a nemzet teste? S vajon Európa ezt az átöltözést szóltanul végignézi-e? Ez volna az idei „nyári szezon” érdekfeszítő divatkérdése. Egy panyókára vetett, sújtásos kabátka kérdése. Amilyet az Auschwitz-album egyik jól ismert fényképén az a két, magyar, Bocskai-sapkás kisfiú is visel, akik a vagonok melletti halálrampán állva néznek bele a kamerába. A nemzeti divatra büszke, két magyar fiú.

„**A keblek erősítésére és fejlesztésére** a Pilules Orientales közelébe semmi sem jöhet.”

„A f. é. augusztus hóban megnyíló TERMAL-FÜRDŐNK iszap-, sós-, kénes-, jódos-, vasas-, és szénsavas medenczéivel pótolják a leghatékonyabb gyógyfürdőket. Ivó-, izzasztó-, soványító-, hidegvíz- és elektromos kurák. Inhaláció. Gép-tornászat. HUNGÁRIA-FÜRDŐ. BUDAPEST.”²⁶

A század első évtizedében a test újjászülető kultúrája szorosan összekapcsolódott a magyar művészeti avantgárral, valamint az orvostudományi diskurzus élvonalával. E kettő párhuzamos

jelenlétét jól példázza a kiváló Madzsar-házaspár munkássága. Madzsar József, orvos, társadalomtudós és szociálpolitikus, a népszerű, faji alapú eugenika korabeli képviselőivel szemben a szociális alapú eugenika, azaz a progresszív népegészségügy elkötelezett híve volt. 1914-ben, fővárosi tisztí orvoscént kidolgozta a magyar anya- és csecsemővédelem alapjait. A hazai eugenika e két radikálisan különböző ideológiai alapokon álló iskolája azonban egyetértett abban, hogy az eugenikát önálló szakterületként kellene elismertetni, és még abban az évben megalapítják a magyar Eugenika Társaságot, és a Királyi Magyar Természettudományi Társulaton belül megalakul a fajegészségügyi(eugenikai) szakosztály. A téma körül támadt élénk viták nyomán, az amerikai és német eugenika mellett, 1914-re Magyarország lett e sokféle indíttatású, tudománynak mondott idea egyik központja. A háború kitörése csak fokozta a faji alapú eugenika népszerűségét, s mire 1920-ban megalkották az első, nem faji alapú, de antiszemita irányultságú *numerus clausus* törvényt, a terep már jócskán elő volt készítve.²⁷ Madzsar felesége, Madzsar Alice (Jászi Oszkár húga), ugyanakkor a modern gyógytorna megteremtője volt Magyarországon, s később, a húszas évektől a mozgást mint művészeti ágat kívánta fejleszteni, szorosan együttműködve Palasovszky Ödönnel és a korszak irodalmi avantgárdjának más alakjaival. A század első évtizedében az emberi test a művészet, a tudomány, a társadalomtudomány és a faji alapú áltudomány szövevényes terepe lett.

A háború kitörése – és főként kimenetele – azonban nem csak a nemzeti test-éneke súlyos megrendülését hozta, hanem komoly egyéni és ösztársadalmi, lelki eredetű problémákat is eredményezett. Freud barátja és szoros munkatársa, Ferenczi Sándor Budapestet, Bécs mellett, a lélekelemzés, a pszichoanalízis másik központjává is tette. 1913-ban megalapítja a Magyar Pszichoanalitikus Egyesületet, s a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalom megszervezésében is kiemelkedő

szerepe lesz. 1914 augusztusában, nem sokkal a háború kitörése után így ír:

„Elképzelhető olyan szempont, melyből nézve a még oly borzalmas és izgalmas események is csak a kísérleti lélektan nagyarányú experimentumainak látszanak. Afféle „Naturexperiment”-eknek, amelyeket a tudós dolgozószobájában megcsinálni nem bír, legfeljebb ha gondolkodása műhelyében. Ilyen kozmikus laboratóriumi kísérlet a háború. Békés időkben az egyes ember álmának, ideges tüneteinek, művészi alkotásainak, vallásának szövevényes módszerrel való vizsgálata útján lehet csak kimutatni (és még így is alig talál vele az ember hitellel): hogy az emberi lélek rétegzett, s hogy a kultúra csak szépen díszített kirakat, míg a bolt mélyében primitívebb portéka van felraktározva. A háború egy rántással letépte ezt a maszkot és élénk állította az embert a maga bensőbb, igazibb mivoltában, megmutatta az emberben a gyermeket, a vadat és az ősembert. Mint a félnék gyermek az apjához, olyan magát alárendelő rajongással tekint most fel a nemrég oly önértékes és kritikus kortárs mindazokhoz, kikben erőt vagy akár erőszakosságot lát, de akiktől védelmet remél. Az a természetesség, amellyel ölni megyünk, talán magunkat megöletni, nem különbözik a primitív népek ösztön-megnyilatkozásaitól. Összebújnak az emberek, hogy egyesült erővel jobban védekezhessenek kifelé, a szükségből megszületik az erény: mindenki jó, áldozatkész, alázatos és istenfélő. A jégkorszak nyomorúsága így préselte össze valamikor a legelső, családi és vallásos társadalmat, minden későbbi fejlődés fundamentumát. A háború csak visszavetett miniket a jégkorszakba, jobban mondva: feltárta azokat a mély nyomokat, melyeket e kor hagyott vissza az emberiség lelki világában.”²⁸

Az azóta eltelt száz évre reflektáló történelmi emlékezet talán hozzásegít bennünket egy olyan „Naturexperiment”-hez, kozmikus laboratóriumi kísérlethez, melyet ezúttal valóban csak gondolkodásunk műhelyében folytatunk le. Ezt

a műhelymunkát azonban aligha kerülhetjük el, ha nem akarjuk, hogy a jégkorszak nyomai, most, békeidőben, mint egy hirtelen elolvadt jégreteg alól előbukkanó mamuttetem, hirtelen betöltsék látómezőnket. Ha nem akarjuk, hogy a nyers erő, netán az erőszak képviselői tetszelegessenek az egyetlen védelem s menedék zálogaként. Hogy ne, miként Ady írta 1914-ben, az „összebúvó félelem” tartson össze bennünket.²⁹

Egy évszázad elteltével, szekrények mélyéről kis barna táskák kerülnek elő, tömve levelekkel, naplóbejegyzésekkel, dagadoznak az elsüllyedt, személyes történetek lapjaitól.

„Szeptember 20 án szólaltak meg első ízben itten az ágyúk, megtudjuk, hogy körül vagyunk zárva, se levél, se hír nem érkezik hozzánk. Az ágyúk szünet nélkül szólnak; már egészen megszoktuk sőt a srappell hullást is. még azt is hogy nem messzire tőlünk robbannak szét, általában az a benyomásom mintha egy fantasztikus regénynek valamelyik mellékalakja volnék hol láthatatlan ellenségek törnek egymásra és küzdenek egymással. Hátunk megett a mi ágyúink s 30s mozsaraink szólnak élénk figyelemmel kísérjük lövegeink irányát és hatását. Okt 5 6 7 a legválságosabb napok végre az örömhír hogy Prz felszabadult, ismét kaphatunk leveleket, csomagokat híreket, biztató hírek keringenek, hogy nemsokára haza, haza mehetünk—”³⁰

Nem így alakult, Przemysl utóbb elesett, és sokan soha nem jutottak haza. Akiknek valahogy mégis sikerült, azok már nem abba a hazába érkeztek vissza, ahonnan elindultak. Egy világ elsüllyedt, a kis barna táskák azonban lassan előkerülnek. Bontogatjuk eddig rejtett csomagjainkat.

¹ Lásd a kognitív nyelvészet atyja, George Lakoff „framing”- elméletét a politikai diskurzusra is vonatkozóan.

² „Levél”. In: *Vérző Magyarország*, szerk. Kosztolányi Dezső, 1920. Bp. Arc Kiadó 1999.

³ Kertész Imre fordítása. Európa Könyvkiadó, Mérleg sorozat, Budapest, 1986, 189.

⁴ Hirdetés *Az Est*-ben, 1914. augusztus 4.

⁵ *Az Est*, hétfő, július 27. (*Az Est* tudósítójától.) A lapot 1910-ben alapította Miklós Andor.

⁶ Móricz Zsigmond, „Inter Arma...” *Nyugat*, 1914. augusztus/1.

⁷ Móricz Zsigmond, u.o.

⁸ *A Nő – Feminista folyóirat*. Rendkívüli kiadás. 1914. augusztus 1. Kiemelés az eredetiben.

⁹ Először 1915-ben, a *Nyugat* II. 1055–1074. lapjain jelenik meg. Budapest, Nap Kiadó, 2008., 54.

¹⁰ *Lirai jegyzetek egy évről*, 92.

¹¹ Ormos Mária: „Trianon. Bukás, felelősség, igazság”. *Mozgó Világ*, 2010/7, 5. Az idézet így folytatódik: „A problémát azonban a hivatalos közegek vagy egyáltalán nem kezelték, vagy rosszul kezelték. Csak emigránsok (Teleki László, Klapka György, Kossuth Lajos) és ellenzékiek (radikális demokraták és szociáldemokraták) foglalkoztak komolyan a kérdéssel, de senki sem ment túl a belső autonómiák ígéretén. A világháború előtt talán még lett volna esélye egy ilyesfajta megoldásnak, de erre a hivatalos magyar politika semmilyen hajlamot nem mutatott. A háború idején és utána viszont már minden ilyen ajánlat süket fülekre talált. Cseh, szlovák, horvát és erdélyi román politikusok arra a meggyőződésre jutottak, hogy ennél sokkal jobb megoldást találhatnak, ha csónakjukat az antant hatalmak vontatóihoz kötik.”

¹² *Az Est*, apróhirdetés rovat, 1914. augusztus 1.

¹³ *Tolnai Világlapja*, 1914. augusztus

¹⁴ Amerikában ezzel a szlogennel népszerűsítették: „You push the button, we’ll do the rest.” Alfred Stieglitz és művészi fotós társai ri-

adant szemlélték e folyamatot, s a fotográfia számára nehezen kivívott művészeti státusz veszélyeztetését, lealacsonyítását látták benne. Németországban, az „Ur-Leicát”, a Leica fényképezőgépet őseredetijét is 1914-ben dobták piacra.

¹⁵ E. Csorba Csilla: „A harcterre vitt Kodak”. <http://www.liget.org/> Uo., kiemelés tőlem. E szavak félreérthetetlenül utalnak a háborús cenzúrára, mellyel (a német mellett) a korabeli magyar nyelvű sajtót is kézben tartották. Ugyanakkor, Balogh Rudolf éppen ebben az évben, 1914-ben indította el a *Fotóművészet* című lapot, s az, aki később André Kertész néven híressé lett a világban, a fotószurnalizmus egyik korabeli, honi úttörője volt.

¹⁷ „Háború”. *Nyugat*, 1914, VII/15, augusztus 1.

¹⁸ Lásd pl.: „Az orosz japán háború – Három felvonásban, 190 színében vetített képpel és számos mozgófényképpel”, „Angol élet”, „Hogyan készül az újság”, „Szegény gazdagok – az elegáns világ”, „A párisi asszony”, vagy „A nő és a társadalom folyóirat irodalmi estéje.”

¹⁹ *Pesti Napló*, 1914. aug. 15.

²⁰ Mai Thália Színház.

²¹ Így pl. Rudolf Schildkraut, Hansi Niese, Gisella Werbezirk, és mások vendég szerepléseit élvezhették.

²² *Budapesti Hírlap*, 1914. augusztus 19. Idézve in: Csiszár Mirella-Gajdó Tamás: „Nagy dolog a háború. Az első világháború színháza és közönsége”. *Hadtörténelmi Múzeum Értésítője*, 12., 49–61. Budapest, Hadtörténelmi Múzeum, 2011. Molnár Ferenc később haditudósítói munkáit is működtette, s első felesége (akitől a háború kitörésekor már elvált), Vészi Margit az egyetlen magyar női haditudósító volt az I. világháború alatt.

²³ Csiszár-Gajdó, id. mű, 4.

²⁴ A 2010. évi XLV. törvénybe foglalt, hivatalos nevén: Nemzeti Összetartozás Napja – az 1920-as trianoni békeszerződés aláírásának évfordulójára emlékező, június 4-ére eső nemzeti emléknap Magyarországon.

²⁵ *Tolnai Világlapja*, 1914. augusztus.

²⁶ *Vasárnapi újság*. Apróhirdetések, 1914. augusztus.

²⁷ Gróf Teleki Pál, miniszterelnök, a törvény elrendelője, egyben az Eugenika Társaság elnöke is volt. A törvény a felsőoktatási intézményekre vonatkozott.

²⁸ „A veszedelmek jégkorszaka”. *Nyugat*, (7), 1914. augusztus 16. II, 268., valamint *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor tanulmányaiából*. Szerk. Dr. Linczey Ádorián. Budapest, Magvető Kiadó, 1982.

²⁹ Ady Endre: „Összebúvó félelem órái”. *Nyugat*, 1914. 15.

³⁰ A háborúból hazahozott napló részlete. Címzés: „Jenő Kornis, Budapest Hazai Bank rt., Vaterländische Bank A.G., Bank de la Patrie, V Csáki utca 46., an Gizi Löbl, Budapest Hazai Bank rt., VII Rottenbiller u. 37/3 II.” A család szíves engedelmével közölve.

Europe des écrivains

A mi Írországunk

TÓIBÍN, Colm
„A lelkes családja”
(Elekes Dóra ford.)
Magyar Lettre
Internationale, 58

MCLIAM
WILSON, Robert
Az Euréka utca
(Kéri Rita ford.)
JAK Világirodalmi
Sorozat, 2002

DOYLE, Roddy
Henry csillaga
(N. Kiss Zsuzsa
ford.)
Európa, 2007

O'BRIEN, Edna
Vidéki lányok
Európa, 1974

COLM TÓIBÍN ■ Írország csak méretre kicsi. De óriási eltérések vannak geológia, földrajzi szempontból és vérmérséklet szerint. A térképen kis szigetnek látszik, de nem az, ha az ember itt él.
ARTE ■ *Mit jelent írnek lenni? Mozgalmas történelem, ádáz függetlenség, erős, ugyanakkor meghatározhatatlan identitás. . . Ez az „Irishness”, írség, írnek lenni. Ami Belfasttól Dublinig, a kertvárosi téglabázaktól a tengerparti sziklákig változik, meghatározni igazi irodalmi kibívás.*

„És még valami. Ez a tompa, szürke fény a tenger fémes szürkéjén, Ballyconnigarban. Minden szín a többi finom változata. Vajszín. Ezüst. Halványkék. Halványzöld. Sötétszürke.” (Colm Tóibín *The South* [A dél] 1984)

ARTE ■ *Colm Toibin kozmopolita író és esszéista Dublin, Barcelona és New-York háromszögében él. . . De mindig ide tér vissza, a Wexford megyei Ballyconnigarba, Írország nyugati partjára. . .*

COLM TÓIBÍN ■ Ha valaki Wexfordból származik, az nagyon más, mint ha mondjuk Kerryből, a sziget túlsó feléről. Hiába lehet ma már három óra alatt keresztülérni kocsival. De nagyon más a vérmérséklet. És nagyon más életforma. Hogy Írország mint nemzet micsoda, azt kevésbé tudom. Vagy akár Írország mint állam. De Wexfordban teljesen biztos vagyok. Pontosán tudom, mit jelent. Úgyhogy ilyen értelemben fura egy ország. És szerintem ezt itt mindenki érti. Ha Írország nyugati partján megkérdezik az embertől, pontosan honnan való, és elárulja, hogy Wexfordból, csak bólintanak, és úgy érzik, mondott valamit magáról.

Ambivalencia Írországgal kapcsolatban

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Mindenki van valami ambivalencia Írországgal kapcsolatban, ez már azon is látszik, ahogy viccet mesélnek. A viccek nyersek, szinte kellemetlenek, mégis humor és melegség van bennük.

Ha valaki arról beszél, hogy honvágya van, vagy otthon érzi magát valahol, akkor áthárítja a maga passzív érzését a helyre. Szerintem baljósabb a dolog: mit közöl a hely rólam. Nem az, hogy szeret az ember egy helyet: hanem hogy az hozta létre. És én ettől a helytől büzlök, komolyan. Mintha egy láthatatlan felhő venne körül. Akár jó ez, akár rossz.

Egyszer azt mondták rólam, úgy írok Belfastról, mint az a srác, aki a legromdább lányba szerelmes az osztályból, és ez nagyon igaz, mert mindig is az a srác voltam, aki a legromdább lányba szerelmes az osztályból, és ebből a szempontból ez ma is nagyon-megnyően mélyen érint.

ARTE ■ *Robert McLiam Wilson régóta nem tér vissza Belfastba. Senki nem írt úgy az észak-ír fővárosról, mint ő. „Ripley Bogle” és „Az Euréka utca” című regényei a polgárháború bétköznapjairól festenek bravúros, emberi és maróan gúnyos képet.*

TOM ■ *Mindig azt mondom, ma ezerszer jobb, mint volt. Na nem mintha most már tökéletes béke lenne.*

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Az nincs.

TOM ■ *És még mindig harcolunk, még mindig vitázunk. Még mindig ott a batár a kettő között. Például mi volt a hétvégén is.*

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Carlisle Circusban.
TOM ■ *Igen: a Carlisle Circusban kitört zavargások négy-öt napig eltartottak. Molotov-koktélok dobáltak, plasztik golyókat lőttek, meg minden.*

ROBERT MCLIAM WILSON ■ És az egész egy hindu templom előtt.

TOM ■ Pontosan.

ROBERT MCLIAM WILSON ■ A hajdani protestáns templom előtt.

TOM ■ *Igen, pontosan.*

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Ott folyik a zavarás, hogy protestáns vagy katolikus menet legyen.
TOM ■ *A vallás miatt, ja. Semmi új, ugyanaz történt Kelet-Belfastban, úgyhogy jövőre jöhet megint Észak-Belfast, Ardoyne és felső Ardoyne.*

ROBERT MCLIAM WILSON ■ És miért is csinálják?

TOM: *Hogy miért legyen melyik menet?*

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Ja, ja.

TOM ■ *Hát, igen. Az egész egy Orániai Vilmos neű pacák miatt van, aki 1690-ban megszállta Írországot.*

„A szomorú az volt, hogy az északír (skót) protestánsok briteknek tekintették magukat. Az északír (ír) katolikusok eireknek (tisztá ireknek) tekintették magukat. A vicces az volt, hogy minden egykori markáns különbség már rég elhalványult, és ezek az emberek senkire nem hasonlítottak úgy, mint egymásra.” McLiam Wilson, *Eureka Street*, 1996, Kéri Rita fordítása)

ARTE ■ *Belfastban a múlt a falakra van írva, folyamatosan táplálja a régi gyűlöletet. A protestánsok minden év júliusában megünneplik Orániai Vilmos bódítását, az ő Billy királyuk győzelmét. . .*

Ami a katolikusok számára az angol gyarmatosítást szimbolizálja. . . Felidézi az elnyomást, a felkeléseket, az ébéniséget és a kivándorlást. . .

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Nem csoda, hogy ez a képzelet által leginkább uralt nemzeti történelem a világon. Az ír történelem afféle irodalmi kihívás. Úgy 800 éve jöttek az angolok, jöttek a skótok, mi meg bepöccentünk. És a történet lényegében 800 éve ugyanaz. A világ nagyon türelmes velünk, mert nem nagyon változtattunk a történetünkön. Amúgy ugye ott van a római birodalom is, virágzik, uralkodik, elbukik, felváltja a kereszténység, de mi csak az angolokat gyűlöljük. . . Mi áldozatok vagyunk.

Írnek lenni azt jelentette, hogy az ember fehér, katolikus és elnyomottnak érzi magát

RODDY DOYLE ■ Írnek lenni azt jelentette, hogy az ember fehér, katolikus, és ugye, mint monddod, elnyomott, vagy úgy érzi, elnyomott, mert az nagyon vigasztaló, ez a poszt-koloniális érzés, hogy minden siralomkért Nagy-Britannia a felelős.

Ha valaki Dublinból származott, az már valahogy nem volt olyan vegytisztán ír, mert az írség definíciójához – amely a 19. századig, a kelta virradatig és azokig nyúlik vissza, akik ezt meghatározták – hozzá tartozott, hogy vidékinek kell lenni. Az ír nyelv volt a nagy reménység. Szerencsére ez nem jött be. Tehát vörös haj, ha lehet. De a kopaszág is megteszi, gondolom. De most komolyan, mi az ír ember kvintesszenciája? Ilyen nincs.

ARTE ■ *Roddy Doyle minden könyvében az ír identitást kutatja. Az ő Írországa az észak-dublini munkáskerületek világa, ahol nevelkedett és sokáig tanított is. Legelső könyvét, A Commitments-t, amely a nyolcvanas években, a gazdasági recesszió idején játszódik, sikerrel vitték filmre.*

Roddy Doyle a jelen, a társadalmi jelenségek, a beszélt nyelv írója, de a múlt is foglalkoztatja. . . „Henry csillaga” című regényében az Ír Köztársaság történelmét megragadva lerombol néhány nemzeti mítoszt.

RODDY DOYLE ■ Mikor iskolába jártam, nagy áhítat övezte az ír nacionalizmust és az ír szabadságot. Ez volt nekik az írség, a Nagy-Britannia elleni harc, nagyon konzervatív dolog volt. Patrick Pearse, a nemzetünk egyik alapítója történetét tanították nekünk, rémes, szentimentális sódert. Hangosan nem mondhattuk ki, de titokban gúnyt űztünk belőlük a tanterem végében, a sok ájtatosságból, csak magunk közt, de az egészet ki-gúnyoltuk. És húsz év múlva én sem tettem mást, mint irodalmi formába öntöttem ezt a hozzáállást – borzasztóan nagy, igazán fontos gondolkodás megformálódás megy végbe az ilyen tantee-remvégekben.

ARTE ■ Roddy Doyle Henry Smart bőrébe bújik, hogy újra- és átírja Írország történetét. Pikareszk hőse 1901-ben született egy nyomorúságos dublini kis utcában, majd felkelő lesz, republikánus, kész barcolni az angol telepezzel, és meghalni a szabad Írországért. Roddy Doyle az ő szemével látja az 1916-os véres búsvéti felkelést. Henry Smart megismerkedik a függetlenség hőseivel, köztük Patrick Pearse-szel, a költővel, akit a felkelők a brit hadsereg által később lebombázott dublini Postabivatal előtt a köztársaság első elnökének kiáltottak ki.

RODDY DOYLE ■ A történelemben, ahogy a '60-as, '70-es években tanították, az állt, hogy az ír nép 1916-ban felkelt a britek ellen. Valójában száz ember volt. És mivel úgy bántak velük, ahogy bántak, mivel ahelyett, hogy azt mondták volna nekik, hogy nagyon bátor srácok vagytok, és most menjenek haza, inkább kivégezték őket, emiatt meg más hülyeségek miatt mire az egésznek vége lett, az emberek ezrei és tízezei szimpatizáltak valamivel, amire korábban életükben nem gondoltak. Ezt hogy lehet igazolni? Mert ez azért más, nem?

Vajon én 1916-ban jól éreztem volna-e magam, miközben ráfogtam volna a pisztolyt valakire abban a tudatban (már ha tudtam volna), hogy én is a között a 250 között vagyok, akik remélik, hogy meggyőzik a többséget az igazságról? Esetleg úgy éreztem volna: „Hát, ez egy kicsit fasiszta dolog”. Nem tudom. És itt válik nyugtalanítóvá az ügy, szerintem itt lehet az irodalomnak egy kis hatalma. Ha az ember tisztán fogalmaz, és őszintén szórakoztatón tud írni, de közben egyik választ sem érzi megnyugtatónak.

ARTE ■ Roddy Doyle az 1919 óta dúló függetlenségi háború homályban maradt oldalát térképezi fel. A brit különítményekkel, a fekete-barnákkal szembeállítja az új titkos republikánus hadsereget, az IRA-t. A hivatalos történelem szobrokat emel a hősöknek... Doyle feltárja a gondokat. A civileket sújtó megtorlásokat, a szabadságbarcosok konzervatívizmusát és szektarianizmusát, az indokolatlan erőszakot.

RODDY DOYLE ■ Parancsot teljesít. Megmondták neki, hogy vigyen fel egy embert – akiről pontosan tudja, hogy nem csinált semmi rosszat –, vigye fel a hegyekre és löje tarkón, le is lövi. És így hagyta, leírtam, hogy mit csinált. Hidegen. Nem akartam, hogy prédikáljon. Gondolom, a büntület vagy valami később érkezik, nem akkor, amikor elköveti. Hidegvérrel elkövetett cselekményről van szó, ez az ember meg abban a biztos tudatban él, hogy az egészet Írországért tette. Akkor már, gondolom, könnyű, és ez benne az undorító.

ARTE ■ 1921-ben Írország kettészakad: északon Ulster marad Nagy-Britannia fennhatósága alatt, délen viszont független köztársaság alakul. Ami elfogadhatatlan kompromisszum azok számára, akik az egész sziget függetlenségét tűzték ki célul. Az írek a békeszerződés védelmezőire és ellenzőire oszlanak. A polgárháború 1923-ig elhúzódik, és több balálos áldozatot követel, több kárt okoz, mint a függetlenségi háború.

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Írnek lenni hátrázottan erőszakos dolog. Nekrofil, úszkösödő hagyomány. Szerelmesek a halálba. Ha az ember Írországban azt akarja, hogy emlékezzenek rá,

legjobb, hogyha meghal, másképp nem igazán lehet hős. Néha nem is kell más, csak meghalni.

Még inkább azt mondanám, hogy az írség a személyes erőszakról szól. Ha az ember megnézi Amerikát, az amerikai íreket harcos íreknek nevezik, az erőszakról nevezetesek. Arról, hogy bűnözők vagy rendőrök, korrupt rasszisták, agresszívek. Az egész az agresszióról szól.

Itt meg van ez, hogy az ember ránéz valakire. Egész életemben ezt hallom: „Mit nézel?”, és ha csak úgy nézelődtem, akkor „Na persze, engem néztél, vagy a barátnőmet, az anyámat, a kutyámat”. És a verekedés sorban állás közben is kitörhet egy szupermarketben. Ami nem normális.

A félelem öröklődik – az angol földesúrtól és a katolikus egyháztól

EDNA O'BRIEN ■ Nem tudom, mi ez, de létezik. Öröklődik, ahogy egyes helyeken a pénzt szokták öröklölni. Szerintem a félelem öröklődik, a századok során átadott félelem a két archetípust valamelyikétől: az angol földesúrtól és a katolikus egyháztól. Nyilván ez a két félelem munkál, aminek engedelmeskedni kellett, földig hajolni előtte: ez a felnőttekben ugyanúgy megvan, mint a gyerekekben.

ARTE ■ Írországban azt mondják, a papok bűneit, az apák latinját és a szenvedélyt Edna O'Brienből lehet megérteni.

EDNA O'BRIEN ■ Ki tudná ezt egyedül kitalálni? Senki. Én nem tudom. Itt valami, ott valami, itt egy kis húzás... És szerdára kész kell vele lennem.

ARTE ■ Edna O'Brien több mint ötven éve Londonban él, de igazán sosem hagyta el Írországot. Az egész életműve odaköti... regények, színdarabok, emlékiratok, esszék, például James Joyce-ról, aki szintén az emigrációt választotta.

EDNA O'BRIEN ■ Joyce független szellem, zseni, a nyelv varázslója. Fogta az angol nyelvet, szétverte, szétszerelte, átrendezte, megcsinálta a maga forradalmát. Írországhoz való kötődése mindennél erősebb. A szentekhez és a bűnösökhöz. Azt mondanám, rá is mindkettő illik, mert az írása, a képalkotása számos részletében annyira vallásos, annyira hatással volt rá, hogy nem tudja elúzni, de megvetette és megtagadta, és ragyogóan írt tiltakozásul, de szerintem a félelem azért ott van.

ARTE ■ Joyce megírta Dublint, a dubliniakat, a nyomort, a nyelvet...

Edna O'Brien Írországa a Clare megyében töltött gyerekkor világa... A vidéki, hagyományos Írország, amely az egyház és a papok igájában sínylődik.

EDNA O'BRIEN ■ Mintha az ember az egészet a testében és a tudatában is átelné a büntől való félelmet, és ebben persze a szexuális bűn állt legelől. A gyilkosság jóval később következett. A büntület megmarad, úgy mondanám, kitörölhetetlen. Hacsak nincs valakinek amnéziája. Hogy nem lehet kitörölni, mondjuk, az első illatot vagy az első rossz szagot sem. A sütemény illatát, amit anyám sütött, a konyhai sütőben kelő narancstortáét. Volt nála egy kötöttű, mert mindig kötött, beleszúrta a téstába, hogy lássa, kész van-e, nekem meg szabad volt lenyalnom a kötöttűt. Az az illat, az az íz, az a boldogság most is bennem van, mint ahogy az is, amikor rohantam a misére, nehogy egy percet késsek, rohantam át a mezőn,

kezemben a rózsafüzér, és bennem az érzés, hogy esetleg egy percet késsem, és baj lesz.

Vajon ha Írországban maradok, megírtam volna-e például az első trilógiámat, a *Vidéki lányok*-at? Nyilvánvalóan nem írtam volna meg, semmi kétség. Akkoriban – 1958-ban költöztem Angliába, és a *Vidéki lányok* 1960-ban jelent meg – számos okból nem tudtam volna ezt Írországban megírni. Az ország még mindig nagyon elnyomott volt, és az ember a torkában és az agyában is érezte a fojtogató érzést, úgyhogy a félelmeim visszatartottak volna. Elhallgattattak volna, tudja, Joyce szavaival: „Csend, száműzetés és ravaszság.” [Szobotka Tibor fordítása]

Még valamiért nagyon hasznos volt számomra, hogy Angliába költöztem, az elszakadás hatalmasága és ennek a felismerése miatt. Most is nagyon ír vagyok, nem tiltakozásképpen vagy szentimentalizmusból, hanem azért, amit ez az elszakadás megértett velem: hogy milyen fontos volt, ami hatott rám. A vallás, a történelem, a földrajz, a család. Az a konkrét örökség, hogy mit jelentett írnek lenni, hogy – és persze ezeket nem fogalmaztam így meg – intenzívebbek vagyunk, hogy a költőiség közelebb áll hozzánk, és elszenvedtük a megszállók szigorát, és a szigoránál is inkább a hódítását.

Az embernek el kell jönnie, hogy képes legyen teljesen megérteni, mit jelent írnek lenni. El kell jönnie, hogy könyörtelenebb, kutatóbb, nyitottabb legyen egyrészt önmagával, másrészt a hellyel, az emberekkel, akik közül származik.

„Kérte, hogy ismételjem el a vidékek nevét, abonan származom, mert az ő számára ez tiszta költészet, bár számomra nem volt. És ahogy soroltam, mégis láttam magam előtt a káposzta sorait az otthoni kiskertben; a meztelen csigákat a zöld meg kékeszöld burokleveleken, és a fejembe visszazállt az elkóborolt marbák bőgése és a helyek neve. Thurrock, Derrynaw, Kilraterah, Cappaghbaum, Pollagoona, Bohatch, Derrygoolin, Glenwanish, Alewuanish.”

(Edna O'Brien *The Light of the Evening* [Az esti fény] 2006)

Az emigráció poétikája

COLM TÓIBÍN ■ Szerintem a földrajzi kérdés is nagyon fontos. Hogy tenger vett körül. A tenger elültet egy gondolatot az emberben: „ó Istenem, felülhetnek egy hajóra, és holnapra máshol lehetnek”. Úgyhogy nemcsak a tragédiát jelenti annak, aki nem talál munkát. Hanem a lehetőséget is annak, aki álmodik. Szerintem ez nagyon szervesen hozzátartozik Írország valamiféle titkos történetéhez, amit mindenki ismer. Úgyhogy mikor *Brooklyn* című regényemet írtam, tisztában voltam vele, hogy ez nem pusztán egy ember története. Inkább olyasmi, ami az ír oldalon szinte minden családban megesett. És persze aki elmegy, az magával viszi az ambíciók és a bánat keverékét, és valahogy át is örökíti a családjára. Hogy semmi nem pontosan úgy lett, ahogy szeretnék volna. Elmenni nagyon, nagyon szívet tépő. Erről a tájról indultak az emberek az 1840-es években, volt, hogy egy teljes család, és csak egyvalaki, egy szülő maradt. Nagyon nehéz a szívnek. Ez nem pusztán része az ír történelmünknek. Ez van a középpontjában. Sokkal inkább, mint a csaták, a politika meg

a függetlenség. Ez a kép, amikor valaki azt mondja: „Elmegyek”.

A *Brooklyn*-ban az emigráció poétikájával legálább annyira foglalkozni kívántam, mint a politikájával. Megérkezik valaki egy idegen országba, és nagy vonalakban minden rendben. Nagy vonalakban minden úgy megy, ahogy kell. Munkát talál, lakóhelyet talál, barátokat, szokásokat, viszonysokat. De azt próbáltam érzékelteni, hogy ez a tapasztalat furcsán híg. Nincs meg a sűrűsége. Az ember nem találkozik az iskolatársaival. Nem hallja a nyelvet, ahogy azok az emberek beszélnek, akiket ismer és megért. Minden kicsit olyan felszínes. És könnyen összetörhető. És amit ilyen körülmények között érez, annak is megvan ez a törekeny jellege.

EDNA O'BRIEN ■ Minden emigráns vagy elűzött embernek más a narratívája és a megtett útja, és azért írok az emigráns létről, mert érteni vélek valami non-verbális, megfogalmazhatatlan, elérhetetlen magányt. Az embernek lehet társasága, házastársa, sok mindene, de megmarad a fájdalom. Megmarad a fájdalom, amit nem lehet megfogalmazni, és tulajdonképpen megoldani sem. Egyszerűen nem megy.

Mint nép egy romhalmaz vagyunk, mint nemzet, szégyen, mint kultúra, dögunalom

ARTE ■ Henry Smart, Roddy Doyle ír bőse *New Yorkban bukkan fel újra, a 20-as években, a szesztilalom, a dzsessz és a közelművilág idején, és végül amerikai bős válik belőle.*

RODDY DOYLE ■ Amennyire emberileg lehetséges, próbál elszakadni az írségtől, nevet is változtat. Nem akarja, hogy bármi köze legyen az írekhez, de folyton beleütközik más jelzőkbe, például fekete amerikai, zsidó amerikai, olasz amerikai. Ezekbe a jelzőkbe ütközik, és ennek a számkra jól dokumentált és vizuálisan ismerős világnak az ellenére – mert mindannyiunkban megvannak a dzsessz, a dzsesszkorszak, a világválság képei, és ő is ezeket éli át – végül nemcsak újra belefut az írségbe, hanem tudatosan is benne, hogy végig figyelték. Hogy soha nem is szabadult el, hogy mennyire lehetetlen elszabadulni, és aztán a regény vége felé abszolút szándékosan találkozik John Forddal, aki a maga módján meghatározta, mit jelent írnek lenni.

A film kedvéért kicsit baljósabbra vettem. Hogy tulajdonképpen végig az IRA vagy az extrém republikánusok voltak a film mögött, hogy az emberek világszerte azt gondolhassák, „ez Írország.” Lássák, mennyire elpusztították a britek Írországot, és feldühödjenek, hogy mi folyik ott. Úgyhogy mindez egy politikai színjáték része volt. És itt jön közbe a fikcióval való játék. De mint mondtam, nem John Ford hibája, hogy valamiért, akár szándékosan, akár valami hallgatóságos okból, de valamiért az ország úgy döntött: „Ezt így kell játszsanunk.”

„Mi írek mind kurvára elmebetegek vagyunk, egyetlen nép nem tud versenyezni velünk az értelmetlen szentimentalizmusban, amiben dagonyázunk. Mi meg Ulster, az istenáldotta kurva írek, abog gondolni szeretnék. Mint nép egy romhalmaz vagyunk, mint nemzet, szégyen,

mint kultúra, dögunalom. Egyenként gyakran visszataszítóak. De imádjuk ezt, mi ír fickók. Felhabzsoljuk. Minél rosszabbak vagyunk, annál jobb. Imádjuk a jó öreg Írországot, és az is minket.” (Robert McLiam Wilson, Ripley Bogle, 1989)

ARTE ■ Robert McLiam Wilson alig 24 éves a „Ripley Bogle” megjelenésekor. Egy gyökértelesen író kóborlásait meséli el lélegzetelállító, provokatív történetében... Az önéletrajzi utalásokkal tűzdelt, keserű stílusban szóló monológban a nyugat-belfasti Turf Lodge lakótelepen tett katolikus, szegény gyerekkor emlékei tárulnak fel.

1969-ben Robert McLiam Wilson 5 éves. Észak-Írország újra szeptariánus erőszakba merül.

A katolikusok és a protestánsok közti összetűzések megállítása érdekében beavatkozik a brit hadsereg, és elfoglalják Belfastot. Letartóztatások, tárgyalás nélküli internálások, felkelések, merényletek... Elindul az erőszak spirálja, a polgárháború – a „Troubles”... Harminc évig tart. Épp egy generáció.

„Turf Lodge csodás volt, klassz, csupa vidámság. A Troubles rettenető ódivatú volt nekünk, kissrácoknak. Egyetlen távolról nacionalista tettünk annyi volt, hogy néha kövel meghajigáltuk a harcokcsikat, mikor végigdübbörögtek a Monagh Roadon. Persze az nagyon izgalmas volt, amikor éjszaka jó kis fegyveres csata folyt.” (Robert McLiam Wilson, Ripley Bogle 1989)

Az erőszak spirálja

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Mikor Belfastból Cambridge-be kerültem egyetemre, nem tudtam elaludni, két hétig nem tudtam aludni, és nem jöttem rá, miért. Orvoshoz mentem. Harminc év alatt egyszer voltam orvosnál: akkor. Mondtam, nem tudok aludni, adjon valami gyógyszert, aztán rájöttem, hogy azért nem tudok aludni, mert nincsenek helikopterek, nincs meg az a zümmögés, az alatódalom, ami álomba segített... Így jölt meg engem a lakhelyem.

ARTE ■ Robert McLiam Wilson nem titkolja, mekkora bizalmatlanságot váltanak ki belőle a katonai és félkatonai szervezetek. Az IRA a katolikus oldalon, az Ulsteri Királyi Rendőrség a protestáns oldalon – műveiben egyformán kérlelhetetlenül leplezi le az erőszak kultuszát, a szeptarianizmust, a hatalmi önkényt. A csendes többségről ír, akiknek az életét az elemlyülő konfliktus peremén a bombák és a letartóztatások, az éhségsztrájkok és a temetések, a leszámolás és a bosszúk ritmusa tagolja, a városnegyedeket uraló csuklyás fegyveresek hatalma alatt, akik a maguk törvényeit kényszerítik másokra.

ROBERT MCLIAM WILSON ■ Mert ez a szülővárosom, és szerettem az ittenieket, de az erőszak folytatódott, és a „törekeny” szó nem ment ki a fejből. Ránéztem az emberekre, elég erősnek és energikusnak látszottak, és arra gondoltam, egy bomba vagy egy pisztoly, és pár másodperc múlva halottak. Ez soha nem ment ki a fejből...

Ez az átmenet az életből a halálba, ez egy pillanat műve, nem nagyon érthető, olyan, mint a csodák. Egy városban, vagy bárhol, egy országban,

ahol ezt az átmenetet kiszabják az emberre, előfordulhat, hogy késő éjszaka ajtót nyit, a gyerekei ott vannak a háttérben, és valami seggfej fejbe lövi egy vadonatúj 9 mm-essel. Ez a végső meglepetés, és a legnagyobb kurva arrogancia is. Ezzel a hellyel kapcsolatban mindig is ez döböntött meg, a döntés arroganciája, hogy valami félreinformált, dagályos, félművelt faszfaj, akinek semmi nincs a fejében, eldöntheti, hogy én ne legyek itt, és aztán nem is vagyok. Nem lehet megfellebbezni. A döntésnek nincs tartalma. Az előítéleten és a hülyeségen alapul, meg a félig megértett történelmen és arrogancián, amin mindig feldühödtem. Nagyon erőszakosan tiltakoztam az erőszak ellen.

„Befordult a kis szendvicsbárba, ahol ebédelni szokott. Megállt az ajtóban, hogy elengedjen egy jöképű, hanyag öltözötű, zöld öltönyös fiatalembert. A férfi, akinek szemet szúrt a pír a lány arcán és nyakán, kibívoán mosolygott, és lovas gesztussal tartotta neki az ajtót. Rosemary boldog vigyorral átbújt a férfi karja alatt. Megfordult, hogy valami köszönetfélélet mormoljon, és megszűnt létezni.” (Robert McLiam Wilson, *Az Euréka utca*, 1996, Kéri Rita fordítása)

ARTE ■ Az 1998-as nagypénteki egyezmény óta Észak-Írországban hivatalosan béke van. Nincsenek bombák, fegyverek, álarcos fegyveresek, nincs batár Írországgal, az Ír Köztársasággal, déllel. A batárátkelők és a szögesdrótok eltűntek. Az ősi repedések talán kevésbé.

RODDY DOYLE ■ Fura, de valahogy az az ember érzése, hogy Belfast messze van. Pár héten belül megyek. És azt latolgom, kocsival menjek vagy vonattal. Összesen másfél, egy és háromnegyed óra kocsival. Már nem kell megállni a határon. Amikor meg kellett, az szörnyű volt. A vonat is remek. Úgyhogy közelebb van, mint egy csomó más ír város, de a lelki térképe-men mégsem. És ez nem valami ellenséges érzés. Csak hogy van ebben valami távolság, valami idegenség, gondolom.

COLM TÓIBÍN ■ Úgyhogy azt hiszem, tudomásul kell vennünk ezeket a különbségeket, értékelni, komolyan venni őket, és nem azt mondani, hogy „á, nincs itt semmi különbség. Mind írek vagyunk”. Azt hiszem, a „csak” és a „kizárólag” szavak valamikor az 1990-es években eltűntek, mert mindenki felismerte, hogy lehet valaki egyszerre két dolog is. Talán még három is, vagy két és fél. Például lehet valaki ír és brit. Brit és ír. Európai, persze tudom, hogy ez érzékenyebb dolog, mert az egész olyan kitalált. De az a lényeg, hogy lehet valaki sok minden a szigeten, nem csak egy valami.

A kelta tigris

„A munkahelyekről meg az EU-ról szólt, az infrastruktúráról meg a bölcs döntésekről, meg a véletlenről. Az oktatásról meg az energiáról, olyan kifejezésekről, mint »adó« meg »öszöntés«, és hogy mi történik, mikor ezeket egymás mellé állítjuk. A zenéről és a táncról is szólt, az irodalomról meg a futballról. Azt hiszem, ez valamikor a 90-es évek közepén történt. Lefeküdtem az egyik országban, és fölbredtem egy

másikban.” (Roddy Doyle, *The Deportees* [A száműzöttek] 2008)

ARTE ■ *Írország 1995-ben látványos gazdasági növekedésnek indul – „Kelta Tigris”-ként emlegetik. A hirtelen meggazdagodás elfeledteti az írekkel az elmúlt évtizedeket, a recessziót, a munkanélküliséget és a szegénységet. . .*

RODDY DOYLE ■ Ezt próbáltam megörökíteni a *The Deportees* és a *Paula Spencer* című könyvben is. Paula, a narrátor, a főhős nem profitál igazán a gazdasági fellendülésből, de mégis benne él. És élvezi, szereti figyelni a nővérei abszurd párbeszédét, hogy lakást vesznek Bulgáriában meg Törökországban. Tetszik neki, ahogy a bort kortyolják, megjegyzik, milyen rossz vagy milyen jó, aztán már úgy isszák a bort, mintha söröznének. A szokásos ügymenet. Elegáns részegség, a hagyományos részegség helyett. És ezt élvezi. Néha egy kis keserűség, talán egy kis düh is van benne. De most már azon sem kell igazán aggódnia, hogy meg tudja-e tölteni a hűtőjét. És ez remek, ez jó neki. És úgy éreztem, sok szempontból ő az ország sikerének mércéje. Nem az óriási vagyon meg nem az a rengeteg pénz, ami elfolyt. Hanem a Paulához hasonló emberek, akikről lekerült némi szorongás.

ARTE ■ *A virágzás és megújulás idején újra kell-e értelmezni az írséget?*

A Croke Parki stadionban mindig tömegeket vonzottak a speciálisan ír játékok – mint a hoki. . . Büszkén idézik azokat az időket, amikor ez a bódító angolokkal szembeni ellenállás jelképe volt, a rögbi vagy a foci helyett.

De változnak az idők, a kivándorlók ősi hazája a befogadók országa lett, kelet-európai, ázsiai és afrikai bevándorlók érkeznek. Az írek új generációja. . .

RODDY DOYLE ■ Nemcsak a bevándorlás rágcsálja az írség definícióját. Mert magunk is ezt tesszük. A vallás már nem volt elég, hogy meghatározzon – hivatalosan persze igen, de a hétköznapi életben biztosan nem. És az elnyomatás érzése, hát nem. Csak részegen. De mikor józank vagyunk? Nem. Azt hiszem, a régi ellenség, Nagy-Britannia már csak futballmeccseken támad fel, néhány ital után, de a normális életben nincs velük semmi baj, rendben vannak, szeretjük őket, jó szomszédok. . .

COLM TÓIBÍN ■ Igen, a prosperálás éveitényleg viccesek voltak, mert az embereknek tényleg nagyon sok pénzük lett. Úgyhogy azt hiszem, mikor ez elmúlt, fojtogató érzésük maradt, mint ha megbolondultak volna.

Az utóbbi két-három évben újra egy egész generáció távozott

ARTE ■ *2008 végén pár hét alatt összeomlik az ír álom: adósság, munkanélküliség, recesszió, megszorítások. . . Írország válságba zuhan.*

COLM TÓIBÍN ■ Senki nem látta előre. Senki nem látta a hitelválságot. Hogy minden összeomlik. A reményünk is, hogy Dublinból Stockholm lehet, hogy Írországból Svédország lehet, és egy világi rendű társadalomban élhetünk, ahol a történelem nem számít, és ahol a közéletet elegánsan intézik, afféle protestáns mértékű figyelemmel.

Hát ez nem így történt. Az anyagi biztonságból kizuhanni nem is sikerülhetett volna rosszabbul. Mert valahogy megalázó volt.

Hirtelen újrakezdődött az egész. . . az utóbbi két-három évben újra egy egész generáció távozott. Ha ez a belső vérzés tart egy országban, akkor valami alapvető vész el a politikai kultúrából. Vagy más értelemben a kultúrából. Más szóval, gyakran a legjobbak mennek el. És más országokban aztán nagyon jól teljesítenek. Azt hiszem, az embereket az dühítette fel, hogy az állam nem tud enni adni a népének. Hogy az ország újraéli a történelmét.

EDNA O'BRIEN ■ Ahogy egy interjúban elmondtam, az írek egy évtized alatt elérték azt, ami az angoloknak hét-nyolcszáz évbe telt, hogy kárt okozzanak az ír népnek. Ami a pénzzel történt, az csak egy bizonyos százalékot érintett, de megteremtette a mohóságot, megadta a lökést, hogy mások is olyan BMW-s nagymenők legyenek.

Úgyhogy megváltozott az egész étezős. . . hirtelen világi lett a társadalom. És ezzel párhuzamosan megkezdődött a kiábrándulás a katolikus egyházból. És akkor előjött ez a rémület, a folyamatos rémület, hogy a katolikus egyház – Írország állítólagos védelmezője, amiért Írország harcolt, a katolikus vallás – megrontotta az övét. Hogy mekkora kárt okoztak a rájuk bízott emberekből, és a gyerekekből, és ami a legrosszabb, hogy milyen szisztematikusan és ragyogóan elleplezték az egészet.

ARTE ■ *Elég volt egy bajdani kórista fiú panasza a pap ellen, aki megerőszakolta, hogy Írország végre szembeszálljon egyik legkomorabb titkával – a katolikus intézményekben elhelyezett több tízezer fiú és lány elleni szexuális és erkölcsi zaklatással. A parlamenti beszámolókatényfeltárása nyomán megmög a katolikus egyház, a hagyományos Írország ősi erődítménye.*

EDNA O'BRIEN ■ És azt hiszem, sokaknak, még az időseknek is felnyílt a szemük, akik soha nem kérdőjelezték volna meg a papok és a püspökök tekintélyét és szentségét. Azt hiszem, ma kevesebben járnak misére, és ennél is kevesebben vannak olyan hívők, akik Istenben hinni akarnak, de a katolikus egyházban nem.

COLM TÓIBÍN ■ Azt hiszem, ha az embereket a hitről, Istenről, a túlvilágról kérdeznék, nem a vallásról, a szervezett vallásról, akkor a többség itt többé-kevésbé vallásos volna. Még ma is. Úgyhogy amikor valami nyomás nehezedik rájuk – mint egy regényben, ahol az ember egy bizonyos szereplőt, egy társadalmat vagy egy csoportot nyomás alá helyez –, látnánk, hogy a hagyományos hitek előkerülnek. Meg a család szerepe. Hogy ki kicsoda, és honnan jön. Szerintem ezek a dolgok még mindig számítanak itt. A felszínen úgy tűnik, nagy változások zajlanak. De alatta számos dolog változatlan. És ez nagyon érdekes, ha az ember regényt ír.

EDNA O'BRIEN ■ Írországban még mindig jelent valamit a nyelv és a történetmesélés. Talán egy kicsit búvópatakként, rejtve, de van valami, ami szereti ezt a költői világot, és ragaszkodik hozzá. Én hiszek ebben.

ARTE ■ *Dublin utcái a tisztelet és a folklór jegyében minden év június 16-án James Joyce monumentális regénye, az Ulysses szavait visszabangozzák. Homérosz Odiüsszeiájának modern interpretációja Leopold Bloom és társa, Dedalus útjait követi Dublinon keresztül. A könyv egyetlen nap, 1904. június 16. története – amikor James Joyce megismerkedett feleségével, Nora Barnacle-lel. . .*

EDNA O'BRIEN ■ Van valami az ír népben, amit a látogató talán nem érez, de szerintem ott van bennük valami magány, azokon a magányos helyeken. Persze a harsány jókedv, a viccelődés, az ivászat is megvan, de megvan az a bizonyos titkos magány vagy sóvárgás, ami szerintem az irodalom anyaga.

(Mathilde Damoiseil filmje az Arte tv

„Az írők Európája” sorozatából)

MESTERHÁZI MÓNIKA FORDÍTÁSA

One Moonlit Night

Egy holdfényes éj

Rendben, akkor fölsétálok a Posta utcán egészen az Istálló hídig, hogy meglássam, ott találok-e Moi-t. Közben mit látok a Kék Harangnál egy falra ragasztott plakáton, hát nem filléres felolvasás volt Glanaberben csütörtök este. Pont ugyanolyan volt ez a plakát, mint az a régi, amit akkor láttam, mikor a Kanonok meg Iskola Price jöttek szembe a Posta utcán, és Iskola Price azt mondta: itt van egy okos fiúcska, tessék, mire a Kanonok adott egy hatpennyst, mivel nem tudtam olvasni.

Valóban okos, kérdezte a Kanonok, olvas angolul?

Úgy bizony, a kutyafáját, mondta Iskola, de én nem tudtam, minek henegeg ezzel.

Hát akkor hadd halljam, hogy ezt elolvasod, mondta a Kanonok és közben a plakátra bökött a botjával. Egész jól is ment az olvasás, amíg el nem jutottam a társasághoz. Társ-sass-ág, mondtam, mire a Kanonok röhögni kezdett.

Nem úgy, vágott közbe Iskola bosszúsan, tár-sa-ság.

De a Kanonok még mindig ott hahotázott. Nagyszerű, fiacskám, igazán, mondta, majd nadrágzsebébe nyúlt és egy hatpennys érmét nyomott a kezembe.

Senki se gondolta volna ránézésre, hogy a Kanonok ilyen kedves ember, mivel valamikor himblője volt, és maradt egy nagy heg a szája szélén, attól meg úgy nézett ki folyton, mintha koszos lenne meg büdös. De amikor olyan nagy hanggal röhögött valamin, mint akkor rajtam, semmi nyomát nem lehetett a hegnekn látni.

A templomi pulpituson azonban annál feltűnőbb volt, különösen, ha az ítéletekről beszélt vagy azt üvöltözte, hogy az Úrjézuskrisztusban keressétek a megváltást! Amikor így kiabált, mindig az a történet jutott eszembe Pünkösdi napjáról, amit Tejeskocsi Bob mesélt nekünk a vasárnapi iskolában, hogy az égből valahonnan tűznyelvek csaptak le a Tanítványokra és Apostolokká változtatták őket. A pulpituson üvöltöző Kanonokot nézve régen mindig az járt a fejemben, hogy egy lángnyelv jött le a templomtetőn át és a szájába csapott. Anyám persze azt mondta erre, hogy az a himlő helye.

Tyú, anyám is nagyra tartotta őt. Látnod kellett volna, hogyan vasalta a karingjét meg a stóláját odahaza az asztalon. Mindig a karinget hagyta a végére és előbb megcsinálta az összes férfi- meg fiúruhát. Aztán letakarította az asztalt és a Kanonok karingjét úgy terítette rá, nagyon lassan, hogy közben minden egyes ráncot végigsimított rajta. Ráadásul ez nagyobb is volt, mint bármelyik másik ruha, hiszen a Kanonok hat lábánál is magasabb volt. Ő volt a legnagyobb pap, akit valaha láttam.

Ne kérdezz butaságokat, mondta anya, amikor arról faggattam, hol kapta el a himlőt.

De miért épp a szája mellett van a heg, kérdeztem.

Tűnj a szemem elől te kis pernahajder, mondta anya. Nem értettem mitől lett ilyen mérges.

Én csak úgy kérdeztem, mondtam, és a vasalót figyeltem a jobb kezében, ahogy előre-hátra csúszkált a karingen, a bal kezével pedig a sarkokat feszítette ki, hogy a vasaló nehegy félrefusson egy ráncon.

Griffith Evans Baich-re gondoltam anya. Emlékszel, hogy kedden még kimostad a karingét, mielőtt megölték volna a bányában, szóval már nem viselhette a következő vasárnap? Az jutott eszembe, hogy vajon a mennyben is ott lesz-e Griffith Evans fején a seb? Aztán meg az ugrott be, hogy a Kanonok száján ott lesz-e a heg, ha a mennybe megy?

Erre anya hirtelen abba hagyta a vasalást és sírni kezdett.

Mi az anya? Ne sírj, mondtam, de igazából nem is aggódtam, mert anya mindig sírdogált valami miatt, szóval már hozzá voltam szokva. De akkor olyan különös tekintettel meredt rám, hogy elszégyelltem magam, amiért egyáltalán megszólaltam.

Nem, nem lesz ott semmi, csibém, mondta, és könnycseppek gördültek le az arcán, ám fel is nevetett ugyanekkor. Egy karcolás se lesz Griffith Evans Braich fején a mennyben, ahogy a Kanonok arcán sem lesz ott a sebhely, miután a túlvilágra jutott. Aztán abba hagyta a sírást és tovább vasalt énekelve.

Emlékszem a dalra is, amit énekelt: Nézz az idő ködé-én át, Ó lelke-em, íme a táj, Ó leke-em íme a táj.

Tyú, de szép hangja volt anyának.

Fény pislog a paplak ablakában is. Igen, biztos vagyok benne, hogy az a dolgozószoba ablaka, ahol a fény a két fa között látszik. Azariah Jenkins ott ül most a tűz mellett a karosszékekben, az biztos. Ő, és a felesége is talán. Ugyanis ő jött ide Plébános Hughes után, aki pedig a Kanonok után érkezett. Rendes fickó volt az is, az öreg Hughes. Csakhogy tüdőbaja volt, meg amúgy sem ért fel Kanonokhoz. Mindenesetre soha nem adott azért hatpennyst nekem, mert nem tudtam olvasni.

Tyú, hogy szerettem évekkkel ezelőtt a paplakba járkálni iskola után, hogy anyának segítsek a mosnivalóval. Nell, Rendőr Kis Will nővére, meg az Allt Bryn-i Gwen voltak akkoriban a cselédek. És annak ellenére, hogy anya jóval idősebb volt, mint ők, igazán jó barátok lettek, és akkor is eljöttek még néha hozzánk látogatóba, amikor már mindketten megházasodtak. Nell egy rendőrhöz ment hozzá. Új Rendőr Jones lett a férje, ezért soha nem is féltém Új Rendőr Jonestól, hiszen anya jó barátja volt Nellnek, a feleségének. Allt Bryn-i Gwen pedig Kaptár Franknek lett a felesége, miután otthagya a paplakot.

Úlj csak le drága, mondta Nell, amikor először mentem el anyáért a paplakba iskola után. Két perc és hozok neked egy szelet kenyeret meg egy kis vaját. Tyú, a paplak konyhája nem semmi egy konyha volt. Vagy kétszer akkora nagyságú, mint a mi konyhánk meg első szobánk együttvéve. És hogy illatozott mindig! Tyú, de szerettem azt az illatot, miközben mindig farkaséhes voltam. Aztán meg csak ültem a karosszékekben és faltam a vajas kenyeret. Kis idő múlva nem más jelent meg hirtelen az átjáró ajtajában, mint az Allt Bryn-i Gwen egy nagy ezüsttálcával a kezében, mert éppen teát szolgált fel a Kanonoknak és vendégeinek.

Jöttél, hogy segíts anyukádnak, kérdezte Gwen. Micsoda jó fiú ez, nem igaz, Nell? A mennybe fogsz jutni, ugye tudod, kisöreg, amiért így segítesz anyukádnak.

Tyú, de szép arca volt ennek a Gwennek. Szébb volt, mint Nell, de Nell volt a kedvesebb kettejük közül. Mindig az volt az első dolga, hogy adott nekem egy vajas kenyeret, akárhányszor megjelentem az iskola után, hogy anyának segítsek a ruhákkal.

Iskola Price az, ugye, aki itt teázik, kérdezte Nell.

Igen, felelte Gwen, miközben az asztalra tette a tálcát. Te kaptál már elfenekelést Pricetól, kérdezte aztán tőlem.

Nem én, dehogya is, hazudtam.

A mindenit, akkor bizonyára egy igazi kis angyal lehetsz, mondta erre.

Ezután végignéztam, ahogy Nell egy nagy papírzacskót megtöm kenyérhéjjal, meghagyott vajas kenyérszeletekkel, meg a Paplak ebédjéből maradt csontokkal, amiken még egy csomó hús maradt, amíg a zacskó majd ki nem szakad. Nemsoká anya is megjelent, kissé borzos hajjal, a paplak kerti szárítókötéléről leszedett ruhákkal teli kézzel, melyek készen álltak rá, hogy hazavigye összehajtogatva és egy nagy gyapjútakaróba kötve kivasalni őket. Aztán mindhárman leültek ilyenkor, hogy egy csésze teát igyanak és alaposan kibeszéljenek egy csomó embert, én meg, még mindig a karosszékekben, megszármoltam a nagy, piros, négyszögletű csempéket a konyha padlóján és arra gondoltam, tyú, micsoda jó hely lenne ez, hogy Huw-val és Moi-al londonozzunk, azt leszámítva, hogy összekoszolnánk közben az egészet.

Te hozd a papírzacskót, mondta anya, én hozom ezeket, ami a ruhákat jelentette, és ne feledd alul fogni, nehogy kiszakadjon.

Pontosan ezt szerettem volna hallani, persze, hiszen így hazafelé menet, alkalmanként bele tudtam csúsztatni a kezem a zacskóba, ha anya nem nézett oda. De soha nem értem hozzá addig semmihez, amíg az ösvény végén ki nem értünk a paplak kapuján a Posta utcára, nehogy a dolgozó ablakán keresztül meglásson Kanonok. Tyű, el tudom képzelni, milyen mérges lett volna, ha észreveszi, mit csinálok, de erre soha nem került sor. Micsoda finom íze volt hazafelé a zacskóból kihalászott kenyérnek! Néha egy csonttalan húsdarab is a kezembe akadt. Anya soha nem beszélgetett hazafelé, túl fáradt volt hozzá, különben válaszolnom kellett volna neki, és akkor rögtön rájött volna, abból, ahogy beszélek, hogy tele van a szám. A Paplak száraz kenyérének is jobb volt az íze, mint a nagyfi vajjas szeleteinek, még ha azok vastagon voltak is megkenve.

Féltem végigmenni a Paplak kapuja mögött álló fasorok között, amikor télen mentem anyáért iskola után, mert olyankor már sötétedett. Olyanok voltak, akár a temetőkeri fák ilyenkor. De onnantól, hogy elhagytam a kanyart és megláttam a fényt Kanonok dolgozószobájában, már nyugodtabb voltam. Akkor már nem féltem.

Nyáron minden más volt. Tyű, emlékszem, egyik délután nem volt iskola és én a Paplakhoz siettem, és akkor megengedték, hogy a kert elejébe menjek egy kislíval játszani, aki ott szállt meg. Kanonokot nagybácsinak hívta, és angolul beszélt. Tyű, micsoda helyes gyerek volt, fénylett a fekete haja, és még egy szép kis hullám is volt benne. Nagy, sötét szemei voltak, az arca pedig fehér volt, fehér, akár a kréta, kis bársonynadrágja világos zoknis lábszára közepéig ért, és könnyű nyári cipőt viselt, nem olyan szöges bakancsot, mint én.

Ezért is féltem ott elől, az ablak előtt összetaposni a füvet, miközben kriketteztünk, hiszen nekem szöges bakancsom volt, miközben a fű ott nem úgy nézett ki, mint Owen Gorlan pályáján, hanem mintha anya vasalta volna simára. Tyű, arra gondoltam, miközben ott játszottam vele, hogy bárcsak én is ilyen illedelmes lennék, mint ő. De biztosan jó fiú lehettem, mert azt is megengedték, hogy a játék után az üveg bejárati ajtón keresztül menjek be vele, és az asztalnál melléülve fogyasszam el a teámat, miután levettem a fejemről a sapkát. Később a paplak kertjébe is együtt mentünk ki egrest csenni.

Ceri, Kanonok lánya rajta is kapott bennünket a bokornál. Váratlanul lépett ki a virágok közül az üvegházban, anélkül, hogy addig észrevettük volna, mielőtt már ott állt mellettünk. A fülem hegyéig elvörösödtem és meg sem bírtam nyikkanni, szó ami szó, alaposan leszidott, aztán a fiú mondott valamit angolul, amitől Ceri hirtelen hangos nevetésben tört ki. Ó, az övé volt a legszebb arc, amit valaha láttam. Soha életemben nem fogom elfelejteni.

Mennyi idős Ceri, Kanonok lánya, anya? Kérdeztem, amint hazáértem.

Hát, olyan tizennyolc éves, felelte anya.

Aztán bementem a hálószobába és az ágyra heveredve sírtam, amiért olyan öreg.

Amikor megláttam, nem viselt kalapot, és az övé volt a legszókébb szőke haj, a napfény ragyogott rajta, oldalt pedig egy üvegházi virág volt beletűzve, miközben hátul, rózsaszín szalaggal átkötve két hosszú fonatban ereszkedett a hátára. Ruhája rózsaszín alapján a legkülönbözőbb színű minták díszeltek, mint az üvegház ablakában az a rengeteg virág. És amikor előrehajolt, hogy beszéljen hozzánk, szabad rálátást engedve melleire, finom illat töltötte be a levegőt, én pedig remegni kezdtem, akár egy falevél. Megfogadtam, hogy soha többé nem lopok egrest, de almát sem csenek újra Huw-val és Moi-al, sőt káromkodni se fogok, ahogy egyéb rosszszágot se követek el többé. Semmit, azon kívül, hogy Cerire gondolok.

Anyá el se tudta képzelni miért siettem annyira hazafelé a papírcacskóval azon az estén. Hozzá sem értem közben a húshoz meg a kenyérhéjhoz. Minél előbb haza akartam érni, hogy az ágyba heveredve Ceriről álmodhassak. Ám egyre csak sírtam, míg el nem aludtam, miután anya megmondta, hogy Ceri tizennyolc, tehát túl idős ahhoz, hogy a szerelme lehessen.

Akkor úgy fogok tenni, mintha nem lenne olyan idős, határoztam magamban elalvás előtt. Hiszen kedvelnie kell, mert nem árulta el Kanonoknak, hogy én meg a kislíval egrest loptunk tőle.

Tyű, nem tudom különben mit mondott volna Kanonok. Egészen meg tud vadulni néha. Egyszer már láttam tombolni, igaz, nem tudtam akkor, mi miatt, és nem is mondtam el senkinek, hiszen olyan jóban lettünk, mióta azt a hatpennyst nekem adta, mert nem tudtam olvasni. Az ő dühe különbözött attól, ami Iskola Price-on vett erőfolykor. De akkor is egészen megdermedtem tőle. Holdfényes éj volt az is, csakúgy, mint a mai, én pedig egész későn mentem anya elé a paplakba. Éppen ezért láttam Kanonokot, miután átjöttem a kapu

alatt, fel az ösvényen a házig, nem hajtották be a sötételőt a dolgozószoba ablakán, ő pedig ott volt bent.

Felsétáltam óvatos csendben a fa mögött, hogy beleshessek az ablakon keresztül, reszketve, mint egy falevél, nehogy nyakon csípjenek. Fel és alá járkált. Fel és alá szünet nélkül a dolgozó egyik végétől a másikig miközben ökölrel ütötte a fejét. És ha az arcát láttad volna! Villámokat szórt a szeme, a haja pedig össze-vissza állt, nem olyan szépen lefésülve, mint általában. Az a heg pedig, a szája mellett úgy festett, mintha valaki egy forró piszkavasat nyomott volna rá nemrég.

Teljesen egyedül volt, de úgy mozogtak az ajkai, mintha hevesen vitatkozna épp valakivel. Görcsbe rándultam, amikor hirtelen az ablakhoz lépett és kinézett, attól féltem, hogy észrevett. De tekintete a semmibe révedt, és a villámokat szórta csak egyre, hiába volt olyan szép, holdfényes az éj, és csak a fák között koromsötét. Ajkai még akkor is mozogtak, amikor az ablakba állt. Ám semmi sem hallatszott ki szavaiból, és ahogy elnéztem, olyannak tetszett, mintha éppen azt üvölténe, hogy az Úrjézuskrisztusban keressétek a megváltást! De talán mégis valami mást mondott. Abban a pillanatban, ahogy hátat fordított az ablaknak, kiiskoltam a fa mögül és a hátsó ajtóhoz siettem.

Hát veled meg mi történt kedvesem, kérdezte Nell, miután ajtót nyitott nekem és egy vajjas kenyérral a tűz mellé ültetett. Olyan fehér vagy mint a kréta. Csak nem egy mumust láttál?

Nem, dehogyis, mondtam a kenyeret falva. Csak az olyan vénasszonyok hisznek a mumusban, mint te.

De ahogy ott ültem a karosszékekben, a csempelapokat számlálva, és elképzeltam, hogy Huw-val és Moi-al hárman összekoszolunk mindent londonozás közben, a három nő az asztalnál ülve izgatottan beszélt valamiről nagyon halkán.

Semmit nem árultam el anyának hazafelé úton, és szerencsére a zacskóba sem nyúltam bele, mert aznap anya nem volt olyan fáradt, mint általában. És úgy beszélt velem, mintha kész férfi lennék, aki mindent képes megérteni.

Tudod, hogy azok a vén falusi ördögök miről susmorognak, kérdezte, amikor elértük a Lón Newydd kapuját.

Nem tudom, anya, válaszoltam.

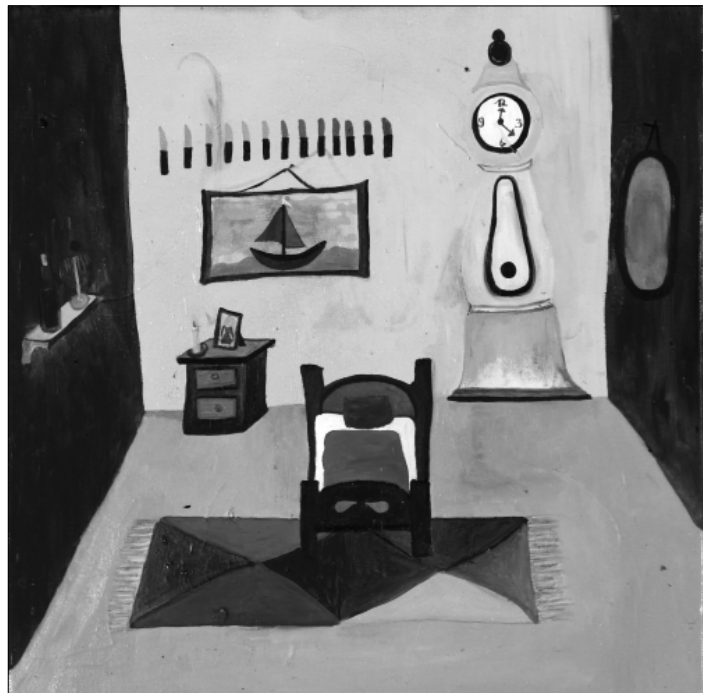
Azt mondják, hogy Isten az oka a háborúnak. És sok templomjáró is ugyanígy gondolja. Szörnyű hangulat volt ma este a paplakban. Néhányan eljöttek, hogy bejelentsék Kanonoknak, hogy a templom közelébe sem mennek addig, amíg véget nem ér a háború.

Úgysem gondolják komolyan, anya.

De még mennyire, és Nell azt mondta, hogy az az ördög áll mögöttük a Kék Harangból.

Kicsoda, Sörös Hordó Johnny apja?

Bizony, az a vén semmirekellő. Ő meg Borbély Johnny Williams. De ők nem voltak ott a csoporttal a paplakban. A két öreg csirkefogó a többiekre hagyta a tárgyalást. Miközben egy sörös hordó mögött lapultak, az hétszentség.

2014 nyár

Fogadok, hogy úgy van, anya.

Bizony, de az is biztos, hogy mindketten odapimaszkodnak majd az Úrvaszorára vasárnap, mint az a drágalátos Grace Ellen. Mindenesetre jól megkapták ám Kanonoktól a paplakban. Tyű, hogy leszidta őket, Gwen a megmondhatója. Hallotta, ahogy lehordja őket mindennek, miközben felszolgált a teát. A mindenit, hallanod kellett volna, miket mondott nekik Kanonok.

Miért, anya, miket mondott?

Ó, semmit. Ne is törődj vele, mit mondott. Csak nyisd ki szépen az ajtót. Jaj, ez a ma esti mosnivaló de nehéz. Mindjárt összeesek.

Aztán már nem is mondott semmi többet, miután bementünk a házba, csak azt, hogy iparkodjak, vacsorázzak meg gyorsan, aztán fekédjek le, hogy neki tudjon kezdeni a vasalásnak. Úgy is tettem, de közben végig Kanonokra gondoltam, ahogy felolvassa a zendülési törvényt azoknak az embereknek, majd később saját magának is, amikor a dolgozó szoba ablakán keresztül meglestem, aztán megfogadtam, hogy félholtra verem másnap Sörös Hordó Johnny-t az iskolában, amiért az apja bebeszélte a Kék Harangban az embereknek, hogy a háború Isten hibája.

Talán ezért nem ment Iskola Price a Kék Harangba többé a szünetek alatt, miután azon a napon Kanonok megjelent az iskolában, hogy értesítse, Iskola Kis Bob elesett a háborúban. Tyű, soha nem felejttem el azt a napot. Épp véget ért a szünet, Iskola Price pedig visszajött a Kék Harangból kivörösödött arccal, de olyan jó kedvvel, hogy nem is osztott ki körmöst senkinek.

Arról kezdett nekünk magyarázni, hogy a németek karddal vagdossák le az asszonyok melleit, és csecsemőket hasítanak ketté, amikor a temetőkert felőli ablak előtt elhaladt Kanonok és befordult az épületbe. Hangtalanul jött meg, és leült egy asztal mögé, anélkül, hogy Price észrevette volna, majd az asztallapra fektette lapos karimájú kalapját, hátradólt a karosszékben és egy nagy, fehér zsebkendővel letörölte a verejtéket a homlokáról. Price még akkor sem vette észre, hogy ott van, amikor közülünk már senki sem figyelt az ő beszédére, mert mindannyian Kanonokot bámultuk. Csak akkor fordult meg végül, amikor Kanonok megköszönte a torkát.

Rögtön félbehagyta a németekről szóló előadást és nagyon lassan Kanonok székéhez sétált. Kétszer olyan magas volt Kanonok, mint Iskola Price, amikor feltápáskodott a karosszékéből, aztán a két férfi beszélgetni kezdett, végtelen hosszan, miközben Kanonok Price kezét a saját jobbujjában tartotta, balját pedig a másik vállára helyezte. Fogalmunk sem volt, mi folyik ott, amíg Kanonok ismét le nem ült és megint végig nem törölte izzadt homlokát a zsebkendővel, Iskola Price pedig visszalépdelt elénk és bejelentette, hogy Iskola Kis Bobot a németek meggyilkolták.

A legrémisztőbb mégis azt volt végignézni, ahogy ezután térdre rogyott a terem padlóján és összekulcsolta a kezét, mint aki imádkozni készül. A szemei csukva voltak, az arcán pedig könnycseppek gurultak végig. Tyű, azt se felejttem el, amit akkor mondott. Egyenesen hazamentem ezután és ki sem mozdultam a házból, amíg kívülről meg nem tanultam minden szavát, hogy aztán az egészet hibátlanul visszamondjam a következő vasárnapi iskolában Tejeskocsi Bob hatpennységért.

Isten a mi oltalmunk és erősségünk, mondta Price lecsukott szemmel és csorgó könnyekkel, igen bizonyos segítség a nyomorúságban. Azért nem félünk, ha elváltoznék is a föld, ha hegyek omlának is a tenger közepébe: zúghatnak, tajtékozhatnak hullámai; hegyek rendülhetnek meg háborgásától. Forrásainak árja megörvendeztetni Isten városát, a Felsőgesnek szent hajlékait. Az Isten ő közepette van, nem rendül meg; megsegíti Isten virradatkor. Nemzetek zajognak, országok mozognak; kiereszti hangját, megszeppen a föld. A Seregek Ura velünk van, Jákob Istene a mi várunk. Jöjjetek, lássátok az Úr tetteit, aki pusztaságokat szerez a földön. Hadakat némít el a föld széléig; ívet tör, kopját ront, hadi szekereket éget el tűzben. Csendesedjete és ismerjétek el, hogy én vagyok az Isten! Felmagasztaltatom a nemzetek közt, felmagasztaltatom a földön. A Seregek Ura velünk van, Jákob Istene a mi várunk.

A rosszullett környékezett, miközben ezt hallgattam. Hát micsoda szégyen, nem igaz? Ezt súgtam halkán oda Huw-nak, aki mellettem ült.

Igen, mondta Huw, de hogyan tud csukott szemmel sírni?

Fogalmam sincs barátom.

Nekem sem.

Eszünkbe se jutott volna, Huw-nak meg nekem, hogy ez lesz az utolsó alkalom, amikor Kanonokot élve látjuk. Nem jelent meg a templomban a következő vasárnap, sem az azutánin, sem a rákövetkezőn. Aztán a legközelebbi kedden már azt néztük, ahogy a koporsójában fekszik.

A ravatalt a dolgozószobájában állították fel, azon a verőfényes napon, amikor a templomi kórossal keresztülmentünk a temetőkertben a paplak felé, aztán egyszer fordultunk a koporsó körül, majd a paplaktól vissza a templom és a temetőkert felé, végig, erre, a Posta utcán. Szája szorosra volt zárva, csak úgy, mint minden alkalommal, miután a pulpitusán a pokol tüzeről prédikált, vagy kóruspróbát vezényelt le.

Tyű, bárcsak én is veletek mehettem volna a temetésre, mondta Moi, amikor elmeséltük neki, hogyan festett Kanonok a koporsóban.

Moi a kápolnában volt, ezért nem tudott jönni, csak a kórustagoknak engedélyezték a részvételt.

Anyának abban is igaza volt, amikor azt mondta, hogy nem lesz ott a hegy a szája szélén a mennyben. Jelét se láttam a sebnek, amikor a koporsó mellett elhaladva a dolgozószobájában rápillantottam.

Te láttad azt a heget, ami mindig ott volt a szája mellett, Huw, kérdeztem. Nem, felelte Huw.

Én sem.

Az vele együtt halt meg, gondolom, mondta Huw.

De ha már anyát hoztam szóba. Tyű, hát azt hittem, hogy mindjárt megbolondul aznap, amikor Szenes Kis Owen bekiabált az ajtón keresztül, ahogy elment a ház előtt, hogy Kanonok meghalt a paplakban. És valamiképpen tényleg nem volt már utána ugyanaz anyja, mint addig. Többé nem ment a paplakba, hogy a Kanonok után jövő Plébános Hughes-ra mosson.

És az is nagyon különös dolog, hogy Kanonok soha nem tudta meg John Elwynnek, Ceri bátyjának a halálát, mint ahogy John Elwyn meg azt nem tudta meg soha, hogy Kanonok meghalt. Egy pénteki napon hunyt el Kanonok, és ugyanazon a pénteken érkezett az a távirat a paplakba, ami beszámolt arról, hogy a németek meggyilkolták John Elwynt, ugyanúgy, mint Iskola Kis Bobot, a két fiú pedig ugyanannyi idős volt, és éppen olyan jó barátok, mint Kanonok és Iskola Price.

A temetésen már persze mindenki jól tudta, hogy Kanonok és John Elwyn szinte ugyanakkor haltak meg. És ezért úgy éreztük, hogy mindkettejüket eltemetjük, habár John Elwyn teste nem volt ott. Aztán, amikor a sírkövet felállították, John Elwyn neve is rajta volt Kanonoké alatt, pont úgy, mintha valóban ott fekédjne az apja mellett.

Tyű, de sajnáltam Cerit a temetésen, ahogy néhány idegen kezébe kapaszkodva véresre sírta a szemét. Az arcát egyébként nem láttam, mert egy nagy, fekete fátyollal takarta el, az alá dugdosta be a kezében tartott zsebkendőt, hogy megtörölje az orrát.

Lecsukhatták a sötételőket, különben látnom kellene innen Azariah Jenkinst a dolgozószobájában. Vajon ő is fel és alá járkal, magát hibáztatva, ahogy Kanonok tette akkor régen?

Semmi értelme sincs az Istálló híd túloldalára átmenni most, hiába világít a hold. Nem látni semmi jelét Moi-nak és az ablakban sem pislákol fény. Tyű, lehet, hogy Owen nagybátyja szelleme kerülne az utamba, ha arra mennék. Jobb, ha füttyülök, amíg elhaladok az Istálló híd mellett, aztán visszasietek minél előbb a Posta utcába.

KRUSOVSKY DÉNES FORDÍTÁSA

VALENA VACCARO – JCE, OLASZORSZÁG, MARMIFERI 2012

Europe des écrivains

Az én Angliám

ARTE ■ *Martin Amis korunk egyik legnagyobb brit írója. Fontosabb regényei: „London Fields” [Londoni mezők], „Péncz: búcsúlevél”, „The Information” [Az információ] és az újabb „Lionel Asbo”. Életműve egy olyan ország iróniával teli vad látásmódját tükrözi, amely megszenvedte nemzetközi befolyása és gyarmatbirodalma elvesztését.*

„Hm, emberek. Az a benyomásom, hogy nagyon sok bátorságra vagy nem is tudom, micsodára van szükségetek abhoz, hogy behatoljatok másokba, más emberekbe. Mert mindannyian azt hiszik, hogy a többiek megközelíthetetlenek – sánccok mögött, tüskékkel, üvegcserepekkel kicsipkézett meredek falú erődítményekben élnek. Holott a valóságban sokkal ingatagabb építményeket lakunk. Sőt, mi magunk is rozoga vískók vagyunk csupán. Vagy még csak nem is vískók. Aki bedugja a fejét a sátorba, bemászhat. Ha beengedjük.” (Időnyíl avagy A sérelem természete (Time’s Arrow, 1991)[Időnyíl, Elekes Dóra fordítása])

Az angolok érzik, hogy elkülönülnek Európától

MARTIN AMIS ■ Határozottan sziget vagyunk, erre az időjárás naponta emlékeztet, mert egy nap is tucatszor megváltozik. Szigeti időjárás, márpedig ha valami meghatározza a nemzeti karaktert, akkor az időjárás biztosan. Az angolok érzik, hogy elkülönülnek Európától, mélyen ellenállnak az eurónak, de az óceán is rángatja őket, úgyhogy jó hely ez, túl a nagy eurázsiai tömb sarkán, arccal az Atlanti óceán felé.

Egy angol szerintem kevesebb időt tölt önigazolással, nem kell annyit mentegetőznie. Egy németnek vajon számít, hogy utazáskor hollandnak adja ki magát? Az angoloknak nincs ilyesmire szükségük.

Mikor J.G. Ballard 1946–47-ben megérkezett Angliába a japánok sanghaji fogságából, a hajóról jövet meg volt róla győződve, hogy Anglia elvesztette a háborút. Évekig csakugyan vesztes nemzetnek látszottunk. A jegyrendszer, az éjszakai közvilágítás hiánya, a nyirkos klíma: Orwell az 1984-ben épp ezt a világot írja le, 1948 fizikai bútorzatát, amikor az ember zoknijára a talpához tapadt, aztán pár héten belül semmivé foszlott. Ez volt Nagy-Britannia textúrája.

Kamasz koromban kicsit tehetősebbek lettünk. Próbáltam ezt megírni: mi voltunk az aranykor tipikus családja.

„Ők voltak az Aranykor gyermekei (1948–73), aminek másutt az *Il Miracolo Economico*, *Les Trente Glorieuses*, *Der Wirtschaftswunder* nevet adták. Az Aranykor, mikor minden jobban ment,

mint valaha... Mikor szinte mindenkinek a fülében a baladás zenéje szólt. Az első telefon, az első autó, az első ház, az első nyári vakáció, az első tévé – mind a baladás zenéjére.” (The pregnant widow [A várandós özvegy], 2006)

A nyájas arcú modernizmus – az én családom jól megtestesíti ezt a kort. Apám apja a Colman Mustardnál volt tisztviselő, Dél-Amerika volt a területe, és nyilvánvalóan az alsó-középosztályba tartozott, ezer szempontból, Dél-Londonban élt, szelíden-ironikusan antiszemita volt, megdöbben, mikor meglátogatott minket Washingtonban, és feketéket látott a volán mögött. Csupa nyárspolgári előítélet, ahogy kell. Rajongtam érte. Mikor megszülettem, nagyon szegény voltam, aztán mikor apám első regénye megjelent, hét éves korom táján, az élet láthatóan javulni kezdett, és tovább javult, de még akkor sem merült fel, hogy berobbanunk a felső-közép osztályba – az embert mindenestől a születése határozta meg, nem az, amit elért.

Az embert mindenestől a születése határozta meg, nem az, amit elért

„Őt lenézem, mert én a felső osztályhoz tartozom. Felnézek rá, mert a felső osztályhoz tartozik, de őt lenézem, mert ő az alsó osztályhoz. Én középosztálybeli vagyok.

Tudom a helyem. Felnézek mindkettőjükre, de őrá nem nézek annyira fel, mint őrá, mert az ő modora vele született.

A jó modorom velem született, de nincs semmi pénzem. Úgyhogy néha felnézek őrá.

Attól én még fölnezek rá, mert bár van pénzem, vulgáris vagyok. De nem annyira vulgáris, mint ő, úgyhogy őt lenézem.

Tudom a helyem.” (John Law and Marty Feldman osztálykülönbségekről írt bohózatából)

MARTIN AMIS ■ A kamaszkorom közepén rajongtam az osztálykülönbségektől, fel akartam emelkedni az alsó-középosztályból. Emlékszem, kitöltöttem egy kérdőívet a *Daily Mail*-ben: mennyire elegáns ön? Így szólt: mit mond inkább: mellékhelyiség, mosdó vagy WC? Mondom, mellékhegyiség. Dívány, kanapé vagy pamlag? Pamlag. És tudtam, hogy remekül haladok. Jött az utolsó kérdés: hogy nevezné a fiát? Az A így szólt: Montague, Chumley, Sebastian, esetleg, de ez még nekem is sok volt, Quentin. Aztán a B: George, Henry, David, na, gondoltam, ez lesz az. Végül jött a C: Keith, Terry, Martin... Úgyhogy lecsaptam a töltőtollamat, és tudtam, hogy ennyi volt. Hamarosan megkérdeztem apámat, mi melyik osztályba tartozunk, olyan tízéves lehettem, de azt mondta, mi

intelligensebbek vagyunk ennél a rendszerezésnél, mi vagyunk az értelmiség.

Apámmal valahogy megszereztük egy korai tévéinterjúját kazettán. Nevetségesen hangzott: éneklő, fontoskodó hangon beszélt, nagyképpén, aztán ez az akcentus teljesen eltűnt, de akkoriban ez volt a bevett: ha valaki nem a munkásosztályhoz tartozott, akkor így beszélt.

Virágzásnak indult a regionális dialektus, aztán jött a kiejtés szándékos rontása, és most már látjuk, hogy ez a nyelvtanra is áterjed. Nagy a nyomás, hogy az ember a csordához tartozzon, hogy legalább ebben a tekintetben, a kiejtésben ne tűnjön ki.

Mára ez megváltozott, de mikor ennyi idős voltam, hatalmas szakadék választotta el az állami iskolát meg a magániskolákat, az osztályok közti szakadék. Ma már a pénzről szól ez is. A pénz győzött... Amerikában mindig is, de most már Angliában is. Ma azért íratja be valaki a fiát Etonba, mert megengedheti magának, nem születési előjogból. Bennem nincs nosztalgia az osztálytársadalom iránt, de a pénz-társadalomért sem rajongok.

Ma azért íratja be valaki a fiát Etonba, mert megengedheti magának, nem születési előjogból

„Keith az alsó ajkához emelte sárga ujját, és a család jövőjén tűnődött. A család az élete. Kizárólag a családhoz ért. Az embereknek rég nincs annyi pénzük, mint valaha, de világos, hogy soha nem voltak bülyébbek. Megmaradt bennük a jó üzlet iránti mobó vágy, bár ebben a világban ilyen már nem létezik: nem maradt jó üzlet. Az ember kétségtelenül rendesen meg tud belőle élni, ha csal. De mintha senki nem gondolta volna végig, mit jelent egy olyan világban élni, ahol mindenki csal.” (London Fields [Londoni mezők], 1989)

MARTIN AMIS ■ Hogy egy másik osztály-meghatározással éljünk, a futball az úriemberek játéka, amit huligánok játszanak, a rögbi a huligánok játéka, amit úriemberek játszanak, és a krikett az úriemberek játéka, amit úriemberek játszanak. A futball törzsi sport, egy falka játszik összhangban, és talán ezért is vonzza az erőszakos szurkolókat. Én a magam részéről kissé esztétikusabban állok a dolgokhoz. Például egy Anglia–Németország meccsen egyfajta tömeghisztéria fogja el az embert, a vallás és a háború érzelmei ragadják el. Nem bízom ezekben az érzésekben, amiket benem kelt. Gyűlölöm az ellenséget, és a saját csapatomért rajongok, és az a szégyen, hogy ez így van.

Az igazi huligánokat az erőszak izgatja. Olvasni lehet a szervezett futball-huliganizmusról,

AMIS, Martin
Találkozások Háza
(Pék Zoltán ford.)
Európa, 2006

Péncz
búcsúlevél
(Falvai Mihály ford.)
Európa, 2008

Siker
(Falvai Mihály ford.)
Európa, 2010

A második gép
(Tomori Gábor ford.)
Európa, 2010

Az időnyíl
(Elekes Dóra ford.)
Európa, 2012

középkorú tréningruhás emberek rohangálnak hátrafelé, és utasításokat adnak fiatal banditáknak: „Menni fog”. Rengeteg energia, ez egy félkatonai szervezet. Az egésznek az a nyilvánvaló oka, hogy a brit nemzet igazán drasztikus hanyatlásnak indult a múlt század közepén, és ezt még csak most kezdi feldolgozni.

Szuezen próbáltunk nagyhatalomként fellépni, de az amerikaiak megalázóan térdre kényszerítettek. Aztán elfogadtuk, hogy másod- vagy harmadrendű hatalom vagyunk, és nem történt különösebb tragédia.

Valami öngazolást adhat, amikor az átlagember hatalomhoz jut valaki más fölött, mint mondjuk Indiában lehetett a helyzet a 19. században. Nagyon taszító látvány, gyalázatos látni, amikor valakik a hatalommal kísérleteznek. Ez a gyarmati hatalom halvány másolata, de úgy gondolom, a lendülete onnan jön.

Anglián a multikulturalizmus segített

Nehéz felidézni, valaha mennyire egyszínű volt Anglia. Hét-nyolc éves lehettem, már rég cigarettákat csentem, mikor az első fekete emberrel találkoztam. Nagyon fura élmény volt. Apám elvitt egy rodéziai tudóssal találkozni, és odafelé a buszon türelmesen magyarázott: fekete lesz, az arca is fekete, a keze is, mindene. Nekem már sok is volt, minek magyaráz annyit. Aztán beterelek a terembe, és ott volt ez az ember, én meg elbógtem magam, és azt mondtam: magának fekete az arca. Rémesen éreztem magam, tudtam, hogy nem lett volna szabad ezt mondanom, de akkora sokk volt a világról való tudásomnak.

A 20. század második felében Anglián a multikulturalizmus, az antiimperializmus és az egyenlőség elvének ideológiája segített. A birodalom elvesztése nem tűnt olyan rossznak, hiszen ki akart birodalmat, szégyelljük, hogy egyáltalán voltak gyarmatok, és ez valahogy megédesítette a hanyatlás keserű piruláját.

A multikulturalizmus jó két-három évtizedig rettentő erős volt. Ma ez az ideológia már luxus, csak akkor működik, ha pénz van a bankban – márpedig az ma már nincs, tehát ez a pántolerancia vissza fog húzódni, mert túlzottan altruista a nehéz időkhez. Ma nagy tolerancia uralkodik, afféle harmonikus érzések, de a durvább területeken ugyanolyan rossz ma is, mint régen. Ez nem Amerika, a bevándorlók társadalmá, ahol az a nagyszerű, hogy egy pakisztáni fiú Bostonban evidensen mondhatja magáról, hogy amerikai. De ha egy pakisztáni Prestonban mondaná, hogy angol, arra azért felugrana néhány szemöldök, mivel annak, hogy valaki angol, valami másik rétege is van elvileg, azt más is meghatározza, mint az állampolgárság, az a fehér bőrhöz és a civilizált társadalom, a felismerhetően polgári társadalom szokásaihoz kötődik.

Annakidején apámmal jártunk néhányszor a királynőnél ebédre, lovaggá is ütötte, apám rájongott érte, még erotikus álmai is voltak róla. Kérdeztem, mi történik ezekben az álmokban, mire mondta, hogy nem sok, az ölemben ül, fogdosom a mellét és csókolózunk. Mondom neki, gyere, menjünk el valahová, a királynő meg: nem lehet, vagy nem szabad, Kingsley.

A királyi család különlegesen brit intézmény, de van egy figyelemreméltó tulajdonsága. A koronázáskor vagy az évfordulókon az egész országot elfogja valami sajátos hangulat, teljesen irracionális, de teljesen jóindulatú, márpedig amikor egy országot meglep az irracionális, ott, ahogy mondani szokás, egy szűz nem marad meghágtalan és egy ablak betöretlen.

A monarchia kezd az útja végére érni. Persze a fent és lent világához, a társadalmi különbségek iránti nosztalgiához kötődik, de aránylag ártalmatlan.

Az angoloknak nincs tehetségük az örömhöz

Az egyik regényemben, a *The Pregnant Widow*-ban a hősnő másodéves korában egy hosszúra nyúlt nyári szünetben, aminek a java egy olasz kastélyban játszódik, három hónap alatt végigolvassa az egész angol regényirodalmat, Richardson *Clarissáján*, öt kötet hajmeresztő érzékiségen kezdve. Az angol regénynek ebben a meghatározó időszakában a hősnő csak akkor szexelhet, ha előtte elkábitják, ami összefügg az erőszakra szóló női fantáziálással, ami nőismerőseim szerint kellemes, különösen fiatalon, mert ha az illető élvezi is, az sem az ő hibája. A bűntudat tehát nagyon az előtérben van. De mikor elérünk Fieldinghez, aki csaknem kortársa Richardsonnak, nála már van egyfajta osztálykülönbség, mert egy vidéki lány szexelhet, egy dekadens arisztokrata hölgy szexelhet, csak épp Sophie Weston nem, a *Tom Jones*-ban, mert ő a hősnő, és azzal ez nem fér össze. Jane Austennál mind a hat regényében van egy nő, egy jó családból való fiatal lány, aki vét ebben a vonatkozásban. A nagy kivétel Elizabeth Bennet a *Büszkeség és balítélet*-ben, aki nyilvánvalóan Jane Austen legszexuálisabb hősnője.

A könyv legvégén Mr. Bennet félrehívja Elizabethet: csakugyan szereted Mr. Darcyt? És az olvasó halálra válik, mert végig Darcynak és Elizabethnek szurkoltunk, hiszen nyilvánvaló, hogy egymásnak vannak teremtve, és ezért akarnak annyira összeházasodni. Tehát félrehívja, és közli vele: én ismerem a te élnék természetedet, te nem lennél se boldog, se tiszteletreméltó egy szerelem nélküli házasságban. Tiszteletreméltó: megdőbbentő, hogy ezt Jane Austen leírja, nyilvánvalóan arra utal, hogy ha Elizabeth szerelem nélkül menne Darcyhoz, biztosan viszonya lenne más férfikkal.

Az angoloknak nincs tehetségük az örömhöz. Az angol természetben van valami komorság. Azt mondják, a britek Schadenfreudét érzik önmaguk iránt. A saját keserveikben tobzódhatnak. Ez talán erős, de határozottan van benne valami. Nem tudom, honnan jön ez, ha nem a puritanizmus évszázadaiból, meg az időjárásból. Mazochista klíma. Mi az angoloknak a bűn? Az elnépángolás, ahogy a franciák szeretik hangsúlyozni. Margaret Thatcher vonzerejéhez hozzátartozott, hogy ha valaki túlzottan kötődött a társadalmi védőhálóhoz meg a jóléti társadalomhoz, akkor elfenekeli az illetőt, és amikor Christopher Hit-chens találkozott vele, valóban a kezébe vett egy összegöngyölt iratot, és azt mondta, forduljon meg, és kiporolta, mert nem értett vele egyet. Persze tréfából...

„Hatvanháromban végre a szex begyűrűzött”
A legnagyobb társadalmi felfordulást az én életemben biztosan a szexuális forradalom hozta. Larkin verse híres: „Hatvanháromban végre / A szex begyűrűzött / (Bár nekem késve jött) – / A Chat-terley-tiltás vége / És az első Beatles-album között.”

„A forradalmi kiáltvány első pontja ez volt: A házasságot szex fogja megelőzni. A házasság előtti szex kijár mindenkinek. És nemcsak azzal, akit azután összeházasodik. Egyszerű, mindenki tudta, mindenki évek óta várta. Bizonyos körökben persze nyugtalanító előrelépés volt. Kinek a számára? Akinek nem volt benne része... Mikor Nicholas nagykorú lett, az 1960-as évek közepén, bosszú, unalmas és teljesen önmagukba visszatérő vitákba bonyolódott az apjával.” (The pregnant widow [A várandós özvegy], 2006)

Velem nem így történt, mert ezt a csatát apám már megvívta az ő apjával. Szinte kínosan engedékeny volt, egy éjjel nálam járt egy barátnőm, és az éjszaka közepén véletlenül a véccé helyett a szüleim, apám és a mostohaanyám hálószobájába nyitott, felébresztette őket meg minden. Másnap reggel egy cédulát találtam az ajtó alatt: a barátnőd maradhat reggelire, de legyetek diszkrétek Mrs. Lucy előtt – ő volt a takarítónő.

A tinédzser korom közepétől majdnem a végéig azzal voltam elfoglalva, hogy olyan lányokat próbáltam elcsábítani, akik afféle erődítménynek bizonyultak. Maratoni csábítóhadjárataim során a legellenállóbbak a munkáslányok voltak, élő erényövek, de a felső-közép és felső osztályhoz tartozó lányoknál sokkal több remény kecsegtetett.

Azt hiszem, az úgynevezett bulvárlapokra vagy szennylapokra másfajta ordenáré stílus jellemző, ami valahogy egybecseng a brit hanyatlással. A felszínhez, felszínes dolgokhoz való megszállott ragaszkodásra gondolok, ami talán összhangban van a brit természet általános eldurvulásával. Azt hiszem, a sajtó sokkal gonoszabb, mint az átlag angol ember, ezt láttuk például Diana hercegnő halálakor. Az újságok őrzöngve hozták a borítón azokat a képeket, ahol Diana afféle felhőkben lebegő angyal, miközben a középső oldalak dagadtak a trágár támadásoktól, afféle szeplőtlen szajhának mutatták, aki mindenféle arabokkal összefekszik. Meglepte őket ez a millenniumi szentimentalizmus, ami Diana halálát követte. Az utca embere tulajdonképpen nem szereti ezt a fajta gonoszsgot, sokkal szentimentálisabbak, mint a sajtó, bár ez is csak a brutalitásnak a másik oldala.

Becsapnánk magunkat, ha nem szólnánk az angolok részegeskedéséről, amelynek Dél-Európában sehol nincs párja, Franciaországban vagy Olaszországban nem humoros részegnek lenni, de ha az ember éjjel kimegy egy angol nagyvárosban az utcára, az embereket teljes italos káoszban találja. Vagy valami kilátóhelyet keres, és ott is mindenki részeg, nem is csak a hétvégén. Valami hisztérikus örömmünnpör tör ki, de ott van alatta a fojtott erőszak. Az angol részegséget mindig is kulcsfontosságúnak éreztem a nemzeti karakterben.

A felejtést keresik, nem az elméjüket élénkítik, épp az ellenkezője ez a fajta örült ivászat, amit Angliában minden város minden utcáján látunk.

Azért isznak, hogy elfelejtsék a ragyogó múltat, és elfogadják a szűkebb jelent, elfojtsák a bánatot. Ennek az önbüntető ivászatnak semmi köze az élvezethez. Van benne valami szándékolt. Valóban így hahotázna a férfiak, hogy mutassák, milyen jól érzik magukat? Valóban ilyen hangosan kell vihogniuk a nőknek? Van ebben valami kétségbeesés is. Valami cirkuszi orgia, ami miatt el kell gondolkodni, vajon a represszió nem fenyegeti-e még ma is a fiatalokat. Hogy az ember csak akkor engedheti át magát a szexualitásnak, ha teljesen elveszti az itál miatt a szégyenérzetét.

Mikor a hatvanas években, még nem családdal, hanem a barátaimmal utazni kezdtem, én is éreztem, amit az angolok szoktak külföldön, vagyis az ellenségességet, a sértett felsőbbrendűséget, nagyszabású bizonytalanságot, hogy a kontinens tulajdonképpen sokkal kifinomultabb és haladóbb, mint a mi szigetünk. Az angolok ezért rúgnak be külföldön. Persze otthon is berúgnak, de külföldön ezt a bizonytalanságot akarják legyőzni, ami aztán agresszióba fordul, ismerjük, hogy megy ez, sokszor láttuk.

Az angolok háborús szerepe olyasmi, amire büszkék lehetünk

A nemzeti karakterről beszélünk, és persze általánosítani kell, és mikor a negatív jegyekhez ér az ember, mindenki aggódik. Emlékszem, apám talán az 1980-as években írt egy kis szösszenetet, amit ma valószínűleg nem közölnének, pedig teljesen ártatlan. Azon tűnődött, van-e összefüggés a nemzeti karakter és a nemzeti konyha között, és azt írta: hadd gondolkozzunk: Anglia, jó emberek, szörnyű ételek, Franciaország, jó ételek, szörnyű emberek, Spanyolország, jó emberek, szörnyű ételek, Olaszország, jó emberek, jó ételek, Németország, szörnyű emberek, szörnyű ételek.

Az angol tartózkodás sok szempontból szeretetreméltó, értékes tulajdonság. Emlékszem, egyszer Philip Roth első kisregényét, a *Viszlát, Columbus*-t tanítottam. A filmben a hős meglát egy pompás lányt az uszodában, hazamegy és felhívja telefonon. Mondtam az osztálynak, ha ez angol regény lenne, legalább 300 oldalas lenne, mert 120 oldalba telne, mire összeszedné a bátorságát, hogy egyáltalán felhívja. Ez az angol tartózkodás. Merevségnek tűnhet, de értékes tulajdonság, és szerintem gyorsan elolvad, a visszafogott viselkedést hamar nyílt barátságosság követheti. Ha megnézi az ember az amerikai hirdetéseket, ezt látja: makkegészséges, nemdohányzó jóképű srác szeretne megismerkedni stb. Angliában ezt írják: láncdohányos kanapédész lúzer szeretne megismerkedni stb. Ez nagy különbség a két vérmérséklet, a két nemzeti karakter között.

Van valami a kriketben, ami tagadhatatlanul, lényegesen angol. A jó sport légköre. Az angol kifejezés, hogy „ez nem kriket”, annyit jelent, hogy valami, hogy úgy mondjam, nem kóser. Az alapeszme az, hogy a sport nem a győzelemtől, hanem a dicsőségről és a megbecsülésről szól. Valaki a Tour de France-ot nézve mondta, hogy a doppingolás az egész látványt elrontja, mert semmi más tényezőre nem lenne szükség, csak az emberre meg a bringára, és ezt a doppingerek kultúrája tönkretette. Az igazi sport azt jelenti,

hogy mindez elképzelhetetlen. És még olyan területre is kiterjed, mint a háború: a statisztikákból evidens, hogy ha egy katona fogságba esett a második világháborúban, akkor inkább került volna a brit csapatok kezébe, és biztosan nem orosz, biztosan nem francia és lehetőleg nem is amerikai fogságba. A briteknél volt a legmagasabb a túlélési arány. És ez a sportszerűség, ez a becsület, a tiszta esélyek, a jó játék kultúrája.

Nagy-Britannia szerintem joggal merít erőt a második világháborús szerepéből. Talán egyetlen más európai nemzet sem emelkedett ki úgy a háborúból, hogy nem érintette sem a leigázásnak, sem a háború kezdeményezésének, sem a kollaborálásnak a megaláztatása. És ami lényegesebb: Hitler egy sor országot napok alatt győzött le, volt, hogy órák alatt. Dániát 24 óra, Franciaországot 39 nap, Jugoszláviát 7 nap, Görögországot 12 nap alatt, egészen az Oroszország elleni támadásig, ami 1941 közepéig úgy festett, hogy talán 45 napba is beletelik. És abban az időben Németország egyetlen vereséget szenvedett, 1940-ben, az angliai csatában. . .

És mi, Churchill-lel, egyedül álltunk – ami persze nem teljesen igaz, voltak emigrációba szorult kormányok, amelyek szolidárisak voltak velünk –, és a végén győzedelmeskedtünk, bár a háború végére már kisebb szereplőként. Szerintem generációkra meghatározta, hogyan tekintünk önmagunkra.

Németország emberfeletti erőfeszítéseket tett, hogy szembenézzen a múltjával, és ma is beszélni akar róla, nem riad vissza, de úgy látom, Franciaország nem tett ilyen erőfeszítéseket, az ellenállás népének mítosza teljesen felváltotta a kollaboráns nemzet valóságát. Éppen ezért minden erőmre és empátiámra szükségem van, hogy bele tudjam képzelni magam egy francia vagy akár egy német bőrébe, és hogy milyen rettentően szégyenkeznek az ő helyében, hogy tudatosítsam, hogy az angolok háborús szerepe olyasmi, amire büszkék lehetünk, és hogy ez másutt nincs így.

Ha az ember büszke lehet a nemzetére, akkor a brit történelmet a higgadtság modelljeként kellene felmutatni sok más ország történelmével szemben. Angliában egy évszázaddal korábban lejátszódott a forradalom, mint Franciaországban. A parlamentáris demokráciát a tizenharmadik században megerősítették. A polgárháború nem volt olyan brutális, mint általában szokott lenni. Egy ideig divatos volt azt mondani, hogy az orosz irodalom ereje a véres orosz történelemmel függ össze. Hogy valamiért nagyobb a tét, a fejlődésük erőszakos volta miatt. Ugyanakkor a brit költészet a világon a legerősebb, talán csak az iráni a párja, ami elég furcsa. De a brit történelem nem csupa vér és szenny. Engem teljesen jóérzéssel tölt el, hogy angol vagyok, ahogy az amerikaiak mondanák, a csöndes büszkeség forrása számomra.

(Mark Kidel filmje az Arte tv „Az írók Európája” sorozatában)
MESTERHÁZI MÓNIKA FORDÍTÁSA

Matthew Sweeney

A denevérek

*A denevérek fenn laknak az antennákon.
Éjjel hallom őket a fejem fölött, olykor
betéved valamelyik a kitért ablakon, lepattan
rólam vagy a körtéről, megy a szonár után.*

*A bőségben a park cserepes agyag.
Jó idefönt, a tizenbarmadikon,
a szél nem bukik lejjebb, ha meg esik,
megtelik a tetőn hagyott két lavórom.*

*Tiszta vagyok, iszom, van madárbálóm.
Tavaly elromlott a lift, úgybogy utcára
nem nagyon megyek, nem bírom
azt a vásári túlekedést a fejadagért.*

*Innen jól látom a várost meg a dombokat,
abova, míg voltak buszok, gyakran jártam,
bár a balott évekre, mert belebaltak, hogy
elvették a telefont, inkább nem gondolok.*

*Ha most szavazhatnék, én vezetném a sort,
de hamarabb beszélne egy denevér.
Egymillió X, és most nem menetelnének,
de ki állíthatná hangosan, hogy látta előre?*

*Nem nyitok ajtót, nem adok hangot.
Ne törődj velük: talán békén hagynak.
Még itt vannak a félreitt könyveim,
és tiztől tizenkettőig visszatér az áram is.*

*Délben a tetőn kiülök az árnyékba,
a kéményhez, belekortyolok a szélbe,
az antennákról lógnak a denevérek,
a bőségre, a magasra és rám is immúnisak.*

*Hát a denevéreket tekintem társaimnak.
Az egyiket különösen sokat néztem –
átvágok a tetőn, hogy megsimítsam,
s elbátrálok, ha megmoccan álmában.*

*Lent az ablakom közelében maradok,
az ökörszemeket délután kopasztom,
felagगतom őket a néhai telefon zsinórjára,
és lopva kialszom azt a négy-négy órát.*

A kutyája

*Hol a kutyája, akit csak én nem
látok? Miért int az ablak felé,
keljek fel, tereljem vissza
a birkáit a begyre? Köröttem
csupa beteg alusza át sziszegő
parancsait, gyöttrő kiáltásait,
az éjszakai nővér futva csitítja –*

*csöndjét az éjszaka fénye nem őrzi,
sem a napfény, bár amikor jönnék
a lányai, bozzák a végrendelet
aláíratlan példányait, egy bangot,
egy moccanást nem bíznak ki belőle,
nembogy a tanyát, biába civakodnak.
Hol a kutyája, hol lebet?*

MESTERHÁZI MÓNIKA FORDÍTÁSA

Odanézz, Anglia!

Churchill szivarja

BURUMA, Ian
A modern Japán
Európa, 2006

A kínai szerető
Victoria, 2009

„Az európai
identitásról”
Magyar Lettre
Internationale, 52

„Az utolsó
vágás. A holland
tolerancia határai”
Magyar Lettre
Internationale, 61

„A szabadságot
nem lehet államilag
elrendelni”
Magyar Lettre
Internationale, 67

1960-ban történt vagy 1961-ben, minden esetre még az első Beatles-lemez megjelenése előtt, hogy elmentem szivart venni a nagyapámmal. Angliából jött át látogatóba Hágába. Tíz éves lehettem. Én Hágában születtem. Az apám holland volt, az anyám angol. Ha a nagyszüleim látogatóba érkeztek Hollandiába, az olyan volt nekem, mintha hírnökök jöttek volna egy tágasabb és fényesebb világból.

A nagyapám, aki katonarvosként szolgált Indiában a háború alatt, a burmai szivart szerette. Ehhez nem volt könnyű Hollandiában hozzájutni, de ha mégis, akkor csak egyetlen hágai dohánybolt tarthatott ilyet, de Graafnak hívták a tulajdonosát.

A G. de Graaff régimódi családi vállalkozás volt. A terebélyes pofaszakállal és merev fehér inggallérral rendelkező alapító képmása kint volt a falon a pult mögött. Az unokája szolgált ki minket, egy jólöltözött emberke háromrészes öltönyben, egy békebeli házigazda kissé túlbuzgó udvariasságával. Kinyitott néhány doboz szivart a nagyapámnak mutatva. Egy-két fajtát vett ki, hogy megtapogassa, megszagolga. Megkötötték a vásárt. Nem tudom, hogy ezek burmai vágott szivarok voltak-e. De élénken emlékszem a trafikos arcára, amikor kiderült számára, hogy a nagyapám angol.

De Graaff azt mondta, mutatna valami különlegeset. Előre mosolygott, milyen örömet fog vele szerezni nagyapámnak. „Please,” mondta, és a falra mutatott, ahol kubai szivarok sorakoztak. És ott, a Coronák és Idealok átható szagot árasztó dobozai között hagyott helyen volt felfüggesztve egy üvegszekrényke, benne két hosszú, fahéjszínű szivarral, száraz volt, mint egy darab szar, az egyik félig elszíva, a másik érintetlen. A szekrényke vörös viasszal volt lepecsételve. Az alján kis réztábla állt ezzel az egyszerű felirattal: 1946, SIR WINSTON CHURCHILL SZIVARJA.

Többet is megtudtam erről a híres szivarról az üzletbe tett második látogatásom során, majdnem negyven évvel később. Az öreg de Graaff már meghalt. A fia, egy szép szál ember kissé hivalkodó ősz bajusszal, megmutatta nekem az üvegszekrénykét, a két szivart és Wilhelmina királynő tábornokának levelét, amelyben köszönetet mond neki a kitűnő szivarellátmányért. Arra az alkalomra rendelték, amikor a királynő ebédet adott Winston Churchill tiszteletére. Az egyik szivarra Churchill saját kezűleg gyújtott rá, a saját ajkával nedvesítette meg. A másik ugyanabból a dobozból származott. A félig elszívott szivart félretették, mert közben felszolgálták az ebédet, és a királynő nem tűrte, hogy dohányozzanak a jelenlétében. A két becses relikviát mégis megőrizte az utókorak Churchill inasa, aki átadta a királynő egyik fullajtárjának, aki eljuttatta de Graaffnak, aki az ügyvédjével megíratta a relikviák eredetiségét tanúsító dokumentumot.

A nagyapám mulatságosnak és nagy patriotaként talán meghatónak is tálálhatta ezt a gesztust. Azokban az időkben hozzászokhatott a briteknek tett ilyen kisebb elismerésekhez. A 40-es évek végén, az ötvenes évek folyamán, de még a hatvanas években is nagybecsülték, jobbfajta népeknek tartották a briteket az olyan helyeken, mint Hága is volt. Mert a britek, az amerikaiakkal és a kanadaiakkal együtt megnyerték a háborút. A Szovjetunió is, de a Vörös hadsereg sosem járt Hága közelében, és a Vörös Hadsereg végső soron mégiscsak a Vörös hadsereg volt.

A briteket már nem tartják jobbfajta népeknek, még Hágában sem. Britanniáról mint a hősök földjéről kialakult kép eltűnően van. Mostanában ha a britek hadat viselni jönnek Európába, futball-huligánokként jönnek, a történelem úgy ismétli meg önmagát, mint egy sörfoltos horror show. De én még a brit felsőbbrendűség tudatával nőtem fel, ami meg nem érdemelt büszkeséggel töltött el egyfelől, másfelől némi ellenérzéssel is, amit a túlságosan kiváló szülő válthat ki az emberből. Olyan kép volt ez az angolokról, amiben volt jó adag sznobizmus, de volt benne más is, inkább politikai gyökerű: a szabadságról alkotott sajátos elképzelés/ a szabadság sajátos felfogása.

A nagyapám, Bernard Schlesinger egy német-zsidó bevándorló fia volt, ami talán magyarázza különös fajta patriotizmusát. Figyeltem őt gyerekként nyaranta a szünidők alatt, ahogy Berkshire-i kertjében munkálkodik, zöldséget válogat vagy a gyümölcsfákat metszi tweed- vagy kordnadrágban. Bár gyerekorvosként kereste a kenyerét Londonban, láthatólag ebbe a tájképbe illett bele a leginkább: a mezők, a szénaitlat, a falvak, a lótrágya és a dohány szaga, és a tágas viktoriánus parókia, amit a háború után vettek meg a nagyszüleim, és amit a gyertyaviasz és a kipolirozott tölgyfa-bútorok szaga járt át. Ez volt az otthona. Arról beszélt nekem, milyen fontos, hogy az ember szeresse a hazáját, és hogy ő mennyire szereti Angliát. Nem értettem ennek a hazaszeregetnek a mélységét és a természetét. Sosem voltam boldogtalan Hollandiában, de elég korán kezdtem úgy gondolni rá, mint olyan helyre, amit mindig is el akartam hagyni. A világ másutt ígéretesebbnek tűnt (és ha egyszer elfogja az embert ez az érzés, soha többé nem hagyja nyugodni). De nagyapám számára Anglia nem csak az az ország volt, ahol született és nevelkedett, Hitler után a szemében az az ország is volt, amelyik megmentette őt és a családját a majdnem biztos haláltól.

Megmenekülni. Vajon a megszabadulás érzését át lehet-e adni valaha is azoknak, akik mindig is szabadok voltak?

Az 1934-ben készült *Vörös Pimpernel* utolsó jelenetében Sir Percy Blakey, akit egy angol úr magabiztosságával alakított Leslie Howard, visszatér Franciaországból. Éppen megmentette francia arisztokraták tucatjait Robespierre terrorjától azzal, hogy kicsempészte őket Angliába, a Szabadság szigetére. A hajón a doveri sziklákat megpillantva mintegy reveláció szemtanújaként mondja ki Leslie Howard a film utolsó szavait a Merle Oberon által játszott francia feleségének: „Odanézz, Marguerite”, mondja. Aztán hatásos szünet, és mély átéléssel: „Anglia!”

Ezt a végsőt a film producere, Korda Sándor találta ki. Arra számított, hogy ez biztosan taptot vált ki. Igaza volt. A film nagy sikert hozott a vállalat, a London Film Productions számára. Korda számító volt, de csak egy bizonyos pontig. Leslie Howard szavai a tiszta anglofilia kifejezői. Korda mégiscsak egy magyar volt (csak később kapta meg a brit állampolgárságot). Mindig csodálta a lendületes angol hőst, aki bátorságát és ravaszágát egy arisztokrata dandy nyegle manírjaival leplezte. A *Vörös Pimpernel* eredeti történetét egy másik magyar, Orczy báró írta. A forgatókönyvet pedig egy további magyar, Bíró Lajos két másik amerikaival. És Leslie Howard, ez a tipikus vékony szőke, kékszemű angol gentleman hős? Steiner volt a valódi neve, az ő szülei is bevándorlók voltak.

A film Hitler hatalomra jutása után egy évvel készült, túl korán ahhoz, hogy a náciizmus borzalmait beszűrődjenek. De Korda, ez a zsidó bonviván a maga Savile Row öltönyeivel, sofőr vezette Rolls Royce-ával, a Dorchester Hotelben fenntartott lakosztályaival, tudta, hogy mit csinál. Egyszer azt mondta, hogy „minden magyar szereti az angolokat. Ez az ő sznobizmusuk, és én is sznob vagyok.” De nemcsak erről volt szó. Berlinben élt. Megértette, milyen fenyegetést jelentett a hitleri rezsim nem utolsósorban őrá magára nézve is (szerepelt a Gestapo listáján). És csodálta a brit életmódot, amin a privilégiumok és a polgári szabadságjogok együttes tiszteletben tartásának régi kombinációját értette. Mint Theodor Herzl, ő is a gentleman módon való kormányzás megtestesülésének tekintette a Brit Birodalmat. Egy évvel a *Vörös Pimpernel* után Korda elkészítette a *Sanders of the River* c. filmjét annak „a pár fehér embernek” a tiszteletére, akik úgy irányítják a birodalmat, hogy „az a bátorság és hatékonyság még el nem regélt története”. Ezek a kezdő sorai a filmnek, ami kétségtelenül nagy tetszést aratott legalább is Angliában. De Korda őszintén hitt az eszményi Angliában mint biztos menedékben az európai zsarnokság elől – és erre minden oka megvolt. És ez tette

öt a Szövetségesek haditetteinek ideális propagálójává. Ebben a szerepben érezte magát a legjobban. Ahogy ő mondta: „Azt éreztem azokban a szörnyű napokban, hogy tartozom valahová”.

Anglicizált európeérek és a hostel-gyerekek

Van egy rokonom, most a hetvenes éveiben jár, angolosabb már nem is lehetne a modora, az öltözködése, a szokásai és a beszéde. Ashley a neve, mint Ashley Wilkes, Leslie Howard leghíresebb szerepe. Ha valaki meg akarná rajzolni a tökéletes angol gentleman karikatúráját, az úgy nézne ki, mint Ashley. Németországban született, onnan jött Angliába valamikor a *Sanders of the River* és Dunkirk között. Tizenéves volt akkor, és elhatározta, hogy leveti az a német bőrét és angollá válik. Sikerült neki – még hozzá minden túljátszás, a bevándorlókra gyakran jellemző túlzott affektálás és viseltes gyapjúöltöny nélkül. Ashley figyelemreméltó erőfeszítése arra, hogy angol úriemberként teremtsen magát újra, nem tekinthető merő konformista aktusnak. Ahhoz, hogy megértsük Ashley-vel együtt az anglicizált európeéreknek ezt az egész nemzedékét, először azt kell megértenünk, hogy honnan jöttek.

Mindig tudtam, hogy voltak menekültek a családban. Dick gyerekként jött Angliába 1939-ben, és az anyám családjával élt a háború alatt. Akkor még Hansnak hívták, később elhagyta ezt a nevet – túl németes volt. Hans azzal juttatta kifejezésre afőlötti nyilvánvaló elkeseredését, hogy idegenek karjába kellett menekülnie, hogy egy titkolózó, nehezen kezelhető fiú volt. Akkor találkoztam vele először, mielőtt elutazott Amerikába, ahol kiváló tudós lett belőle. Azóta sokszor láttam, alacsony, sötét, élénk férfi, akinek a kiejtése egyre amerikaiasabbá vált az évek folyamán. Dick most már egy amerikai, akinek az anglofiliáját mindig is mérsékeltek egy angol kisvárosi iskolában elszendvedt bántalmazások emlékei. A majdnem biztos halál elől menekült a Harmadik Birodalomból, a brit osztálytársai szemében mégis *bloody foreigner* maradt, vagy ami még rosszabb, német kém.

Aztán ott voltak a hostel-gyerekek. A Hostel egy hatalmas viktoriánus stílusú ház volt Highgate-ben, amit a nagyapám bérelt, hogy befogadjon oda tizenkét zsidó gyereket, akik Németországból menekültek az utolsó pillanatban, az ún. „gyerek-transzportok” egyikével.

Az angol kormány nem igazán fogadta tárt karokkal a menekülteket akkoriban. Az 1905-ös Aliens Act elég nagyvonalú volt: az üldözött személyektől nem tagadták meg a belépési engedélyt csak azért, mert nem tudták magukat eltartani. De ezen aztán változtattak, amikor igazán számított volna, az 1930-as években. Ahhoz, hogy valaki menedéket kapjon Nagy Britanniában, vagy állásigérettel kellett rendelkeznie vagy egy brit jótállással, aki vállalta az anyagi támogatását. Különböző titoloncolták. Az 1938-as *Kristallnacht* rettenetes eseményei után, amikor zsidó üzleteket fosztottak ki, zsidókat tartóztattak le és gyilkoltak meg, zsinagógákat gyújtottak fel, kivételt tettek ez alól a rendelkezés alól. Tízezer zsidó gyereket fogadtak be Angliába, de csak a szüleik nélkül jöhettek, ez a kétes nagylelkűség sok gyereket egész életére traumatizált. De legalább életben maradtak. A nagyszüleim tizenkét ilyen gyereket fogadtak be.

A nagymamám időnként emlegette az egykori hostel-gyerekeket: Stefie Birnbaum, Lore Feig, Ilse Salomon, Michael Maybaum... Tartotta velük a kapcsolatot, bárhol voltak is, Angliában, Amerikában, Izraelben. A születésnapokról sosem feledkezett meg, segíteni is mindig kész volt őket a pályájukon, személyes dolgokban – és egy jellegzetes angol-német vonás –, karácsonyi üdvözlőlapot küldött nekik. De sosem fogtam fel egészen, hogy a nagyszüleim, Bernard és Win Schlesinger, milyen sokat is jelentettek ezeknek a hostel-gyerekeknek a számára. Már a nevük pusztá említésére is könny futotta el a szemüket, ezt azelőtt soha másnál nem tapasztaltam.

Aztán 1997-ben, hat évvel azután, hogy harmadszor költöztem Londonba, találkoztam Walterrel. Nem messze tőlem lakott egy kényelmes, emeletes házban Highgate-ben. A 20. század közepének modern, nemzetközi stílusú bútoraival volt a ház berendezve, amilyenek között Hollandiában én is felnőttem, fából készült ülőbútor, üvegasztalok, kúpalakú, hosszú árnyat vető előszobalámpa. Walter felesége kávét és süteményt hozott be, és nehezményezte, hogy nem eszem belőle eleget. Walter elém tett egy sötétszürke dobozt az asztalra. Akkora volt, mint egy hordozható írógép, és az volt ráírva golyóstollal: „Hostel”. Kinyitotta a dobozt. Egy csomó barna boríték volt benne. Walter mosolygott, és azt mondta egy leheletnyi német akcentussal a hangjában „Egész könyvet írhatnál ezekből a dossziékból”. Az egyikre egy laccím volt írógéppel ráírva, amit némi izgalommal ismertem fel: St Mary Woodlands House, Nr. Newbury, Berks. A nagyszüleim régi háza, a nagy

kertes ház, gyerekkorom Árkádiája. A kézírás a borítékon szintén ismerősnek tűnt. A nagyapám kezéírása. Az egyik borítékon ez állt: „Admin”. Egy másikon „a hostel megnyitását megelőző levelezés”. A következő: „részletek mind a 12 gyerekről”. Aztán: „Re: kisanadrágok, a ruhaneműk listája”.

A dokumentumok a borítékokban első látásra köznapiak voltak: kérdőívek, ilyen-olyan listák, oltási bizonyítványok és ajánlólevelek tanároktól és jótékonyági szervezetektől. De nem voltak köznapiak, adminisztratív menőcsónakok voltak. Ezek a papírdarabkák, amelyeknek ma kissé érdes a tapintása, tizenkét gyereket mentettek meg a biztos haláltól.

A zsidóság soraiban végzett német pusztítás kezdettől fogva szelektálásból, számokból és listázásból állt. Az első és talán legkegyetlenebb választás ott-hon kezdődött: melyik gyereket kellene kiválasztani, melyiket küldjék Angliába, helyezték biztonságba, de egyúttal veszítsék szem elől is, feltehetőleg örökre? Pánikba esett szülők tízezrei igyekeztek feljuttatni a gyerekeiket a listákra. A tizenkét hostel-gyereket, akiknek a személyes papírjai megőrződtek a szürke doboz dossziéiban, egy kis zsidó bizottság válogatta ki Berlinben egy londoni menekültszervezet, a Bloomsbury House megbízásából. Schlesingerék olyan gyerekeket kértek, akik nem többek tizenkét évesnél, egészségesek, jól neveltek, liberális zsidó családokból valók: kóser kosztot nem tudnak adni a hostelben. Egy fiúnak. Michael Maybaumnak, Rabbi Ignaz Maybaum fiának alig sikerült felkerülnie a listára, mert Schlesingerék attól tartottak, hogy túlságosan ortodox, és ezért nem való a nyújtott feltételek közé. Amikor a 9 éves Michaelt végül mégis beválasztották, írt egy levelet Berlinből, amelyben azt kérdezte, hozhatja-e a villanyvasútját. Úgy írta alá az 1939. január 12-i levelét hogy „Meikel”, úgy érezte, hogy ez angolosabban hangzik, mint a Michael.

A Schlesingerék számára Németországban előkészített kérdőívek információtartalma szükségképpen rövid volt. Az 1933-tól kezdve eszkaláló üldözötésre – mint a faji törvények, az állások elvesztése, a *Kristallnacht* során elszendvedt erőszak – úgy hivatkoznak, mint a „jelenlegi körülmények” vagy egyszerűen az „események”. Gyötrelmes olvasni ezt a diszkréciót. Az egyik anyja, aki tökéletes angolsággal írt Schlesingeréknek gyönyörű domborított levélpapíron, elnézést kért, amiért az események miatt kissé „el volt foglalva”.

Itt van mindjárt Ilse Salomon, tízéves, Berlinből, az Umlandstrasse 15-ből, a körülményei bürokratikus tömörséggel vázolva:

APA: Richard Salomon.

FOGLALKOZÁS: volt ügyvéd, most idegösszeomlása van, nincs jövedelme – a megtakarításokat felélték

MÓDJÁBAN ÁLL-E A SZÜLŐKNEK ILL. ROKONOKNAK, HOGY GONDOSKODJANAK EGY VAGYONTALAN GYERMEKRŐL NÉMETORSZÁGBAN?: Nem.

ADJANAK RÉSZLETES LEÍRÁST A CSALÁDI ÉLETÜKRŐL: Az apa beteg, szanatóriumban van majdnem két éve az 1933 óta fennálló állapotok következtében. A szülők igen kulturált emberek – most nagyon siralmas körülmények között.

Ilse jó egészségnek örvend, erről Dr. Werner Solmitz állít ki orvosi igazolást. Dávid-csillag van pecsételve kézzel az aláírása alá. A csillag mellé ez van írva: „*Zur ärztlichen Behandlung ausschliesslich von Juden berechtigt*” (Csak zsidó személyek orvosi ellátására jogosult).

A dossziében van egy levél, amit Mrs. Salomon írt angolul a nagymamámnak: *Drága Mrs Schlesinger,*

Csak pár napja kaptam meg a címét, szeretném szívből megköszönni Önnek és a kedves férjének, hogy meghívták a lányomat. Gondolhatják, hogy nagyon bánt, hogy el kell válnom a lányomtól, de másfelől rendkívül bálás vagyok, hogy a kislányom nyugodt és boldog új otthonra találhat Önöknél... .

Van egy bejegyzés magától Ilsetől is, németül írta a Highgate-i „Hostel Newspaper” első számába:

Egyetlen gyerek vagyok, mindig szerettem volna egy kistestvért, kislányt vagy kislányt... Ha valaki egyedül van, megvan mindene, nem kivételeznek vele és nincs bántérbé se szorítva. De mindig egyedül van és a barátok sosem annyira jók, mint a lánytestvérek. Most, hogy az otthonomtól távol vagyok, most érzem csak igazán, mennyire kötődöm a szüleimhez.

Ilse anyjának végül sikerült élve kijutnia Németországból. Kapott egy vízumot, hogy dolgozhat „háztartási alkalmazottként” Angliában. Az apjától Ilse nem tudott elbúcsúzni. Az orvosok szerint ez túlságosan megviselte volna az apa idegeit. 1944-ben megölték.

Adminisztratív mentőcsónakok

Egy másik dossziében van egy rajz is, egy vonatot ábrázol amint kigurul egy állomásról. Harmadosztályú szerelvény, ez a felirat van az oldalán: „Berlin-London”. Gyerekek néznek ki a vonatablakon két felnőttre, akik zsebkezdővel integetnek. A vonatot és a gyerekeket fekete ceruzával rajzolták, a felnőtteket színessel, az arcukon élénkpiros puszi-nyomok. A rajtot Marianne Mamlok készítette. A fényképe oda van tűzve a születési anyakönyvi kivonata mellé, amin a berlini anyakönyvi hivatal bélyegzője szerepel a porosz sással: mosolygós kislány két hosszú copffal. A tanárnője, Alice Pach melegen ajánlja: „M szereti a kirándulást és a játékokat a szabadban. Barátkozó, társas lény. A pajtásai szeretik, mert jó közösségi ember, segítőkész és mindig vidám. Az otthoni környezet segítette személyes adottságainak és társas hajlamainak kibontakozását.” A kitöltött kérdőívől kiderül, hogyan vált csapdává a kislány számára ugyanez az otthoni környezet. Az ügyvéd apa „hamarosan elveszti az állását. Semmi esély a megélhetésre Németországban. Fizikai állapota miatt nehezebbre esne emigrálni is”.

Ügyszólván lehetetlen elképzelni a szülők gyötrelmeit, akik csak abban reménykedhettek, hogy megmenthetik a gyermekeiket, ha lemondanak róluk. Minden nap hívogatták a válogató bizottságot, olykor napjában többször is, hogy megtudakolják, rajta vannak-e a gyerekeik a listákon. A többségüknek csak ködös elképzeléseik voltak az angliai életről, filmek és könyvek alapján. Voltak, akik az utolsó megtakarított pénzüket költötték arra, hogy „angolos stílusú” ruhákat vegyenek a fiaiknak, hogy be tudjanak illeszkedni. Úgy szálltak le a fiúk Harwichba a hajóról, mint jól öltözött kis Sherlock Holmes-palánták névtáblával a nyakukban.

Walter volt a legidősebb fiú a csoportjában. Tizenkét és fél évesen már elég jól fel tudta fogni, hogy mi történik. Tudta, hogy miért üldözik, nem úgy, mint a kisebbek közül néhányan, akik teljesen meg voltak zavarodva. Walter emlékszik a *Kristallnacht*-ra, amikor az apja nem jött haza és a nagybátyjai is eltűntek. Egyikük visszajött pár hónappal később egy koncentrációs táborból, összetörve és lesóványodva, és nem beszélt arról, hogy mit csináltak vele. Walter arra is emlékszik, hogyan simogatta meg a fejét egyszer egy barátságos SA-különítményes. Mivel szőke haja volt, megdicsérték, milyen gyönyörű árja fiúcska.

Már esteledett, amikor Walter elmondta nekem a történetét A kúpalakú lámpát babrálta, amely nem volt jól beállítva és villogott a homályban. Éreztem, hogy túl sokat kérdezek. Volt sok olyasmi, amire egyszerűen nem tudott visszaemlékezni. De élénken emlékezett a szüleiére. Könnyes volt a szeme, amikor róluk beszélt. Az apeja gyárát egy náci kapta meg 1935-ben. A mamája a berlini Theodor Herzl iskolában tanított. „Az apám és az anyám” mondta Walter, „jó németeknek tartották magukat”. Ezen mindketten eltűnődünk egy pillanatra. „Nem remélték, hogy még találkozhatunk. Nem igazán fogták fel, hogy mi következik... De azért tudták. Azt mondták nekem a *Kristallnacht* után, nekik talán nem sikerül túlélniük, de azon lesznek, hogy nekünk sikerüljön...” Walter szüleit Auschwitzban gyilkolták meg.

A második alkalom, amikor Walter láthatóan meg volt illetődve, az volt, ahogy a Liverpool Street stationre való megérkezéséről mesélt. Az East End nyomortelepei megpillantva a Harwickból hajón érkező vonat ablakából, sokkolóan hatottak rá. És ezután pokoli volt a zűrzavar. Közleményeket mondtak be a hangszóróba egy olyan nyelven, amiből alig értett valamit, idegenek nyújtogatták a nyakukat a korlátnál, rémült gyerekek sorakoztak fel a nyakukba akasztott tábláskákkal, mint a kiskutyák vagy beárazott zöldségek. Egyes nevelőszülők nyíltan kifejezésre juttatták a csalódottságukat, ha a gyerekek mégsem voltak olyan bájosak, mint a fényképeken. Mások nem voltak képesek felismerni a védeneciket. Kiabálás volt és sírás. És ott, ennek a lesújtó idegenségnek a kellős közepén bukkant fel a nagymamám apró alakja és köszöntötte Waltert és a többeket angol földön folyékony németességgel.

Egy évvel később ő maga is szembekerült azzal a kérdéssel, hogy ne küldje-e a gyerekeit idegenekhez, Kanadába. A nagypapám mellette volt. A nagymamám ellene. Nem tudta elviselni a gondolatot, hogy elveszítheti őket. Isten tudja, mit csinált volna, ha német lett volna Németországban.

A nagymamám hön szeretett Angliája

Ha nagyon angol nagymamámra gondolok, ez csak még élesebben kontúrokkal rajzolja ki a szörnyűségét mindannak, ami a nagyon német Feigekkel vagy Salomonokkal vagy Mamlokokkal történt. A menekülttől válás gondolata majdnem felfoghatatlan volt számára. Fenekestül felfordította volna az egész

világát. A megaláztatás elviselhetetlen lett volna. Azt írta az angol hadsereggel éppen Narvikban állomásozó férjének Bernardnak 1940-ben egyik levelében, hogy együtt ebédelt egy közös barátjukkal, egy skót orvossal, aki azt mondta neki, „inkább a halál, de sose legyek menekült, & ezért igazán hálás vagyok neki”. Ez azt mutatja, hogy ő igazán beilleszkedett.

Brit patriotizmusának megnyilvánulásai, de még az időnként külföldiekre tett megjegyzései is a korszellemnek tudhatók be. Mégis, ahogy most olvasom a leveleit, megdöbben bennük az ironia tökéletes hiánya. Senki meg nem mondaná, hogy német bevándorlók gyermeke volt. Dunkirk után ezt írta Bernardnak: „Micsoda briliáns visszavonulást hajtottak végre a mi [brit] csapatunk a halál torkából. Folyton a Light Brigade támadása jár a fejében. Milyen óriási visszavonulásokra vagyunk képesek minden évszázadban, & milyen rettenthetetlen bátorságról & és kintársról tesznek tanúbizonyságot a mieink minden emberöltő alatt. Egyre büszkébbek lehetünk arra, hogy britek vagyunk.” És a külföldiek? „Még a legkiválóbb kelet-európai származékoknak is teljesen más a nézőpontja”, írja, „és természetesen sokkal inkább defetisták, mint a keményebb fából faragott britek.” Nagyanám patriotizmusa nem volt merő szentimentalizmus. 1940 májusában „hön szeretett Angliája” volt az egyetlen, ami megővta őt és a gyerekeit a majdnem biztos haláltól.

A Walter szürke dobozában őrzött dossziék átnézése, a számlák, a *Jewish Chronicle* hasábjain közzétett segélykérő felhívások, és a cserkészparancsnokoknak és nyári táborok szervezőinek küldött levelek áttanulmányozása során olyan vonásaival találkozhattam a nagyszüleimnek, amelyeket ismerem, de olyanokkal is, amelyek megleptek. A tanulás, a jó modor, a jó levegőn végzett testedzés szorgalmazása mind nagyapám közoktatással kapcsolatos elveiből fakadt. De a valláshoz való viszonyulásuk kevésbé volt ismerős, talán mert sosem került szóba, amikor én voltam együtt velük.

Schlesingerék gondoskodtak róla, hogy a gyerekek megfelelő vallásoktatásban részesüljenek. Ez volt az egyetlen folytonosság, amit biztosítani tudtak a gyerekeknek, akik maguk mögött hagytak mindent, amit addig jól ismertek. Zsinagógákba jártak, rabbikat kerestek meg. Pedig én sosem tapasztaltam a vallásosság legkisebb jelét sem a nagyszüleimnél. A saját gyerekeik sosem részesültek zsidó nevelésben. Bentlakásos iskolákban tanultak, keresztény isentiszteleteken vettek részt, nem vallásos meggyőződésből, hanem mert ez volt a szokás, a beilleszkedés módja. A legkorábbi emlékeim a nagyszüleimről a karácsonyokhoz fűződnek.

A háborús leveleikben felismerhetők a vallásos érzület bizonyos jelei. 1941 áprilisában, amikor a háborús hírek olyan lehangelőek voltak, hogy a nagymamám csak valami csodában tudott reménykedni, ami „megmenthetné a mi hön szeretett Angliánkat”, még ezt is írta: „józan ésszel el nem tudom gondolni, hogyan tudunk ebből kikerülni, de tudom, hogy mégis így lesz, és hogy mindez a sok szörnyűség valami isteni célt szolgál. Mostanában nagyon vágyom a St John's Woodba”. St John's Wood annak a szabadelvű zsinagógának a neve, ahová néha eljártak. Életük vége felé már gyakrabban. De a nagyanám esetében talán még a St John's Wood-beli isentiszteleteken való részvételt is inkább lehet hazafias, mint vallásos cselekedetnek tekinteni. A király rádióbeszédére reagált vele, aki „a brit történelem legsúlyosabb és legveszélyesebb óráiban” arra kérte az egész brit lakosságot, hogy menjen másnap a templomba és imádkozzék.

A hostel dossziéiból fény derül árja angolok nagylelkű gesztusaira. És Walter különösen szívesen emlékszik vissza arra, milyen „csodálatosak” voltak az angolok, leszámítva azt a körülményt, hogy még a tizenhatodik születésnapján is úgy kellett jelentkeznie a hatóságoknál mint „ellenséges idegen személynek”. (Ez nagyjából akkor lehetett, amikor a szüleit éppen elvitték Auschwitzba.) De kimenteni a zsidókat Németországból ez lényegében zsidó feladatvállalás volt, a „magunkfajtavál” való törődés.

És mégis, a „St John's Wood” utáni alkalmi vágyakozás ellenére sem hiszem, hogy a zsidó szolidaritás kellőképpen megmagyarázná a nagyszüleim mentési misszióját. Nagylelkű emberek voltak, és persze tudatában voltak a németországi rokoni kapcsolataiknak. De ennél többről volt szó. Inkább a nagyanám minden ironiától mentes patrióta érzéseivel és az Angliáról kialakított eszményképével függött össze. Nem minden bevándorló vagy bevándorló gyereke volt ilyen segítőkész, amikor mások kopogtattak az ajtaján.

Voltak olyan zsidók, akik féltették nehezen megszerzett társadalmi helyzetüket, féltek (és még mindig félnek) attól, hogy az újonnan érkezőkkel, különösen a szegényebbjevel csak a baj van. De a Schlesingerék számára Anglia mint menedék eszménye nemcsak propaganda volt. Ők hittek benne, mint

olyan patrióták, akik nem gondolják, hogy az üldöztetés veszélye egyszer s mindenkorra elhárult. Az ő számukra Anglia önmagáról kialakított kliséi – a fair play /tisztesség, szabadság, tolerancia stb. – nem voltak klisék. Ők művelték ezeket az erényeket, ahogyan a művelt német zsidók kultiválták a német zenét, filozófiát és humanizmust, és ahogy a felszínesebb anglofilek kultiválják az affektált beszédet és a feltűnő tweedzakókat.

Meghívni két német katonát karácsonyozni

A leginkább figyelemreméltó gesztust valójában nem zsidók irányában tették. A háborúnak egyszer vége lett, a nagyapám éppen csak visszatért Indiából, ahol katonarvosként szolgált, és a család az első békebeli karácsonyra készült. Hat év borzalmi után, azok után, hogy kiderültek az iszonyatos részletek arról, hogyan próbáltak a németek minden zsidót megölni, azok után, hogy majdnem minden maradék rokonuk elpusztult Németországban, Schlesingerék elmentek egy közeli hadifoglytáborba Berkshire-ba, és meghívtak két német katonát, hogy karácsonyozzanak velük. Nem lehetett könnyű döntés. A nagynénem úgy emlékszik, hogy nem volt valami kellemes, és hosszú szünetek álltak be a társalgásban. De a katonáknak felejtethetetlen volt. A nagyapám ezt tartotta egy igazi gentlemanhez illő nemes gesztusnak.

Volt valami Blimp ezredesre emlékeztető a hozzáállásában. A Blimp ezredes élete és halála című háborús filmben Blimp német barátja, az arisztokrata Theo Kretschmar-Schuldorff angol hadifogságba esik az első világháború alatt. Amikor vége a háborúnak, Theo el van keseredve a hazája miatt. Mielőtt visszatérne Németországba egy vacsorán vesz részt Blimpék házában angol katonatisztek és úriemberek társaságában. Biztosítják arról, hogy minden rendben lesz, és a angolok nem akarnak mást csak fair play-t és korrekt üzleti kapcsolatokat. Theot zavarba ejtik ezek az angolok. Elmondja német bajtársainak hazafelé tartva, hogy az angol gentlemanek olyanok, mint a gyerekek: „Mint a fiúk, akik krikettet játszanak! Elnyerik még a gatyádat is, most meg vissza akarják adni, mert vége a játéknak!”

De az én nagyapám egyáltalán nem volt naiv. Tudta, hogy mit követtek el a náciak. És tudta, hogy nem maradt volna életben az apja szülőföldjén. Blimptől eltérően neki meg kellett bizonyosodnia arról, hogy beilleszkedett Angliában, és ha másoknak ez nem tetszik, az az ő bajuk. Erről szolt ez a Blimpes gesztus, ez készítette arra, hogy elhívjon két németet karácsonyozni. És ez az attitűd átragadt a hostelbeli gyerekek némelyikére is. Walter egész életében Highgate-ben maradt. Angolnak érzi magát. Beilleszkedett. Azt mondja, az angolok csodálatosak. A többiek máshová illeszkedtek be többé-kevébé: Stefie Birnbaum Izraelben, Ilse Salomon Amerikában. Vannak, akiknek sehol sem sikerült beilleszkedniük.

Ha erőszakkal korán kiszakítanak valakit a környezetéből, könnyen válhat ijesztően xenofóbbá, úgy kapaszkodva a menedékhelyébe, mint fuldokló a mentőcsónakba, ellenségesen azokkal szemben, akik még szintén oda szeretnének felkapaszkodni. De ellenkező hatása is lehet. Lore Feig az egyik olyan hostel-gyerek, aki Londonban maradt, ott él a férjével Manek Vajifdarral, aki párszi. 1947-ben jöttek össze az International Friendship League égisze alatt, akkoriban sok ilyen jószándékú internacionalista szervezet indult virágzásnak. A nagyapám nem pártolta ezt a házasságot, és ezen nem csodálkoztam egyáltalán. Ez is hozzátartozott a blimpségéhez. Tolerancia, fair play, jómodor, ezeket pártolta természetesen. De hozzámenni egy indiaihoz, hát ez nem igazán bölcs döntés. Nem fogadták meg a tanácsát, és ő egyszer-egyszer azért meglátogatta őket. Lorének és Maneknek két gyereke van, mindkettő a londoni francia líceumba járt. Egyikük egy franciához ment feleségül, és Párizsban él, a másik Dél-Afrikában.

Lore és Manek Vajifdar háza egy tökéletesen angol elővárosban található, virágos kertekkel, piros postaládákkal, nagyra nőtt fákkal és nyájas szomszédokkal. A házuk tele van külföldi diákoktól kapott ajándékokkal és emléktárgyakkal: egy japán baba itt, egy kínai kép amott. Lore úgy van a diákjaival, mint egy kiterjedt nemzetközi családdal. Mint mondja Manekkel „adoptálták” őket.

Lore jól öltözött nő, fehér a haja, és gyönyörű, halvány a bőre. Hideg nyári levest tálalt fel ebédre, húst rizskörettel és angol puddingot. Eszembe jutott a kérdőív, amit olvastam, ahol úgy jellemezték őt 1939-ben mint művelt szülők elkényeztetett gyermekét („kifinomult, kulturált otthon, szeretetteljes családi élet, teljesen gondtalan a legutóbbi időig”). Ismertem a hatalmas, kissé fényűző házakat és fákkal beültetett utcákat Grünwaldban, a gazdag berlini negyedben, ahol Lore felnőtt, és amit soha többé nem akart

vizionálni. Nehéz Grünwaldról az erőszakra asszociálni. Még nehezebb Barnes vagy Highgate vagy Hampstead kertváros esetében. A londoni kertváros olyan, mint menedék a menedéket nyújtó országon belül. De még ott is tenyészik a bigottéria a gondosan ápolt virágágyások között. Lore elárulta nekem, miért küldte a francia líceumba a lányait és nem egy angol iskolába. Amikor a háború alatt Richmondban járt iskolába, a hittantanára fontosnak tartotta, hogy emlékeztesse a tanítványait arra, hogy „a zsidók ölték meg a Mi Urunkat”. És az iskolatársai német kémnek tartották Lorét, aki éjjel felkúszik a Richmond Hillre, hogy onnan küldjön jeleket a náci bombázóknak.

Lorét hallgatva azon gondolkodtam, vajon hova illeszkedtem be én, az ő életét megmentő angol házaspár unokája. Lore, aki németnek született és Manek egy párszi Gujratból, ők britek. Én nem, bár az én kiejtésem angolsabb az övéknél. Lore nem a saját jószántából jött Angliába. És Manek se. Itt ragadt a háború alatt. Én magam választottam Londont az otthonomnak. De a nemzeti identitás nem teljes egészében választás kérdése. Nem olyan, mint az állampolgárság, amiért folyamodni lehet. És a szekuláris zsidó identitást, amit nem lehet felvenni, mint a vallást, levetni sem lehet, talán a beilleszkedés közös képessége volna ez? A nemzeti identitás mindenképpen olyasmis, ami nemcsak azon múlik, hogy mi minek tekintjük magunkat, hanem azon is, hogy mások miként döntenek arról, hogy minek tekintsenek bennünket. Lore elmondta, hogy még mindig előfordul, hogy angolok németként emlegetik a háta mögött. Ez dühíti. „Én nem vagyok német”, mondja. Aztán egy kis szünet után hozzáteszi: „Magam sem vagyok biztos benne, hogy mi is vagyok.”

Hazafelé tartva észak-londoni otthonomba, a terrorra gondoltam, amely olyan sok embert űzött-hajtott ebbe az országba, és eszembe jutott egy történet, amit az első kiadómtól hallottam. A saját története volt. Németországból jött Angliába a *Kindertransport*-tal, mint Lore, és egy angol bentlakásos iskolába küldték. A nevelőtanára, egy kedves ember, meghívta az irodájába teázni. Beszélgettek kicsit erről-arról, aztán a nevelőtanára megkérdezte, mi akar lenni, ha felnőtt. És a fiú azt felelte. „Egy igazi angol úr akarok lenni. Mint Leslie Howard.” A nevelőtanára eltűnődött ezen egy kicsit, aztán azt mondta: „Édes fiam, hiszen az egy magyar.”

Gyerekkoromban, amikor ide-oda utazgattam Anglia és a kontinens között olyan kompokon, amelyek büzlöttek a részeg angol katonák hányadékától, mindig elérezékenyültem, amikor megpillantottam a doveri sziklákat felderengeni hideg téli reggeleken, vagy láttam eltűnni a ködös éjszakába. Átkelni a csatornán nagy kaland volt. A tenger olyan volt, mint valami sánc, ami két különböző világot választott el egymástól, ahol az emberek másféle ruhákat hordtak, másféle ételeket ettek, másféle szabályokat követtek, és másféle mércével mértek. A belga partoknál hagytuk el a kontinent, ahol iparosodott és lapos volt a táj, az utcákat homályos sárga fények világították be, és a levegőt a tenger és sült zsír szaga töltötte be. Angliában csak a számtalan viktoriánus kéményből előgomolygó füst szagát lehetett érezni. Az utcák szűkek és kanyargósak voltak. A gyerekek egyenruhát viseltek. Az autók nagyon régiek tűntek. Emeletes buszok morogtak és csikorogtak. Voltak feliratok, amelyeken ez állt: *keep on the left*. (balra tarts) Egyre növekvő izgalommal konstatáltam ezeket a különbségeket. Mert tudtam, hogy közeledünk a nagyszüleim házához

A nagyszüleim már nem élnek. És én sem járok már a komppal. Túl kényelmetlen, az tkelés túl sokáig tart. Inkább az alagúton át jövök, vonattal. Úgy jön át az ember Folkstone-nál, hogy nem lát egyetlen sziklát sem, és úgy hagyja el Calais-t, hogy nem vet egyetlen pillantást sem a tengerre, nem érzi a sült szagát. Csak bemozanak valamit angolul, olykor francia akcentussal, és franciául, olykor angol akcentussal. Az ember kinyitja a *Herald Tribune*-jét, kortyol egyet a kávéjából, és arra gondol, mi volna, ha beszorulna egy alagútra a tenger alatt, fél úton Anglia és az európai kontinens között, aztán mintegy varázsütésre a vonat felgyorsul, amin átér francia földre, és még magunkhoz se térünk, már ott is vagyunk.

(Granta 65: London, the Lives of the City)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

Europe des écrivains

A mi Spanyolországunk

RIVAS, Manuel
Egy millió téhen
(Kertész Lóránt
ford.)
Palimpszeszt, 2002

GOYTISOLO, Juan
Hordalék
Európa, 1962

Szigeti krónika
Európa, 1964

Személyleírás
Kossuth, 1969

„A mai iszlám és
a régi spanyolok”
Magyar Lettre
Internationale, 23

„Éden-mozi”
Magyar Lettre
Internationale, 27

„Török buszpálya-
udvar”
Magyar Lettre
Internationale, 41

„Hozzáadni, nem
elvenni”
Magyar Lettre
Internationale, 52

„A vándorlás
metaforái”
Magyar Lettre
Internationale, 61

„Ferré, Pastor,
Pérez Álvarez –
a Finnegan-listához”
Magyar Lettre
Internationale, 89

ATXAGA,
Bernardo
A magányos ember
(Pávai Patak Márta
ford.)
Patak könyvek,
2006

„A magányos ember”
(regényrészlet)
Magyar Lettre
Internationale, 60

ARTE ■ Federico García Lorca úgy találkoztott a maga Spanyolországával, hogy felidézte a „Duendét”, ezt a titokzatos szellemet, „mely perzseli a vért, mint egy üvegszilánkokból gyúrt ke-nőcs”. A költői kép kifejezheti-e még egy olyan ország misztériumát, amelynek a nevét sem bajlandók kiejteni némelyek? Egy olyan országot, amelyet három író képzelete fáradszaktalanul faggat.

Manuel Rivas Galiciában született és él. A polgárháború és a frankóizmus emlékezetének megszallottja, művei a spanyol táj legyőzöttjeiről, parasztjairól, tengerészeiről, átlagembereiről szólnak. Juan Goytisolo, a száműzött, Katalóniában született, abonnan fiatalon vándorolt el. Élt Franciaországban, az Egyesült Államokban és Marokkóban. A spanyol nyelv szerelmese, és az elkárbozottak mellett tette le a voksát, akik az ő írásai révén válnak modern bősökké. Bernardo Atxaga baszk. Baszk nyelven ír és önmagát fordítja spanyolra. Irodalmi munkássága, amely országa történelmébe, a világba és a politikai erőszak okozta sérülésekbe eresztí a gyökereit, a helyi történeteket egyetlen mítosszá formálja át.

Mindegyik író a maga eszközeivel és a maga terepén beszél Spanyolországról és tárja fel város történelmét, elfojtott emlékezetét.

MANUEL RIVAS ■ Ez egy temető. Hol van eltemetve Antonio Machado, a 20. század, vagy inkább minden idők egyik legnagyobb spanyol költője? Franciaországban. A határ túloldalán van eltemetve. Hol van Picasso sírja? Franciaországban. Hol a másik nagy költőnk, García Lorca? Eltűnt. Tudjuk, hogy Granadában gyilkolták meg és temették el, de nem tudjuk, hol. Azt gondolom, Spanyolország legigazabb térképe a száműzetés térképe. Kisajátítás történt. Kisajátították azt a szót, hogy Spanyolország. A zsarnokság, a diktatúra diskurzusa számára a szó azt jelentette: „ellen-Spanyolország”. Összeesküvést jelentett, minden ellenségük összeesküvését, amit ők úgy hívtak: zsidó-kommunista-szabadságmozgásos-liberális összeesküvés. Mindennek, ami szabadgondolkodás volt, osztoznia kellett ebben az összeesküvésben. És, ők... ők voltak, akik fogságba ejtették Spanyolországot. Nem védtek Spanyolországot, hanem fogságban tartották, évtizedeken keresztül. Túl hosszú volt az idő, amíg a gondolkodást ellenőrzés alatt tartották. A máglyára vetett könyvek füstje nem oszlott el, bevette magát a fejekbe. Az országot felosztották: lett egy Spanyolország és egy ellen-Spanyolország. Ezért olyan ellentmondásos ez a szó. Van, akinek használni is nehezebbé esik. Ezért gondolom azt, hogy meg kell szabadítani a Spanyolország szót ezektől a láncoktól, le kell venni róla a rabláncokat.

Nem éreztem, hogy Franco Spanyolországa a hazám lenne

JUAN GOYTISOLO ■ Az a szerencsétlenség jutott osztályrészemül, hogy gyermekkoromat a spanyol polgárháborúban éltem meg. Édesanyám a fasiszta légiőr rettenetes bombatámadásában vesztettem el, amelyben 800 ember halt meg a belvárosban. Mindez meghatározta az életemet, valami idegenkedést eredményezett attól a pillanattól kezdve, hogy használni kezdtem az eszemet... Rájöttem, hogy az az ország nem az enyém, nem éreztem, hogy Franco Spanyolországa a hazám lenne. Megtagadta tőlem a szabadságot, mindenféle értelemben, polgári, irodalmi, politikai értelemben. Arról álmodoztam, hogy megszököm. Amikor lehetőségem nyílt, hogy elmenjek, mentem, és a száműzetést választottam életformául.

Minden országnak megvan a saját narratívája, ahogy elmeséli a történelmét. Ebben igyekszik megfellebbezhetetlen igazságként tálalni azt, ami valójában a tények, események manipulációja. Már fiatalon rájöttem, hogy ez a történelemmesélés nem felel meg a valóságnak. A spanyolok valójában csak a 11-12. század körül jelentek meg, ráadásul a szót a franciák ragasztották rájuk, ők kasztíliaiak, katalánnak, aragónnak, gallegónak stb. hívták magukat. Úgyhogy innen már az egész mitológia.

MANUEL RIVAS ■ Amit ad nekünk ez a mitológia, az egy olyan Spanyolország, amelyben egyetlen identitás a legfontosabb, egy nyelv, egy vallás. Az igazi spanyol egyenlő a kereszténnyel, a vér tisztaságával, és ami nem ez, az mind gyanús elem. Ezt a „gyanús elemet” a 20. században, a diktatúrában ellenségkép kialakítására használták. Ez lett az úgynevezett „ellen-Spanyolország”. Már ebben az időszakban elkezdődik az ellenség-építés, melynek célja egy olyan egységes állam létrehozása, amelynek alapja kizárólag a Tridenti zsinat ellenreformációjának vallást egységesítő szándéka. A spanyolság egyenlő ezzel az egyetlen hittel. Ebből következően egyetlen, homogén kultúra van. A nyelv is a birodalom eszköze. Így lassan minden különbözőség eltűnik, a sokféleség láthatatlanná válik.

Az Ibériai-félszigeten három kultúra élt együtt

ARTE ■ Az ország létrejöttének időpontja még mindig vitatott, de az, hogy milyenek a spanyolok, a keresztények, arabok és zsidók találkozásának a gyümölcse. Az Ibériai-félszigeten ez a három kultúra élt együtt nyolc évszázadon át. Elképzelhető-e egyáltalán, mit jelent egy ilyen időtartam egy népnek?

Ez az aranykor 1492-ben ért véget, ugyanabban az évben, amelyben Kolumbusz Kristóf partra szállt Amerikában. Izabella és Ferdinánd, a Katolikus Királyok úgy döntöttek, hogy Spanyolországnak egységesnek és a saját képükre formálnak kell lennie. Ez az egységesítés jelentette az első nagy törést. A királyság felállítja a Szent Inkvizíciót, elüldözi vagy megöli azokat a zsidókat, akik nem hajlandók áttérni a katolikus hitre, és eltörpíti az utolsó muzulmánokat, miután megszerezte a granadai királyságot. A győztesek narratívája, az a mód, ahogy a győztesek beszélnek el a történelmet, leválasztotta az országról önmaga egyik részét, ahogy Juan Goytisolo mondja.

JUAN GOYTISOLO ■ A 19. században George Borrow, az angol utazó végigjárja a félszigetet, és amikor megérkezik Granadába, elmegy az Alhambrába, amit elhagyatottan talál, cigányok tanáznak benne. A hegyről a városba visszatérve arról áradozik, hogy ez egy csoda, mire a granadaiak azt felelik: „Ugyan már, azok a régi mór vacakok”. Lenézték, megvetették mindazt az örökséget, ami nem illett bele a nemzeti katolicizmus művészeti kánonjába. Ma pedig ez a világ leglátogatottabb műemléke, és a külföldiek fedezték fel.

Tizennégy éve élek Marokkóban. Sokszor megkérdezik tőlem, honnan ered az arab kultúra iránti érdeklődésem. Megfordítanám a kérdést: honnan ered az arab kultúra iránti közöny? Miközben négyezer arab eredetű szó van a spanyol nyelvben, a katalánban is rengeteg.

A baszk nyelv maga is harctér – a cselédek és a bábák, az ácsok és a pásztorok nyelve volt

BERNARDO ATXAGA ■ A frankóizmus, a fasiszmus itt ugyanúgy működött. Azt mondta: „Nyomjatok el mindent, ami baszk, Isten majd kiválasztja azokat, akik a mieink, és akik nem a mieink.” Vagyis mindenkinek megtiltották a nyelvhasználatot, minden megnyilvánulását betiltották... Olyan mértékben, amit ma alig tudunk elképzelni. Például megsemmisítették a baszk sírfeliratokat. Nagybátyámnak volt egy halászahajója, és nem írhatta rá baszkul a nevét. Egy halászahajóra sem. Pedig hagyományosan baszk nevek voltak. Egyetlen halászahajónak sem lehetett baszk neve. Egyetlen gyerek sem kaphatott baszk nevet. Az járta, amit a híres püspök így mondott: „Minden egyforma, minden tilos!”

ARTE ■ A baszkok számára a szabadság elvesztésének dátuma és neve van: egy védtelen város, amit lerombolt a náci légiőr. 1937. április – Guernica. Az 1940-es évek elején a fasiszmusnak bátszele volt Spanyolországban. Mindössze két

olyan illegális szervezet létezett, amely képes volt az ellenállásra: a Spanyol Kommunista Párt és a mérsékelt és katolikus Baszk Nacionalista Párt, Baszkföld első pártja.

BERNARDO ATXAGA ■ Megszülettem egy házban, és amikor születtem, ahogy a viccbe van, ott volt az anyám, és a nyelv, amit az anyámtól tanultam, a baszk nyelv. Egy olyan nyelv, amiben az apatia, az anya: *ama*, becézve: *amachio*. Amelyik az esőt úgy mondja: *eurilla* vagy *evilla*. Így nevezte meg a világot. Aztán jött a diktatúra, kimentünk az utcára, ahol – mondjuk úgy – a baszk nyelvet nem nézték jó szemmel a kormányzó hatóságok. Az iskolában például nem létezett. Úgyhogy kezdem megtanulni, hogy van egy szó, *lluvia*, ami azt jelenti, hogy eső. És létezik a *nieve* szó, ami azt jelenti, hogy hó. És akkor megtanultam a második nyelvet, ami a spanyol volt. Négy-öt-hat éves voltam akkor.

Egy baszk számára a baszk nyelv nemcsak eszköz, hanem sokkal több. Magába sűrít egy csomó érzelmeket, történetet és küzdelmet. Maga is harctér.

Úgy gondolom, a nyelv-kérdés révén minden baszk a politika színterére lépett.

Azok, akik baszkul beszéltek, a társadalom szegény rétege voltunk. Sokan azok közül, akik a baszk nyelv ellen beszéltek, azért tették, mert városi úriúriuk, nagypolgárok voltak. Számukra a baszk nyelv a cselédek és a bábák nyelve volt, az ácsok és a pásztorok nyelve. És ez így is volt. Mi ebből a világból jövünk, és ahogy mondtam, az egyik győzelmünk az volt, hogy megalkottuk, mondjuk úgy, a társadalmunkat, közösségünket. Mert mi onnan jöttünk, és meg is védjük azt.

Nekem a nyelvek sokfélesége soha nem volt ellenemre. Sőt inkább olyan volt, mint amikor sok út van, sok hangulat, sokfajta fa, sokféle étel. Még jobban megszerettette velem a változatosságot. Imádom, ha a világ változatos. Utálom az egyhangúságot, a monotonitást, azt, ami mindig ugyanolyan, a megszokást. A sok nyelv segít, hogy kizökkenj a megszokásból.

Kell-e bolygatni a történelmet? – retrográd amnézia

MANUEL RIVAS ■ A sokszínűség, a vágy, a szabadság identitása, a szövetségi identitás, a kölcsönös csere identitása lebegjen a szemünk előtt példaként. Spanyolország mintája lehetett és lehetne a sokféleségben való együttélésnek. Az identitást sosem tudták kiirtani. A diktatúrában mindig azt hajtogatták: „A gyökeréig ki kell irtani. . .” De a fű nagyon erős, és a gyökerét nagyon nehéz kitépni. Ez a sokszínű Spanyolország a szabadság Spanyolországa.

Hogyan élünk nyugodtan együtt egy olyan demokráciában, ahol a főszereplők egy része, köztük olyanok is, akik kormányoznak, nem mondanak nemet a fasiszta múlt, nem gondolják, hogy a diktatúra egy nyomorult időszak volt. Létezik egy betegség, amiről a népi gyógyászatban azt mondták, hogy aki abban szenved, orvosról orvosra jár, egyik kuruzslótól a másikig, és mindegyik azt mondja neki: „Nincs semmi bajod, nem vagy beteg”, ő meg azt válaszolja „De igen, valami bajom van, beteg vagyok, rosszul érzem magam”. Addig megy, amíg el nem ér egy olyan kuruzslóhoz, akit „az árnyékok gyógyítójának” hívnak, és azt mondja neki: „A te betegséged az árnyékok”. Spanyolországnak árnyékbetegsége van, az árnyéktól beteg. Amíg ebből ki nem gyógyul, addig az Ibériai-félsziget az erkölcsstelség tere marad, és addig megmarad a rossz közérzet.

Képtelenség, hogy az embereknek még ma is remegjen a szájuk és a hangjuk, ha olyasvalamiről beszélnek, ami évtizedekkel ezelőtt történt. Ha az emberek remegnek, akkor a múlt még él, nem múlt el. Ezzel a történelmi kérdéssel még nem sikerült szembenézni: Garzón vizsgálóbíró kezdeményezésének is az lett a vége, hogy ő maga is a frankóizmus áldozatává vált.

Az utódpartok azt mondják: „Ó, nem kell bolygatni a történelmet, nem kell hozzányúlni. . . Mit akartok a történelemmel?” Ugyanakkor vannak politikusok, akik azt állítják: nem kell bolygatni a történelmet, ám a legelső adandó alkalommal

a Katolikus Királyokról kezdenek szónokolni, a körmenetben felteszik a *peinetát*, és felelevenítik ezeket a hagyományokat. . . Mert én azt gondolom, hogy vannak hagyományok, amik felszabadítanak, de vannak hagyományok, amik visszahúznak, amik olyanok, mint egy büntetés.

ARTE ■ *Ha meg akarjuk érteni, mivé lett Spanyolország, meg kell próbálnunk elképzelni a tragédiáját. Spanyolország az az ország, amelyet szenvedéssel teli történelme kópádra feszített. Az első nagy törést öt évszázaddal később felerősítette a polgárbábor és a frankóizmus. A birodalmi, kasztíliai és katolikus Spanyolország nevében Franco szétszaggatta az országot. Köztársaságiak ezrei menekültek el vereséggel a szívéjükben és félelemmel a gyomrukban. Pedig a spanyol nép mindig szerette a tengert és az utazást. Az elindulás sokszor csak a maradéknak okozott szomorúságot, mert az elvándorlóknak ott volt a remény, hogy győzzenek majd az ígért földjén. . .*

A hódítók, felfedezők, a kivándorlók és a bevándorlók országa

MANUEL RIVAS ■ Spanyolország, az ibériai tér egy olyan félsziget, ami már-már sziget, hiszen a tengernek annyira meghatározó a jelenléte. A tenger a kezdet és az újrakezdés, a tenger a szabadság, a tenger lenyűgöz. Igéző felszíne alatt legendák, álmok úsznak, az emberiség tudatalanjának mitikus formában.

JUAN GOYTISOLO ■ A gólyák szabadon, vízum nélkül átrepülnek Marokkóból a schengeni térségbe, vagyis Európába. De a hús-vér emberek bajosan szereznek vízumot, olykor életüket kockáztatják, hogy lélekvesztőiken elérjenek a spanyol partokig. Százak haltak meg az utóbbi években. Amióta létezik az ember, migráció mindig volt. Az emberek vándoroltak, hogy befogadóbb, jobb helyet találjanak. Amióta a mai ember megszületett Afrikában, azóta minden migráció volt. Seherzádé mondja az *Ezeregyéjszaka* meséiben: „Akinék

2014 nyár

nincs otthona, annak a világ a lakóhelye.” Vagyis azok, akiknek a szegénység, a nyomor, a marginalizálódás vagy egy zsarnoki rendszer ellehetleníti az életüket, joguk van bevándorolni. A világ az ő otthonuk, de az afrikaiak, az ázsiaiak, a zsarnokság és a szegénység elől menekülők számára a vízum megszerzése most nagyon nehéz.

MANUEL RIVAS ■ Spanyolország a hivatalos történelemben, a konvencionális országimázs szerint a hódítás fogalmához kapcsolódik, a hódítók országa, a felfedezés országa, Amerika meghódításáé. Birodalom. És valójában ott van ez a másik, rejtett, elfeledett, emlékezetből kihullott identitás, a kivándorlók országáé. A 19. és a 20. században milliók kényszerültek arra, hogy Spanyolországon kívül keressék meg a betevőre valót. Erről nem mesélünk, vagy nagyon keveset mesélünk. Alig van jelen a regényekben, a spanyol képzeletvilágban. Ez a felejtés még erősebb lett a rendszerváltás idején, ahogy Spanyolország az ingatlanpiaci boommal a gazdagok klubjába lépett, a történelemnek ez a része félre lett téve. Egyfajta retrográd amnézia. De most újra itt van, a válsággal újra itt van a kivándorlás, újra migránsok lettünk, és cipeljük a bőröndünket.

JUAN GOYTISOLO ■ 25 éves koromtól kezdve, és most 81 vagyok, nem éltem Spanyolországban egyhuzamban egy hónapnál hosszabb ideig, de folyamatosan a spanyol kultúrán belül éltem, a más kultúrákkal összeköttetésben levő spanyol kultúrában. Azt, amit szülőföldnek hívnak, lecseréltem valami megfoghatatlanabbra, a kultúrára és a nyelvre.

BERNARDO ATXAGA ■ A kultúra területe túlmeleg a politikumon, a gazdaságon, az oktatáson. Olyan, mint a felszín alatti vizek, amelyek

fel-feltörnek egy íróban, költőben, a beszélgetésekben, egy-egy énekesben, a zenében. Ez a földalatti ország, ez a kulturális vízréteg hol nagyon, hol kevésbé, de mindig létezik, a földrajzi határoktól függetlenül. Például Andalúzia vízrétege egyenesen Marokkóba visz minket, vagy az arab országokba. Portugáliáé Galiciába. Ugyanígy van a baszkokkal is. Létezik a spanyol oldalon és a francia részen is, élő a kapcsolat, mert ez egy elég homogén vízréteg.

Nem nehéz észrevenni, hogy semmi sincs, ami szigorúan véve egyedi lenne. Ugyancsak könnyű rájönni, hogy nincs semmi szoros értelemben vett egyetemes. Elég elővenni egy bármilyen szöveget, és szavanként elemezni. Például vegyük azt a kifejezést, amit ara használunk, hogy szemrehányást tegyünk valakinek, aki csalárd módon akarja bizonyítani a lehetetlent, magyarázza a magyarázhatatlant: *öt lábat kerít a macskának*. A spanyol „gato” (macska) szó a latin „cattus”-ból ered, a keres ige („buscar”) kelta eredetű, az ötös egy szám, amit évezredekkel ezelőtt Mezopotámiában, a mai Irakban találtak ki. Úgyhogy még ebben az egyszerű szólásmondásban is távoli helyek és idők; évezredek találkoznak össze. Minden macskáról szóló vers, mese, film, rajz és festmény összefolyik benne, összetalálkozik végül az egész univerzum.

Az egyedit és az egyetemeset nem lehet különválasztani. Tudnia kéne ezt minden macskának, főleg a nagymacskáknak, akik a kiscicákat egereknek nézik és le akarják nyelni.

ARTE ■ *Minden megosztottsága ellenére Spanyolország létezik. Egységes és sokféle egyszerre. Mi teszi ennyire egyedivé a világ szemében? Goya, aki a maga oly tisztánlátó tébolyával és*

a rettenetes szuroksötétségben lefestette a szenvedést, a nyomor és a báborkák síjtotta lények kiáltásait? Vagy egyedi viszonya a halálhoz? Garcia Lorca azt mondta: „A halál minden országban vég. Megérkezik, és lebill a függöny. De nem Spanyolországban! Itt felmegy a függöny. Sok ember négy fal között él, egészen a halála napjáig, és akkor kiviszik a napfényre, s arcélük úgy sebez, mint a borotva éle.”

Vagy a bikaviadal, ahol a torreádor, akit megmárt a Duende, elfeledteti velünk, hogy szívet löki oda folyamatosan a szarvak elé? Vagy az igazi flamenco volna, amelyben a bangzás nem a torokból jön, hanem a talpaktól száll fel, és amelyben a tánc a legszegényebbek hatalmát fejezi ki?

BERNARDO ATXAGA ■ A flamenco egy valóban népi zene és éneklési mód, egy nagy hagyomány része, vannak nagy énekesei, személyes és közös érzelmeket lehet kifejezni vele. A diktatúra alatt egy bizonyos flamenco-képet használtak arra, hogy azt mondják: ez Spanyolország. Úgy tűnt, hogy az, és csakis az Spanyolország. A valóságban ennek semmi köze nem volt ahhoz a jelenséghez, ami a flamenco ének, ami nagyon tág és gazdag valami. Kasztíliával ugyanez történt. Az a hang, amit a diktatúra Spanyolországnak akart, az ennek az idézőjeles flamencónak a hangja volt, a tája pedig a kasztíliai táj. Olybá tűnt, mintha egész Spanyolország olyan lenne, mint Kasztília.

A politikai gondolat ennyi: „Ez Spanyolország, és kész”. Az elszakadás hívei ugyanígy mondták: „Euskadi, a baszk ország, a baszk utópia... Euskadi és kész”.

Jól emlékszem arra, amikor az egyik osztálykiránduláson az egyik gyerek azt mondta: „Én nem

MIQUEL OLLE – JCE, SPANYOLORSZÁG. LOOK, A FLYING DONKEY!

vagyok spanyol! Az én hazám Euskadi!” Ez nekem valami teljesen új dolog volt, és talán látta, hogy egy kicsit összezavarodtam, mert azt mondta: „Én az életemet adnám Euskadiért!” Lenyűgöző volt. Ahogy ezt ki lehet mondani. Kimondta a spanyol nacionalizmus, kimondta a baszk nacionalizmus, a nacionalizmus mindenütt: „Ez a föld a miénk, eddig és eddig a határig, itt vagyunk, akik egy bizonyos módon létezőnk.” Ez volt a nemzet fogalma, amit az egész világon felhasználta a politika. Amit a legtöbbet láttam minden utazásom alkalmával, sajnos azt kell mondanom, az a nacionalista. Mindenütt csak nacionalistát láttam. „Eddig vagyunk mi, akik így és így vagyunk, ti másképpen vagytok stb.”

„Mi katalánok, mi spanyolok, mi andalúkok”

JUAN GOYTISOLO ■ Azóta, hogy létezik a „mi”, létezik az „ők” is. A jó mindig a miénk, a rossz mindig az övék. Én azt gondolom, hogy az értelmiség ennek az ellenkezőjét kell tegye. Én egész életemben is igyekeztem. Kritikával élni a sajátunkat illetően és tisztelni a másikat. Persze azt, ami tisztelhető.

Amikor azt hallom, hogy „mi katalánok, mi spanyolok, mi andalúkok, mi franciák, mi...” Féltelmes vagy nevenséges, kontextustól függ. Ezt a „mi”-t én örökké elutasítottam. Azt hiszem, minden írónak nagyon is képviselnie kell saját magát, de sosem szabad egy kollektív „mi” szószólójának lennie.

Mint ebben az anekdotában:

- Ha egy kakas Spanyolország és Franciaország határára tojik egy tojást, melyik országé a tojás?
- Spanyolországé.
- Miért Spanyolországé?
- Mert nekünk több tojásunk van.
- És szerinted?
- A kakas nem tojik tojást.
- Ez a jó válasz.

MANUEL RIVAS ■ Szóval ezekben a pillanatokban, a legrosszabb pillanatokban lüktet a szabadság kincse. És ott van minden népi kultúrában, a dalokban, a búcsúban, az ünnepekben, a legkisebb alkalmakban, a kocsmákban, ott van a művészetben, az irodalomban...

Arra kell gondolni, hogy a ma nagy kérdései, a nemek egyenlősége, a méltó élethez szükséges minimum, hogy egyetlen emberi lény sem „eldobható”, az oktatás szabadsága, a kapcsolat a természettel... ezek mind napirenden voltak már annak idején is. Csodálatos, hogy abban a rövid időszakban, ami az 1931-es köztársaság ideje volt, a szabadság röpke öt évében, virágzott és csírázott, gyökeret eresztett minden álmom, utópia, reform. A mi generációnknak, a fiataloknak, a mai embereknek az „átkozott köztársaságiak” a példaképeinkké váltak, ők a magok.

JUAN GOYTISOLO ■ Azt írja Blanco White: „A száműzetés volt életem legnagyobb áldása”. Én ugyanezt elmondhatnám, mert kívülről Spanyolország sokkal érdekesebb, mint belülről. Ez egy olyan nézőpontot ad, ami nincs annak, aki folyamatosan benne élt a kasztosító hagyományban. Én mindig kívülről láttam Spanyolországot, Franciaországból, ahol életem nagyobb részét töltöttem, az Egyesült Államokból, ahol néhány évig

tanítottam, most pedig Marokkóból. Ez a külső nézőpont megérteti veled, amit mindig is vallottam, hogy a mások nézőpontja része annak a globális tudásnak, amivel saját magunkról rendelkezünk. És ez az egyik baja a spanyol kultúrának, a más kultúrák iránti érdeklődés hiánya, amelyet ez az évezredes, kövült identitás hozott létre.

Idén ősszel Tangerben voltam, és a köd teljesen eltakarta a szoros túlsó felén az egész partot. Spanyolország eltűnt.

Hatalmas volt a megkönnyebbülésem. Meszesebb, egyre távolabb, Spanyolország többé már nem volt az a súlyos teher. Messze kerültek a haza és a nemzet, a kizárólagos és rögzült identitások totemjei. Elmaradtak, nagyon messze került a mítosz koreografikus magasztalása, a mórok és zsidók nélküli félsziget.

Eltűnt a belénk vert „Egy-Spanyolország”, a fedezés és az Újvilág meghódításának „Egy-Spanyolország”, a „Megmentő Falange”... Mindaz, ami a mű-spanyol identitás, hirtelen szertefoszlott. Hogyan is érzékeltessem azt a boldogságot, ami elárasztott? Hontalan vagyok, végre! Elnyertem, és magamnak köszönhetem a jogot, hogy én legyek én, karámok nélkül. Mennyi erőfeszítés, mennyi munka nap mint nap, mennyi oldal teleírva, kihúzva, újraírva, hogy megszabaduljak mindattól, ami szorongatott.

Kifelé! Ki, ki! Micsoda józan boldogság! Végre nyugalom! Becsuktam és kinyitottam a szemem: a köd – legnagyobb boldogságomra – még mindig ott volt.

ARTE ■ Spanyolország megfakult volna? Sztéfoszlott a fogyasztás délibábjai, a televíziók villogása és a prosperitás illúziója mögött? De a történelemnek nincs vége. Mennyi idő kellene még abhoz, hogy a Spanyolországot alkotó valamennyi nép újra magáévá tegye a saját elbeszélését, jelelné a múltat, s így egy napon elérkezzen oda, hogy erőszak nélkül mondhatja ki a nevét?

(Carmen Castillo filmje az Arte tv „Az írók Európája” sorozatában.)

A beszélgetések rövidített, szerkesztett változata) GAJDOS ZSUZSA FORDÍTÁSA

Heberto Padilla

Andalogva

Jódszaga van délután a világnak.
Ropog a hegy, akár egy hajó árbocozata;
de te ügyet se vetsz rá,
fatörzseid között tudod, ütött az óra:
a tenger törekes szalmaféskére tér meg

De jó, hogy emmyi tengert bordasz
zsigereidben
és emmyi fényt és emmyi kéket
kopott sapkád sildje alatt,
hogy bejárhatod ezeket a földeket
a lomb hullámzúgásába merülve.
Jég- és kőesők verték éveid,
elmosták őket, mint egy zivatar;
de szereted a földet, a görgeteges bozótot,
a királypálmát, kakaófát, hópatkányt, réti
pipist;
szeretsz mindent, amit ismersz, és nem
ismersz,
még a tüskét is, bár összekaristol,
de szeretnéd, hogyba a dombon az a megtört
pálma szeretne,
mert nem döntötte le sem tornádó, sem
a villám,
bár kemény nyár borítja lángba
egész sötétedésig,
de a zöld lombozat a tűz fölé nő,
magasan áll

a szélben,

az üszkös, éltető pálmatorzs koronája.

Egy zsarnok emlékkönyvébe

Óvakodj a bizonytalanoktól,
mert egy nap pontosan tudják majd, mit nem
akarnak.

Óvakodj a bebegőktől,
a Hal Paliktól, a Rekedt Rezsőktől,
mert érces bangon szólnak egy napon.
Óvakodj a behúzott farkúaktól,
a rövidpórázosoktól,
mert eljön a nap: belépsz, és ülve maradnak.

IMREH ANDRÁS FORDÍTÁSA

Portugalsko

Very soon – money and love

BEŇOVÁ, Jana

„Még jó, hogy kórházban vagy”
Magyar Lettre
Internationale, 83„Enter”
„Meglátjuk, mit talál
ki a gitáros”
„Krisztián, László,
Hajnalka meg én”
„Versek”
Magyar Lettre
Internationale, 91

Július 25-e, délután három óra. Lisszabon, a Bertrand könyvesbolt a Chiadén. A fotelben egy idősebb úr szunyókál, a feje oldalra billenve, ujjai a könyvben, mintha épp lapozni készülne. Az elárúsító rám mosolyog. Az olvasó úr mint-ha kővé dermedt volna, de hallom egyenletes lélegzését.

Eszembe jut: ez a város nagyvonalú a könyvekkel, az írókkal, a költőkkel, az olvasókkal szemben. Reflektált, kíváncsi és poétikus. De hát hogyan lehet másképp élni egy olyan helyen, ahol az óceán kezdődik, és még ma sem sejt-hető, hogy hol ér véget. (Nem véletlen, hogy az angolban a depressziót „portugál szomorúságnak” nevezik.) A könyvesboltban egy sor egyszerű borítón akad meg a szemem: klasszikus és kortárs portugál költészet. Szerzők, akikkel személyesen is találkoztam. Adília Lopes teljes műve „Make love, then make it again” mottóval. Emlékszem egy versének az utolsó sorára: „Nem szeretve, akár az ekcémás bőr”.

Mellette Fiana Haase Pais Brandão könyve, egy finom hölgyé, mintha csak úgy melleleg, valahol a szalon egyik szegletében kihúzna a füléből egy aranyméhecskét. (A zümmögés örömet szerez nekem. . .) És Pedro Tamen barátom költészete (Mindnyájunknak vannak félelmei és van tiszta vize).

Tizennégy év után tértem vissza Lisszabonba. Emlékeztem a költészettel zsúfolt könyvesboltokra, ellentétben azzal, ami itthon megy, hogy a verskö-tetek valahol a hátsó traktusokban vannak eldugva. A számárpád mögé. De féltem, hogy mindezt csak én találom ki. Hogy idealizálok.

A barátnóm, aki egy hétvégét tölt velem Lisszabonban, ő is azt mondja: igen, igen, valóban úgy tűnik. Első látásra. De a helyedben én megkérdezném a helyeket is, hogy valóban így van-e. Hogy lehetne másképp, kérdelem, hiszen itt vannak a könyvek. Hát nem tudom, de mégis! Próbáld meg! Kevés dolog van, ami többet ér a kapcsolatteremtésnél.

Így hát kapcsolatot teremtek. Hogy ne hagyjam magam becsapni holmi propagandával. Hiszen ismerem azokat a szlovák történeteket, amikor a minisztériumnak a támogatott könyvek helyett belül üres lapokkal teli ócska utánzatokat adtak át. Vagy néhány kiadóban kinyomtak húsz példányt, és azzal a könyv el volt intézve.

Hogy megy ez Portugáliában? kérdezem a fiatal költőt, Nuno Britót. És jó híreket kapok. A portugál költői tradícióhoz hozzátartozik, hogy lojaltságnak kell lennie a hazához. És fordítva. Emlékszem, amikor tizennégy évvel ezelőtt megcsodáltuk azt a sok kiadott verseskötetet, Pedro Tamen azt mondta, a mi kulturális miniszterünk kicsit más, mint az Önöké, a miénk nem harcol a költőkkel, hanem támogatja őket.

A költők, akik lojaltságot a hazájukhoz. Fernando Pessoa, aki Dél-Afrikából tért vissza Portugáliába, hogy részt vegyen annak újjászületésében. És létrehozott egy egész költőgenerációt: gyakorlatilag a tulajdon heteronímiáit. Más írói kézjeggyel, életorssal, jellemmel, születési dátummal, horoszkóppal. („Talán hasznos lehet – legalábbis, azt gondolom – bemutatni ezt az irányt, mint irányt, de nem csak művészi céllal, hanem mélyebb értelemben is, egy olyan gondolatsort, amelyet sürgősen a nyilvánosság elé kell tárni, hogy hatni tudjon a nemzeti lelkiületnek, amelyet minden szempontból ki kell dolgozni, és úgy átítani az új gondolkodás és érzésvilág irányzataival, hogy az képes legyen kiszakítani minket a helyben topogásból. A gondolataimban többé vagy kevésbé, de mindig jelenlévő hazafias elképzeléseknek most fokozódik a jelentősége, és nem vagyok hajlandó műalkotást létrehozni anélkül, hogy azzal Portugália hírnevét emelném.”)

Portugál provinciában születtem, és mindig találkozom olyan emberekkel, akik azt mondják, kitűnően beszélek angolul. . .

„Portugáliában a könyvkiadói környezet aktívabb lett, egyre több a jó fordítás, új kiadók keletkeznek, amelyek emelik a színvonalat. Az új irodalmi lapok, főleg a lisszaboniak, nagyon jók – Criatura, Ítaca, Ínútila Telhados

de Vidro. És néhány olyan régebbi lap is nagyon aktív, mint pl. a Relâmpago, amelyet Fundação Luis Miguel Nava jelentet meg. Az irodalomkritika is egyre nagyobb teret kap a különféle lapokban és folyóiratokban. Színvonalas költészetkritikát az olyan lapok hasábjain is találni, mint az Actual – Expresso, Ipssilon, Jornal de letra vagy a Revista ler. Azt gondolom, hogy ez az időszak nagyon kedvez a portugál költészetnek” – mondja Nuno Brito.

Július 27. 13:00, Caparica

Minden nyomás megszűnt, miután a jeges víz ellenére – a harmadik próbálkozásra és nekifutással – tetőtől talpig megmártóztam az óceánban.

És milyen kellemes, hogy bármelyik strandbüfében elbújhatok a hőség elől, a levegő sugárzásától, a lábaimra tapadó homokszemektől és a víz csillogásától. Valaki azt mondta, hogy ahol a fény éppen visszaverődik, azok ott, abban a pillanatban szent helyek, isten bennük lakik, és mindegy, hogy éppen egy régi autó visszapillantó tükrében történik mindez. Rendelek egy pingadót (kávé egy kevéske tejjel) és fél liter vizet. Összesen 1,58-at fizetek. Jó dolga van a csavargóknak egy olcsó országban!

Milyen nevetségesek is vagyunk a nagy óceán mellett a fájdalomainkkal és a szenvedéseinkkel, a kis testecskeinkkel és lelkecskeinkkel. Mert az csak hullámzik és hullámzik – és nem vesz rólunk tudomást.

Az a strandkendő van rajtam, amit Ember Ferdinánd tizennégy évvel ezelőtt pont ezen a helyen vett nekem. Együtt éltünk Lisszabonban 1997 áprilisától augusztusig.

Mutatom a kendőt az óceánnak. Hogy még nem ment tönkre.

Ferdinándnak pedig megírhatnám: nézem, amit annyira szeretettél.

17:00 – Teljesen megrészegültem a parti sétától, a csillogástól, a ragyogástól, a naptól, a sótól, a szélről, a levegőtől. (O Ar! Ez a címe Sá-Carniero versének.)

Szeretem nézni a gyerekeket, ahogy táncolnak a parton. Az a régi tánc: egyhelyben ugrálás, amit nem lehet abbahagyni. Közben az óceán látványa, a végtelen jelenlét.

Aztán bátran nekifutnak az első hullámnak, de ugyanakkor vissza is riadnak tőle, megijednek a víz erejétől, visszafordulnak, és szaladnak a biztonságba. Ott aztán újra ugrálni és táncolni kezdenek. Mintha fenyegetőznének – a Nagy Óceánság címére. S már jelzik, hogy indulnak is! Hogy Ó Óceánságának jó lesz felkészülnie! Felkészülnie, aztán vigyázni!

Ez itt most a világ, és ugrani kell! Bele az első hullámba, ahol minden fel-felröppen, kezek emelkednek a levegőbe, ujjongás – mert itt munka van. Ők a tenger munkásai!

Not poor, not nice

A csavargó írók helyzete néhány szempontból változatlan. Folyton az összeomlás szélén mozognak.

Portugáliában a szegényekhez való viszony tradicionális és természetes. Lisszabonban naponta keresztezik egymás útját a szegények és a gazdagabb turisták, az óvárosban pedig közös terük van. „Ez volt számomra a legnagyobb különbség Pozsony és Lisszabon között. Pozsonyban, bent a városban hirtelen nem láttam több szegény embert. Ha mégis, akkor mindig csak úgy melleleg. Félrelökve, hogy senki ne lássa őket.” Mondja Francisco, a portugál barátom.

„Az még az európai idők előtti Portugália volt, és Európa szegény rokonának nevezték. Thomas nagyon szerette, mert az emberek sokat szenvedtek itt. Mert nem csak az elegáns boltokat láttuk a Rua Augusta környékén, és a vendéglőket, de azt is, ahogy az emberek egymással viselkednek. A szegénységben és nyomorban élők szokatlanul emberségesek voltak a betegekkel, a romákkal, az utcák koldusaival, vagy a feketékkel” – így emlékszik Thomas Bernhard testvére, Peter Fabian a Lisszabonban és Sintrában eltöltött közös időkre.

Very soon, money and love. Fernando Pessoa ezt olvasta ki harminc évesen a horoszkópjából. (Az 1913-as naplójából kiderül, hogy sokszor élelemre sem futotta. Felváltva lakott a rokonainál, vagy különböző albérletekben, amelyeket gyakran cserélgetett.)

Nem tudom, merre tart mindez – lehet, hogy a közvetlen környezetem nem ért engem? De olyan jó dolog hülyeségeket csinálni: „Béleljük ki Életünket, önmagunk és a világ ellen...” És ha arra gondolok, hogy minden olyan egyszerű lehetne, olyan veszélytelen, ha nem minden az örök „pénzről” szólna...

Hogy manapság az emberből csavargó legyen, jegyezte meg valaki találon, ahhoz sok pénz kell.

A lakásom alatt, az Arco da Graca utcában a vegyesbolt tulajdonosa egy velem egykorú férfi. Gyümölcsöt, zöldséget, vegyiárt, bort, konzervet, joghurtot árul. Ehhez hasonló bolt még kettő van errefelé. A férfi mindig a boltban tartózkodik, vagy kint a bolt előtt. A pénztárgép mögött, az egyetlen széken, ami a boltban található, a felesége ül, a térdén a gyermeket tartja. A tulaj a bizniszhez teljesen kutyautó: néhányszor igyekszik ugyan meggyőzni a turistákat, hogy térjenek be hozzá, vagy hogy két barack helyett legalább egy kilót vegyenek tőle, de azok mosolyogva elutasítják.

Ha egynél több dolgot vásárolok nála, mindig látom, hogy koncentrálnia kell az összeadásra és a számlázásra, s hogy az egészet a nejlonzacszkóba tudja pakolni. Előbb a paradicsomot, aztán a sört, végül a guaranát.

Csak portugálul tud, ennek ellenére időnként beszélgetünk. Kérdezi, honnan vagyok. Mondom, hogy Szlovákiából. Csehszlovákia, teszem hozzá. Prága, próbálkozom.

Európa? Kérdezi ő. Bólintok. Nice country or poor country, kérdezi. Not poor, not nice, válaszolok.

Először tette fel nekem a kérdést valaki Európában, hogy szegény országból jöttem-e. Ezúttal viszont gazdagnak érzem magam. 70 eurós napidíjat kapok, ez itt felér egy nagy kupac arannyal.

Tizennégy évvel ezelőtt, amikor Ferdinánddal elnyertük a három hónapos ösztöndíjat, úgy döntöttünk, hogy tovább maradunk. Pénzzel vagy anélkül, de maradunk. Az elején persze dözsöltünk – friss eper a város fölötti kávéházban, naponta egy üveg olcsó portói, papaya, amit itt úgy hívnak, mamaya stb. Az utolsó hónapban naponta átjártunk Caparicába, úsztunk, vagy csak ültünk ott, vagy feküdtünk az óceán partján. 1997 júliusa volt. Nem emlékszem, hogy akkor lettek volna itt kocsmák a parton. A homokdűnék között ültünk, és kenyeret, olívbogyót meg homokot ettünk. Mert abból mindenütt volt, az utolsó homokszemektől valamikor karácsony körül szabadultunk meg, addig ott csikorogtak a test és a lepedő közt.

Akkor tehát szombaton...

Ferdinánd tovább akart maradni, és egy ideig nem szándékozott visszatérni Szlovákiába. De már autóbuszra sem maradt pénzünk. Akkor, huszonkét évesen még nem értettem, hogy miért ragaszkodik valaki egy helyhez, egy országhoz, naphoz, képhez, amikor már ennie sincs mit. S otthon mégiscsak valamiféle biztonság vár ránk.

Tizennégy év után most én is ugyanígy viselkedem. A Lisszabonban eltöltött két nap után azt gondolom, hogy a fehér fényben úszó városnak, a városnak, ahol az óceán kezdődik, gyógyító hatása van, és nem tudom elképzelni, hogy egy hónap után itt kell hagynom. Ragaszkodni kell azokhoz a képekhez, mint ahogy Ferdinánd mondta.

Ezért írok a Projekt Fórum címére, azoknak, akik esszéírás fejében az ösztöndíjamat fizetik, hogy elküldtem a bizonylatot arról, hogy kifizettem 1800 eurót a szállásért. Az iratok leadása után ezt az összeget át kéne utalniuk nekem. Írom, hogy ha ezt még augusztusban megteszik, akkor a tervezettnél tovább maradhatok.

Azt válaszolják, hogy minden másképpen van. „Sajnos a minisztérium a projektet csak minimális összeggel támogatta. Kérdéses, hogy tudjuk-e fedezni az Ön augusztusi szállás-költségeit...”

Épp Pessoa és Sá-Carniero levelezését olvasom (barátság, pénz, költészet, pénz, pénz, halál, depresszió, sorsok, élet, kölcsönök, zálogház, öngyilkosság). 1916. április 3-án Sá-Carniero ezt írja Párizsból: Isten veled, drága jó Fernando Pessoa. Pont ma, április 3-án fogok meghalni, és úgy, hogy a Pigallnál a metró elé ugrok. Tegnap elküldtem Önnek a verseimet tartalmazó füzetet, de bélyeg nélkül – kérem Önt, fizesse ki a büntetést, ha tudja, miután megkapta...

Egy napra rá ezt a levelet küldi: Semmi nem érvényes abból, amit előző levelemben írtam, amíg vissza nem vonom. Minden egyre rosszabb, de most kicsit fellélegezhetek. Akkor tehát szombaton. Az Ön...

Válaszolok a Projekt Fórumnak, és elnézést kérek, hogy mindig a pénzről írok, de végül is a pénz hiányában szenvedett Pessoa és Sá-Carniero is, és Portugália is abban szenved, így tulajdonképpen nem lógnak ki a kontextusból.

Akkor tehát szombaton. Az Önök...

500 dollár

Amikor évekkkel ezelőtt Ferdinánddal alkonyatkor elhagytuk a partot, az autóbusz-állomás felé vezető úton vendéglők sora mellett haladtunk el. Az emberek szemlátomást jól szórakoztak, élvezettel szívták ki a kagyló húsát, és öblítették le borral. Ferdinánd akkor azt mondta, hogy mi is így fogunk majd ülni itt, és hogy vesz nekem kendőt – és nem egyet, de mindjárt kettőt! Rögton, amint a kiadó elküldi a honoráriumot, mondta, az előleget az új könyvemre. Bármelyik nap megjöhet: 500 dollár, mi az nekik!

A kiadó és az 500 dollár – ez lett a mantránk. A parttól az autóbuszig.

A vacsoránk.

A jellegzetes autóbushoz, amely viszi a népet a városból a partra. Teljesen tömve, ráadásnak néhány huligán, akik a többiek feje fölött „dobálják” a labdát. A híd után már csak lépésben haladunk. Itt mindig dugó van. Ugyanúgy, mint tizennégy évvel ezelőtt. De a látvány, amely Belém, Tajo és a város megpillantásakor eléink tárul! S tulajdonképpen épp a dugó miatt.

A Krisztus-szobor a parton Rio de Janeiróra emlékeztet. Állítólag a helyiek közlekedési felügyelőnek nevezik. Ott áll széttárt karokkal, és minden kereszteződésben felügyel.

És a szlovák kiadó? Mielőtt Ferdinánd előleget kért volna, bensőséges hangulatú képeslapokat kapott tőlük. Drága Ferdinánd! Csak bírja ki ott minél tovább... (Hogy Ferdinánd mire gondolhatott...) Maga csak maradjon ott, ahol van, mi pedig megteszünk minden tőlünk telhetőt.

Aztán hirtelen jött a fax:

Tisztelt Ember Úr, feltehetően nem értette meg teljesen a kiadónk játékszabályait. Nyilván félreértett minket...

A kiadásokra nem voltam tekintettel, mivel meg kellett volna halnom... írja Sá-Carneire.

Bum-bum-bum

Augusztus 8. Bairo Alto. Egyszeriben ott állok a tequila bár előtt, ahol korábban Ferdinánddal berúgtunk. Egy lebuja, ahol egy energikus bárhölgy tevékenykedett. Ferdinánd mezcalt ivott, én margaritát, egy hat főből álló lelkes francia csoport pedig tequila bum-bumot. A bárhölgy eléjük rakta az italt, az asztalhoz csapta, amitől a benne lévő tequila felhabzott. A lényeg az volt, hogy azonnal és gyorsan meg kellett inni, majd rögtön újat rendelni. Bum-bum-bum. Mindehhez kulisszaként: valami örülden gyors zene, repesztő gitárok és vibráló hangok. Egyre hangosabban beszélünk. Ferdinánd el volt ragadtatva a helytől. Az emberek kint voltak az utcán, beszélgettek, táncoltak, ugráltak, vagy csak üldögéltek, és a járdán nyújtózkodva cigarettáztak. Egy kislány odaszaladt egy kisfiúhoz, és szenvedélyesen megölelte. Majd összeölelkezve dülöngéltek tovább a holtrészeg társasággal együtt. O Ar.

Itt vagyok hát, a lábaim idehoztak. A tábla szerint: since 1983.

A bárpulthoz ülök. A kiszolgáló személyzet egyik fele a klasszikus „latin szertető”: hullámos fekete haj, szénfekete szemek; a másik egy finom és nyugodt férfi.

Nézem az utcát a Bairo Altón, az ajtóban, mint az Orlojon az apostolok, cserélődnek a turisták. Hátizsákok és fényképezőgépek. Zaj és tequila. És a nyelv, amelyet nem értek.

A „latino” kitancol a kocsmá elé, és néhány pillanat múlva már táncol is be, mert megvan az est első zsákmánya, három fiatal nő. Orosz mondatfoszlányokkal próbálkozik, de ők tiltakoznak, hogy Litvániából vannak. Angolul beszélnek. Az első kocktél után a bárfiúk ölelésében találják magukat: a szamba ártatlanul vérpezsdítő. Két tökéletes pár. Mintha ezt a táncot gyakorolták volna éveig.

Ezt nevezem globalizációnak!

A tánc ingyen van. Amúgy minden, de minden pénzbe kerül.

Bairo Alto utcáin férfiakal találkozom, akik napszemüveget árulnak. Úgy tartják a kezükben, mint a virágcsokrot. Éjszaka van, sötét. Hus, hus, hus... baby.

Sá-Carniero írja Fernando Pessoaának Párizsból 1916. április 5-én, hogy menjen el az öreg nevelőnőjéhez, és kérje meg, tegye zálogban az aranyláncát. S hogy a pénzt azonnal küldje el.

...ha nagyon nagy szüksége lenne 5 ezer reiszre, örömmel kölcsönadom... kérem, hangsúlyozza, hogy a legnagyobb fontossággal bíró dologról van szó, és el vagyok veszve, ha ezt a pénzt – amelyet már elveszítettem – a lehető leggyorsabban meg nem kapom.

Park Estrela, sorban a fák, mintha kapuk lennének. Öléésre nyílnak. Energiikusak, erotikusak. Hasonlóan a már folyékony és forró fűgéhez, amely felrobban az ajkam és a nyelvem közt.

Estrela, a kislány: ugrókötéllel szalad a kezében, majd hirtelen egy teljesen másik játékba kezd; az eldobott ugrókötélet az apuka emeli fel a földről, s elgondolkodik, miközben feltekeri a kezére. Estrela, a kutya: rekedt hangon ugat, kicsit rikácsolva, mint a korosabb déltengeri hölgyek.

Estrela, a fiatalember: egy kifeszített kötélén egyensúlyoz néhány centiméterre a föld felett. „Könnyebb megbotlani benne, mint átmenni rajta.”

Estrella. Délután három óra. Szieszta. Az utcán lassú léptekkel a tequila bár pincére, a „latin szerető” közeledik felém. Gyerekocsit tol.

A nagymama az Estrelából az unokájával kilép az utcára. A gyerek hirtelen kitépi a kezét és szaladni kezd. Átrohan a gyalogátkelőn, nem néz se jobbra, se balra, rohan az utcán. Péédruúú! Péédruúú! Kiabál utána dühösen a nagymama. Szemben egy másik idős hölgy lépked, azonnal megérti a helyzetet. Elkapja a fiúcskát, szorosan magához öleli, és biztos, ami biztos, két szimbolikus füles is elcsattan.

Lisszabonban a nagymamák összedolgoznak. Operatív és flexibilis hálózat alkotnak. És szükség szerint bárhol és bármikor felbukkanhatnak a városban.

Az óceán a sarkon túl. Párizs az Párizs, de az én céloim Lisszabon. A nap. Az óceán a sarkon túl. Hátunkon érezzük a lehetőséget.

Az óceán kétféleképpen: ha bele akarsz merülni, ott kell lenni közvetlenül mellette – ez a Caparia. Autóbuszsal a Praca de Espanhából kábé fél óra.

Talán tíz perccel tovább tart vonattal Cascaisba. Van itt egy új út a gyalogosoknak és a kerékpárosoknak, amely a köves szirttel mellett húzódik a parton. Nekem több mint két óráig tartott, amíg eljutottam a Cabo Raso világitótoronyig. Ezután van még Guincho-part, és Európa legnyugatibb kiszögellése, a Cabo da Roca.

Az út során az óceán végig előttünk van. A hajunk a sótól megkeményedett, annak ellenére, hogy a vízbe az ujjunkat se dugtuk bele. Órákig sétáltunk a napon, magasan az óceán felett. Ég és víz között.

Már rég a vonaton ülök, de sokáig csak a fél fülemre hallok. A szél még akkor is cikázik a fejemben, amikor aludni indulok. Mint amikor sokáig úszunk a tengerben, majd az ágyban, már lefekvés után hirtelen olyan érzése támad az embernek, hogy minden belső szerve imbolyog. Hullámzik. Mint a víz a tengerben. Minden mozog. A víz benned, ami a testednek úgy a háromnegyede.

A tágasság a döntő, tulajdonképpen a beláthatatlanság. Az a hatalmas tér, a víz érintkezése a felhővel, és a lábaknak a földdel. Az ember, mint vertikális kitéve a szállókéseknek. Mint a vitorla az árbocon. Így haladni a szétszakadásig...

Caparicán néhány próbálkozás után végre elhatározom magam, és belerohanok a vízbe. Jéghideg. Egy ideig olyan érzésem van, mintha minden megfagyott volna bennem. Főleg a fejem. A fejem és a lélegzetem. Úgy féltőn az agyam és a genitáliáim között.

Egyetlen hosszú jégcsap vagyok. Kristály. Érzem, ahogy a fagy a testemet ostromolja – belülről, és már a bőrömet támadja.

Kirohanok a vízből, a fejem jeges lángban ég. Fontoskodva forgatom a nap felé. Úgy tűnik, ragaszkodik hozzá. Újjászületik, egészen a sós hajszálak tövéig.

Szent Antalka (1997. 6. 13.)

Ember Ferdinánd már áprilistól várta a Pádai Szent Antal ünnepét. Ami Fernando Pessoa születésnapja is egyben. 1888. 6. 13.

Kérdezte a portugál barátainkat, hogyan fogják megünnepelni. És az ünnepségre melyik a legalkalmasabb hely a városban. Hová a legjobb letelepedni Szent Antalka ünnepén, amikor mindenhol az olcsó bor&szardíniát kínálják. És az egész város talpon van, minden lüktet, és reggelig táncolnak az emberek. Szent Antalka, Lisszabon védőszentje: az egyik szent azok közül, akik segítenek megtalálni, és újra megtalálni az elkallódott dolgokat (embereket, emlékeket, utakat, gyerekeket, kagylókat, halakat).

És akkor elindultunk: Bairo Altóról érkezünk, és kikerültük a grillezőket a házak kapui előtt, ahol az est első szardíniáit sütötték, és az illatozott

mindenütt. Néhány óra múlva aztán már csak szaglott. Éjfél után pedig már elviselhetetlenül bűzlött. Grill&szardínia.

Úgy kilenc óra lehetett, és Ferdinánd egyre messzebb és messzebb akart menni, azt fejtegette nekem, hogy ez egy ilyen nap, hogy Szent Antalka tiszteletére a csavargók és a koldusok is ingyen megkapják a bor&kenyér&halacskaikat. Pedig ekkor már az Avienda da Liberdade álltunk, ahonnan Lisszabon különböző negyedeiből ömlött a tömeg. Mindenki maskarában vagy népviseletben vonult táncolva az utcán. Hogy jutunk haza? Félve kérdezem. De Ferdinánd el van ragadva a hullámzó embertömegetől. „Pedro azt mondta, hogy Alfamában a legjobb,” mondja. És megy. Az utcák és a kocsmák tömve vannak, hely sehol nincs. Éhesen, fáradtan, szomjasan, a tömegetől lestrapálva két helyet vereszkünk ki magunknak a végtelen sorban – a tér fapadok beláthatatlan sorává változott, és emberek esznek rajtuk. Találunk két széket a tér szélén. Tehát egész idő alatt közvetlenül mellettünk fog elhúzni a tömeg (mint Alfamában úgy általában), amely többnyire vidám, részeg és fiatal emberekből áll. Tulajdonképpen tinikből. Megértem, hogy Szent Antalka sokaknak szimbolikus értéket hordoz. Az ünnepet, amikor a fiatal portugálok életükben először leisszák magukat. Mint nálunk az őszi mulatságok. A karcosbor.

Ferdinánd nagyon sok halat és bort rendel. Azt kiabálja, hogy a szardíniák kicsik, legalább négy-öt darab kell belőle egy embernek, ezért rendel tizenkettőt. Megesszük az elsőt, de többet nem bírunk, és már rég elmúlt éjfél, a számla pedig olyan magas, hogy nem tudjuk kifizetni. Ennyit Portugáliában egy vacsoraért még soha nem kértek tőlünk. Nevet, ez tényleg koldusoknak való ünnepség! Ferdinánd perkálja le a pénzt a tálcára, és mondja a pincérnőnek, hogy nincs nálunk több. Mélyen a farmerja zsebébe nyúl. Mikor elindulunk hazafelé, már majdnem reggel van.

A kis terecskén és az alfamai kereszteződéseken át, amerre többnyire közlekedünk, most nem lehet átjutni. Táncoló emberek hullámzó tömegévé változott. És mindenki csak úgy, fél lábbal táncol. Mert akkora a tumultus, hogy mozogni csak szimbolikus értelemben lehet. De ha összeadódnak ezek a „fél lábú-tánc lépések”, az egész tér mozgásba lendül. Mint egy földrengés.

(Az, az igazi földrengés, amely 1755-ben sújtott le – Lisszabon akkor részben Alfama miatt menekült meg. Csak a palotái omlottak össze örökre.)

Ferdinánd pisilni indul a folyóhoz, s a lábai egyszerre a part menti sárba süllyednek. Hív, hogy segítsék. Közös erővel valahogy kiszabadulunk. Megoldottuk. S aztán azt az elképzelhetetlen utat is megoldjuk hazáig: Alfama, Baixa, Avenida da Liberdade, és az éppen születő, VII. Eduárd nevű végtelen park. Baixa után már végig hegynek felfelé. A hajunk és a ruhánk a grillezett haltól bűzlik. A farmer bőrére örökre megőrzi ezt a szagot.

Pedro ex post hangoztatja, hogy igen, igen, ez elég rázós volt. Kicsit meg voltam lepődve, mondja, hogy oda akartatok menni, én utoljára tizenhat évesen voltam ott...

Rosszindulatú luzitánok!

Shopping

George Steiner a gyerekkori gondolkodást jól kifejező egyik kísérlettel kapcsolatban magyarázza, hogy mikor a kisember kezdi összerakni, árajzolni, lejegyezni a körülötte lévő dolgokat és adatokat, a felnőttek mindig szólnak neki, hogy mindez már rég tudott, össze van gyűjtve, fel van fedezve, gondosan át van kutatva és le van jegyezve. De a gyermek nem hallgat a felnőttre, egyre tovább és tovább lép – a részletekkel foglalkozik. És nem hallgat a szóra. Steiner így gyűjtött össze és jegyzett le a címertanhoz hasonló leírásokat egy könyvbe. Mintha ő lett volna az első, aki ezt felfedezte. Aki ezt látta.

Ez jut eszembe, amikor időnként betérek itt egy kis üzletbe. Ilyenek talán már csak Lisszabonban vannak. Pici galantériák, fehérneműboltok, amelyben semmi szexi nincs: zsebkendőket, sapkákat, esernyőket, kesztyűket árulnak, vagy máshol órákat, rádiókat, játékokat javítanak ilyen helyeken. És egy sor vegyesbolt: krumplicsok, alkohol, üdítő, tisztítószerek, levélpapír, törölkendő, hajcsat, füzetek, tolltartók, sütemények.

Berajzolni, befesteni mindent a könyvbe, amit ezekben a boltokban árulnak, részletes listát készíteni. Enciklopédiát.

Belépek. A nap elvakít, egy ideig semmit sem látok, a boltocskában sötét van, próbálom szoktatni a szemem. Egy idő után felismerem a sarokban az asztalt, mögötte ott ül egymással szemben apa és lánya. Egy hímezett törölkendőt veszek. A lány jól beszél angolul.

Az ablak alsó kerete a Rua do Século hálószerójában az utca szintjével volt egy magasságban. Kilátás nyílt a terre, amelyet az utcánk eltakart. Reggelente

kókusz-kolóniák

Impérium

Tulajdonképpen mikor tűnt föl először barátunk a világ figyelmének radarképén? Túlzottan szórványosak a rá vonatkozó adatok, ám az elbeszélésfolyamban a víz alatt villódzó, fúrge halak módjára föl-fölvillannak olyan személyek és események, akiknek illetve amelyeknek létezését, mondhatni, oldalról kíséri Engelhardt, akárha amaz apró lények egyike volna, amelyeket *labrichthyin*nek neveziünk, és amelyek, megszabadítván őket az élősdiektől és a rajtuk megtapadt szennyeződésektől, náluk nagyobb ragadozóhalak bőrét tisztogatják.

Ismét egy vonaton látjuk őt, ezúttal azonban – egy pillanat! – Nürnbergből Münchenbe tartva, ott áll hátul, harmadosztály; keskeny, fiatal korához képest már eléggé inas keze vándorbotra támaszkodik.

Az öreg évszázad valószínűtlenül gyorsan közeledik a végéhez (netán már meg is kezdődött az új), lassacskán őszre jár; Engelhardt, ahogyan Németországban járva mindig – hacsak nem meztelen – hosszú, világos pamutruhát visel, és római jellegű, nem állatbőről készült fonott lábbelit. Arca két oldalán lebontva viselt haja a sternumig ér; karján fűzvesző-kosár almákkal és nyomtatott pamfletekkel. A vonaton vele együtt utazó gyerekek eleinte félnek tőle, elbűnnek a másod- és a harmadosztályú kocsik közötti peronon, és rejték helyükről figyelik, később kinevetik. Egy bátor lurkó megcélozza egy kolbászarabbal, de elhibázza. Engelhardt a külvilágról megfélemlítve mormol: a még gyermekkorából ismerős vidékiváros-neveket olvassa egy menetrendből, majd ismét előre néz, az elsuhanó bajor tájra tapadó tekintettel; valamilyen ünnepnap van, mindahány vidéki állomás, amelyen átrobognak, fekete-fehér-piros zászlócskákkal földízítve, köztük hazájának kevésbé marciális világoskékje lengedezik. Engelhardt messzemenően közömbös a politika iránt; a Német Birodalomban ezekben a hónapokban végbemenő nagy változások teljesen hidegen hagyják. Túlzottan eltávolodott már a társadalomtól és annak szeszélyes hangulataitól, továbbá mindenféle politikai divattól. Nem ő a világeden, a világ lett idegen az ő számára.

Megérkezve a délelőtti Münchenbe először elvarátját, Gustaf Nagelt keresi fel Schwabingban; hosszúhajúan, pamutkendőbe bugyolálva, a polgárok hangos gúnyolódásának céltábláiként sétálnak a későnyári Odeonsplatzon. Egy csendő, karddal az oldalán, kis ideig azt fontolgatja, őrizetbe vegye-e őket, ám rövid úton elveti a gondolatot – ugyan miért keserítse meg a munka utáni pohár sörét holmi pluszkörmöléssel?

A Feldherrnhalle, a firenzei Loggia dei Lanzi paródiája (sétálóinktól egyetlen pillantásra is alig méltatva) intón-baljóslatúan, már-már ugrásra készen áll a tér túlsó oldalán a spektrális müncheni napsütésben. Már csak pár röpke év, és eljön az idő, amikor főszerepet fog játszani az elsötétülés nagy színdarabjában. Akkor indiai napkereszttel ékes zászlókkal fölöttébb hatásosan fellobogóztatva várja majd, hogy egy apró termetű vegetáriánus, orra alatt abszurd fekete fogkefével, föllépdeljen a színpadra vezető három-négy... no, de várjuk csak ki, hogy komor mollban fölsendüljön: a németek halálszimfóniája. Bízást komédiának lehetne tartani, ha nem követnék elképzelhetetlen borzalmak: csontok, testvadásatok, ürülék és füst.

Nagel és Engelhardt teljes gondtalanságban napoznak az Englischer Gartenben; ruhájuk föltúrva, süttetik a lábszárukat és combjukat, fáradt méhek dongják körül őket; utána együtt kiruccannak a városon kívülre, a Münchenből délre fekvő Murnauban – közben lassan esteledik – egy ismerős gazdához, aki a konok-busa fejébe vette, hogy az egész istenáldotta nyáron meztelenül végzi a paraszti munkát. Mahagónibarnán áll előttük a kerítésnél, fedetlen fővel, dagadozó izmokkal, s üdvözlésképpen már nyújtja is erős mancsát a két cingár könyvkuckacnak. Noha már szeptember van, a jövevények kibújnak a ruhájukból, helyet foglalnak az egyszerű faasztalnál a parasztudvar előtt, s

gazda derék hitvese kenyeret, zsírt és sonkát hoz a férjének, a két látogatónak pedig almát és szőlőt; csupasz mellei, mint két súlyos tők, himbálóznak az asztal fölött. A gazda invitálására egy szolgálólány csatlakozik hozzájuk, ugyancsak meztelenül. Barátunk kitesz az asztalra néhány pamfletet; az asztalt körülülők örülnek a napimádók együttlétének, esznek a gyümölcsből; fejük fölött, a fa koronájában vidáman énekel egy sárgarigó.

Engelhardt hamarosan a kókuszdióra fordítja a szót; ilyet persze sem a gazda, sem a felesége, sem a szolgáló nem látott s végképp nem kóstolt még soha életében. Tudósít az eszméről, mely azt szorgalmazza, hogy kókusz-kolóniák hálózattá be a Földgolyót, ültéből fölemelkedve (mert tüstént elszáll már-már kóros félszége, mihelyt rétoriként fogékony fülek előtt képviselheti ügyét) beszél a szent kötelességről: egykoron a pálmatemplomban meztelenül hódolni a Napnak. Csak éppen itt – mutat kinyújtott karral maga köré – ez sajnos lehetetlen: túl hosszú az ember életét megkeserítő tél, túlzottan korlátoztak a filiszterek és túl hangosak a gyárak gépei. Engelhardt a padról az asztalra hág, majd visszalép a padra, világga kiáltva credóját, hogy tudniillik csak az örök nap birodalmában fekvő országok fognak fennmaradni s azokban is csak azok az emberek, akik minden ruházat akadályától megszabadulva cirógattatják fejüket és bőrüket központi csillagunk gyógyerejű és áldásos sugaraival. Biztató kezdet, amit itt, a testvéreknél és nővéreknél lát, de bizony el kéne adniuk a gazdaságukat is, és Bajorföldről fölkerekedve követniük kellene őt, akár az Egyiptomból kivonuló néhai Mózeset, és hajójegyeket kéne váltaniuk az Egeenlítőhöz.

S ez vajon Mexikót vagy netán egyenesen Afrikát jelentse-e, érdeklődik Nagel, miközben a földművespár áhitattal hallgatva vendégeit újabb kenyeret ken magának. Engelhardtot, jegyzi meg Nagel, egészen hatalmukba kerítették a rögeszméi; olyanok, akár kicsi, ám annál élesebb fogakkal marcangoló démon, amely a hatalmában tartja. Ő, Nagel, azt kérdezi magában, vajon nem ment-e el Engelhardt józan esze. – Mexikó... nem, nem; Óceánia! Ott lehet újramezdeni. Engelhardt mutatójára föl, a kék-fehér ég felé bök, kis ökle a faasztalra sújt. Bár ideavilágának szemképrázttató sfumatóját imponáló demagóg tehetség segíti érvényesülni, a földműves házaspár a jelek szerint keveset fog fel belőle; túlzottan vadul kanyarognak az engelhardti fantázia szerpentinjei.

Később, éjjel azután Nagel és Engelhardt újabb és újabb terveket kovácsolnak, majd vetnek el egymás mellett fekvés és suttozó hangon vitakozva a hosszú nyár porának illatát árasztó szénakazalban, és Nagel konstatálja, milyen nagyra tartja nürnbergi eszmerokonát, és mennyivel radikálisabban hiszitanak bele a világba annak gondolatai a sajátjainál. Odébb, a tetőgerendázat sötétjében egy macska nyávog kitaróan. Nagel komolyan fontolóra veszi, hogy kövesse barátját a gyarmatokra; emellett szólna, hogy a nap mint nap bőven kijutó, hosszú évek óta túrt gúny lassanként földbe döngöléssel fenyegeti, úgy, hogy már kételkedni kezdett cselekedeteinek helyességében, Engelhardtot pedig minden megszállottságával együtt vezérnek látja, aki útmutató fényével képes kivezetni őt Németország komor, nyomasztó pusztaságából egy fényeti, erkölcsös és tiszta országba, és pedig nemcsak metaforikusan, hanem *in realitas* – másfelől azonban – és Nagel animája már megpillantani véli a szendergés országának kapuit – nyíltan és egyszerűen megmondva túlságosan lusta ahhoz, hogy az egész földgolyót megkerülve a világ túlfelén teremtsen egy új Németországot. Nem, tűnődik Nagel kevéssel azelőtt, hogy átsiklik az árnyak birodalmába, ő ezentúl kisbetűvel fogja írni a nevet; egyáltalában: lemond a kis- és a nagybetűs írás megkülönböztetéséről; mindig mindent kisbetűkkel fog írni, így: gustaf nagel. Ez lesz az ő forradalma, gondolja, mielőtt magába nyeli az álom.

August Engelhardtot messze Északon látjuk újra, amint Berlinbe tart; Gustaf Nagelle a bensőséges összetartozás tudatában váltak el egymástól a müncheni főpályaudvaron, búcsúszakor egymás alkarját megszorítva. Mielőtt elváltak volna, Nagel azt tanácsolta barátjának, hogy ideológiai okokból per pedes vágjon neki az útnak Poroszországba, Engelhardt azonban azt vetette ellen, hogy takarékoskodnia kell az idővel, olyan rengeteg tennivalója van a déltengeri övezetben, és ha barátja mégis más belátásra térne, nála bármikor a lehető legszívélyesebb fogadtatásra talál.

Engelhardt, aki most gyorsvonatokon szeli át a császári birodalmat, már igen közel járván Berlinhez, maga is más belátásra tér, és megkerüli ama hatalmas, gigászi hangyabolyt, majd egy Danzigba tartó vonatra száll, fapadokon aludva, türelmesen várva a csatlakozásokra, újra meg újra átszállva eléri Königsberget, Tilsitet, azután ismét északnyugat felé, Kis-Litvánia irányába utazik tovább.

Miután ott, a kelet-porosz Memelben kiköpi a szerelvény, botját és batyuját a vállára vetvén s maga mögött hagyva a komor, égetett-téglából épült városkát, élénk északi szél átjárta nyírfaligeteken bandukol át, ribizlit és gombát vesz egy keresztet vető orosz anyókatól, aki vezeklőruháját látva az ortodoxiához hűtlenné vált molokánnak véli, szemügyre veszi az odaát a sekély öböl kezdetét jelölő tejfehér templomot, majd dél felé tartva kigyalogol az öblöt a nyílt tengertől elválasztó földnyelvre, s útját folytatván azon töpreng, nem innen származik-e vajon a németiség lelke; innen, erről a dűnékkel telehintett, száz kilométer hosszú, napsütötte partról, amelyen lépdelve először félénk-gátlásosan, majd egyre magabiztosabban vetkőzik le és helyezi el egy mélyedésben ruháit és szandálját (közben koraeste lett), mindazonáltal elrejt magát és meztelenségét egy odébb, de látótávolságon belül ballagó, finom fehér szövetekbe öltözött vakációzó pár elől (a gesztikuláló férfi, bajsza alatt, a szája körül finom ironikus vonással, a *Simplicissimus* szerkesztője, az egyetlen értését bólogatással kifejező, szabad szellemű nő egy matematikus leánya, és saját tervezésű ruhát visel), majd a pár eltűnése és a sötétség leszálta után még hosszan néz kifelé a Balti-tengerre, és – olyasformán, ahogyan egy kisgyerek gyürkőzik neki egy grandiózus kastély építésének színes építőkockákból – hagyja magában lassan érne a tervet, hogy örökre áttelepüljön a tengerentúli német gyarmatokra. Soha nem térni vissza, soha többé. Szomorú litván dallam száll a földnyelv fölött; nem evilágian, elérhetetlenül, mint a firmamentumon sápadtan hunyorgó csillagok, és mégis végtelenül ismerősen: Élt öt ifjú lány, szép, sudár; szülőföldjük *Memel vidéke volt. S mi történt, csak dalold!* *Mátkakoszorút egy se font. Mátkakoszorút egy se font.*

Berlin immár hetek óta egy nagy légköri nyomású zónában nyögdécsel tikkadtan, amely a Török Birodalomból érkezvén fölfelé áthaladt Közép-Európán, s most olyan gúzsbakötőn üli meg a várost, hogy a hőséguralom ellen föllázadt emberek kalózmódra jegeskocsikat kaparintanak meg, nedves törülközőkkel hűsítik a fejüket, az állatkerthez pedig tűzoltókocsikat vezényelnek, hogy fecskendőkkel mosdassák meg a hőségtől és a szomjúságtól panaszosan üvöltő állatokat. Ám amikor Engelhardt Danzigból érkező vonata befut a Sziléziai Pályaudvarra, mintha csak tűt döfnének egy luftballonba,

perceken belül szét pattan a hatalmas hőségbuborék; tornyosuló felhők gyülekeznek és torlódnak egymásra a város fölött, s egy pillanat múlva már elkeszesztő hevességgel ömlik, szakad is az eső. Víz-tömegek zuhognak alá lépcsősen; helyenként olyan áthatolhatatlanul sűrű az eső, hogy az utcasarkokon szilárd vízfalként összeköti a házsorokat; mit sem ér most egy-egy könnyű muszlimból készült esernyő; ez emberek fekete, gumírozott esőköpenybe burkolóznak (az ezek impregnálásához szükséges kaucsukot teljes egészében a bestiális körülmények között működő, a rabszolgákat a végletekig kizsákmányoló belga-kongói ültetvényekről importálják), és ferde tartással masírozó varjakhoz hasonlatosan lépdelnek szembe a hihetetlenül szaporán kopogó esővel, amely hol oldalról veri őket, hol fölülről zuhog, hol valósággal tolja őket hátulról. Egyetlen összefüggő építési terület a város, lépten-nyomon embernymi-mély gödrök akadályozzák a normális-rendezett előrejutást, amelyek most ráadásul még zavaros esővízzel is megtelnek. Az Alexanderplatzon szibériai árusok kínálják átnedvesedett kacatjaikat; ugyanitt sültkolbászt is kapni, amely leggyakrabban hulladékból és penészes lisztből készült, és esőben rögtön szétmállik. A villamos nyögve, szikraesőt szórva gördül el a tisztességes polgárok mellett, akik a lépcsőjére fölugorva keresnek védelmet a szakadó eső vastagja elől; mindenütt az ég felé nyújtózó, ázott-csöpögő vasdaruk – így fogadja barátunkat Berlin, ez a brandenburgi homokba plántált, birodalmi fővárost játszó vidéki metropolisz.

Miután megtudta, hogy Silvio Gesell, akitől egy, az életéből a pénzt ki-rekesztő vegetáriánus közösség alapításának ügyében akart tanácsot kérni, időközben kivándorolt Argentínába, Engelhardt a Sziléziai Pályaudvar nyüzsgésében kiment magát kiszabadítóinak gyűrűjéből, fölugrik egy lovas omnibuszra, és megszabadul a kötéstől, amely addig fél szemére megvakította. Újra lát tehát, sőt nagyon is jól lát, a sűrű eső ellenére. S elhatározása megingathatatlan: búcsút mondani ennek a megmetyelgett, vulgáris, kegyetlen, élvhajász, belülről rothadó társadalomnak, amely egyebet sem tesz, mint haszontalan kacatokat halmoz fel, állatokat öldös le és elpusztítja az emberek lelkét; hátat fordítani neki, örökre – ezt fogja tenni.

Pár megállóval odább egy átázott berlini támasztja a házfalat, és mintegy hipnotizáltan májszol egyet azok közül a bizonyos ízetlen sültkolbászok közül. Népeinek egész nyomorúsága az arcára van írva. Az elzsirosodott, közönyös vigasztalanság, kefe-frizurájának szürke lamentációja, a durva ujjaira fröccsent olajos kolbászlé csöppjei – egy napon majd így fogják lefesteni: a németet. Engelhardt tekintete – ugyancsak mint egy hipnotizálté – rátapad, míg az omnibusz tovakattog a vízfüggönyön át. Egy pillanatra úgy tűnik, mintha vakítóan fénylő sugár kötné össze kettejüket: megvilágosodottat és alattvalót.

(regényrészlet)

TATÁR SÁNDOR FORDÍTÁSA

Hogy bírják?

A szörnyeteg

MORA, Terézia
Különös anyag
Magvető, 1995

Nap mint nap
Magvető, 2006

„Ofélia”
Magyar Lettre
Internationale, 40

„Lager Mira”
Magyar Lettre
Internationale, 51

„A Krétai-játék”
Magyar Lettre
Internationale, 61

„Seholse vagy”
(litera-nagyvizit
Nádori Lidiával)
Magyar Lettre
Internationale, 61

„Kreatív felejtés
– vita a berlini
Literarisches
Colloquiumban”
Magyar Lettre
Internationale, 66

Kora délután a Keletinél kötött ki. A Magyar Államvasutak szignálja messze a környező utcáig elhallatszik. Elfelejtetted, de ha tíz évvel később újra meghalod, minden teketória nélkül elfoglalja a régi helyét. Tű-lülülű-lülülű. – A feleségem tudott kottát olvasni. Kodály-módszer. Megint egy információ, amire csak azt lehet mondani: És mihez kezdjek veled? A feleségem tudott kottát olvasni. Semmi hasznát nem vette az életben, aztán meghalt. Tű-lülülű-lülülű. – Ott állt holtfáradtan egy téren, előtte a pályaudvar épülete, mögötte egy óriási építkezési terület – Miért kell ennek mindig így lennie! –, és egy darabig mozdulni sem tudott, semerre. Tűzött a nap, előtte-mögötte-alatta dübörgött a járdát helyettesítő ideiglenes deszkapalló, egy percig nem látott és nem hallott semmit. Aztán valaki az arca elé tolta a kezét. Egy koldusasszony. Részeg, zokog. Mond is valamit. Veled egykorú lehet, de már hiányzik pár foga. Kopp belebámult ebbe a szájba. A fekete részekbe. A koldus észrevette, hogy valaki felfigyelt rá, és kicsit még hangosabban javeszékelt. A lehelete alkohol, ő maga vizeletszagú volt. Kopp menekülőre fogta. Bukdácsolás a téren. Mintha én is részeg lennék. Pedig az ellenkezője igaz: szomjas. És éhes. Két fess fiatal rendőr igazoltat egy kapucnis feketét. Néhány fiatal srác jön arra sörösüveggel a kézben, és közönséges hangon odaszólnak valamit. A feketének, vagy a rendőrnek? Jó kérdés. A taxisofőrök így együtt ellenséges benyomást keltenek. Kopp a villamosín melletti gyalogos átjárón sodortatta magát a tömeggel, hol van itt egy elviselhető hely, ahol csillapíthatnám a szomjamat és az éhemet, és ahol esetleg még nyugalmat is találnék. Sehol. Végtelen szürke fal. Míg egyszerre egy temető nyitott kapujában nem találta magát. Odabent vízcsapra látott, valószínűleg rosszul elzárt vagy rossz tömítésű vízcsapra, mert vékony sugárban folyt belőle a víz, Kopp nem bírta tovább, akár illendő, akár nem: innom kell.

Bőségesen ivott, prüszkölve mosta meg az arcát és a nyakát, most jobb. Amikor fölegyenesedett, látta, hogy nem messze áll a portásfülkétől, és odabent egy nagyon kövér férfi, meg egy nő felmosófával a kezében – nyilván közvetlenül előtte a vécét takarította – kempingszéken ülve bámulja őt.

Parkra emlékeztető, késő nyári temető. Az igazság az, hogy a temető volt az a hely, ahol a feleségem a legjobban érezte magát. Kopp jelzészzerűen biccentett a két temetőrnek, és még mielőtt viszonzhatták volna, hátat fordított nekik. Nem a főállán indult el, hanem az egyik oldalsó sétaúton, ahol már néhány méter után szem elől téveszthették.

Nem messze a háztól, ahol élünk, szintén van egy temető. Nem olyan nagy, mint ez itt, és nem pályaudvar van mellette, hanem egy buszmegálló. Flora egy időben ezzel a busszal járt munkába, ezért naponta kétszer a temetőn ment keresztül. Azt mondta, ez a nap fénypontja. Két fénypont: egyszer reggel, egyszer délután. Temetőben kerékpározni és kutyát sétáltatni tilos, munkába menet gyalog keresztülmenni rajta szabad, Flora mégis kiválasztott magának egy sírt, amelyet meg tudott volna nevezni, ha kérdőre vonják. „Hedda és Emma”, ez állt a síron. Annnyira kicsi volt, mintha két galamb nyugodna benne. Két nővér urnája. Vagy két szeretőé, mondta Darius Kopp. Ez jobban tetszene. Két szerető, akiket koruk kiteszített.

A balzalkövekkel kirakott út nehezítette a járását. Kopp lába megbicsaklott, leült egy padra. Nem messze tőle Krisztus-alak, karjára meztelen férfi támaszkodott, ahogyan más ábrázolásokon az angyal karjára támaszkodnak sebesült katonák. Az volnék én. Ágyútöltelék. Te pedig az a lány volnál a kőtalapzaton, válladról lecsúszó ruhával. *Zsuzsikám*, élt 16 évet. A szája mellett fehér csiga tapad a kőre. A másik szobornak az állán. Az első esetben szexepil, a másodikban szemölcs.

Lányszobrot állítottak. És ha csiga tapad az álladra, leszedem és széttaposom. Szilánkokra török a fehér meszes héj. Ha a nyakadon telepszik meg, dührohamot is kapok. Kibontott hajjal kell ábrázolni téged, hogy a nyakad

fedett maradjon. Csak kő, csak kő, tudom, itt senki sincs, a halottakat nem érdekelnük, csak én vagyok itt, meg az a férfi, aki a nyakába akasztott fényképezőgéppel mászkál, a temető mindig festői.

A sétautak szabályos időközönként rondellákban végződnek, jelezve, hogy ott jelentős személyiségek letek végső nyugalomra. Általában írók. Egy ízben giccses színész. Puttók nyújtózkodnak egy fehér márvány baldachinos ágy lábánál, amelyben, kópárnák között, kótakaróval letakarva, dús keblű, pufók orcájú hajdani szépség fekszik. Nincs a hajában hajcsavaró, de az összbenyomás olyan, mintha lenne. A politikusok mauzóleumot kapnak. A képzőművészek kicsit félreesőbb helyen vannak, cserébe az egymásnak készített szobrok erdeje annál atraktívabb látványt nyújt. Zenészpárcella, sportolóparcella, sakkozópárcella. Szemüveges szobrot készíteni problematikus. A szemüveg elterjedése egybeesik a portrészobor-korszak végével. '49-ig a régi sírok feliratai német nyelvűek. Breyer Gyula, Bitter Illés, Hantken Miksa. Godó Ferenc, meghalt 1956. október 26-án, 18 éves korában. Némely síron golyónyomok. Erre eddig nem is gondoltál. Ha megszállnak egy várost, a temetőket is meg kell szállniuk. Én vezetem azt az egységet, amelyiknek a temetőt kell elfoglalnia. A nagy épületekkel és a sűrűn beépített területekkel kellett óvatosan bánni. A kora őszi temetőben buja a vegetáció. Egy helyen határozottan paradicsomillat van. Összefut a nyál a szádban? A város elfoglalásakor erős paradicsomillat volt érezhető. Világítóan fehér gombatelep. Virágzó sóska. Makk és boggyógyümölcs persze mindenütt van. Temetői robinzonád. Egy eger biztosan sokáig életben maradna itt. Egy ilyen parányi, épp csak diónyi méretű szürke mezei eger, mint ez itt, amelyik az ösvény közepén csücsül, és egy millimétert sem mozdul odébb, ahogy közeledem. Kopp kénytelen volt kikerülni az egeret.

Nézd, éppen kikerülök egy egeret egy temetőben. Egy békés temetőben. Csak a pályaudvar lehet tompán hallani. Az érthetetlen hangosbmondót, meg azt, hogy tű-lülülű-lülülű.

A temető északi végében lévő kertészeten ma, úgy tűnik, munkaszünet van. A mellette lévő, lezárt oldalsó bejáraton át villamosínekre, kerítésre és egy üres telekre látni. Milyen nap van ma? Lehet, hogy hétvége? Az állásinterjú keddi napra esett. Mintha tavaly lett volna. Pedig csak 3 nap telt el azóta. Nem, 4. Vagyis valóban szombat van.

Darius Kopp éppen a legtávolabb volt a főbejáratától és a vécétől, amikor heves székelési inger tört rá, kizárt volt, hogy időben odaérjen. Temetőben szarni. Nem szándékkal teszem, de én is ember vagyok. Begázolt a bozótból, amilyen mélyen csak tudott. Papír is kéne. A bokorról kell levelet tépni. Egy utazó megaláztatásai.

Hamarosan vízcsapot is talált, megmosta a kezét, arcát, nyakát, körülnézett, és mivel nem látott senkit, levetette az ingét. Tele volt pelyvával. Hosszan, káromkodva rázogatta. Az izzadságtól tapadós lesz ez a sok kis száraz vacak, addig kell rázogtatni, amíg meg nem szárad az anyag, és alighogy sikerült megszáritani, le kell vele dörzsölnöd a hátadat, amely szintén nyirkos és szintén tele van szöszszel, aztán megint ki kell rázni és így tovább és így tovább. Tésztabőrű, túlsúlyos, meztelen felsőtestű férfi egy temetőben.

Fölvette az ingét, gondosan nyakig begombolta, még egyszer lehajolt a vízcsaphoz, hogy igyon, és amikor fölegyenesedett, látta, hogy alkonyodik. És egy perccel később gyakorlatilag sötétben állt a temető közepén. Egyszer napfogyatkozás közben álltam a mezőn, és néztem, ahogy a Hold árnyéka végigvonul fölöttünk. Két autó bekapcsolt fényszóróval kanyargott az erdőszélen, és valaki tréfásan rám kiáltott: „Akkor szia!” A Hold árnyékán látod, mennyire gyorsan forgunk valójában, csak egy perc, és ismét nappali fénybe borult minden, de ez most nem fog megtörténni. Ez nem holdárnyék, ezek mi magunk vagyunk, mi fordulunk el a naptól, bele a hosszú sötétségbe.

Darius Koppnak amúgy is elege lett ebből a kirándulásból, vágott vissza a szállodába, amelynek, mint hallotta, saját gyógyfürdője van. Biztosan lehet fürdőnadrágot is vásárolni.

Abba az irányba igyekezett, amerre a kijáratot sejtette. De nem. Aztán sikerült még egyszer eltévednie, pedig most már nem tért le az útról. Körben járt, ezt nem értette, ilyen még soha nem fordult elő velem, általában jól tájékozódok, a nap állása és a tereptárgyak alapján, de most úgy esett, hogy egyetlen egy sírral sem találkozott, amelyről határozottn állíthatta volna, hogy már látta. Vagy hogy: nem, ezt még nem láttam. Az égen megjelentek az első csillagok. Tudsz-e tájékozódni a csillagok alapján?

Odakint most már olyan hangosan dübörgött a város, hogy arra gondolt, még ha segítségért kiáltana is, lehetetlen, hogy bárki meghallja. Nem kiabált segítségért. Milyen nevetséges is volna: egy gyérülő hajú német, amint egy magyar temetőben ezt kiabálja: *Hilfe! Hilfe!* Keresd meg a temetőfalat, és kész, valahol itt kell lennie, aztán maradj a fal mellett, amíg nem találsz egy kijáratot. Még sokáig tartott, mire tényleg meg is találta a falat. Talált egy oldalkaput is (nem ugyanazt, amelyiket előzőleg), de be volt zárva. Óriási terület, egész napos túra, és akkor egyetlen nyitva tartó kijárat? Valószínűleg kicsi a személyzet. Még egy órát bolyongott, hacsak az időérzéke meg nem csalta, míg el nem érkezett a főkapuhoz. De ez is: zárva. A portásfülke is, a vécék is. A női és a férfivécé között üdítő automata. De Darius Koppot most nem a frissítő érdekelte. Vagyis de, az mindig. Most azonban a legfontosabb kérdés: képes vagy-e átmászni a kaput? Kétszárnyú, vasrácsos kapu. Nem túl magas, nem is ívelt, mégis nagyot kéne ugrani a túldoldalon. Vagy a temetőben aludni. Keresni egy kényelmesebb helyet, mint a korhadt deszkájú padok. Éjszakai zajok egy temetőben. Éjszakai állatok. Főleg rágcsálók, esetleg egy róka. Vagy esetleg nem alszol. Mit kell folyton aludni. És mit csinálsz, ha nemcsak emberek, hanem állatok is vannak itt? Sírnyalázók. A kommunista sírok, a zsidó sírok, a lányszobrok, valamit mindig lehet találni. Vagy egy szerelmespár. Darius Kopp éppen ott tartott, hogy a legkevésbé szerelmespárt szeretne nézni az éjszakai temetőben, amikor két alak bukkant föl a gicsszínésznő márványága mögül, és feléje közeledtek a főállén. Derűsen beszélgettek, pontosabban egyikük, akinek a biciklis futárokról ismert hátizsák volt a hátán, ő beszélt derűsen. A másik, akinek zseblámpa volt a kezében, pólóján pedig felirat hirdette, hogy egy őrző-védő cég munkatársa, nem szólt semmit. Viszont nem tűnt túl ádáz külsejűnek. Se ádáznak, se derűsnek.

Hi, szólt Kopp, mint egy tinédzser.

Hi, felelt a hátizsákos.

Beszélt és nevetett egész idő alatt, miközben a főkapu felé haladtak. A temetőőr kinyitotta a kaput, és utánuk integetett, ami úgy nézett ki, mintha lemondóan legyintgetne.

A futárhátizsákos illető Kopp felé fordult. *Iszunk egy sört?* Nem értem. *English?*

Zoltánnak hívták. Kopp úgy értette: Sultan.

Want a beer? És hogy a közelben van egy jó kocsmá, az a neve, hogy „lompos farkas”. Ezt nevezik tükörfordításnak. Kell inni sört, ha együtt voltál bezárva temetőbe ...

És? Mit csinálsz itt Budapesten?

Kopp vállat vont.

You don't know?... Just looking around?

Igen, csak körülnézek.

Az első sör isteni volt, a másik már rendetlenkedni kezdett Darius Kopp üres gyomrában.

Lehet itt enni is?

Igen, de nem olyan jó. Zoltán ajánlott egy nem rossz pizzázót, csak néhány utcával odébb. Gyere, odaviszlek.

A futárhátizsákos tényleg futár volt. A motorja ott állt a kocsmá előtt. Kopp majdnem elejtette a feléje dobott bukósisakot. Az állszij nagyon rövidre volt állítva. Utoljára egy lány viselte. Kopp súlya alatt megrogyott a motor, induláskor erősen imbolyogtak, Kopp nem akart a futárba kapaszkodni, inkább más lehetőséget keresett a járművön, de akkor már rég úton voltak, nem talált semmit, végül az ülés oldalát markolta meg, de addigra meg már meg is érkeztek.

Kopp egy szalámis-pepperonis pizzát kért, Zoltán valami gombásat.

Szóval te futár vagy?

Igen.

Mióta?

7 éve. Tanárnak tanultam, író lettem, de jobb futárnak lenni.

Tényleg jobb?

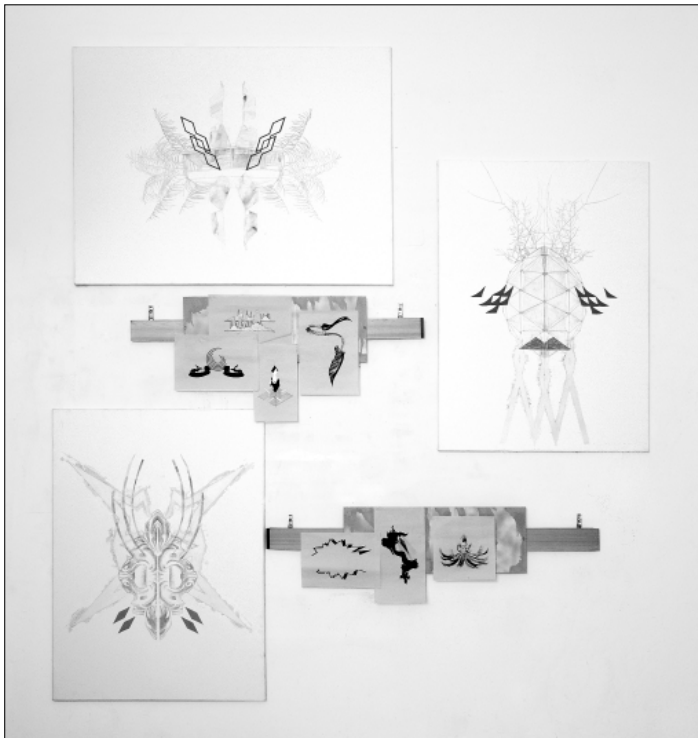
Zoltán nevetett. Nem, nem tényleg. Az élet itt, ahogy mi mondjuk, egy bűdös kurva, *she always fucked me*, de az jó, hogy nem kell írnom.

Mi a rossz az írásban?

Semmi. Azon kívül, hogy nem tudtam írni.

Hogy akkor miért nem lett megint tanár?

Mert tanítani sem tudtam. Azt a szakot végeztem, de valójában soha nem akartam tanár lenni. *You know*, amikor tanítási gyakorlaton voltam,

2014 nyár

mindennap, minden percben arra gondoltam: hogy bírják? Hogy bírják a tanárok, hogy bírják a gyerekek? Fogalmam sincs. Tényleg. A gyerekeknek ugye aligha van más választásuk. És később, mire felnőnek, megtanítták nekik, hogy rendes ember kibírja. Vagy azt hiszi, ez a sorsa. De ez nem sors. A sors az, hogy például meghalsz-e egy közlekedési balesetben, vagy nem. Nekem még soha nem volt balesetem. Ismerem egy csávót, annak kettő volt. Akinek kettő volt, annak harmadik is lesz, és mit mondjak neked (*what can I say*), meghalt. Nem is olyan régen.

Részeg, állapította meg Kopp. A motoros futár részeg, és egyre részegebb. Most még titokban elő is vesz egy üveget a futártáskájából, és meghúzza. Rám kacsint. Úgy döntött, hogy desperado lesz. Döntés kérdése ez? (És: Meg tudnám-e tenni én is ugyanezt? Konkrétan: nem. Hely- és nyelvismeret híján Kopp semmit nem tudna megvalósítani abból, amit ez a szultán naponta megtesz. Csapos például nem lehetnék. Csak az úgynevezett vezetői szinten tudnék tevékenykedni, ahol elég az angoltudás. Ezt te magad sem hiszed el.)

Why are you here?, kérdezte újra Zoltán. Nem hagyja lerázni magát. Nemcsak a beszélgetést nem akarja abbahagyni, tényleg meg is akar tudni valamit. És hát végül is nem titok.

A feleségem, szólalt meg Darius Kopp. Magyar volt. Meghalt. És most keresek egy helyet, ahol eltemethetném.

Ó akarta, hogy Magyarországon temessék el?

Nem. Vagyis nem tudom.

Én apámnál voltam. *He was an asshole*. Elhagyott, amikor kábé három éves voltam. Soha nem érdekeltem. De a törvény azt mondja, hogy legkésőbb amikor meghal és nincs más, aki megcsinálja, akkor az én felelősségem. De amúgy is megtettem volna. Én nem vagyok faszfej. Most ott fekszik, és én nem tehetek mást, mint hogy időnként meglátogatom. Pedig a sírja is olyan ronda.

Mitől ronda egy sír?

Megvannak ennek a xxxxxxx, mondja Zoltán. Érthetetlen. *Criteria*, egy részeg ember szájából. Nekifut még egyszer, magyarosan pörgeti az r-eket, így már jobb. Kritériumok. Például a kő. Maga a kő lehet ronda vagy nem ronda. Az én öregemé ronda. Ó maga választotta. A lényeg, hogy olcsó legyen. Betonból, mégpedig, most figyelj, rózsagirlanddal a szegélyén. Rózsagirlanddal, *bazmeg*. Tudta, hogy meg fog halni. Részletesen megírta a végakarátát. Nekem kellett mindent elintézni. Ilyen egy ronda követ. Most meg bámulhatom. A neve is ronda. Nem illik össze az eleje a hátuljával. Egyébként engem ugyanúgy hívnak. Pont úgy, mint az apámat. Ez egy ilyen idióta hagyomány.

(Szultán, és...? Szultán, a Magyar)

Engem is úgy hívnak, mint az apámat.

Télleg? *By the way*, hogy hívnak?

Darius. Kopp.

Dáriuska? A kis Darius?

Nem, nem Ka, hanem Kopp. *Like: the bead*.

Darius Head? OK. Nem is rossz. *Not bad*. Amikor az apám született, volt neki egy mongolfoltja. Anyám mesélte. De azt például nem tudom, hogy *nekem* volt-e mongolfoltom.

Mi az a mongolfolt?

Kékes folt alul a háton. Az ázsiai eredetre utal. Mi magyarok ázsiaiak vagyunk. Ázsiaiak, törökök, szlávok, németek, zsidók és cigányok. De vigyázz, kinek mondd tovább!

Zoltán sokáig nevetett. Kopp nem egészen értette, miért.

Én buddhista sírt szeretnék. Csupa kis kővel rajta.

Buddhista vagy?

Nem. De lehet, hogy halálom után az leszek.

Prüszkölve nevetett.

Na, ezt leírom! Ez a végakaratom, te vagy a tanú! Várjál!

Fogta az átnedvesedett sörálátétet, alaposan megnézte, prüszkölve nevetett, eldobta, kipiszkált egy szalvétát az asztal közepén álló szalvétatartóból.

Adjál valami írószert!

Nincs nálam semmi.

Akkor beleírom a mobilomba. Várjál. Jegyzetek. Ho-gyan sze-ret-ném, hogy el-te-mes-se-nek. Én (Kopp úgy értette a nevét, hogy Rosnstingl Szultán, de lehetetlen, hogy tényleg ez a neve)... Aztán már csak magyarul beszélt, és a végén Kopp orra alá dugta a mobil: Gyerünk, írd ide a nevedet.

Darius Kopp bepötyögte a nevét Rosnstingl Szultán mobiljába.

Na, most megírtam a végakaratomat. Kösz.

Very welcome.

Gyere, átme gyünk egy másik helyre. Tudok egy még jobbat.

Hát, az a helyzet, mondta Kopp, hogy hosszú napom volt...

Hol laksz?

A Gellértben.

Odaviszlek.

Ne vedd rossz néven, de be vagy rúgva. *Very drunk*, bocss.

Na és? Nem figyeltél, amikor meséltem? Egész nap részeg vagyok, és még soha nem történt velem semmi. Csak át kell menni a hídon. 5 perc.

Akkor sem. Kopp azt mondta, szívesebben menne át gyalog a hídon. Langyos nyári este, a folyó csobogó hullámai, a város fényei stb.

A te dolgod. De ha megállít két csávó és a papírjaidat kéri, kérd először te az övéket, vagy még jobb, ha rögtön elszaladsz.

OK, mondta Kopp, és benyúlt a táskájába a pénztárcájáért, de nem volt benne.

Keresték egy darabig, mindenütt, ahol értelme volt, ott is, ahol nem volt értelme, mert Kopp soha még a közelében sem járt. Kopp még a szemetest is feltúrta a vécében, ahová a papír kéztörlőket dobálták.

Lehet, hogy még a *Farkasban* van.

Kopp nem hitte. Milyen buta vagyok. Minden benne volt. A pénzem, a kártyák, minden.

A világ néha jobb, mint gondolná az ember, mondta Zoltán, aki most jelentősen józanabbnak látszott, és felhívta a *Farkast*. És a világ tényleg jobb volt, mint gondolná az ember. Koppnak immár nem lehettek fenntartásai egy részeg sofőrrel szemben, Zoltán háta mögé ült, és átölelte a derekát.

Visszakapták a pénztárcát, hozzá egy italt a nagy ijedségre, a ház specialitása, pálinka bázissal, végül Kopp újra elfoglalta a helyét a motoron, már ügyis mindegy.

Erzsébet or Freedom, kérdezte Zoltán.

???

A hidak. Az Erzsébet-hídon akarsz átmenni, vagy a Szabadság-hídon? Ezüst legyen, vagy zöld?

Zöld, felelte Kopp.

Zoltán dudorászott vezetés közben, kígyóvonalat rajzolt a villamossínre, a város fényei, a Duna csillogása. Éjjel kettő és három között. A legjobb volna ugyanezt egy lánnyal csinálni, de momentán egyikünk oldalán sincs lány, vagyis ami Szultánt illeti, csak a mai éjszakáról vannak információim.

You have a girlfriend?, ordította Kopp a sofőr fülébe.

No!, ordította vissza Zoltán, és folytatta a kígyóvonal-rajzolást. Néha jött egy autó, ilyenkor kicsit moderálta magát – kisebbeket kanyargott. Tulajdonképpen pont annyira szerencsés, amennyire az ő helyzetében szerencsés lehet az ember, gondolta Kopp, miért van mégis az az érzésem, hogy a szakadék szélén lavíroz? Mert így van. Rá van utalva a szerencsére, különben mindennek vége. Elég, ha fölfeslik valahol a konstelláció, például az öregedő motor életkori sajátosságokat produkál, és máris szétesik az egész. Kevesebbet kéne innia, hogy több jusson a javításra vagy egy új motorra. Biztos, hogy sokáig javíttatná a régi gépet, mert egy másik motor olyan, mint az idegen tűzhely, már semmi nem úgy megy rajta, vagy, beszélj valami olyasmiről, amihez értesz is, mint egy idegen számítógép, vagy jön egy új környezetvédelmi előírás, és azért kell váltania, és máris nem kerek a világ...

Voilà, Monsieur, mondta Zoltán.

A boy mérsékelt lelkesedéssel nézett végig rajtuk, ahogy megálltak az elegáns kocsi felhajtón a kattogó motorral.

Meddig vagy még a városban?

Nem tudom pontosan. 2 hetet adott a temetkezési vállalkozó. Addig el kell döntenem, különben hivatalból eltemetik az urnát.

Miért nem adja oda neked csak úgy?

Mert nem szabad.

Akkor küldesd ide.

Kopp nagy szemeket meresztett a részeg futárra. A boy mindkettejükre nagy szemeket meresztett, de csak azért, mert ott álltak. A beszélgetésből az előtető alatt visszhangzó motorzaj miatt biztosan nem értett semmit.

Itt megengedik, hogy az ember maga temesse el az urnát?

Fogalmam sincs, mondta Zoltán. De itt minden, ami elvileg lehetséges, gyakorlatilag is az. Végül is mi nem vagyunk németek, *understand?*

(részlet a regényből)

NÁDORI LÍDIA FORDÍTÁSA

Az írók Európája

A mi országunk

ARTE ■ *Európa közepén: Magyarország. Középen és távol: A Kelet első országa? A Nyugat utolsó országa? Magyarország kaotikus történelme, a zűrzavarok útkeresztződése, amelyek megvárták az európai 20. századot, és lökésbullámaik a jelent is kísértik.*

Hogyan lehetne meghatározni egy nemzet karakterjegyeit, amikor a nemzeti emlékezet mítikus értékkel rubázta fel a múltat? Hogyan képzeljük el ezt az országot, amelyben az önazonosságra ébredés nyugtalanító vonásokat öltött? A választ most olyan magyar íróktól kapjuk meg, akik műveiket éppen a meghamisított emlékezetrel és a felejtéssel szemben alkották meg.

Nádas Péter, Esterházy Péter – stílusuk, érzékenységük megkülönbözteti őket, ám közösek abban, hogy éles tudatossággal szemlélik országuk viharos történelmét.

Nagy erejű művében Nádas Péter feltárja a magyar emlékezet eltemetett mélyrétegeit. Egy olyan világ poklaival néz szembe, amelyet feldúlt a háború és a diktatúrák sora.

A betvenes évek végétől Esterházy Péter jeleníti a magyar irodalom megújulását. Regényei az ironia és a komolyság kettősségében alkotják újra a magyar arisztokrácia egyik legillusztrisabb családjának hol hőbortos, hol vészterhes múltját.

Ez a két író a nyolcvanas évek végén megélte a keleti blokk bukását, a demokrácia nyitányát, a ma hatalmon lévő jobboldali nacionalisták megjelenését, az antiszemitizmus ősi démonának és a cigány kisebbség elnyomásának visszatértét.

A múlt tisztázásához és a jelen megértéséhez ezeknek az íróknak a szavaim át vezet az út, akik szorosan összefűzik a legszemélyesebb tapasztalatot, az egyéni sorsot és a kollektív történelmet.

A legintimebb történetekben miként működik közre a história – A magyar önkép a vereségből dolgozik

NÁDAS PÉTER ■ Nincs Nagy Történet, nincs személyes történet, nem állnak külön. Ez nagyon fontos, induljunk ki ebből.

ESTERHÁZY PÉTER ■ Azt lehet mondani, hogy a családom mindent elveszített, de én nem veszítettem el semmit. Tehát ezt nagyon természetes dolognak találtam, azt, hogy az embernek nincs semmije. Semelyik rokontól, vagy apámtól soha nem hallhattam erre vonatkozó morgást, hogy milyen balszerencse ez az egész... (Jut eszembe, anyámat kivéve.) A polgári családok azonnal tudták, hogy mit veszítettek el. Hogy az ezüst eszcájgból 12 hiányzik most, és a gyűrűket elvitték az oroszok, a németek pedig fölgyújtották a... Nyilván annyi

gyűrű volt nálunk... Azt szokták erről mondani, hogy mindent birtokolni vagy semmit birtokolni az ugyanaz. Majdnem ugyanaz.

NÁDAS ■ Nem föltétlenül a história dolgozik be a személyesbe, a személyes legalább annyira beledolgozik a históriába; hanem engem inkább az érdekel, hogy az egyes emberi történetekben, a magán történetekben, a privát történetekben, a legintimebb történetekben miként működik közre a história, miként társszerző, miként alakítja az életrajzokat vagy miként torzítja, miként torzítja el, miként alakítja át, miként kaszabolja szét, miként tőri és zúzza szét az isteni adottságot, ami az ember számára a legfontosabb: a karakterét.

ESTERHÁZY ■ Én rendes matematikus soha nem voltam, de rendes futballista az voltam. Mindig az voltam, négyéves korom óta, tehát számomra ez volt A játék. És nagyon sokat tanultam innét. Például azt, hogy mi a játéknak a komolysága, mi a játéknak a méltósága, azt nekem a futball mutatta meg. Vagy a kapcsolat egyén és közösség között. A futballban nem lehet egyedül jónak lenni, ez pedig egy nagyon jó, fontos tapasztalat. Hogy csak a közösséggel együtt működik a személyes jó.

És akkor hirtelen keletkezik egy csapat, a leg súlyosabb diktatúrában (ez is nagyon érdekes), amelyik soha nem vereséget szenved, hanem mindig győz, tehát azok az emberek, akik kijöttek a stadionba, akkor, arra a másfél órára szabad emberek lehettek... Ez persze öncsalás volt, de működő öncsalás, és ez a csapat hirtelen megtestesítette ezt a szabadságot.

Ezek a játékosok, a Puskás, a Hidegkuti, a Czibor, a Kocsis, a Grosics, ezek afféle mítikus alakok voltak... Amikor életemben először találkoztam Puskással, ez olyan volt, mintha T.S. Eliottal találkoztam volna, vagy a Rabelais-val, vagy a Flaubert-rel, kezét nyújtott, és napokig vittem így a kezemet, hogy Ő hozzáért, hozzá lett érve.

És persze csak a legfontosabb mérkőzést veszítették el. Nagyon érdekes volt ennek az egésznek a társadalmi mögöttese. A magyar önkép a vereségből dolgozik, tehát a történelem az olyan, hogy abban a magyarok mindig vereséget szenvednek.

Mindenfélét írtam abból az álmodozásból, hogy mi történt volna, hogyha... ha 54-ben nyer a magyar csapat, és akkor el lehet játszani avval a gondolattal, hogy az azt jelentette volna, hogy nyugodalmasabb marad a társadalom, hogy nincsen 56, aminek az a következménye, hogy ez az egész diktatúra sokkal könnyebben és elviselhetőbben fejlődik, és így aztán még ma is kommunista diktatúra volna. És akkor persze ez az interjú sincs.

1956 októberében mintha varázsütésre mindenki jó emberré vált volna

ARTE: *1956 októberében, amikor Magyarország példátlan forradalmat él át, a Budapesti Honvéd labdarúgó csapata az Európa Kupáért verseng külföldön. A vissza nem térés meccse ez Puskás, Czibor, Kocsis számára: a száműzetés útját választják. A politikai vita szele, amely folyamatosan csendesedik Sztálin halála és bűneinek elősorolása óta a XX. kongresszuson, ismét felélesztette a változás reményét a szovjet blokk országaiban. 1956. október 23-án Budapesten több ezernyi tüntető, diákok, értelmiségiek, alkalmazottak, munkások indulnak el a parlament előtti térre: tarkabarka tömeg fejezi ki, hogy ellenséges érzelmekkel tekint a kormányra és a szovjetekre, szabadságot és függetlenséget követel. Egy hősiesség forradalom kezdete ez, amelynek a vérbefojtás lesz a sorsa.*

NÁDAS ■ [1956. október 23-án] Tömeg az volt, beláthatatlan tömeg, ekkora tömeget a szülővárosomban még nem látott senki, de nem volt tömeghisztéria. A tömegnek volt egy fajta méltósága, nyugalma. Ilyen kivételes órákban érzek az ember, hogy a szabadság, vagy a szabadságvágy valójában mit jelent, és mire képes. S miután érzékelttem, átéltem, soha, egy pillanatra sem, hát ezt nem törölhettem ki semmi.

ESTERHÁZY ■ Ugyanígy mutatott hirtelen egy országot mint közösséget, ez nagyon ritka, amikor ez az egység minden hátsó szándék nélkül és minden rossz nélkül megmutatkozik, csak a szépsége... nem tart sokáig az ilyen... Meseszerű történetek keringtek, hogy nyitva voltak az üzletek, de mégse tört be senki. És mint hogyha varázsütésre mindenki jó emberré vált volna... ez különösen kedves dolog nekem. Van nekem ez a Nádas Péter nevű barátom, az szokott azon nevetgélni, hogy van az a mondatom, valahol írtam: az ember végül is jó... hát ő ezt hihetetlen mulatságosnak találja, hogy valaki ilyet leírjon.

NÁDAS ■ Politikailag felvilágosult gyerek voltam, aki akkor már szembefordult a szüleiével, a kommunista szüleiével, jókora konfliktusaink voltak az apámmal. Én úgy ítélt meg, hogy október 23-án forradalom tört ki, ő úgy ítélte meg, hogy ellenforradalom. Ez volt konfliktusunk egyik tárgya.

ESTERHÁZY ■ Nagy Imre volt formálisan 56 vezetője, és ugye kommunista volt, mégpedig a moszkvai vonalhoz tartozó. És akkor, amikor november 4-én bejönnek az orosz csapatok, hirtelen hős lesz, megtalálja saját maga hősiességét, és akkor semmi kompromisszumot nem köt, és mint egy romantikus regényben, a bitófaig képviseli ezt a következetességet.

NÁDAS Péter
Egy családregény vége
Jelenkor, (1977), 2012

Emlékiratok könyve
Jelenkor, (1986), 2012

Párhuzamos történetek
Jelenkor, 2005, 2012

„Az idő ellenében élni – írni az ár ellenében”
(Krisztina Koehnen interjúja)
Magyar Lettre Internationale, 17

„Én is csak egy állat vagyok, gondolkodó állat”
(Alex Hilbert interjúja)
Magyar Lettre Internationale, 20

„Egyetlen kísérleti terepem én magam vagyok”
(Eve-Marie Kallen interjúja)
Magyar Lettre Internationale, 36

ESTERHÁZY Péter
Termelési-regény
Magvető, 1979, 2004

Bevezetés a szépirodalomba
Magvető, 1986, 2003

Harmonia caelestis
Magvető, 2000, 2013

Javított kiadás
Magvető, 2002

„Az elrabolhatatlan Európa”
Magyar Lettre Internationale, 2

„Ki nem történet-elvű itt?”
Magyar Lettre Internationale, 31

2014 nyár

„Esterházy vacsora”
(Papp Gábor
Zsigmond filmje)
Magyar Lettre
Internationale, 37

„Nem akarok sokat,
csak mindent”
(Eve-Marie Kallen
interjúja)
Magyar Lettre
Internationale, 39

„A Töttössz-szöveg”
Magyar Lettre
Internationale, 47

„Attól féltém, hogy
most már mindig
komoly embernek
kell lennem”
(litera-nagyvizit)
Magyar Lettre
Internationale, 48

„Kis magyar porno-
gráfia oroszul”
(Okszana
Jakimenko
interjúja)
Magyar Lettre
Internationale, 56

„Azt hiszem, inkább
szó-író vagyok”
(Majse Aymo-Boot
interjúja)
Magyar Lettre
Internationale, 69

„Amit el akarok
mondani, az
többnyire nem egy
történet”
(beszélgetés
Selyem Zsuzsával)
Magyar Lettre
Internationale, 80

NÁDAS ■ Így aztán november negyediké hajnalát sem élhettem át másként, mint egy katasztrófát, mint egy személyes tragédiát. Az apám nem volt éppen ott, mert illegálisba vonult, mint később megtudtam, volt fegyvere, harcolni ugyan nem harcolt velem, fegyveresen úgymond nem harcolt a forradalmárok ellen, de volt fegyvere, amivel később megölte magát. Ez a legnagyobb elképzelhető összeomlás volt, jöttek vissza az oroszok Budapestre, hajnalban, a nagybátyám lakásában voltam, a Pozsonyi úton, abban az utcában, ahol egyébként megszülettem, hajnalban jöttek a tankok, végigvonultak ezen az utcán, ahol csikorgott a láncfal, nem voltak lövések, néma hajnal volt, úgy hajnali 4 körül, és akkor rögtön bekapcsoltuk a rádiót, hogy mi történt. Akkor már beolvasták, akkor olvasták be a Nagy Imre kormány nyilatkozatát.

Hogy a kormány a helyén van, nem volt igaz. Már elmenekültek. Hogy csapataink harcban álltak volna, az sem volt igaz. Nem voltak csapataink, a korábbi napokban szétesett a hadsereg. Illetve azokat a csapattesteket, vagy azokat a harcoló egységeket és ellenállói csoportokat, amelyek tényleg harcban álltak, az oroszok néhány nap alatt felmorzsolták. Apám meg akart volna győzni, hogy ez ellenforradalom volt. Én viszont azt mondtam, lehetséges, hogy igazad van, ellenforradalom, de ha egyszer a többség így akarja, akkor a többség így akarja. Erre azért volt egy érve. Ha a többség hülye, akkor neked ettől nem kell föltétlenül hülyének lenned. De szó szót követett. Olyan sértő dolgokat mondtam neki, hogy meg akart pofozni, talán így akart jobb belátásra bírni. Én viszont elfutottam. Egy asztal körül kergetőztünk. Futás közben az asztalba kapaszkodtunk, lerángattuk a terítőt, mindenféle tárgy volt rajta, ezek zajosan zuhantak, s így aztán egy kis családi bohózatban ért véget a politikai konfliktusunk. Ezt az atyai pofont azonban elkerültem. Egy kétségbeesett ember, egy összetört ember, aki ebből a történelmi gödörből tényleg nem tudott többé kimászni, de én, a kamasz, még ezzel az összetört, kétségbeesett emberrel is kegyetlen voltam... ez már így marad.

ARTE ■ Emlékiratok könyve – Párhuzamos történetek: *Nádas Péter két főműve a bűnök és pusztítások által baláltra sebzett kollektív emlékezetet tárja fel, azokat a bűnöket és pusztításokat, amelyeket ez az emlékezet megnevezni sem hajlandó. Regényfolyamok. Kanyarulataikban ott sodródunk egy század és egy ország rettenetes történelmének törmelékei. A 20. század megrázkódtatásainak, tévelygéseinek a narráció szabálytalansága felel meg, a görcsös próza, a kibegyezett érzékenység és egy olyan irodalmi világ megteremtése, amely a káosz mintáját követi.*

NÁDAS ■ Csatlakozott a saját életem pozitív energiáimhoz. Táplálta saját életem pozitív energiáit. Ezek nélkül valószínűleg nem tudtam volna nyugton ülni egy diktatúra kellős közepén, egy szerszamos kamra típusú faházban, tényleg egy szerszamos kamra volt, s nem tudtam volna ott a legnagyobb belső nyugalomban úgy írni az *Emlékiratok* könyvét, hogy a hátamat télen felforrósította a kályha, miközben lefagyott a lábam, nyáron pedig délutánra 40 fok volt benne. Ha nem ez lett volna a meggyőződésem,

ha nem számíthattam volna a belső biztonságra vagy a belső bizalomra, amit az embernek a saját szabadsága ad, akkor valószínűleg képtelen lettem volna erre a mutatóványra.

ESTERHÁZY ■ Mi mindig azt látjuk, ahogy a történelem lenyom minket. Hogy beleütközünk. De éppenséggel meg is tud emelni.

Ez a Kádár-féle diktatúra érdekes képződmény volt

ARTE ■ *Esterházy Péter könyveiben a történelem szeszélye osztja a lapokat, az irodalom kiszabadul a tények zsarnokságából. Legbíresebb regénye, a Harmonia caelestis az elődei legendáját meséli el. Tragikomikus eposz, barokkos mámor: Magyarország Esterházy-dinasztiájának nagysága és hanyatlása, amelyet elsodor-tak a történelem zűrzavarai. A múlt káprázatát a kijózanodás követi: ez Kádár János gulyás-kommunizmusának korszaka, amikor Magyarország a Nyugat szemében „a legvidámabb szocialista barakknak” látszott.*

ESTERHÁZY ■ Amikor elvégeztem a matematika szakot, akkor egy számítástechnikai intézetbe kerültem, és ott a főnököket elvtársnak kellett szólítani. Amit én nagyon nem akartam. Nem állt rá a szám. Viszont a vezetéknev után nem lehetett egyszerűen azt mondani, hogy „úr”, tehát hogy „Kovács úr”, de ha megtanulta az ember a keresztnévet, akkor már lehetett a titkárnőnek azt mondani „Kovács Ferenczel szeretnék beszélni”, vagy a telefonban. Ezért én azt csináltam, hogy bebefláztam a főnököknek a keresztnévet, és akkor nem kellett az elvtársat mondani. És baromira büszke voltam magamra, hogy így túljártam a kommunista diktatúra eszén, miközben nem vettem észre, hogy hogyan is van... Hogy én egy 25 éves, tehetséges, okos, fiatal ember vagyok, előttem a világ, és ott biflázm az idiótáknak a nevét, ott ülök a szobámban és tanulom a nevüket, ahelyett hogy rájuk borítottam volna az asztalt... De az nem lett volna logikus, hanem hát ez, ez volt logikus. Vagy lehetséges... Azt hittem, hogy most milyen jól túljárok az eszükön, pedig csak megalázkodtam.

Amibe mi beleütköztünk, az már nem halál volt, hanem ezek a kicsi vackok, aminek a fájdalmas és pusztító hatását az ember nem rögtön vette észre.

Egy lefordíthatatlan szó a „buhera”. Valamit megbuherálni, ez alapszava, alaptevékenysége volt

ennek a rendszernek. Hogyan lehet túlélni valamit, minden a túlélésről szól, ami azt is jelenti, hogy nem az éléről szól, nem arról volt szó, hogy hogyan kell élni, hanem hogyan kell túlélni. Kertész Imrének van erre vonatkozóan egy nagyon drámai mondata, hogy ő azért tudta túlélni bizonyos értelemben a holokausztot, és nem került, mint más nyugati túlélő, az öngyilkosság közelébe, mert az egyik diktatúrából a másikba esett bele, és a diktatúrában nem kell, nem lehet arról gondolkodni, hogy mi az élet értelme, mi a szabadság, mi a méltóság, egy dolog van: túlélni.

Sokat tanultam Kertészről, vagy legalább remélném, hogy tanultam tőle, a *Sorstalanságnak* a... hát hogy nagy szót mondjak, a *Sorstalanságnak* a zsenialitása abban az egyszerű felismerésben is van, hogy mutat valakit, aki megismeri éppen a világot, és amit megismer, nincsen választása, azt találja természetesnek. A világ olyan, hogy elvisznek Auschwitzba, hogyan is lehetne ez másként, ez az ember sorsa, ez a sors nélkülség. Ezért tud ez a kicsi történet univerzális lenni.

NÁDAS ■ Hazánk ténylegesen a gyors felejtések hona. De nem hiszem, hogy bárhol létezik nagy közös emlékezet. Emlékezetek vannak. Valamennyi erősen torzított. Ezek egymás mellett élnek. Kétségtelenül létezett a forradalomról egy tömegesen ápolt hamis emlékezet, az iskolákban, már az óvodákban is, a szónokok szájából is ez ömlött. Ez az emlékezet, november 4-ét tette meg ünnepi évfordulónak, az összeomlást, a vereséget, és nem október 23-át, nem a szabadság ünnepét, nem az önrendelkezés jogát. Kifordították a történelmet a menetéből, kifordították, miként egy kesztyűt. November 4-én legyőztük az ellenforradalmat, ünnepeltek a szónokok, ismét szocializmust építhetünk.

ESTERHÁZY ■ Ez a Kádár-féle diktatúra érdekes képződmény volt, amennyiben egy úgynevezett puha diktatúra volt, ahogy én mondani szoktam, soft porno. Nem volt szabadság, de szabadságok voltak, nem lehetett megmondani, hogy mit lehet és mit nem lehet, mert elég sokat lehetett, de bármikor jöhetett egy mindent elsöprő nem... Tehát tulajdonképpen egy állandó fenyegetés, (mert ugye egy diktatúra nem tud mást csinálni, csak fenyegetni), amely azonban nem valósul meg, vagy többnyire nem valósul meg, vagy 99%-ban nem valósul meg. Hát éppen az 1% miatt igazi fenyegetés.

Az Emlékiratok könyvét sikerült úgy megírnom, hogy a Shoah kimaradt belőle

NÁDAS ■ És hát aztán, amikor 61-ben fotóriporter lettem, akkor általában négy napot valahol vidéken töltöttem. Nagy élmény volt. Felismerni a Dunát, mint valóságos határvonalat. A Duna már a római birodalomban határvonalaként működött. Megtanultam, hogy mi van a Tiszán túl, mi van a Dunán túl, és mi van a Dunán innen. Nagy különbség. Furcsa módon a mai napig nagy különbség. Ezek nagyon fontos évek voltak, ezek voltak a diktatúra legsötétebb éveit, számomra azonban felismerésekkel teli évek. Teljes szabadságban dolgoztam, mert az ember tulajdonképpen a legnagyobb káoszban is szabad lény, csak éppen nem tudtam megfelelni azoknak a követelményeknek, amelyeket a szerkesztőségem támasztott velem szemben, vagy nem is a szerkesztőség, hanem a szakma, a korszak. Az volt az elvárás, hogy mosolygós, nevetős, derűs embereket fényképezzek. Fényes legyen az ég. Esetleg néhány báránnyel. Egyszóval minden a lehető legjobb legyen, és a lehető legnagyobb rendben legyen.

Békés körülmények között ki lehet ugyan csalni a másiktól a nevetést, na de olyan monológok, olyan panaszáriák közepette, amelyeket akkor mondtak föl nekünk, abszurd vállalkozás volt mosolyra vagy nevetésre bírni bárkit. Halálosan szégyelltem magam. Ezért nagyon hamar a szakma szélére sodródtam. Tulajdonképpen nem is fogtam föl, hogy miről van szó. Tovább csináltam ezeket a sötét képeket, nagyon sötétek voltak a képeim. Nem is tudtam fölfogni ésszel, hogy miért nem érdeklí őket a realitás, amint készségesen az ember szeme elé tárul. Nem értettem, hogy miért kéne megrendeznem egy olyan realitást, ami nem létezik.

Amit most erről a képről itt elmeséltem, a diktatúra, a szocialista diktatúra idején történt. A rendőrök arra voltak érzékenyek, amire a rendőrök érzékennyé tették őket. Nincs rajta mit szépitni... a rendőrök a nyomozásnál mindig a cigányokhoz vezették a rendőröket. Akkor is, ha

az elkövető nem cigány volt, akkor is odavezették, erre a szagra szoktatták rá őket, a szegénység szagára. Amikor a tévész-istállót felgyújtották, akkor ehhez a férfihez vezették a kuttyák a rendőröket, letartóztatták a férfit, mert a tévész-vagyont megkárosítani különösen nagy bűnnek számított, és bebörtönözték. A fotó akkor készült, amikor elbocsátották a börtönből, nem tudom, két vagy három év után, közben meghalt a felesége, három gyermekének anyja, és a három gyerek egyedül maradt.

És ezt annyira szégyelltem, ezeket a kísérleteket, hogy nevetésre kéne bírnom másokat, egy idő után föladtam. Jó, akkor nem leszek fényképész. Majd írni fogok, újságíró leszek. Azt hittem, hogy jobb lesz. Tulajdonképpen kicsit rosszabb lett, úgyhogy néhány év múltán a nagy újságírói karrieremnek is vége lett. És a második könyvem után, a második elbeszéléskötetem után, már nem publikálhattam kilenc évig. Nem cenzúrázták, hanem egyszerűen nem jelentek meg az írásaim. Visszadobták. Vagy olyan is volt, hogy vissza sem adták. Húzták az időt, évekig nem adtak semmilyen választ. Ez a módszer, hogy is mondjam, az alkotók tönkretételének egyik legcsodálatosabbika, legtokéletesebbike, úgymond a legegyszerűbb. ESTERHÁZY ■ A kemény diktatúrában csönd van. Nem lehet beszélni. A puha diktatúrában azonban lehet ilyen utalásosan beszélni, lehet a sorok közt beszélni. Egy diktatúrában mindenki kicsit ferde. A mondataink is ilyenek. Megvan annak az a veszélye, hogy egy idő után az ember ezt már nem veszi észre. Mert ha állandóan észrevenné, akkor abba belepusztulna.

NÁDAS ■ Az Emlékiratok könyvét sikerült úgy megírnom, hogy a Shoah kimaradt belőle, a Holokauszt története, nevezzük bárminek, kimaradt, mert a szocialista diktatúra belső életére koncentráltam, csak nyomjelek maradtak, de a fasiszta diktatúra belső élete kimaradt a regényből. Mások is figyelmeztettek a hiányra. A rettenetesre sikeredt huszadik század, és itt nem csupán a magyar történetről van szó, hanem Európa történetéről, a világ történetéről, a fasiszmus belső története

nélkül egyszerűen nem érthető. Olyan irodalmi eszközöket kellett keresnem, amelyek által tisztességesen ábrázolhatóvá válik valami, amit én nem éltem át ugyan tudatosan, mégis az életem része. Nekem is voltak hamis papírjaim. Kovács Péternek hívtak, római katolikus voltam, ezeket a papírokat a vegyész nagybátyám gyártotta abban a pincében, ahová az apámmal együtt be voltak falazva. Éppen emiatt, mert magam is túlélő vagyok, úgy gondolom, hogy a Holokausztot nem lehet fikcionalizálni. A túlélésnek tényleg van egy kiheverhetetlen, nagyon mély szégyene. És alapvetően az volt a véleményem, hogy aki nem felnőtt tudattal élte túl a katasztrófát, nem írhat róla. Meg akartam kérdezni Kertész Imrétől, hogy megtehetem-e mégis. Együtt voltunk Frankfurtban, a repülőtéren tettem fel a kérdést, egy busz vitt ki minket a repülőhöz. Iszonyatos lárma volt, a gépek már járták a motorjaikat, rettenetes lárma volt. És ott ordítva megkérdeztem tőle, hogy 'mondd, Imre, írhatok én a Holokausztról?' 'Miről?' 'A Holokausztról!' Egy pillanatra talán bizonytalanná vált. Megpróbáltam ordítva elmagyarázni, hogy mit akarok tudni tőle, miért kérdezem. Ez számomra nem morális kérdés, hanem szakmai. Már álltunk a lépcsőnél, és akkor boldog, fényes mosoly terült az arcára... azt kiáltotta, hogy, írhatok, miért ne írhatnék, és rögtön boldogan megerősítette, hogy « Igen, írhatok róla ! » Nem vagyok egészen biztos, hogy ez az igen vajon nem nemet jelentett-e, de hát a feloldozást, az abszolúciót megkaptam.

A Harmonia és a Javított – mintha egy párhuzamos világba estem volna

ARTE ■ A náci megszállók és magyar cinkosai büntetetei után újabb terror kerítette hatalmába Magyarországot, amelyet az egypártrendszer kényszerített rá. Ez a terror, lecsillapodott formában, a nyolcvanas évek végéig dübörgött. Az egész társadalmat szigorúan megfigyelték, nyilvántartották. Az ÁVH, a magyar titkosszolgálat óriási kém- és besúgóhálózatot állított fel. Senki sem bújhatott ki az ellenőrzése alól.

ESTERHÁZY MARCELL – JCE, MAGYARORSZÁG, HERMES & ERIKA (2012) 55x35 CM, GICLÉE PRINT

ESTERHÁZY ■ Az embert elfogja a rémület mindig, amikor egy archívumban van, hogy minek ez a sok papír. Mit rögzít? És jól rögzít-e? Részt rögzít? Mást rögzít? Tehát van valami félelmetes mindig ezekben, nagyon izgalmas is, de van valami, amitől csak megijedni lehet.

A Történelmi Hivatal az, ahol őrzik azokat az iratokat, amelyeket a titkos rendőrség (mondjuk így egyszerűen) csinált rólunk. És ezt meg akartam nézni, de nem nagyon akartam megnézni. Ez '99-ben volt, és én akkor a *Harmonia Caelestis*-nek már a végén jártam.

Az igazgató várt és nagyon izgatott volt és ... ezt én... hát gőgösségemben úgy ítélt meg, hogy azért olyan izgatott, mert ilyen nagyon híres emberrel találkozok, mint amilyen én vagyok. Mondta, hogy hát rólam nagyon kevés anyag van, tényleg érdektelen dolgok voltak, tehát, hogy úgy mondjam, nem álltam a titkos rendőrség figyelmének homlokterében.

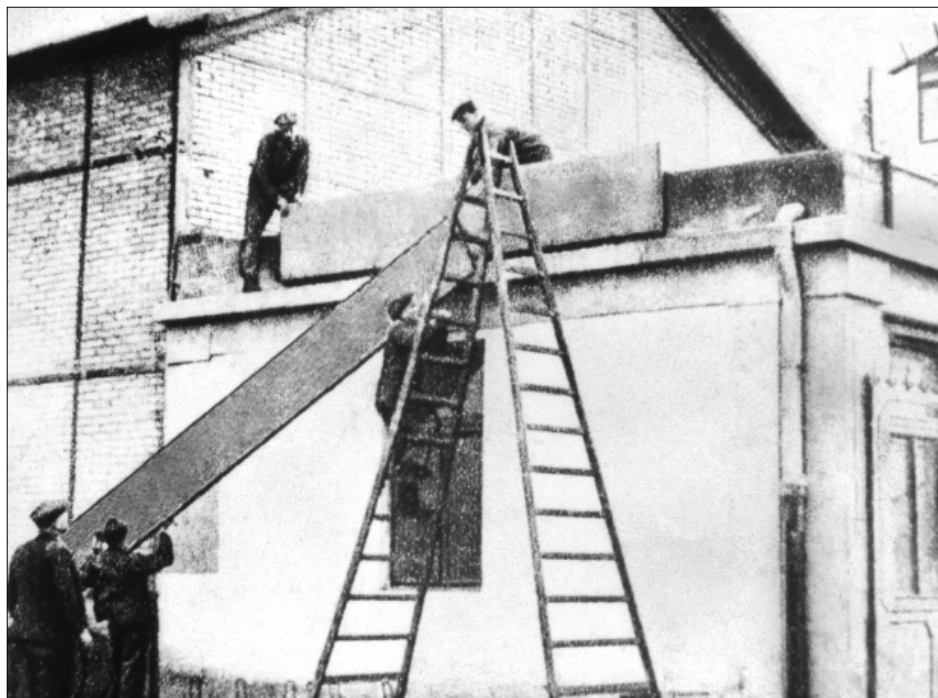
És akkor áttolt egy... egy dossziét. Kinyitottam, kézzel írt jelentések voltak benne. Amikor kinyitottam, azonnal megismertem az apám írását (mert nagyon szép írása volt). Gyorsan visszacsuktam. Láttam valamit, amit igaznak kellett elfogadnom, amit azonban semmi nem erősített meg az életemből, tehát olyan volt, mint hogyha egy párhuzamos világba estem volna.

Hogy mit gondoltam írás közben? Mindenfélet gondoltam közben, a dühtől a szeretetig, a szeretethiánytól a felháborodásig.

Amikor egyre inkább ez a jelentésíró ember állt előttem, akkor nem nagyon láttam, hogy mi közöm van hozzá. És akkor lett egy pillanat, valahol fordult ez, s hirtelen ráláttam a törekénységére, hogy jobban megértem az életét, jobban megértem, hogy mért ivott... Az elesettségének a heroizmusát.

Regresszív fázisban vagyunk, a progresszió erői lemerültek

ARTE ■ Javított kiadás: *élelátó és felkavaró bajónapló az apa árulásának felfedezéséről, a titkos ügynökről, akít a politikai rendőrség*

1957-ben Csanádi néven beszervezett. Posztumusz párbeszéd, két egymásba folyó írásmód. Pirossal az apa jelentéseinek gondosan lemaszolt szövege, feketével a kommentárok, a fiú kérdései: *hogyan válhat besúgóvá egy olyan ember, aki megszenvedte a kommunista batalom erőszakosságát?*

ESTERHÁZY ■ Van egy ilyen magyar mondás, hogy „aki kíváncsi, hamar megöregszik”. Hogyha nem vagyok annyira kíváncsi, akkor nem tudom meg. De jobb így, mire óvjam magam.

Amúgy az egész történet nem érthető a családl nélkül. Tehát apám éppen azért került ebbe a helyzetbe, mert ennek az úgymond reprezentatív családnak a tagja volt, tehát amikor megszerezték, akkor mintegy a családot is megszerezték. Az árulás mikéntje ebből is áll.

A legtöbb néző, aki előtt játszottam, az 40 000 ember volt, az sok, viszont teljesen értékelhetetlen helyzetben... Szófia, Levszki stadion... írók egymás közti mérközése. Gondolom, az ottani pártközpont odarendelt 40 000 embert, nyilván vasra verték volna őket, ha nem mennek.

ARTE ■ Az 1989. november 9-ről 10-re virradó éjszaka: *a világ összes kamerája előtt a város mindkét részéből összesereglett német fiatalok csákánnyal rombolják szét a berlini falat, a saját romjai alá temetik a Keletet és Nyugatot elv拉斯ztó negyven évet. Európa kommunista rezsimjei egymás után omlanak össze, Közép- és Kelet-Európa országai egymás után fedezik fel a demokrácia útját és az újra fellelt szabadságjogokat.*

ESTERHÁZY ■ Claudio Magrisnak a *Duna* könyve, nagy tudással és iróniával megírt könyv, valami olyasmiről beszél, hogy volna itt ez a Duna, amely összeköti az országokat, a közös múlt, a kultúra...

És valóban, azt lehetett gondolni, hogy ez a sok közös, akár a közös szenvedés, ami a diktatúraban való létet jelenti, ez egy új közösséget fog adni, teremteni. De nem teremtett.

Hamar kiderült, hogy nagyon sok metaforánk, Dunás vagy nem Dunás, üres.

NÁDAS ■ Jelen pillanatban regresszív fázisban vagyunk, a progresszió erői lemerültek, egyszerűen nincs több tartalék. Egy olyan társadalom, amelynek nincs vagyonos polgársága, azaz nincs középosztálya, nincsen hát közepe, szükségszerűen hanyóódik a politikai végletek között. Van egy nagyon szűk úrgazdag rétege, aztán egy nagyon nagy tömege, amely inkább elszegényedett, és aztán a maradék egyharmada, amely a létminimum alatt él, gyakorlatilag vegetál. Egy ideig a német és a francia cégek harcoltak egymással a magyar piacért, a németeknek sikerült az energiaipart megszerezniük, a franciáknak a kanalizációt és a vizet megszerezniük. Ezeknek az üzemágaknak a nyeresége a francia és a német polgárok életszínvonalát növelte, és a francia és német politikusok nem gondoltak arra, hogy ezzel aztán a szélsőjobbnek kedveznek, a szélsőjobb pedig egy antidemokratikus, Európa-ellenes politikai irányzatba fogja a közvéleményt elhajlítani.

ESTERHÁZY ■ Mi most tanuljuk meg, lassan, unintelligensen és kedvetlenül, hogy mit is jelent a kapitalizmus. Régebben azt gondoltuk, hogy a kapitalizmus nem olyan rossz dolog, mert mesze nem tudtuk, hogy hogyan működik. Jól emlékszem, nyugati ismerőseinknek vagy barátainknak mondtuk, hogy micsoda alakok uralkodnak itt nálunk, ilyen-olyan kommunisták. Náluk meg a pénz, választották jelentőségteljesen. Bárcsak már ott tartanánk, sóhajgtunk ott a 80-as években. Most, hogy tényleg a pénz az úr, látjuk, hogy ez nem is olyan mulatságos dolog.

NÁDAS ■ A cigányellenesség ma erőteljesebb, mint az antiszemitizmus, és sokkal veszélyesebb. A cigányok teljesen védtelenek. Ők voltak az elsők, akik elvesztették a munkájukat. A nemzeti konzervatív kormány sok mindent visszabont a társadalom szociális rendszeréből, durva és antiszolidaris a szociális politikája. Ami a társadalom minden rétegét érinti vagy érinteni fogja. De hát ugyanakkor azzal is számolni kell, hogy ezek a társadalmak, ezek a kelet-európai társadalmak, igen gyakorlatok az ellenállásban, nem a látványos, aktív ellenállásban, abban félenek, hanem a passzív ellenállásban, amivel a saját értékeiket, a szellemi értékeiket meg tudják őrizni, például a modernizáció igényét, még a tárgyi értékeiket is megpróbálják megvédeni. Még gyarapodásra is képesek.

ESTERHÁZY ■ Ez olyan társadalom, amelyik fölmondta az önmagával való szolidaritást. Ez nagyon nagy baj. Ezzel összefügg, hogy szinte csak a bizalmatlanság az, amely működik benne. Én is bizalmatlan vagyok. Ez engem is korlátoz. És nem nagyon látom, hogy hol vannak a társadalomban, bennünk, azok a rejtett erők, amelyek ezt megváltoztatnák.

Az volna jó, ha nem ez volna a végszó, nem ez az állpolitikai álelemzés, legyen csak a szokásos, hogy Puskás meg csikós meg gulyás.

(Sylvain Bergère és Francesca Isidori filmje az Arte tv „Az írók Európája” sorozatából)

Kút

Édes szag szállt, és mintha mocskos lett volna. Valami nagyon mocskos szag volt. A fiú percek óta fintorgott, az állára folyt a taknya, az alkarjával törölgette az arcát.

– Mi ez, apám?

A férfi az eget nézte, olyan nagy volt az ádámcsutkája. Sötétlila felhők tolakodtak odafent. De nem esett. A távolban villámok karcolták a horizontot. Így volt napok óta. Elsötétült, a szél hidegen csatangolt, de nem esett. A nap itt-ott most is kitűnt gomolygásból, sápadt, gyáva korong volt. A férfi a földre nézett. Láttak néhány elhullt rágsálót, pocokot, ürgét. Akkor már napok óta járták a környéket, és az apja csupa szomorú, sovány állatot mutatott neki. Mintha átok ülné a környéket. Baj fog rájuk rontani, semmi kétség. De még a kecskék is olyan mélabúsak voltak. Ha a kecske elhever az árok szélén, már nagy baj van. Szomorú birkák és tehének bámultak rájuk mindenfelől. A férfi azt mutatta a gyerekeknek, hogy a birkanyáj helyben áll akár egy órán át. És ha a birkák nem mozognak, baj van. Nézze meg azt a hangyabolyt. Nem mozog. Kijöttek a levegőre a bogarak, és nem mozognak. Miért nem mozognak? Azért nem mozognak, mert baj lesz. Járták a környéket, mert az apja azt hajtogatta, hogy valamit tenni kell. De mit kell tenni. Nem tudta az apja. Fogta a fia kezét, izzadt a tenyere és húzta maga után, hogy újra és újra mutasson neki valami bizonyítékot.

– Égetnek – mondta a férfi. A neve Poldi Schwamm, lutheránus vallású, írástudó. Afféle keményfejű, minden ember. Mindenféle munkákhoz konyított valamelyest, az ácsoláshoz, a kádársághoz vagy a kovácsoláshoz, de még a venyigemetszéshez is értett, viszont semmihez nem értett igazán. Ezért akadt mindig munkája, elfoglaltsága. Tudott kéz alá dolgozni, ismerte az anyagot, a fák és a kövek fajtáit, a szerszámokat, csak a fogásokat nem ismerte igazán. Így volt jó. Így kellett Poldi Schwamm, így volt rá szükség, ha valahol tetőt fedtek, pincét falaztak vagy állatokat nyírtak.

– Mit égetnek? – kérdezte a gyerek, s közben a füst felé pislogott, amit most, akár egy szakadt fekete szőnyeget, a talaj felé szorított a szél, és feléjük kergette.

– Azt hiszem, tehenet.

– Miért égetik el?

– Megdöglött.

– Miért döglött meg?

– Nem tudom – mondta a férfi.

– Hát akkor mit tudsz? – kérdezte a fiú.

– Majd meglátod – bólintott a férfi és lehunyta a szemét, és a kezét a fia szájára tette. A füst elérte őket.

Poldi Schwamm másnap korán reggel bement a hivatalba, és ha úgy vesszük, viszonylag gyorsan megkapta az engedélyt. Különben úgy nevettek rajta, ahogy még soha tán. Az intéző áthívott egy görbe hátú, sekélyes mosolyú írnokot is, az meg máris üzent a jegyzőért. Kuncogtak, mint a szaros gyerekek. A fiúnak égett az arca. Voltak már vagy féltucatnyian az irodateremben, csupa talpnyaló, papírcú alak, körbevették a férfit, mint valami esztét veszített csodabogarat. Neki az volt az érve, és ezt elő is adta részletesen, pontról pontra haladva, hogy ha nem használják, mert nem lesz rá szükség, mert nem igazolódik be a balsejtelme, ami már hetek, hónapok óta gyötri, akkor sincs semmi baj. Akkor van egy kútjuk, ami éppenséggel hasznára nincsen a közösségnek. De lehet, természetesen. És bármikor lehet. Ki jelentheti ki teljes magabiztossággal, hogy kiismeri a természet erőit. Egy kút bármikor jól jöhet. Ha ő téved, de különben nem téved, akkor is jól jöhet. A pergamenpofák nevettek rajta, hogy kicsoda vészmadár. Majd egy kis vita alakult ki a hivatali léhűtők között, nem vet-e mégis rossz fényt rájuk, hogy nekik ezen a környéken szükségük van ilyesmire. De hát mindenki látja, aki csak

erre téved, akit erre vezérel a jó dolga, hogy gazdaságaik virágoznak, hogy a földek dúsak és teremnek, a legelő és a fű kövér, az állatok is úgy szaporodnak, mint soha még. Kinevették, talán meg is alázták a férfit, de az engedélyt megadták neki. Jól van, Poldi Schwamm, áshatsz döggutat, ha annyira akarsz. A pecsétes engedélyt megkapta, és aztán kint, a szabadban a szélbe tartotta, száradjon meg a papíron a kacifántos tintanyom, nehogy elmosódjon. A fiú látta az örömet az arcán.

Amikor Poldi Schwamm ázni kezdett, kellemes, napfényes idő volt. Bár a szél most sem hagyta alább. A fiú ott volt vele. Figyelte az apja minden mozdulatát, és arra gondolt, szívesen csinálná ő is. Lemenne a gödörbe, és ásná. De az apja nem engedte.

– Hozz gallyakat! Erős ágakat! Támasztéknak – mondta. Vagy elküldte ebédért, élező kőért. Amikor beborult, az apja akkor is ásott, nem hagyott fel a munkával. Elállt a szél, levél se rezdült. Lecikázott a lila égből néhány villám. Már esett is. A férfi összeszorította a száját, a víz a szemébe folyt, elvakította, de ásott. A fiú a közeli pagonyban talált menedéket.

– Éjszaka nem áshatsz, apám – mondta a fiú.

– Éjszaka aludni fogok. Vidd a rongyokat a fák alá.

Poldi Schwamm éjszaka nem ásott, és azt magyarázta a fiúnak, hogy nagy baj lesz. Szerinte, és a férfi ivott a borából, majd a fiú felé nyújtotta a kulacsot, nem a birkákkal kezdődik. Az ilyen nem a birkákkal kezdődik. Hanem

DARVASI László
A veinhageni rózsabokrok
Jelenkor, 1993

A Borgognoni-féle szomorúság
Jelenkor, 1994

A Kleofás-képregény elvtársnő
Jelenkor, 1995

Szerelmem... Dumumba elvtársnő
Jelenkor, 1998

A könny-mutatványosok legendája
Jelenkor, 1999, Magvető, 2009

Szeretni egy nőt
Jelenkor, 2000

Szív Ernő: Összegyűjtött szerelmeim
Magvető, 2003

A világ legboldogabb zenekara
Magvető, 2005

Virágzabálók
Magvető, 2010

Vándorló sírok
Magvető, 2012

„A könny-mutatványosok legendája” (részletek)
Magyar Lettre Internationale, 26, 27

„Vidám mondatok”
Magyar Lettre Internationale, 31.

„Szeretni egy nőt”
Magyar Lettre Internationale, 36

„A Félfülű Fejedelem”
Magyar Lettre Internationale, 40

„Levél Toledóba”
Magyar Lettre Internationale, 52

„Virágzabálók”
(részletek)
Magyar Lettre
Internationale, 59,
60, 65, 68

„Esther Kinsky
fotóiról”
Magyar Lettre
Internationale, 81

„Hangszórók
országá”
Magyar Lettre
Internationale, 85

(CSAPLÁR
Vilmossal,
LÁNG Zsolttal
és LENGYEL
Péterrel)
„A történelem
visszatéréséről az
irodalomba”
Magyar Lettre
Internationale, 32

Aczél Géza

(szino)lira
torzósótár

akkord1

*a zenével azért illett volna többet igaz sokáig csak unt énekórák dallamai
óbégáltak mögöttem gyetlen izgalmas nótá csak akkor csendült ba göcsörtös
botjával úgy pataki ferri bácsi módra bölintotta akolba a szemtelen
tülkörösokat a rajztanárom ekkor még a síneken végző maknyik is szörnyen
áriázott s nem mert visszazólni otthon kis dobozból a kornak megfelelően
zengett holmi muzik szüleim kisimult arccal élvezték szombat esténeként
az operettet máskor a közeli tölgyes csárda cigánydalt zengett a dallamra
amúgy érzéketlen gyerekeknek egy életre elegendő volt kerek a káposztából
a bármás nem is vágott se ének se rajztanárnak az az apró irodalom pedig
még messze leledzett nem sejtve mikor kanyarodott a hiányos ürge rögös
útjaira a szent művészeteknek ahol már ösztönösen kezdtek összeérni az
ibletett dolgok velük tündeztek elő színes pojjákac zsúfolt zsenik csilingelő
koboldok s néhány báméskodó ábitata a szituációban aztán kezdett bögni
a dzessz és telten terjeszkedni a filharmonikusok zenekara bol némi búra
bol a magányra majd ismét fordult az ábra s elsöpört mindent az utolsó
akkord késődélutánja*

akkord2

*mindig úgy bittem a teljesítménybér úgy igazi ba az adott körülmények
között biztos az arány ekkor nem fő motívum mennyire is szegény a bazád
dölyfösen bekerítetted-e elültzott bazád közben havonta nekvívághatsz
az adriának s még inkább tovább hol barna csöcsökre bölintnek az
ezoterikus pálmafák amíg alantasz zsigereidről nem menekülve batcsillagos
álombotelekből kicsinyke ürge elviszed a szalvétát a tollat és a pobarakat
ósi származásodra megnyugtatónak tűnő bizonyíték legfeljebb innen
akad és miként zseninktől felverve grófi székük szélének bús sóhajta úgy
vagy a kisszerű demagógiákat előre lerázva a boldog szegénység foglya
amikor apám a mindenkori hatalmi csöcselék szorításából magát kivonva
fílleres fizetéséből havonta hazabozta bárom harmincért a luxusnak
tűnő melódia szeletet anyuka pedig zavarában mindig ránevetett és mivel
a sárga aranypapír mögött három mogyorós dombocská domborodott törte
is boldogan a két fiúnak s magának a csokoládés gombolyagot s az édes
akkord tisztára fésült igénytelensége lelkünkkel együtt szállt akár a béke s
a mocsokban oitmaradt örökre kitakartan*

akkoriban

*lesed a politika háborgó tengerét teljes apátiában öreg vagy már megannyi
törmeléke tolungat fejedben a sok kis rugalmatlan összehasonlításnak
sokáig fölfelé nyitottan tekergetted nyakad mivel remények nélkül nem
érdemes élni s nem sejtetted a tól-ig rendszerek örökre bevérzik majd
egyszerű emberi vágyakozásod mert bát egykor ott tántorgott egy kor
idegen fegyverek olajos bűzében a hosszú vörös asztalok mögött egyre
jobban kiborult illegitimitása s ba nem is ücsörgött már minden ablakban
egy szása az erőszak garantáltan tervbe vett utódlása teremté bőven
a buggyant hatalmi mámort ügybogy kisebb-nagyobb felelőtlenséggel
többnyire végig poroszkáltuk fél életünk s csak lelkünk mélyén vártuk
a menüt melyből a föléledt ébes ember a szabadság mámoros ízeiből
válogatbat majd lassacska telítődött ez a cinikusan léthe vetett újabb
büzös katlan nem tudod kikerülni s csalódottan egy hamis csavarral
kezdész vissza felé felbeülni hisz akkoriban legalább fiatal voltál a nő
olyan volt mint az oltár és még közel sem fájt ennyire a lábad így aztán
biccentve minden demagógiának biová válsz de a zöldek nélkül*

a lovakkal és a nyulakkal. A ló nagyon kényes jószág. És ugyan furcsa, mert ketrechen él, de a nyúl is kényes. A tyúk nem az. A gyöngytyúk talán az. A disznó mindent kibír, de azért volt már rá példa, hogy hullani kezdett. A fiú akkor még nem élt. Úgy hullt a sertés, hogy száz méterenként égtek a máglyák. Nem volt éjszaka, annyi állat elhullt.

Amikor már félig készen volt a kút, ami voltaképpen gödör volt, az emberek kijöttek a hivatalból. Cicomás kocsi hozta őket, de az egyik ló sántított. A hivatalnokok hárman voltak, pislogtak lefelé a gödör mellett, mert Poldi Schwamm nem mászott föl letről. Már nem is látszott ki belőle, olyan mély volt az a kút, az a gödör. Hogy nem akarja kövel kiverni a kút oldalát, kérdezték tőle. Akarná ő, mondta nevetve a férfi, de nincsen köve. Kőre nincsen pénze. A hivatali emberek mosolyogva bólogattak, kár, milyen kár, hogy Poldi Schwammnak nincsen pénze kőre. A hivatali emberek után kijött a felesége is, és a fiú, akit odébb küldtek, csak annyit értett, hogy az anyja többször ki-mondja a férfi nevét.

– Poldi Schwamm!

– Poldi Schwamm!

Aztán az asszony odament a farigcsáló gyerekekhez, a kezébe adott egy kálacsot, meg egy batyut.

– Vigyázz apádra! – mondta.

– Vigyázok – bölintott a fiú.

– Ó jó ember, tudod – mondta az asszony.

– Mindig kinevetik – mondta a fiú.

Az asszony hunyorgott.

– Mondom, hogy jó ember – mondta még, megsimogatta a fia arcát, és elment.

A gödör csaknem készen volt már, és aznap alkonyatkor Poldi Schwamm úgy döntött, hogy lent fog aludni, benne a mélyedésben. De ne mondja ezt meg az anyjának a fiú. Ne mondja meg senkinek. A fiú a pagonyosban maradt. Éjszaka esni kezdett, a víz dobolt a leveleken, ő meg arra gondolt, hogy az apja meg fog ázni. Fölkelt, és a gödörhöz tapogatott. Majdnem belecsúszott.

– Nem ázol, apám?

– Nem, fiam.

– Ha fázol, kijössz, apám?

– Persze – mondta az apja.

– Visszafekszem – mondta a fiú.

– Vigyázz, miket álmodsz – mondta a gödörből Poldi Schwamm.

Reggel a fiú azt látta, hogy a gödör beomlott. Az apja nem volt sehol. Illetve biztosan ott volt, csakis a föld alatt lehetett. Le akart ereszkedni, de akkor a másik oldalról omlott le a földfal. Majdnem elvitte a fiú lábát. Ó káromkodott, és sírt. Aztán arra gondolt, hazamegy. Szól az anyjának. De mit mond neki? Vagy menjen inkább először a hivatalba? Igen, a legjobb az lesz, ha a hivatalt értesíti először, hogy baleset történt. Aztán félúton meglátott egy mozdulatlan birkanyáját, ettől elbátortalanodott, toporgott kicsit, majd visszafordult. Látott döglött hörcsögöket, pockokat is. A szél fúj, csak fúj. S ahogy visszaért, meglátta a dögöt. Egy ló volt. Egy gyönyörű, még fényes szőrű, halott ló. És éppen ott hevert a gödör horpadásában. Piros hab folyt a pofájából. De már nem mozgott. A fiú gondolkodott, mi tévő legyen. Aztán kihordta a rongyokat a pagonyból. Szedett tűzfát. A szagra gondolt, amit már ismert.

– Mégiscsak bolond volt az apám – mondta a vigyorgó dögnek, és a rongyok alá gyújtott.

Lettre-arc+kép

Háromból három Fiatal Európai Alkotók – Kortárs Művészeti Utazó Biennálé

A művészek határokon átvélő mozgása napjainkban már szinte kötelező, főként mióta az utóbbi évtizedekben számuk és magának a művészetnek a gazdaságban betöltött szerepe is exponenciálisan megnőtt. A nemzetközi szinten való megjelenés már-már előírás, egyrészt az anyagi boldogulás, másrészt a renomé feltétele. Tengernyi kezdeményezés tartja mindezt szem előtt, köztük a 2000 óta működő *Jeune Création Européenne – Biennale Itinerante d'Art Contemporain* (Fiatal Európai Alkotók – Kortárs Művészeti Utazó Biennálé), melyet a Párizs művészetet pártoló külvárosaként ismert Montrouge önkormányzata indított útjára, s kezdete óta több száz művész munkájába adott bepillantást Európa-szerte.

A két évente újrainduló programsorozaton Magyarország idén harmadszor szerepel teljes jogú partnerként, és öröm megemlíteni, hogy a majd félszáz művész alkotásait bemutató biennálén mind a három alkalommal magyar alkotás nyerte el a program egyik fődíját: 2009-ben Hübler János Mihály – Rácz Márta – Szentirmai Tamás – Vági János: *Növekedési struktúrák – Az anyag metamorfózisai*, míg 2011-ben Dezső Tamás: *Itt Bárhol* című fotósorozata kapott díjazást. Az új évadban három alkotó, köztük Kristóf Krisztián *Roadmovie* című filmjét jutalmazták, s mindez az anyagi díjazás mellett az Art Brussels alatt történő kiállítási lehetőséggel járt.

A minden évben kicsit változó, jelenleg nyolc ország részvételével megvalósuló projekt célja, hogy összegyűjtse több tucat, Európában élő képzőművész alkotásait. Jellege szerint egyrészt egy fontos, komparatív nemzetközi seregszemle, másrészt fizikai körútjával, végigutazva Európát, felettébb nagy láthatóságot jelent a résztvevő fiatal művészeknek. A mostani kiadásban minden ország hat művész (vagy művészcsoport) munkájával képviselteti magát, köztük a festményektől a grafikáig, a fotográfiákon át a videóinstallációkig számos stílus és mondanivaló találkozik egymással. Az utazó tárlat, mely a partner-városok mindegyikében bemutatásra kerül, kaleidoszkópszerűen izgalmas és tanulságos képet nyújt a fiatal kortárs európai szinterről.

A biennálé közös, angol nyelvű kiadványa minden évben más alakot ölt, keresi a legmegfelelőbb formát a fiatal művészek – rövid terjedele mellett is – legcélravezetőbb bemutatására. Míg négy éve egy közepes méretű, négyzetes katalógus, az előző biennáléra pedig egy interaktív cd készült, addig az új kiadásban visszatértek a hagyományosabb, nagyobb formátumú katalógushoz. Ebben rövid leírások találhatóak és a művészek elérhetőségei, vagyis hasznos kézikönyv több tucat pályája kezdetén álló fiatal megismeréséhez.

A magyar részvételt elsőként franciaországi kapcsolataim és Pécs kulturális fővárossá válása tette lehetővé. A 35 év alatti magyar szcéna hiánypótló csoportos bemutatása és egy tematikus vezérvonal kialakítása végett 2009-ben és 2011-ben Fiatal Kortárs Állásfoglalások címet viselő (www.fika.hu) válogató kiállítást hoztunk létre, és ezen keresztül jutottak el az alkotások a biennáléra. Erre az előkészítő tárlatra tavaly a társadalomkritikus projektek támogatásának

elapadása miatt már nem kerülhetett sor, ezért egy fiatal művészeti szakemberekből álló zsűri szelektálta a most utazó magyar válogatást. Battykó Róbertet Fehér Dávid művészettörténész, a Besorolás alatt elnevezésű művészcsoportot Rózsás Lívia a Múcsarnok kurátora, Esterházy Marcell a fotográfiával foglalkozó fiatal szakember Gellér Judit, Khoór Lillát jómagam, Kristóf Krisztiánt Szalai Borbála művészettörténész – független kurátor, míg Szentesi Csabát Fenyvesi Áron, a Trafó Galéria vezetője jelölte a nemzetközi mezőnybe.

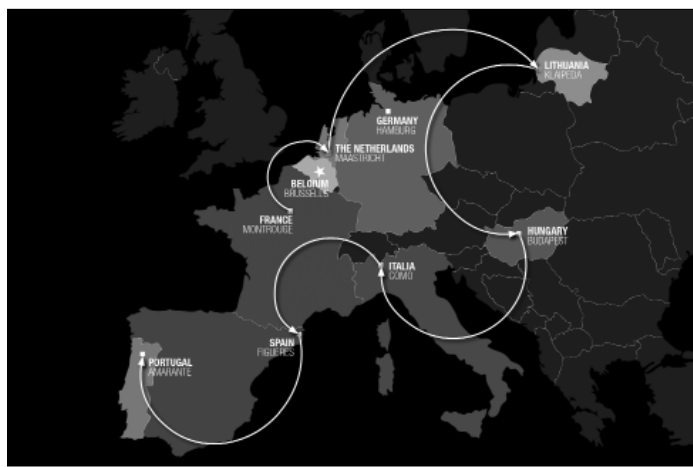
Az ismertetéshez hozzátartozik, hogy Magyarország jelenlétét ebben a programban már több művészeti egyesület segítette, az anyagi támogatás pedig a Pécs2010 Európa Kulturális Fővárosa programtól, Pécs városától, az NKA-tól és néhány magánvállalkozástól érkezett. Mindemellett talán a legfontosabb, hogy az évek során megannyi résztvevő és közreműködő odaadó munkája és hite kísérte projektünket – s szeretném nekik ezúton is megköszönni, hogy részt vállaltak az eddigi eredmények elérésében, amely bizonyítottan több alkotó karrierjében is fontos lépcsőfoknak számít.

Bizakodunk, hogy a JCE biennálét a magyar érdeklődők 2014. szeptember 26. – október 18. között, a FROKK (Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ) Szentkirályi utcai épületében tekinthetik meg térítésmentesen, mert reméljük, hogy a rendezvény mellé áll a Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Fővárosa is.

Stenczer Sári

A biennálé weboldala: <http://jceforum.eu>

A biennálé résztvevői Magyarország mellett a 2013–2015-ös évadban: Franciaország – Montrouge, Hollandia – Maastricht, Litvánia – Klaipėda, Németország – Hamburg, Olaszország – Como, Spanyolország – Figueras, Portugália – Amarante

Mirrors of Europe

Álmatlanság Párizsban

MARTIROSYAN,
Vahram
„Golyót a rablónak”
Galaktika (1988) 92

„Földcsuszamlás”
(Bratka László ford.)
Székelyföld, 2003.
11.

„Versek”
Magyar Lettre
Internationale, 26
Műhely, 1998. 1.
2000, 2004. 7.

Ünnep, mely már múzeumban van

Sehol sem érzi az ember magát olyan egyedül, mint Párizsban. Amely a tizenkilencedik század fővárosa volt, Walter Benjamin szerint. És a huszadik században vándorünnep, mindig... Hemingway szerint. Aki reményt nyújtott, hogy Párizs veled is lesz, neked is megadatik még, hogy belépj nagy festők műtermébe, hogy a szürrealistákkal és az egzisztencialistákkal találkozz... .

De... bárhová is mérsz, azt mondják, ők itt voltak tegnapelőtt... . tegnap... . ma meg a múzeumokban vannak. Ünnep, mely már múzeumban van... .?

Közbevetés – A Párizsba jutás nehézségei

Az „Európa tükrei” szlovák projektben való részvételi ajánlatot 2011. április 29-én kaptam, Moszkvában, éppen ott tartózkodtam, forgatókönyveket írtam orosz tévécsatornák számára, mivel az örményországi állami és magán televíziós társaságok zárva vannak előtted, ha szembenállsz a hatalommal. Húsz európai regényíró (,,prominent novelists”) kértek fel, hogy három hétre egy másik európai országba látogasson, és esszét írjon a benyomásairól; a megszületendő írást majd a többi tizenkilencel együtt angol és francia nyelvű gyűjteményekben adják közre. Az én országom Franciaország lett, mivel két könyvem is kiadták franciául Párizsban, a „Csuszamlás” című regényemet és a „Bolond ember” c. önéletrajzi kisregényemet.

Elfogadtam a meghívást, megírtam, mikor szeretnék menni – és a szíves szervezők május elején elküldték a július 5-re szóló Jereván-Párizs repülőjegyet. Egy Šimečkova nevű hölgy leveléből megtudván, hogy én prominent európai író vagyok, következképp a Schengen-vízum megszerzésének nem kellene sokáig tartania, június végére megvásároltam a Moszkva-Jereván repülőjegyet. Minden esetre úgy terveztem, hogy előbb Örményországba jövök, látni szerettem volna, s csak utána indulok Európába, mely a világ amolyan előkészített helyének számít az örmények számára, a legtöbben nem is térnek vissza onnan. Egy-két napot vártam, majd, mivel újabb levél nem érkezett, emlékeztettem a boldog szlovákokat, hogy nekünk, örményeknek még mindig vízumra van szükségünk. „Miféle meghívólevélre van szüksége?” – kérdezte Pozsonyból a projekt vezetője, Marta Šimečkova. „Érdeklődje meg az Önök külügyminisztériumánál” – ajánlottam én.

Vártam egy hetet, megérkezett a meghívólevél, összegyűjtöttem a szükséges okmányokat és örvendezve, hogy Jerevántól eltérően Moszkvában van szlovák konzulátus, odaigyekeztem. Egy szemüveges, szigorú tekintetű alkalmazott ablaka jutott nekem osztályrészsül. Az irataimat vizsgálva arcára könnyed elégedettség ült ki, gondoltam, minden rendben van. De hirtelen megváltozott, amikor meglátta, hogy a Schengen-vízummal Franciaországba akarok utazni. Elmagyaráztam, hogy éppen ez a terv lényege, hogy az „Európa tükrei” az írókat nem Szlovákiába, hanem más országokba hívja meg. A férfi bement a konzulhoz, elutasítással jött vissza: az Ön kérvényét nem fogadjuk el, uram. Ellenkeztem, „de hát az Önök szlovák külügyminisztériuma is tájékozott az ügyről” – nem segített.

Megírtam a Šimečkova nevű hölgynek, hogy Franciaországból kellene nekem meghívólevél, máskülönben nem működik a dolog. Ő egy héten belül talált is egy kollégát Párizsban, pár nap múlva megérkezett a meghívó. Az irataimat kénytelen voltam lefordíttatni, még a francia vízumhoz szükséges fénykép háttérének és az arc méretének (majdnem azt írtam, az arckifejezésnek) is különbözönek kellett lenni, mint a szlováknak, habár mindkét fél Schengen-vízumot ad ki.

Kiiktattam a különbözöségeket, mentem a „vízumközpontba”. Hihetetlen egy hely volt, egy know-how kereskedelmi szervezet, mely naponta több mint ezer látogatót szolgál ki. Kiderült, hogy a helyieknek öt, a hozzám hasonló külföldi állampolgároknak pedig legkevesebb tíz nap szükséges, hogy

Moszkvában vízumhoz jussanak. A Moszkva-Jereván gépemig már csak kilenc nap maradt.

Gondoltam, feliratkozom, és Örményországban kapom meg majd a vízumot, július 5-ig még három hét volt hátra. Beléptem a nagykövetség honlapjára, hogy időpontot szerezzek, és megtudtam, hogy legkorábban... . augusztus 23-ikára tudok feliratkozni. Azt hittem, műszaki hiba, de az oldalfriessítési próbálkozásaim sem hoztak eredményt, az oldalon feltüntetett egyetlen telefonszám meg egyáltalán nem fogadta a bemenő hívásokat. Telefonáltam Jerevánba, barátaim elmagyarázták, hogy levelet kell írnom személyesen a konzulnak, hogy kivételt tegyen velem. A lányom meg a fiam megszerezték a konzul e-mail címét és elküldték. Vagy két órán keresztül kínlódtam, hogy hatásos levelet írjak. Elküldtem. Vártam. Néhány napot. Semmi hír. Felhívtam Jerevánt. Örményország kis ország, a barátaim kiderítették, hogy a nagykövet és a konzul nagyon elfoglaltak, az elnök látogatott oda Franciaországból.

Már komolyan félni kezdtem, hogy július 5-ig nem fogom megkapni a vízumot, visszaváltottam a jereváni jegyemet, mentem a vízumközpontba. A kérelmemet nem fogadták el, hiányzott a szállodafoglalási igazolás. A foglaláshoz hitelkártya kellett, ami nekem nincs, pedig prominent regényíró vagyok. Vagy pedig éppen azért nincs, mert prominent regényíró vagyok.

Még egy napot vesztettem, amíg találtam Moszkvában egy utazási irodát, amit hinduk vezettek, akik, a többiekől eltérően, szerény összegért és egy szóbeli ígéretért, miszerint télen ellátogatok Goába, beleegyeztek, hogy turistajegy befizetése nélkül szállodát foglaljanak számomra Párizsban.

Közben megnehezítette a dolgomat, hogy Svájcban is kaptam egy meghívást, hogy vennék részt egy körülbelül egyhónapos alkotótáborban a de Lavigny kastélyban, és azt a vízumot is meg kellett kapnom a Schengen-övezeti országba való utazásomig. Sikertől beadni az irataimat... .

Ezt követte az örömhírek rövid sorozata... . Megoldódott a svájci vízum kérdése... . Három nappal a kérvény benyújtása után megérkezett a francia vízum. Ezzel egyidőben az örményországi francia konzul kedvező válasza, hogy az Önnek megfelelő bármelyik napon fordulhat hozzánk... . Hogy miért rövid? Mivelhogy rögtön ezután elkezdődtek a moszkvai és jereváni útiköltségek Szlovákiából való átutalásának nehézségei, melyekről az Önök megkímélése, illetve a témától való hosszadalmas kitérő elkerülése végett nem fogok mesélni... . Csak annyit teszek hozzá, hogy gyenge idegzetű ember biztosan lemondana az utazásról. Az én idegeim, úgy tűnik, erősek, mivel kibírtam. Csak abban nem vagyok biztos, hogy egy prominent regényíró számára többet vagy hiányosság az ily mértékű kitartó... . tolokodás.

Az első felirat a Párizsba tartó RER-en

A Charles de Gaulle repülőtéren óriási sor volt az RER, a „helyi érdekű vasút” jegyeiért. Nem lehet tudni miért, a jegypénztár négy ablaka közül kettő nem szolgált ki. Ezt megjegyzem, mint az első és... . utolsó kellemetlenséget, amelyben Párizs részesített.

Amikor felültem a vonatra és végre felszusszantam, észrevettem, hogy a szomszéd ülésre fekete filccel, felháborodva ezt írták fel: Чечня страна волков¹. Kicsit későn értettem meg, hogy ez válasz az ablakra nagy, harcias betűkkel felfirkált Tchetchniára. Hihetetlen volt, de tény: az orosz-csecsen elmentétek elnyúltak Párizsig, és én úgy váltam a „vita” tanújává, hogy az utolsó egy évet Moszkvában töltöttem.

Párizs színe

Évekkel ezelőtt, 1997-ben az aleppói születésű író, Movses Bchakjian ott-honában laktam két hetet, tizenkét riportfilmet készítettem az újonnan alapított „Ár” televíziós társaság számára, aminek az alelnöke voltam. Mivel

a tévétársaság pénz és felszerelés hiány miatt egy Super VHS kamerát is alig tudott rendelkezésre bocsátani, az írójuk, operatőrük és rendezőjük is én voltam egy személyben. Az első riport a Charles Aznavourral készített első örmény nyelvű interjú volt, merthogy mindaddig szégyellte hiányos örmény nyelvtudását. Egy másik riportnak a „Párizs Movses Bchakjian ablakából” volt a címe. Mindennap néhány alkalommal felvételeket készítettem az ablakból, mivel Párizs épületei folyamatosan változtatják árnyalataikat, sőt, még a színeket is. A napsütés, esőzés, borús idő számtalan fokozatának függvényében. Ez a város egy igazi „fesz magad” album a természet számára.

Az örménységtől való elszakadás nehézsége

Párizsban először Movseshez mentem, hogy csomagjaimat letegyem és szállodaszobát keressek. Movses hét évvel ezelőtt agyvérzést kapott, aminek következtében elfelejtette mind az öt nyelvet, amit ismert. A kormány hat éven keresztül próbálta saját költségén visszahozni a negyven év alatt tanultakat. . . egy gyönyörű fiatal franciatanár nő közreműködésével. Eredménytelenül. Movses egészsége helyreállt, de a nyelvek közül csak az. . . örmény. És csak örmény műholdas tévécsatornákat néz, ugyanazokat a sorozatokat, amelyeket a nővérem Jerevánban, kinek az otthonában időztem Párizsba jövetelemig.

Az első párizsi látogatásom

Az okmányokkal elfoglaltan még egy valamire való programot sem dolgoztam ki franciaországi ottlétemre. Párizsban gondoltam csak arra, hogy először is az utolsó örmény király, V. Levon Luszinjan (Leo V. Lusignan, 1374-75) kriptájához kell ellátogatnom. Helyes volt-e Franciaország megismerését ezzel kezdeni? Minden esetre helytelen nem lehetett, mivel az örmények utolsó királya. . . francia volt. Érdekes egybeesésből kifolyólag az ő vezetéknévét örményül ugyanúgy „jan” végződéssel írják, mint az összes többi örmény vezetéknévét. Kilikia történelmét, az örmény történelmet, miként az összes ókori nép történelmét is, hiányosan tanították a szovjet években, hogy ne „vetekedhessenek” az oroszokéval, emiatt az örményországiak nagy része azt hiszi, hogy ő örmény.

A kilikiai örmény királyság (11–14. század) az igazi Örményországtól sok száz kilométer távolságra létesült, a Földközi tenger partján. Az örmények Bizánc öt évszázados politikájának eredményeképpen kerültek ide, amikor a Nagy Hájknak ellenszegülő hercegeket a császárság mélyére száműzték. 1071-ben, a manazkerti csata, valamint Bizánc összeomlása után, Kilikia területén uralkodói vákuum keletkezett, melyet az örmény hercegek a keresztes lovagokkal szövetségbe kihasználtak. 1100-ban, mikor Szent Jeruzsálem első királynőjeként felszentelték az örmény Arda királynőt, elkezdődött az örmény-latin politikai házasságok története. Egy évszázaddal később a kilikiai örmény királyok rokonságra léptek a ciprusi Luszinjan keresztes királyokkal. Ez utóbbiakkal kialakult rokoni kapcsolatoknak is köszönhetően, mikor elfogytak az örmény királyi családok férfiorökösei, 1374-ben trónra lépett V. Levon Luszinjan. Levon ereiben jóformán semmi örmény vér nem csörgedezett, ám, képletesen szólva, vérében volt a korabeli császárságok ellen küzdő örmény és az ő „frank” királyi családjának együttes történelme. . .

„A kereszt álarcsainak nevében” címmel regényt írtam Kilikia történelmének egy 12. századi fejezetéről, úgyhogy a kor sok jelentősebb és kisebb szereplője ismerős és kedves számomra, mintha a rokonaim volnának.

Luszinjan kriptája Párizs jelentős templomainak egyikében található, a Saint-Denis katedrálisban (5. század), ahol a kora középkortól kezdve nyugszanak egymás mellett a francia királyok hamvai. A sírköveken fekvő életnagyságban láthatók az elhunytak domborművei. Boldogok a franciák, hogy arcról ismerhetik királyaikat, nem mint mi, 19. században készült festményekről.

A mi V. Levonunk az utolsó a királyok között, időben és a katedrálisban található helyét illetően. Érdekes lenne tudni, hogy az örmény turisták közül hányan látogatnak el az utolsó királyuk síremlékéhez, gondoltam magamban. Az örmény társadalom tájékozottságának-tájékozatlanságának egy másik paradoxona, hogy V. Levon Kis-Örményország (így nevezik a kilikiai királyságot, főleg Marco Polo) leghíresebb királya, habár összesen nyolc hónapig uralkodott. Egy időben igazságtalanságnak tűnt ez nekem Kilikia többi királyával szemben, de a mélyrehatóbb tanulmányozás megmutatta, hogy a legmélyebb tiszteletre érdemes: karddal a kezében küzdött a királyságért mígnem fogságba esett, és kiváltása után egész hátralevő életét a királyság visszaállításának szentelte. . . Térdre borultam, akármennyire félttem is ott belül, hogy színpadiasnak tűnhetnek. Azt szerettem volna mondani: Király, hat évszázad elteltével az örményeknek ismét van független országuk. De eszembe ötlött, hogy az ő néhai királysága területén élő örmény lakosság nagy része lemészároltatott. . . 1915-ben, az Oszmán Birodalom által. A törökök első világháborús veresége után Franciaország a fennhatósága alá vonta Kilikia töredékeit. Autonómiát ígért. De a vesztes törökök megnyerték a diplomáciai vásárt, és Kilikiát teljesen elhagyták az örmények. . . A kilikiaiak nagy része, rongyosan és éhesen, menedéket lelt Marseille-ben, ahonnan később továbbvándoroltak Lyonba, Párizsba és más városokba.

Nehezemre esett visszakanyarodni ahhoz a gondolathoz, hogy létezik ma egy független Örmény Köztársaság. A régi császárságokból megörökölt sötét múlt nehéz terhével, a posztsovjét betegségekkel a kérdőjel, a spanyolhoz hasonlóan, a „szerencse”? mindkét felén kitéve, de. . . létezik.

Párizs „nemzetisége”

Ahogy azt Jacques Roman francia író (valamint színész, rendező) mesélte, az ötvenes évek Párizsában az afrikaiakra ujjal mutogattak. Ma az első benyomás Párizsról az, hogy még nem érkezett meg Franciaországba. A metróban az utasok körülbelül egyharmada afrikai és arab etnikumú. Mikor a párizsi „kínai” negyedben voltam, a Tabac Sports fura nevű kávézóban senkit sem láttam, aki „francia” külsejű lett volna. Párizsban még a sétálók között is sok „vegyes” párral találkoztam, akik külsőre. . . boldognak tűntek.

Meglepő-e vajon, hogy Párizs „színes”? Fél évszázada még császárság volt Franciaország. Egy ország, mely gyarmatokat hódított meg, következképpen megnyitotta előttük a főváros kapuit. Előbb a tartományok előkelőségei (az elit), majd később a nép kezdett el özönlenni a metropolisz felé, amihez nyelvi, kulturális és gazdasági kapcsolatok fűzték. . . Ugyanez a helyzet a mai Oroszországban. Az utazásom előtt és után sok örménnyel találkoztam, akik sajnálkoztak afőlött, hogy Párizsban nem maradtak „franciák”. Örményország homogén ország, vajon ezért keresünk mi „franciákat” Párizsban? De hát nem úgy van-e, hogy Oroszországban mi vagyunk szembeötlően sokan? Ők, a helyiek, rövidebb fogják: francia az, akinek a személyigazolványában az áll, hogy francia állampolgár. Sokan tőlem még meg is kérdezték, hogy vajon

KALI KINGA- AZ ARARÁT-KHOR VIRAPBÓL. NÉZVE / KHOR VIRAP KOLOSTOR

2014 nyár

nem franciák-e a nagy száműzöttek, Dali és Picasso, Franciaország nemzeti büszkeségei. És Zinédine Zidane? Ne felejtsem el megjegyezni, hogy akik ezt a kérdést fölítették, többnyire bevándorlók leszármazottai voltak.

A franciákat nem tudom, de véleményem szerint a francia nők különlegesek. Függetlenül a bőrszínüktől, köpenyt vagy kabátkát viselnek a nyári hőségben, előnyben részesítve a sötét színeket, arcukon az öngyilkosság előtti percek melankóliája, amitől elszor az ember szíve... Csak hiányos nyelvtudásom gátolt meg abban, hogy a megmentésükre siessék.

Párizs egyszerűsége

Párizs nagy, de csak akkor tudsz eltévedni benne, ha... egyáltalán nem vagy jártas a művészetben és a történelemben. Az utcák, bulvárok, parkok nevei forradalmak történeteiből, filozófiából, regényekből és filmekből ismerhetők. És nem csak franciák. Kennedy sugárút, „Sztálingrád” metróállomás, Jefferson és Churchill szobrai... Az Avignonban évente megrendezett színházi fesztiválon a Nyitott Színház (Théâtre Ouvert) „Csótány” című előadását volt szerencsém látni. Szerzője Sam Holcroft, rendezője Alexandre Plank. A színpadon zengtek a... színpadra vitt szerzői replikák. Pont úgy, ahogyan Párizsban is mintha egy kívülálló hang kísérne kerületről kerületre, utcáról utcára, kávézóról kávézóra. Az úrt a szívélyes párizsiak töltik ki. Anri le Goubin, a Latin negyed szívében található Saint-Andrés des Arts hotel – amelyben három hétig laktam – tulajdonosa muskétalövések nyomát mutatta meg a falon, mely alatt reggeliztem, majd egy kis, régi kaput, melyen keresztül az áruló a toronyba engedte az angolokat, kik ellen a harcot a későbbiekben Jeanne d'Arc vezette... Aztán meg az épület, ahol... Guillotine orvos (orvos?) élt...

Kivételes útmutatók.

Párizs múzeumai

Nem vagyok oda a múzeumokért, mert az Idő megállt bennük, befejeződött. Csakhogy... én Párizsban találtam magam, miután búcsút vettem a szeretett nőtől Moszkvában. Talán nevettek rajtam Franciaországban... vagy pedig klisék áldozata voltam, de nem egyeztem bele kapcsolatunk folytatásába, miután megtudtam, hogy ő nem vált el a barátjától, ahogyan én azt hittem, és most nem volt kedvem szórakozni, tengerpartra vagy valami más városba utazni. Következésképpen, hogyan maradhattam volna hetekig Párizsban úgy, hogy ne látogassak el a Louvre-ba, az Orsay-ba, a Maillol-ba, a Levelek és kéziratok múzeumába, az Emberi Fejlődéstörténet múzeumába, a Petit és a Grand Palais kiállítótermeibe, Versailles-ba... Igaz, még diákéveimből megmaradt egy rossz vonásom, kételkedően viszonyulok azokhoz a dolgokhoz, amelyek másokat elkápráztatnak, és a Louvre-ba lépve nem zarándokoltam egyenesen „Mona Lisához”, mint mindenki más. Órákat töltöttem a másik szárnyban, az ókori Kelet lélegzetelállító művészetét és a királyság időszakának bámulatos francia szobrait nézegetve. Ameddig fejem zúgni nem kezdett az esztétikai túlerheltségtől. Akkor átmentem az Olasz terembe.

Az óriási teremben olyan zaj volt, mint a piacon. Mindenki ugyanabba az irányba szaladt, és átsiklott a falakra sűrű felagatott képek fellett. Megközelítettem őket. Raffaello. Botticelli. Veronese. TIZIANO... da Vinci. Végül én is odamentem a „Giocondához”. A kép előtt vastag sorban turisták álltak, és megállás nélkül fényképeztek. Mi értelme? A lenyomatok akárhol beszerezhetők. Én magam eleinte csak egy büntudatos tekintetet tudtam vetni a kép felé, megbeszéltem találgatásokról elkésett ifjúhoz hasonlóan. Aztán egyenesen ránéztem és éreztem, hogy tekintetem behatol-elvesztődik a képben. Meglepő volt, de szemeim megteltek, nem tudtam elszakadni...

Körülnéztem: azt hittem, mindenki ugyanezt érzi. Egyetlen könnybe lábadt tekintetet sem vettem észre, de talán másokat is meghatott ez a „festmények festménye”, mely mára ily hírnévre tett szert...

A „Giocondával” való találkozásomra rövid időt szántam, úgyhogy kénytelen voltam elszakadni tőle, hogy el ne kessek az igazi találkámról. Šimečkova asszonynak – ki ügyeit intézve éppen Párizsban tartózkodott, – kellett átadnia nekem az útiköltséget, mivel a bankon keresztül való átutalás balul sült el.

Utam a Condorset tiszteletére emelt műemlék mellett vezetett el. A 19. század végén felállított klasszikus stílusú szobor mindkét oldalán fekete, futó alakok voltak, kezükben óriási, piros, hullámzó selyemszalagokkal, melyek az Ahlala felkiáltást ábrázolták. Alkotójuk napjaink szobrása, Daniel Hourdel.

Később ugyanennek a szobrásznak egy másik művét láttam Saint-Germain-des-Prés régi temploma előtt. Ezek a szobrok egyik történelmi műemléktől a másikig vándorolnak... Párizs ily módon nem hagyta, hogy „aludjanak”, ellenállt annak, hogy az ünnep múzeumba kerüljön, mintha arra törekedne, hogy... örökké tartó kiállítóterem maradjon.

Mi meg kitartóan „szabad ég alatti múzeumnak” nevezzük Örményországot. Talán ezért is üresek a mi múzeumaink, és a „szabad ég alatti múzeum”-ország is lassan-lassan kiürül.

Párizs költészete

A múzeumokban megleptek az erotikus jelenetek, előkelő meztelen modellek, a középkortól kezdődően. Hááát, hol vagyunk mi és hol vannak ők, mondtam magamban. Az egyetlen elérhető erotika a Szovjetunióban a sportolónők fényképei voltak a fekete-fehér újságokban, és az örmények ebben a kérdésben sokkal hagyományörzőbbek voltak, és azok mind a mai napig, mint a többi posztsovjeter keresztény országok...

Ezeknek a gondolatoknak a visszhangja-e vagy sem, nem tudom, de álom-költeményemben meztelen voltam:

Váratlan találkozás Párizsban²

*A szökőkútban meztelenül áll E. Drumova,
hogy Moszkvában találkoztunk, annak már egy hónapja.*

*Magas, baragos babaarccal,
mint a szobrok, tekintetét távolba veti,
bozzájuk basonló sima mellekkel,
amelyeket csak óvatos simogatásom kelthet életre.
Levetkőzőm, mellé állok,
tekintetemet előre szegezem.*

*A víz áramlik fölöttünk,
mint szökőkutak szobrai fölött,
és szobrokhoz basonlóan
nem vesznek minket észre az elbaladók.*

*Ameddig csak meg nem jelenik jereváni erénycsósz unokabúgom
és le nem bord minket:*

*Vessettek véget a gyalázatnak!
Nem válaszolunk neki, szobrokhoz basonlóan,
de emberhez basonlóan vissza-visszapillantva,
kimászunk a vízsugarak alól,
mivel megfáztunk-fagyunk jól.*

Eddig a versig csak egy sort írtam Párizsról, az „Élet és halál összehasonlítása” költeményemben:

a balál Párizsban basonló

A költeményben ez az ismétlődő sor semmiféleképpen sincs megmagyarázva, ahogyan egyetlen más összehasonlítás sem. Valószínűleg csak én tudtam, hogy ez összefüggésben van bátyám halálhírével, melyet akkor kaptam, mikor először Párizsban voltam... A szerelmes „Váratlan találkozás” megszakította a Párizst halálhoz asszociáló „igazságtalanságot”.

Párizsi vendéglátás 1

Második francia könyvem kiadói, Christiane és Alain Thiollier házastársak, kikkel eddig nem volt szerencsém személyesen találkozni, megtudván, hogy Párizsban tartózkodom, meghívtak a nyaralójukba, a Fontainebleau-tól nem messzire fekvő Briare falucskába. Utunk a történelmet szelte keresztül, vagy jobban mondva az előtörténelmet, külön kiemelve az Île-de-France tartomány Őstörténeti Múzeumát (Musée départemental de Préhistoire d'Île-de-France), benne az „előember” mohalepte köveivel és fáival.

Úgyszintén megálltunk a gótikus építészeti csodák egyikénél, a Saint-Mathurin katedrális mellett, mely több mint három évszázadon keresztül épült (a 12. század végétől a 16. elejéig). Toronymagassága... 50 méter. A mi hegyekben elveszett templomaink, hozzá és a többi európai templomhoz képest, medálhoz hasonlóak, akaszd a nyakadba, s vidd magaddal.

Saint-Mathurin a vallási dinasztikiák széthúzásának idején Montgomery gróf (1568) miatt megrongálódott és immár közel egy évszázada felújítás alatt áll.

Nincs messze innen Germigny-des-Prés Szent Megváltó temploma (Église Saint-Sauveur de Germigny-des-Prés), 9. század eleje, melynek mintájául... a 4. századból való Szent Ecsmiadzin-i Székesegyház szolgált.

Briare falu templomának homlokzatán toronyóra van. Számomra, örményként, idegen a templom ilyen fajta használata, melynek az örökkévalóság idejét kellene mutatnia, nem pedig a mai időt. De aztán fokozatosan megértem, hogy Európában a templomórák versengése a városházakéval megszokott dolog.

Egy pillanatra visszatérek arra, hogy még a Notre-Dame is különbözik az általam elképzelt templomoktól, az ő páros tornyaival. Amíg az örmény templomoknak középen van a kupolájuk, a párizsi Istenanya templom mintha irányt mutatna. Irány-e ez vagy pedig céltudatos meggondoltság az igazsághoz vezető úton, kérdezem magamtól. Isten tudja. Briare-ban Alain főztjét kóstoltattuk. Ott helyben a Thiollier-ék párizsi otthonába is vacsorameghívást kaptam. Íme, majdhogynem kaukázusi módon következetes vendégszeretet.

Briare-ban is, Párizsban is részt vettek a vacsorákon a Thiollier-ék gyerekei és unokái, a francia Nemzeti Könyvközpont vezetője, Martina Grel, a kiadó néhány alkalmazottja. A kiadó a párizsi lakás egy részét foglalja el, mely fal-szomszédos a Moulin Rouge-al.

Évés közben a franciák egymás szavába vágva beszélnek Örményországról, Franciaországról, az evésről, majd pedig feltétlenül az ételekről meg a borról. Örményországtól eltérően, ahol, mint Oroszországban, mindenki vodkát iszik a szovjet időktől kezdve, ők bort isznak, és szeretik mesélni, hogy mennyit ittak előző nap.

Megkérem őket, hogy töltsenek bort elképzelt barátnőm számára is. Nevetnek gyerekességemen. Kint eső esik, a nők időről időre cigarettára gyűtanak, az ajtó íve alatt meghúzódva cigarettáznak: tökéletes francia mozifilm. A végén mindannyian elkísérnek a metróig. A nők meg a lányok jobbról is, balról is megcsókolják az arcomat, ahogyan azt már a találkozásunkkor is tették... De pontosítsak az örmény olvasó számára: nem a két szép szememért, hanem mert ez a szokás... ami sokkal szebb, mint amikor az örmény macsólegények az utcán egymást mindennap csókolgatják.

Már a metrón ülve, visszaemlékezem a Rajna-Alpok vidéki Die városi Könyvszalón szervezőinek vendéglátására 2001-ben. Ők engem finom érzékkel Ravel falucskában szállásoltak el, ahová az út földcsuszamlások között vezetett: utalva a „Csuszamlás” regényemre. Arra gondolok, hogy elsősorban örvendetes dolgokról kell könyvet írni, gyönyörű fiatal lányokról, táncokról és szórakozásról.

Párizsi vendéglátás 2

A Thiollier-család vacsoráján Martina Grel meghívott az októberben megrendezendő „Arménia-Arméniák” rendezvénysorozatra, melyet országunk 20 éves függetlenségét megünneplendő szerveznek. A Nemzeti Könyvközpont munkaközössége alkotóképzetének köszönhetően nagyszerű terv született meg. Az egész világból meghívott húsz örmény író számára egy Marseille-Párizs utat gondoltak ki a Orient-express-szel.

Az Orient-express név elsőre baljóslatúan hangzik a detektívregények szerelmeseinek, és én nem haboztam megkérdezni, vajon az örmény írók közül mindenki számára megváltották-e a visszaút-jegyet? De a vonat csak nappal

közlekedik, hálókocsi nincs rajta, és már régen csak díszvonat, nem közlekedik menetrendszerűen, csak előadásoknak ad helyet és nívós kirándulást biztosít.

Holott... az Orient-express-szel kapcsolatban meglepetés várt ránk. Nagyon kellemes. Amikor, áthaladva a nekünk leterített kék szőnyegen, belépünk a kocsiba, mellyel Marlene Dietrich, Charles de Gaulle... és Agatha Christie utazott, láttuk, hogy mindössze hét-nyolc karosszék van benne. Hát a többiek? Állni fognak? – zavarodtunk össze. Kiderült, hogy a húsz örmény írónak és a minket kísérő öt-hat személynek a francia kormány rendelkezésére bocsátotta... a teljes vonatot, hét kocsit.

Az Orient-express útvonala, a Marseille-Valence-Avignon-Lyon-Párizs sem véletlenszerűen volt kiválasztva, ez az 1915-ös népirtásból megmenekült nemzettársainknak az első menhelytől a fővárosig megtett útvonala volt. A megmeneküléstől a megmaradásig-beilleszkedésig, a teljes értékű önmegevalósításig.

A francia-örménység sorsa a rendezvény műsorában is benne foglaltatott. „Száműzetés és emlékezés”, „A történelem újraélése”, „A száműzetés és a szó”, „Emlékezés és történelem, tanúság és regény”, „Örményország, avagy mi a jövője a diaszpóra önállóságának?”, „Lerombolástól az újjáépülésig”, „A diaszpóra nemzeti és nemzetközi szerepe” kerekasztalok témáinak kétharmada teljesen vagy részben a népirtással volt összefüggésben. Az Örmény Hagyaték múzeumát Valence-ben szintén meglátogattuk, egyedülálló Európában, az első francia-örményeknek adott tartózkodási- és munkavállalási-engedélyeket meg egyebeket állítottak ki benne.

Az örmény nemzeti dráma hangsúlyozása uralkodott a komor színpadon is, a gyászosan szomorú fekete-fehér képekkel kísért örmény hangversenyen, melyet Marseille-ben és Párizsban mutattak be.

Az első kerekasztal-beszélgetés alatt megjegyeztem, hogy igen, a törökök „tönkretették” történelmünket, de ez a rendezvénysorozat műsorában aránytalan, az örmény irodalom és az örménység problémái sokfélék, nem volna szabad, hogy a népirtás, a halál motívuma ennyire felülmúlja az életét. Ami leginkább az örményországi örmények számára nehéz, akik naponta 24 órán keresztül örmények, ellentétben a diaszpóra-örményekkel, akik a hét néhány órájában örmények, a fennmaradó időben pedig franciák, bolgárok, amerikaiak ésatöbbi. Örményország ma halálos veszedelmekkel néz szembe, amit ma kell megvitatni, nem pedig megvárni a borzalmas következményeket és aztán félni-megijedni.

Felszólalásomat ellenérvek hulláma követte, de később a diaszpóra-beli, legfőképpen a más nyelven író örmények, akik „mögött” a népirtásnak szentelt regények vagy költemények sorozata áll, mint az eredethez való visszatérés sajátságos hőstette, bevallották, hogy szavaim új irányba terelték gondolataikat. De a franciák nem fogadták el a rendezvénysorozat műsorával kapcsolatos megítélésemet. Bennem az a benyomást maradt, hogy ránk, örményekre, azért van szükségük, hogy legyen kit sajnálniuk és legyen kinek bizonyos nagylelkű segítőkészséget mutatniuk. Hogy ezen érvemet megerősítem, elmondom, hogy a meghívott örmény íróknak nem adatott lehetőség a felszólalásra sem a nyitóünnepségen, sem a záróünnepségen. Mintha dzsungella-kókat hoztak volna ide, kiket mancsuknál megragadva körbevezetnek – és aztán visszaküldenek. Ez persze csak részben a franciák hibája, leginkább mi

2014 nyár

vagyunk hibásak, hogy hosszú évtizedeken keresztül az áldozat-örmönyt predikáltuk, erőltettük a világra.

Párizs álma

Párizs nem alszik. Legalábbis a The Mazet, a Le Caméléon bárók környékén, melyek az ablakom alatt voltak a Saint-André-des-Arts utcában. Igaz, a fiatal látogatók nagy része angolul beszélt, turisták voltak. Egy alkalommal, ittasan, Aznavour „La Bohème”-jét énekelték éjszaka 3-4 körül, angol kiejtéssel. Büszkeség töltött el. De akárhogy is van, én mindenkinél kevesebbet aludtam Párizsban. Ennek oka nem a turista „mohósága” volt, sem pedig a hőségből nekem kijutott rész, vagy a szerencse, hogy nem volt más dolgom Párizsban, mint az élménygyűjtés. Egyszerűen csak rengeteg helyre utaztam már MÁS emberekkel, ez volt az első alkalom, hogy valahol voltam akárki más NÉLKÜL... E. Drumova nélkül, akivel kibékültünk, majd összevesztünk, később újra kibékültünk, amíg még Párizsban voltam.

Párizs „fegyelmezhetlensége”

A párizsiak szívélyesek a külföldiekkel szemben, legalábbis az én személyes tapasztalatom ezt mutatja. De „fegyelmezhetlenné” válnak, mikor belső problémáikról esik szó. Két francia-örmény egyetemi előadó, a kilikiai történelem kiváló szakembere, Claude Mutafian, és az én „Bolond ember” kisregényem fordítónője, a híres nyelvész Anaïd Donabédian első egymáshoz intézett kérdése a következő volt: részt vettél a tüntetésen?... és a pénteki tüntetésen részt veszel-e? Véleményük tüntetéseken és sztrájkokon való kinyilvánítása fontos jellemzője a franciák természetének. Meg talán az együttlét is? Mindenesetre, nem találkoztam olyan franciával, aki elégedett lett volna Sarkozyvel...

Nekem úgy tűnt, hogy a bizonyos szintű apró „fegyelmezhetlenségek” is francia tulajdonságok. A párizsi repülőtérhez csatolt állomáson a marseille-i gyorsvonatra várva cigarettára gyűjtöttem a peronon. Rögtön azután észre is vettem a piros táblát: dohányzásért 68 euró bírság (na gyere, találd ki, minek alapján döntötték el, hogy pont 68). Elmentem a közeli oszlop mögé és, szememet lesütve és magamat hibáztatva, hogy nem vagyok európai íróhoz méltóan szabálytisztelő, végigszívtam a cigarettámat. Mikor már a vonatkocsimat kerestem, akkor láttam, hogy a peron egész szélteben, egymástól ugyanakkora távolságban állva cigarettáznak... a vonat három felügyelő-kísérője. Egy másik nekünk szóló tiltótáblát az autóbuszon is láttam kiakasztva: A vezetővel tilos a „beszélgetés”. Nem volt időm elgondolkozni azon, hogy mennyire lenne hatásos egy ilyen tábla kitűzése a jereváni iránytaxikban, a marsrutkákban, mert a minket kísérő francia elkezdett beszélgetni a vezetővel, és abba sem hagyta a leszállásig...

Búcsú Párizstól

Elhatároztam, hogy az utolsó napot a magam meg a barátaim szovjetörmény évekbeli álmainak beteljesítésére szánom. Első helyen a calvados volt, melyet Remarque hősei ittak folyton „A diadalív árnyékában” című regényében. (Számítógépem segítségével összeszámoltam, 90 alkalommal említett ez a szó a regényben). Egy ilyesmiben járatos társunk azokban az években „felnyitotta szemünket”, hogy a calvados tulajdonképpen nem egyéb, mint almapálinka.

A „Peresztrojka” idejében házi készítésű almapálinka tűnt fel a boltokban, egyszerű limonádés üvegekben, amelyet élvezettel ittunk, de aztán ugyanolyan hirtelen eltűnt... Én egy üveg Père Damient vásároltam és ittam meg az aznapi találkozásaim alatt, Claude Mutafiannal és az örmény szakirodalom híres „Samuelian” könyvesboltjának 90 év körüli tulajdonosaival, kik az italt kedvesen „calvá”-nak becézték.

Emlékeztem, a mi szovjetörmény bohémjeinknek egyik kedvenc témaja a prostitúció volt, hogy helyes-e a törvényesítése vagy sem. Azokban az években sokan úgy gondoltuk, ha már nem lehet beszüntetni a prostitúciót, akkor hát törvényesíteni kell. Ennek megfelelően, listámon a következő pont a Pigalle volt, de időm nem engedte, hogy elmenjek oda és tisztázzam álláspontomat.

Az esti programom pedig a „Les Deux Magots” kávézó volt. Odamentem, leültem a Saint-Germain bulvárhoz legközelebb eső asztalhoz. A szovjet időkben napokat töltöttünk el Jereván kisszámú, lepukkant kávézóiban, magunkat egy-egy Verlaine-nek, Rimbaudnak, Bretonnak, Prévernek, Sartre-nak képzelve Párizsban. És íme, azoknak a kávézókban egyikében ülök most, ahonnan ők „kinőttek”. Foie gras-t rendeltem, mely Franciaországban kulturális és konyhaművészeti értéknek van elismerve, törvény által, és pezsgőt, mivel azt ajánlják hozzá. Pezsgőmet kortyolgatva felidéztem, hogy annak el-lenére, hogy minket a szovjet rendszer elutasított, a nyolcvanas évek végére mi magunk is híres írókká váltunk Örményországban, ahol az alkalmazkodó írók az állam, a nem-beilleszkedők pedig a politikai rendőrség (KGB) megtisztelő gondoskodásában részesültek... Akárcsak a nem-beilleszkedő olvasók, akik a sorokon kívül a sorok között is olvastak. De rögtön, amint a Szovjetunió összeomlott és az időtöltésnek új formái tűntek fel, egymás után kezdtek bezárni a könyvesboltokat, a megmaradtakban is csak számítógépes és angolnyelv-tankönyvek voltak kaphatók. Mindeközben Franciaországban, Párizstól kezdve a négyezres lakosú Die városkáig, oly mértékű kedveskedést éreztem az irodalommal, az írókkal szemben, amin kezet lehetett melengetni a hidegben...

Ahogy minden más is a Szovjetunióban, az olvasás szeretete is hamisnak bizonyult... Íróársaim közül sokan mást sem tudtak kitalálni, mint sírva a hatalom kegyeiért esedezni... És morzsákat kaptak, mikor 1998-tól a régi komszomolisták kerültek megint hatalomra.

... De ez nem a sötét gondolatok ideje volt, mivel éppen felszolgálták az én foie gras-mat, a külön e célból megtömött liba májából készült pástétomot, meleg piritóssal. A pástétomadag akkora volt, hogy elhunyt szüleim azt mondták volna: meglett férfi számára ez mi, egy falat csupán. De én már nem meglett férfi voltam, hanem európai író, és elkezdtem kiélvezni a foie gras minden darabkáját, melynek nagyon kellemes íze volt, habár nem tudom, vajon tényleg százszor finomabb volt-e, mint a pástétomok, melyeket Jerevánban vásároltam a boltból, százszor olcsóbban.

Már a számlámat fizettem a „Les Deux Magots”-ban, mikor a járdán feltűnt egy sűrű göndörhajú, alacsony nő, aki hamis hangon énekelni kezdett: semmi egyebünk nincs, csak a szerelem... Hirtelen arra gondoltam, hogy nekem sincs semmim, se házam, se pénzem, se munkám. Csak a naponta visszautasított szerelmem és a kétoldalról kirakott spanyol kérdőjeles ismerencsém? És hirtelen boldognak éreztem magam. Mert így van ez 2000 január elsejétől, amikor is mindent otthagytam, hogy visszatérjek az irodalomhoz... Boldognak éreztem magam, mert amim volt, az a jövőben volt. Nem számítva Párizst, mely az enyém volt még egy éjszakát, meg még másnap is, a repülőgépem indulásáig.

2011. július – november, Párizs – de Lavigne kastély, Svájc – Moszkva
DÁJBUKÁT BORBÉLY LÁSZLÓ FORDÍTÁSA

¹ Csecsenföld ordasok országa – a fordító megjegyzése.

² A cím Jekhise Csarenc „Váratlan találkozás a petropovlovskai kastélyban” költeményére utal – a szerző megjegyzése.

kulturális stratégiák

Armenizmus és neoarmenizmus

Írásom középpontjában a magyarországi örmény diaszpóra első rétegének recens identitás-megőrzésre irányuló kulturális stratégiái állnak – az a kulturális irányzat, amely napjaink vissza-armenizálódási folyamatának fő mozgatórugója, és amelyet én *neoarmenizmus*nak nevezek, a 19-20. század fordulóján kibontakozó, örményidentitás-mentő *armenizmus* mozgalmára való visszautalásként, illetve ezzel a mozgalommal való nagy hasonlóságai miatt.¹ Kulturális stratégiáknak nevezem ezeket a folyamatokat, mivel mindkettő valamiféleképpen egy diaszpóra-csoport kulturális identitásának megőrzését célozza – ennek kifejtésére azonban hadd térjek vissza később. Ahhoz, hogy megértsük ezeknek a kulturális stratégiáknak, örményidentitás-mentő mozgalmaknak a létrejöttét, illetve működésük szükségességét, először is érintőlegesen szólnunk kell a magyarországi örmény diaszpóra rétegeiről.

Az első diaszpórát azoknak az egykori örmény kereskedőknek, nagyállattartóknak a leszármazottjai, illetve ezek családjai alkotják, akik a 18. században tömegesen települtek át az erdélyi örmény központokból² – és pedig gazdasági célzattal, a Nagy Alföld kínálta új lehetőségek vonzásában. Ők az asszimiláció folytán mára már teljesen beolvadtak a magyar nemzettestbe, az örmény nyelvet nem beszélik, de valamiképpen él még bennük az örmény származás tudata: önmagukat *magyar-örményeknek* nevezik, akárcsak az Erdélyben maradt örmény telepések leszármazottjai.³

A második diaszpórát főként az 1915-ös törökországi genocídium eredményezte – valamint az azt megelőző, a genocídiumot előkészítő történelmi események az Oszmán Birodalomban. A kényszerű migrációs hullámot II. Abdul Hamid, a Vörös Szultán 1894-1896 közötti véres örményellenes rendelkezései, az anatóliai örménymészárlások indították el; alig néhány évvel később pedig a hatalomra kerülő ifjútörökök ultranacionalista ágának egyre brutálisabb intézkedései sürgették, mely rendeletek lehetővé tették a szabad rablást, fosztogatást, gyilkolást a török lakosság számára, s rendszerint általános örményincselésekbe torkollottak. Ezek eleinte mindössze sporadikus elmeneküléseket jelentettek – később a pogromokat, a deportálásokat, az egész népirtást túlélők tömegesen menekültek, szétszóródván a világban. A *Metz Jeghbern*⁴ túlélői értelemszerűen olyan országokat céloztak meg új hazájuként, ahol az örménység *múlttal* rendelkezett – így a menekülőhullámmal érkezők egy része Magyarországra (és Erdélybe) telepedett be, az addig már teljesen integrálódott, látszólag szinte egészen a magyarsághoz asszimilálódott régi diaszpórához

csatlakozván. Ezekhez az emigráns-csoportokhoz később azok az örmény kivándorló családok is csatlakoztak, amelyek az 1988-'91-es években, az Örményországban és általában a Kaukázusban lezajlott események hatására kerestek menedéket Magyarországon (úgy mint a karabahi helyzet és háború, a polgárháborúk a kaukázusi térségben, az örményországi földrengés, Szovjetunió szétesése, a gazdaság általános hanyatlása).

Megjegyzendő, hogy habár itt két különböző időintervallumban megtörtént betelepülési hullámról van szó, mégis ugyanazon második diaszpóra réteghez tartozóként kell kezelnünk ezeket az utóbbi betelepülőket is – annak ellenére, hogy legalább jó félszázadnyi, szinte századnyi idő eltelt a két migrációs hullám között. Csoportjellemzőik ugyanis nagyjából azonosak, és az asszimiláció értelemszerűen jóval kisebb mértékű náluk, mint az első, önmagukat magyar-örményekként definiáló diaszpóra-csoport esetében. Az örménységnek ezt a (többé-kevésbé homogén) csoportját a diaszpóra első rétegének tagjai *keleti örményeknek* nevezik. Ehhez a diaszpóra-réteghez tartozó családok beszélik az örmény nyelvet, még második-harmadik generációs leszármazottjaik is, és utódaikat is törekednek megtanítani rá; továbbá többnyire az Örmény Apostoli Egyházhoz tartoznak, és magyarországi létükben is jobbra örmény hétköznapiakat élnek meg a családon belül.⁵

A teljesség kedvéért hozzá kell még tennünk itt, hogy Magyarországon kialakulóban van egy harmadik csoport is, melynek csoportjellemzői hasonlóságot mutatnak a kereskedelmi diaszpórákéval:⁶ ezt néhány tucatnyi, a kelet-európai régióban végbement változások után Örményországból érkező vendégmunkás, valamint némelyük Magyarországra áttelepülő családja alkotja. Érdekes módon, habár nagyjából ugyanakkor jöttek el Örményországból, mint az előbbiekből említett, nyolcvanas-kilencvenes években kivándorló családok bizonyos része, ez a réteg mégsem nevezhető diaszpórának, mivel a csoport az átmenetiség jegeit mutatja, erősen fluktuálódik – ők az úgynevezett *kőbányai piacos örmények*. A terep kutatások ugyanis azt igazolják, hogy ennek a laza csoportnak a tagjai nem szándékoznak huzamosabb ideig megtelepedni Magyarországon.⁷ Az újonnan érkezettek nem tartják szorosan a kapcsolatot sem a keleti örmények csoportjával, sem a magyar-örményekkel, csupán egymás közt – valamint természetesen az otthon maradtakkal, mintegy transznacionális közösséget alkotva; ezért nem is kezelhetjük őket diaszpóráként, csupán kereskedelmi érdekcsoportként. Ugyanakkor szükséges kiemelni e harmadik csoport jelenlétét, mivel

közvetve nyilván erőteljesen hat a másik két diaszpóra-csoport identitására: az emlékeztetés által önmaga örmény identitásuk, *saját örmény valóságuk* időnkénti reprodukálására készíti őket.⁸

A magyarországi kisebbségi törvénynek megfelelően azonban az előbbiekből felvázolt két, igen különböző történelmi diaszpórához tartozó csoport egyesült *bivatalosan* örmény kisebbségé. Az Országgyűlés által 1993. július 7-én elfogadott LXXVII. törvény 1. §. 2. bekezdése kimondja: „E törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbség (...) minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.”⁹

Az így keletkezett *névtelen* csoport azonban sohasem lehet homogén – és itt számot kell vetnünk e törvény elnagyoltságával és buktatóival. A lényegi különbségek, mint például az örmény nyelv birtoklása, az Örmény Apostoli Egyházhoz, illetve az Örmény Katolikus Egyházhoz való tartozás, a genocídiumban való érintettség húzzák meg a határokat a két réteg között – amelyek sok esetben a csoportok közti érdekellentétben fejeződnek ki. Amikor tehát általában szólnánk magyarországi örményekről, akkor tulajdonképpen nem egy összefüggő csoportról van szó, hanem több – noha egyazon ország területén belül élő – történelmi diaszpóra-réteg konfliktusoktól mentes kölcsönhatásáról; ezért identitás-megőrző folyamatainak leírása során szükség van a nagyobb körültekintésre a csoportokat jelölő terminusok terén.¹⁰

Ahhoz azonban, hogy megragadhassuk az említett érdekellentét kiváltó okait a magyarországi örmény diaszpóra-rétegek esetében, közelebről meg kell vizsgálnunk a különböző diaszpóra-rétegek csoportreprodukciós stratégiáit.

Az 1672-ben I. Apafi Mihály fejedelem által Erdélyben letelepített örményeket a magyar törvény egy évszázadon át különleges jogállású idegenekként kezelte; azonban egyre inkább elmosódott a különállás a kereskedő elemek és a rendek között. Kezdetben ugyan nem vásárolhattak földbirtokot és állami hivatalokat sem tölthettek be, de Magyarországon 1776-ban sor került jogi integrációjukra: az örmények ettől kezdve rendelkezhetek a közhivatal-viselés jogával, tehát ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel, mint

KALI Kinga
„A gyergyó-szentmiklósi Vörös Köpenyegesek”
(Egy erdélyi örmény ünnep szemiotikai értelmezése)
Korunk, 1997. 9.
AntroPort.hu Lapozó, 2011

In: (Eperjessy Ernő szerk.)
Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából
Magyar Néprajzi Társaság, 1996.

„Diaszpóra-terek”
Ethnographia, 1999. 1.
Látó, 2001/3

„Persián, Dávid, Agopian – egy örmény asszony visszaemlékezései”
Látó, 2000. 2.
Új Forrás, 2003. 2

„Magyarörmény”
Látó, 2002. 7.
AntroPort.hu Lapozó, 2011

„Vasárnapi örmények – valami a pozicionális identitásról”
Látó, 2007. 10.

In: (Sas Péter szerk.)
Örmények – Magyar írók novellái
Noran, 2008
AntroPort.hu Lapozó, 2011

In: (dr. Óze Sándor – Kovács Bálint szerk.)
Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II...
PPKE Történelmi Tanszék, Piliscsaba, 2007.

„Egy örmény nem csinál rossz üzletet”
National Geographic, 2008. 5.

„Cigányok síkban”
CoMMUnity, 2010. 12. 28.

2014 nyár

„Reciklált
hagyomány”
CoMMUnity, 2011.
02. 18.
Korunk, 2011. 7.

„Örmények,
szokások”
Korunk, 2012. 3.

„Örmények
Magyarországon és
Erdélyben”
In: (Glatz Ferenc
szerk.)
Nemzetiségek,
szokások.
Magyar
Tudománytár, 7.
kötet.
Akadémiai,
(megjelenés előtt)

(szerk.)
ÖrményLátó
Látó, 2008. 4.

„Gecekondu-
szindróma –
A városba tévedt
török falu”
Magyar Lettre
Internationale, 81

„Lélek-étel”
Magyar Lettre
Internationale, 85

„Örmény-török
valóságmatrix”
Magyar Lettre
Internationale, 88

a magyarok. Mindezt győzelemként élték meg, igyekeztek minél jobb magyarrá lenni – új foglalkozási ágakban próbáltak elhelyezkedni, ami megrendítette a családi tradíciókat. A 19. század elején a modernizáció beindította a nyelvvesztést; a fiatalabb generáció Erdély és Magyarország nagyobb városaiba rajzott szét; az örmények nemességet, birtokokat szereztek, s már az 1840-es években büszkén vállalták magyarságukat: sőt magyar neveket vettek fel. Magyarok *akartak* lenni – a hagyományörzés háttérbe szorult a társadalmi értékpreferenciák sorában.¹¹

A beolvasás folytán megtörtént nyelvvesztés, a hagyományok háttérbe szorulása ahhoz vezetett, hogy mára már a magyarországi magyar-örmények (akárcsak az erdélyi magyar-örmények is) elsősorban magyarnak vallják magukat.¹² Hozzá kell itt tennünk, hogy különösen fontos ennek a magyarságnak a hangsúlyozása az erdélyi magyar-örmények körében, ugyanis Romániában a magyarság kisebbségi helyzete erőteljesen befolyásolja a magyar-örmény identitást.¹³ Az Erdélyben élő örmények leszármazottjai ugyanis egyöntetűen azt vallják, hogy a románokkal szemben elsősorban magyarként kell meghatározniuk önmagukat, örménységük csupán másodlagos¹⁴ – úgy mond „színtolt a magyarságban”.¹⁵ Mind a magyarországi magyar-örmény, mind az erdélyi magyar-örmény csoport *örménysége* szituatív, csupán bizonyos helyzetben kerül elő, identitásuk a környezettől függő, viszonylagos. Míg a 19. század fordulóján identitásuk még *plurálisnak* volt nevezhető – kulturálisan örményként, politikailag magyarként definiálták magukat az *armenizmus* ideológiájának értelmében (az értelmiségi elit legalábbis), ma már *pozicionálisnak*¹⁶ mondható inkább.¹⁷ *Pozicionális* identitás alatt azt értem, hogy az emlékeztetéstől¹⁸ függően kerül előtérbe az örmény mivolt, a nagy egyházi ünnepek,¹⁹ örménységgel kapcsolatos megemlékezések köré fókuszálódik (újabbban többnyire magyar-örmény témájú könyv- és albumbemutatók, tudományos és művészeti, zenei előadások, gasztronómiai estek, „örmény

vigasságok”, klubdelutánok stb.) – egyszóval az identitás helyzetfüggő.²⁰

A magyar-örmények *örménysége* vagy *magyarsága* az emlékeztetéstől függően kerül tehát előtérbe – és emlékeztetésen ebben az esetben azoknak a befolyásoknak a halmazát értjük, amelyek az egyént érik nap mint nap, alakítván azonosságtudatát. Időlegesen megváltozik az identitás-összetevők aránya – de nem függesztődik fel egyik identitás-összetevő sem.²¹

Az adott feltételek mellett Magyarországra települt *keleti örmény* csoport, a második diaszpóra tagjai defenzív gesztussal hártják el az asszimiláció (számukra negatívként megélt) példáját, és inkább befogadó társadalomként azonosítják a magyar-örmények csoportját, semmint valamiképpen hozzájuk tartozó örmény diaszpóráként: hiszen az őshaza-élményük is különböző. Mivel a magyar-örmények nem rendelkeznek számukra egyértelmű „örmény világgal”, illetve ez a világ nem válik el egyértelműen a magyartól, ezért az ún. *keleti örmények* egyre nyíltabban nem fogadják el az örmény diaszpóra részeként őket, a kisebbségi törvény értelmében létrejött névleges közösség ellenére sem – nem vállalnak velük szinte semmiféle közösséget, sem interakciót.²² Mindezekért az örmény kisebbség számszerűsítése Magyarországon (is) nehézségekbe ütközik: mindkét csoportnak más és más a becsült értéke az országban élő örmények számát illetően.²³

Míg a keleti örmények csoportja *kívülről* reprodukálódik, az Örményországból, Karabahból újonnan érkezők csatlakozásával, addig a magyarországi és erdélyi magyar-örmények csoportja nem várhatja *kívülről* a reprodukciót, hanem *csoporton belül* igyekszik megoldani azt, a csoport potenciális tagjainak örménység-tudatát felerősítve, országhatárokon is átnyúlva. A magyarországi magyar-örmények intenzívebb kapcsolatot tartanak fenn az erdélyi magyar-örményekkel, mint adott esetben a velük egy városban lakó, genocídium utáni betelepülő-hullámmal érkezett, az örmény nyelvet beszélő törökországi,

örményországi vagy akár karabahi, szíriai, libanoni örményekkel.²⁴

Hangsúlyozandó tehát, hogy a magyar-örmények esetében sajátos „transznacionalitásnak” lehetünk tanúi: a közös származás tudatán túl főleg az öngazolás (és egymás visszaigazolása) köti össze a magyarországi és erdélyi közösséget, a mitikus-szентimentális kapcsolat a kis őshazával, Erdéllyel;²⁵ Örményországgal való kapcsolatuk inkább csak *referenciális*. Ez a geográfiaileg kiterjesztett, transznacionális közösség sokkal homogénebb, mint amit a (törvény által) magyarországi örmény kisebbségként aposztrofált, laza kohéziójú „csoport” esetében tapasztalhatunk.

A kommunista rezsimek bukása a közép-európai térségben már önmagában is az önnön identitásuk megélése felé fordította az itt élő nemzeteket és nemzeti kisebbségeket egyaránt – és természetesen, mindez nem írható pusztán a kulturális elvágyódás számlájára a térség viszonylagos és hosszú ideig tartó zártsága miatt.²⁶ Magyarországon a magyar-örmény mivolt újrafogalmazását sürgették a '80-'90-es évek tájékán újonnan érkező örmények migrációs hullámai, akár letelepedés szándékával, akár vendégmunkásként érkeztek – érkezésük, letelepedésük és működésük egyféle emlékeztetés szerepét látta el, amely szükségessé tette az első diaszpóra-csoport, a *magyar-örmények* esetében saját örménységük újradefiniálását. Erre a sürgető szükségre még csak rátevérdtek az 1993-as kisebbségi törvény, illetve az önkormányzatiság diktálta feltételek; és még inkább ezeknek szövevényes következményei, amelyek külön kutatás tárgyát képezhetik, s amelyek diszkrépanciát okoztak a két diaszpóra-réteg közt. Mindez indirekt módon adott löketet a magyar-örmények identitásreprodukciós törekvéseinek. Mivel ez a csoport *kívülről*, újabb betelepülők érkezésével nem újulhatott meg, hiszen már látszólag egészen asszimilálódott a magyarsághoz (nyelvében, habitusában), ezért újra szükség volt egy olyan kulturális stratégiára, amely által a csoport *saját potenciális tagjainak mozgósításával* belülről tud megújulni, különösen a kisebbségi törvény kimondása utáni időkben – és ez a kulturális stratégia az, amit én a 19–20. század fordulóján végbement *armenizmus* mozgalmának folytatásaként látok, és ennek mintájára *neoarmenizmusnak* nevezek.

A magyarországi (és erdélyi) magyar-örmények napjainkban tehát valamiképpen ugyanazt a kulturális ideológiát folytatják, mint amit a 19. század végén az *armenizmus* mozgalma képviselt Erdélyből kiindulva, Magyarországra kiterjesztve; amely az 1880-90-es években hívódott létre Szamosújváron – abban a periódusban, amely a történelemben hagyományosan a „nemzeti ébredések” szakasza.

Milyen társadalmi és történelmi feltételek vezettek az *armenizmus* mozgalomának szükségességéhez, illetve kialakulásához?²⁷ A fluktuáció, a gazdasági elit kiáramlása az erdélyi örmény közösségek fellazulásához vezetett, következésképpen az asszimiláció ütemét gyorsította meg. A magyar törvény ugyan egy évszázadon át különleges jogállású idegenekként kezelte az örményeket, azonban egyre inkább elmosódott a különállás a kereskedő elemek és a rendek között. Kezdetben nem

vásárolhatnak földbirtokot és állami hivatalokat sem tölthetnek be, mint erről már előbb szóltam. Az 1776-os jogi integráció után azonban az örmények is rendelkeznek a közhivatal-viselés jogával, ugyanazokkal a jogokkal és köteleességekkel, mint a magyarok. Értelemszerűen mindezt győzelemként élik meg, és igyekeznek minél jobb magyarrá lenni. A jogi integráció lehetővé teszi a földbirtok-szerzést, ezáltal maga után vonja a területi mobilitást – ekkor lendül fel az alföldi állattartás. Az örmény családok gazdasági célú térbeli migrációjával párhuzamosan megfigyelhető a társadalmi mobilitás is. Erdélyben a hagyományos örmény foglalkozások – marhakereskedelelem, bőrkereskedelelem – elveszítik a jelentőségüket, ehelyett az örmények új foglalkozási ágakban próbálnak elhelyezkedni, ami megrendíti a családi tradíciókat: kulturális diszkontinuitást eredményez. A fiatalabb generációk Erdély és Magyarország nagyobb városaiba költöznek. A modernizáció beindítja a 19. század elején a nyelvvesztést: az örmény telepeken elkezdik örmény helyett magyar nyelven vezetni a különböző társulások, céhek jegyzőkönyveit, naplóit, sőt az egyháznaplókat, protocollumokat is. A szekundér közösségek esetében pedig még gyorsabb a beolvadás, mivel nem rendelkeznek sem örmény katolikus plébániával, sem autonóm közigazgatási szervvel, amely összefogná őket, elősegítvén identitásuk megőrzését.²⁸ Az elit kereskedő- és tí-márccsaládok stratégiája lassanként példaértékűvé válik: nemességet, birtokokat szereznek, s már az 1840-es években büszkén vállalják *magyarságukat*, sőt magyar neveket vesznek fel. A felemelkedő elemek elhatárolják magukat a közösségtől, és lenéznek a szegényebb, magyarul jól nem beszélő örményeket: magyarrá *akarnak* válni, a hagyományörzés háttérbe szorul a társadalmi értékpreferenciák sorában.²⁹

Ekkor következik be tehát az első hasadás az örmények nemzeti identitásában. Az átalakult társadalmi viszonyok közepette más lett az örmény mivolt értelme. Az örmények válaszául előtt álltak: megtartani etnikai sajátosságaikat a privilégiumokra támaszkodva, társadalmi különállással – vagy társadalmilag felemelkedni és integrálódni az örmény sajátosságok háttérbe szorulásának árán?³⁰

A történelem azonban a már ekkor is erőteljes asszimiláció javára döntötte el a kérdést – az 1848, és még inkább az 1867 utáni, modernizációt szorgalmazó adminisztratív átszervezések mind ezt szolgálták. A Bach-korszakban megszüntették az örmény társulatok autonómiáját, Szamosújvár és Erzsébetváros (addig szabad királyi városok) 1870-ben elvesztik privilégiumaikat, 1873-ban végleg szertefoszlik a *Mercantile Forum*, elhal a céhszervezet. Szamosújváron 1850-ben megszűnik a fiúiskola, a lányiskola még hamarabb – az örmény nyelv a magyar iskola tantárgyává válik; Gyergyószentmiklóson 1849-ben tiltják be az osztályhatóságok az örmény iskolát. 1860-tól az örmény származású gyerekek az első két évben megtanulnak írni-olvasni örményül is, utána magyarul folytatják az iskolát. 1881-től ez a rendszer is megszűnik, és az örmény „iskola” teljesen beolvad a magyarba.³¹

A hétköznapi gyakorlatban addig használt örmény nyelv így fokozatosan „archiválódik”;

lassanként átkerül az egzotikumok kategóriájába – a nyelvvesztés rohamossá válik. A vegyes házasságok és az ezekkel járó valláscserék csak kedveznek az asszimilációnak. A 19. század végére kiteljesedik a foglalkozásváltási folyamat – orvosok, ügyvédek, banktisztviselők kerülnek ki az örmények új generációinak sorából. Ezeknél a *homo novusoknál* a magyarsághoz mint makrostruktúrához való tartozás fölébe helyeződik az örménységhez mint mikrostruktúrához való tartozásnak – az asszimilálódásból származó identifikációs zavarokkal küszködnek. Ekkor, a századforduló környékén már kettős (plurális) identitásként aposztrofálhatjuk az örmények azonosságtudatát: kulturálisan örmény, politikailag magyar.³²

Ilyen történelmi és társadalmi feltételek közepette hívódik létre tehát az első örményidentitás-mentő mozgalom. A Szongott Kristóf alapította, 1887 és 1907 között megjelenő *Armenia magyar-örmény havi szemle*, és a folyóirat köre, a századforduló örmény értelmiségi elitje már az 1880-as évektől létrehozta (és terjeszti) az *armenizmus* kulturális ideológiáját.³³ Az *armenizmus* mozgalma nem az egyetlen értelmiségiek által konstruált kulturális identitás a „nemzeti ébredések” történelmi periódusában: nagyon hasonló ehhez például a korabeli Franciaországban szintén a századforduló környékére tehető oksztán identitás-mentés, amelyet a provanszi írók kezdeményeztek – oksztán nyelven írt almanachokat adtak ki, mely műfaj lehetővé tette, hogy a lehető legszélesebb tömegeket mozgósítsák az értékmentésre.³⁴

Mi motiválta az örmények nemzetikultúra-tudatának felerősödését? Az értelmiségi örmények csoportja meg akarta érteni, meg akarta magyarázni önmaga számára és kifelé, a magyarok felé is, az örménységnek a magyar társadalomban elfoglalt helyét.³⁵ Minden asszimilációs folyamat eljut erre a stációra: az örmények megpróbálták feldolgozni az elmagyarosodást – ez a sajátos apológia mondhatni mind a mai napig folytatódik.³⁶ Egyrészt igazolni akarták az örmény népvilágtörténelmi kivételességét – a kiváltságosság

hangsúlyozása mindig defenzív szerepet tölt be egy adott kultúrában –, másrészt pedig igyekeztek alátámasztani azt a nézetet, hogy az örmények nélkülözhetetlenek a magyar történelemben.³⁷

Ilyen feltételek között kezdett az akkori *Armenia* folyóirat köré csoportosuló magyar-örmény értelmiségi elit örményidentitás-mentő mozgalomba – melynek kiteljesedésére csak még sürgetőbb hatással voltak a Törökországból jövő, az 1894-96 között az Oszmán Birodalomban lemezárólt örményekről szóló híradások a századvég magyarországi és erdélyi sajtójában.³⁸ Véleményem szerint ezek a hírek is felrázólag hatottak a magyar-örménységre, sürgették az örmény mivolt újrafogalmazását. Az *armenizmus* mozgalmanak szükségességét és kulturális ideológiáját Merza Gyula fogalmazta meg legelőször az *Armenia* hasábjain 1895-ben. A kiáltvány lényege: magyar hazafinak lenni, de örmény módon élni. A mozgalom azonban csak a '90-es évektől épül ki: az örmény jellegzetességek megőrzését, a hagyományok ápolását szorgalmazta – arra tanított tehát, hogyan kell jó magyarnak lenni az örménység megőrzése mellett.

Napjainkban Magyarországon körülbelül ugyanaz játszódik le a magyar-örmények körében, mint jó száz évvel ezelőtt, a 19-20. század fordulóján, sajátos vissza-armenizálódási folyamatnak lehetünk tanúi. Kívülről jövő hatásra a magyar-örmény értelmiségi elit újra identitásmentő mozgalomba kezd, pontosabban identitást konstruál (később Erdély magyar-örmény értelmiségi elitjét is bevonva mindebbe); folytatván mintegy az egykori *armenizmus* ideológiáját. Mindez hosszú távon nem csupán az erdélyi magyar-örmények identitására hat ki közvetve, erősítve azt, hanem, ezzel szemben, nyilvánvalóan a magyarországi diaszpóra-csoportok közötti konfliktust is kielezi.³⁹

A kisebbségi törvény elfogadása után az első, a magyar-örmény diaszpóra-csoport számára sürgetővé vált az örmény mivolt újrafogalmazása: ugyanúgy meg akarták magyarázni az örmény népnek a magyar történelemben elfoglalt kivételes

helyét, mint az egykori *armenisták*, ugyanúgy racionalizálták a nyelv elvesztését, ugyanúgy heroikus pozícióban tüntették fel a magyar-örményeket a magyar történelemben. Az immár *neoarmenizmus*nak nevezhető ideológiát a Budapesten 1997 februárjában alakult *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület* folytatja tevékenységével, valamint lapjával, a havonta megjelenő magyar nyelvű *Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek*kel.⁴⁰ Az örményidentitás-mentő törekvések között elsősorlandók a laphoz tartozó *Fővárosi Örmény Klub* kulturális estjei, amelyek főként a kis őshaza, Erdély örménységének kultúrájára fókuszálnak, illetve történelmi eseményekhez kapcsolódó időszakos rendezvényekkel, és egyéb örmény kulturális programokkal emlékeztetik gyökereikre újra és újra a magyar-örményeket. A megemlékezés minden illetően aktusával tehát az örményeknek a magyar történelemben ágyazottságáról is megemlékezik a magyar-örmények csoportja. A mai magyar-örmények körében szintén jelentős helyet kap az önigazolás mint identitás-reprodukciós tényező – gondoljunk csak az 1848-as forradalom örmény származású hőseiről való évenkénti megemlékezésre.

Az identitásreprodukció különböző irányjai a magyarországi örmény diaszpóra két nagy történelmi rétegének könyv- és lapkiadása esetében is határozottan megfigyelhetők. Míg a *keleti örményeknek* nevezett csoport inkább az örmény mondavilág, örmény történelem témái felé fordul, különös hangsúlyt fektetve az 1915-ös örmény genocídiumra és annak irodalmi feldolgozásaira,⁴¹ *Armenia* (régebben *Ararat*) című lapja(i) a nagyvilág örmény híreiről, valamint az örményországi politikáról adnak számot – addig a magyar-örmények csoportja esetében, érthető módon, főként az „erdélyi örmény őshaza” örmény vonatkozásainak feldolgozása gyakoribb az *Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület*, illetve a magyar-örményekhez tartozó kerületi kisebbségi önkormányzatok könyvkiadásában. A témák közül a teljesség igénye nélkül álljon itt néhány:

erdélyi örmény gasztronómia, egykori magyar-örmény családok címerai, a magyar-örmény családok genealógiája, a magyar-örmény múltat idéző szépirodalmi alkotások; de közérdekű lapozható DVD-kiadványokat is kiadnak, így például az *Armenia magyar-örmény havi szemle* összes lapszámát is, vagy az *Örmény-Magyar A, B, C Könyvetske (Szamosújvár 1834) Gyakorlati Örmény nyelvtan (Velece, 1876)* című lapozós DVD-t is megjelentetik.⁴²

Nem sorolhatjuk fel itt részletesen a *neoarmenista* törekvések megnyilvánulásait és eredményeit, azonban fontos kiemelni a híveket a templomba hívogató *Zeneagapé* eseményét, amelynek során, az örmény katolikus templomban celebrált vasárnapi mise után, havonta egy alkalommal örmény zenészek, énekművészek szolgálnak kis koncert keretében zenei offrandummal a híveknek, a szeretetvendégség részeként.

Amit azonban egyik legnagyobb volumenű identitásreprodukciós törekvésként kell megnevezni, az az erdélyi örmény temetőket részletesen bemutató monográfiák kiadása. Két ilyen könyv jelent meg, az egyik *Balázs-Bécsi Attila A szamosújvári magyar-örmény katolikus temető monográfiája* című munkája, a másik pedig a *dr. Issekutz Sarolta* által szerkesztett tanulmánykötet, *Örmény halottkultusz és temetkezés. Erzsébetváros és örmény katolikus temetője* címen.⁴³ E temetőmonográfiák kiadását mintegy a *neoarmenista* törekvések mozgalmi aktusaként is értelmezhetjük: egyszerűen az örmény ősökre való kollektív emlékezésként – a mozgósítás a cél, a figyelemfelkeltés, az örmény múlt felé fordulás az ősökre való emlékezés által, az örmény kegyhelyek tárgyi reminiscenciáinak megmentésére való felszólítás, aktivizálás. E célkitűzés nagy valószínűséggel sikeresen meg is valósult, hiszen már a monográfiák előmunkálatai is valóságos temetőmentő-mozgalmat indítottak el, mind Szamosújváron, mind Erzsébetvárosban, többek között az iskolai tanulók bevonásával.⁴⁴ Mindkét kötet tematikája tehát

a területiség, pontosabban a területen kívüliség körül forog. Amennyiben elfogadjuk, hogy a diaszpóra a területen kívüliség utópiája,⁴⁵ annyiban e két temetőmonográfiát felfoghatjuk a magyar-örmény közösség visszatérés-mítoszának szimbolikus materializálódásaként, amely természetesen sosem járhat együtt területi revindikációkkal; poétikusabban szólva „kollektív hatyúdalként”. Az előmunkálataik és kiadásuk által elindult temetőmentő-mozgalmat olyan kulturális gesztus, amellyel egy mára látszólag immár teljesen asszimilálódott csoport törekszik fenntartani kontinuitását a kollektív emlékezet szintjén – megidézve és feltámasztva ekképpen az ősi múltat.

Hadd zárjunk néhány objektív adattal: a 2001-es magyarországi népszámlálás szerint 1165 fő vallotta magát örménynek, ebből 294 anyanyelvűnek – közülük 213 külföldön született anyanyelvű örmény, a maradék 81 pedig Magyarországon született örmény anyanyelvű; a magukat kimondottan örmény nemzetiségűnek vallók közül azonban a külföldön születettek száma mindössze 366, az anyaországban születettek pedig 141. A 2011-es népszámlálási adatok szerint pedig 3571 fő vallotta magát valamiképpen az örmény nemzetiséghez és kultúrához tartozónak, ebből 3293 vallotta magát *ténylegesen* örmény nemzetiségűnek – melyből 444 személy deklarálta az örmény nyelvet anyanyelvűnek, 496 pedig az örményt nevezte meg a családban, baráti körben használt nyelvként.⁴⁶ A 2011-es népszámlálási adatok részéről még feldolgozásra várnak a *neoarmenizmus* témájával kapcsolatosan – ám bizony kijelenthetem már most a tézist, hogy a 2001-es adatokhoz képest statisztikai értelemben *megháromszorozódott* örmény jelenlét az országban jelentős mértékben a *neoarmenista* törekvések javára írható, azok következményének tudható be.

¹ Ezt a folyamatot Pál Judit történész is neoarmenizmusként aposztrofálta – egymástól függetlenül jutottunk erre a következtetésre, ami a 2006. áprilisában Piliscsabán, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által szervezett *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II.* című konferencián derült ki; mindez az egybeesés számomra a tézis jogosultságát hitelesíti.

² A négy erdélyi, örmény templommal rendelkező város: Gyergyószentmiklós (hivatalos román nevén Gheorgheni), Szamosújvár (Gherla), Erzsébetváros (Dumbrăveni), Csíkszép (Frumoasa).

³ Saját erdélyi terepkutatás tapasztalata. (Vö. a terepkutatás interjúi: Kali Kinga: *Magyarörmény*. Látó, 2002/7. 49–81.; illetve: Kali Kinga: *Persán, Dávid, Agopian – egy örmény asszony visszaemlékezései*. Új Forrás, 2003/2.; valamint: Kali Kinga: *Egy örmény: hét zsidó*. In: Vida Gábor (szerk.): *Világok (Bizánc és ortodoxia, Álomlátó, ÖrményLátó)*, Látó-Bookart, Csíkszereda, 2012. 245–252.)

⁴ A *Nagy Szerencsétlenség* – hogyan az örmények nevezik a törökországi genocídiumot.

⁵ Saját terepkutatás megállapításai. (Vö. Kali Kinga: *Soul Food. Monographs on two Armenian cemeteries*. Acta Ethnographica Hungarica 2011/2. Szerk. Dukai Ditta – Barna Gábor. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványa.)

⁶ A terminust Michel Bruneau használta diaszpóra-topológiájában, az illető diaszpóra-csoport létrejöttének jellegét tetten érendő a diaszpórák leírásának során. (Vö. Bruneau, Michel: *Espaces et territoires de diasporas*. In: *Diasporas*. Tanulmánykötet. Szerk. Michel Bruneau. Montpellier: GIP RECLUS, Collection Espaces modes d'emploi, 1995. 5–23.; illetve Kali Kinga: *Diaszpóra-terek*. Látó, 2001/3. 98–103.)

⁷ Saját terepkutatás tapasztalata a budapesti kőbányai piacon (2008-ban), illetve a „piacos örmények” otthonaiban: ezek a vendégmunkások nem kértek állampolgárságot, nem rendezkedtek be tartó-

san, lakóhelyüket örmény nemzeti szimbólumokkal dekorálják – úgy mint örmény zászló, kötelező ilyen festmény az Ararat hegy-ségről a szoba falán; valamint ilyen értelemben felmatászt-szerű az a tény is, hogy vendégeket kötelezően örmény konyakkal kínálják stb.⁸ Például: tudvaleg, hogy a kőbányai piacon szinte mindent be lehet szerezni „pult alatt”, ami például egy jereváni piacon található – lavast, szudzsukot, baszturmát, kaukázusi fűszereket, gyümölcslavast, örmény konyakot, de még kész gátót is, ésátöbbit; ami tehát nem csupán a csoport-berendezkedésnek valamely fokát jelenti, hanem azt is, hogy a „piacos örmények” alkalomadtán ki is szolgálnak egyéb „örmény igényeket” – ehhez persze tudni kell minderről. A hír természetesen „szájról szájra”, egymás közt terjed – az árusítás nem hivatalos. Mindez szintén alátámasztja a terminológiai besorolást, miszerint kereskedelmi érdekcsoportról beszélhetünk e kis csoport kapcsán.

⁹ Azonban a 2011. évi CLXXIX. számú, a nemzetiségek jogairól szóló törvényben a magyarországi örményeket már kétnyelvű (magyar és örmény) nemzetiségként ismerte el a magyar törvényhozás.

¹⁰ Vö. Kali Kinga: *Vasárnapi örmények – valami a pozicionális identitásról*. In: dr. Óze Sándor – Kovács Bálint (szerk.): *Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II. Művelődéstörténeti Műhely – Felekezet és identitás sorozat*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Történelmi Tanszékének kiadványa. Piliscsaba, 2007. 145–155.

¹¹ A kronológiai áttekintésben főként Nagy Pál történész munkáira hagyatkozom. (Vö. Nagy Pál: *Az „örménykérdés” és a magyarországi örmények a XIX. század végén és a XX. század elején*. 1990. Szakdolgozat. JATE BTK, Szeged. Vezető: Dr. Sajti Enikő; valamint *Armenizmus: örmény identitás és kulturális ideológia a XIX. század végén Erdélyben*. Baranya. Történelmi közlemények. 1994–1995. VII–VIII. évf. Szerk. Ódor Imre. 221–230.)

¹² Kali i.m. 2007. 151.

¹³ Vö. Kali Kinga: *A gyergyószentmiklósi magyar-örmények etnikus szimbóluma: a Vörös Köpenyegesek ünnepe*. In: *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*. Szerk. Dr. Eperjessy Ernő. Budapest, 1996. A Magyar Néprajzi Társaság Kiadványa. 145–167.; illetve Kali i. m. 2007.

¹⁴ Saját erdélyi terepkutatás tapasztalata – Romániában a magyarok felé tanúsított negatív diszkrimináció, valamint a ’89 előtti hatalmi struktúra asszimilációt sürkítő politikája maga után vonta, hogy a magyar-örmények elsősorban magyarnak vallják magukat, mint egy ellenállásként, így reagálva az erőszakos asszimilációs politikára. (És ebben az értelemben teljesen mindegy, hogy a diszkrimináció valós-e, vagy csupán valós példák alapján vélt, belső kontinuitásként jelenlévő.) 1995-ben (az akkor még csupán 21 éves) Magyar Sáska Zsolt, gyergyószentmiklósi interjúalanyom így fogalmazta meg ezt: „Kevesen vagyunk, mi magyarok. Azt hiszem, ma fontosabb a magyarságunk, mint örménységünk.” (Vö. Kali i. m. 2007. 151.)

¹⁵ Saját erdélyi terepkutatás tapasztalata. Magyar Sáska Zsolt gyergyószentmiklósi interjúalanyom így fogalmazta ezt meg (ugyancsak 1995-ben): „Számomra az örménység: színfolt a magyarságban. Szóval, amikor az ember meg kell válassza, hogy na, én most mi vagyok, ez függ attól, hogy hol kérdezik. Hogyha egy teljesen külső környezetben kérdezik, mit tudom én, más városban, akkor az ember magyar. Én legáltalában azt mondom. Főleg román környezetben az ember legyen magyar. Mert az örménység mint nemzetközeli úgy létezik, mint eredet meg hagyomány. Ez most csak Gyergyóra vonatkozik! De a románok szemében én politikailag magyar vagyok. S aztán minek összezavarani őket? Hogyha viszont itt, városban belül kérdezik – az osztálytársak mindig tudták, persze –, akkor örmény vagyok. Belülről van valami, ami azt mondja, hogy örmény is vagyok: ha olvasok valamit róluk, meggráz. Az ember legyen magyar, de ha megengedheti magának egy bizonyos környezetben, hogy örmény legyen, az értékes, szép dolog. Ha valakivel megismerkedek közelebről, akkor mindenképpen előkerül, hogy örmény vagyok – ezt én terjesztem! –, de egyből nem mondom meg.” (Kali i. m. 2007. 155. o.)

¹⁶ Clifford Geertz írta le elsőként a kulturális identitást mint szituatív identitást, a bali vallási rendszerrel kapcsolatban. (Vö. Geertz, Clifford: *A vallás mint kulturális rendszer*. In: *Az értelemezés hatalma. Antropológiai írások*. Szerk. Fejős Zoltán. Budapest, 1994. Századvég Kiadó. 63–103.)

¹⁷ Vö. Kali i. m. 2007. 151.

¹⁸ A kis entrópiájú kultúrákban – azaz olyan kultúrákban, ahol kevés az identitás reprodukcióját szolgáló jel – szükség van a megévő szimbólumok túlhangsúlyozására. Minél ritkábban fordulnak elő az információegőrzést szolgáló jelek, annál nagyobb az információ értékük. Az etnikus specifikumok hiányában egy közösségnek létre kell hoznia a saját szimbólumait, amelyek az emlékeztetést ellátják, és biztosítják az identitás folyamatosságát. Ha kevés az ilyen szimbólum, akkor a közösségnek gyakoribbá kell tenni az emlékeztetést. (Vö. Andor Csaba: *Jel – kultúra – kommunikáció. Interdiszciplináris szempontok a kultúrakutatásban*. Budapest, 1980. Gondolat Kiadó. 191–195.) Szimbólummá válhat a gasztronómia némely jele, de akár a legegyszerűbb tárgy is, ha kontextusba ágyazódva alkalmas arra, hogy a közösség tagjaiban felelevenítse a közösségi múltat. Például Magyarországon, a görögországi polgárháborútól menekülő és a beloiannisi közösséget létrehozó görögöknél a szerény tetején sorakozó üres Metaxás üvegek ugyanilyen emlékeztetést láttak el a múlt rendszerben, amikor még nem lehetett utazgatni – ezek a szimbólumok a rendszerváltás után devalválódtak. (Saját terepkutatás tapasztalata.)

¹⁹ Újév, Húsvét, Úrnapija, Világosító Szent Gergely napja, Mária-búcsú, Szent Miklós körmenet, Karácsony.

²⁰ „Mi hét közben magyarok, hét végén a templomban örmények vagyunk.” – fogalmazta meg találóan az előbbieken már idézett erdélyi interjúalanyom, Magyar Sáska Zsolt a pozicionális identitás jelenségét (szintén az 1995-ös kutatás alkalmával). (Vö. Kali i. m. 2007. 151.)

²¹ Például Gyergyószentmiklóson a magyar-örmény közösség tagjai a templomban éppen úgy eléneklik az örmény katolikus liturgia énekeit, mint a mise befejeztével a magyar himnuszot; vagy ugyanitt a templomudvaron körbevonuló örmény Vörös Köpenyegesek előtt székelnyúlva öltözött kislányok hintik fel rózsaszirmokkal az utat az úrnapi körmenetkor. Vagy fordítva: a budapesti magyar-örményeknél az egyébként inkább magyar hétköznapokon is főznek olykor ángádzsáburlevest. (Saját terepkutatás tapasztalata. – Vö. Kali i. m. 2007.)

²² *Kávéházi örményekként* aposztrofálják őket (ez a terminus leginkább pozicionális identitásukat igazolja vissza) – illetve mostanában, a konfliktusok kiéleződésével egyre gyakrabban gyökereknek nevezik a magyar-örmény diaszpóra-csoporthoz tartozókat; félig-meddig viccesen (de egyúttal elmarasztalóan és csúfolódva) utalván itt az 1997-től fennálló Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesületre és annak körére, a magyar-örményekre; így kifigurázva azt a számukra kétfelvető fogadott tény, miszerint ennek a csoportnak a gyökerei örményként lennének meghatározhatók – ahogyan azt a magyar-örmények közössége vallja. Azonban köztudott, hogy a magyarországi szlengben a „gyökér” terminus *faragatant, tahót, bunkót* jelent – és ez a jelentésnyalat okozza egyik oldalon a cinkos összekacsintást, másik oldalon pedig az érthető sértődöttséget. (Saját terepkutatás tapasztalata.)

²³ Például: a Magyar Országgyűlés kisebbségi beszámolója 1996-ban 3500–10 000 főre becsülte a magyarországi örmények számát, az 1992-ben alakult Armarásia Népe Kulturális Egyesület adataira (1000–1500 család, azaz 3500 fő körül) és az 1995-ben létrejött Országos Örmény Önkormányzat becsléseire (10 000 fő körül) hivatkozva. Mindannal ellenére, hogy az 1990-es népszámlálás során mindössze 37 fő vallotta magát örmény anyanyelvűnek Magyarországon (de 48 vallotta magáról, hogy beszéli az örmény nyelvet; 2001-ben pedig 207 fő vallotta magáról ugyanezt).

²⁴ Saját terepkutatás tapasztalata.

²⁵ Ugyanúgy segítik manapság a magyarországi magyar-örmények a kis őshaza, Erdély magyar-örmény közösségét, mint ahogyan az egykori, 18. század végi, 19. század eleji szétáramlás után már a Nagy Alföldön legelőket béröl, tehetősebb nagyállattartók, gazdag pusztai kereskedők segítettek anyagilag az Erdélyben maradt örmény közösségeket – ma ugyanez köszön vissza a transznacionális magyar-örmény közösségek kapcsolatában. Ez a segítség azonban értelmezésem szerint nem egyirányú, nyersebben szólva nem „érdektelen”, sem akkor, sem most – minden egyes segítségnyújtási gesztus az örmény identitás időnkénti megújítását szolgálja, a gyökerek megerősítését, az „otthon maradtakkal” való összetartozás reprodukcióját. Ez a tény is alátámasztja feltételezésemet, miszerint a magyar-örmények egyazon transznacionális közösséghez tartoznak, Magyarországon és Erdélyben egyaránt.

²⁶ Habár a régió tartós elzártsága okozta elvágyódással kapcsolatosan megvizsgálható a tiszteletbeli örménység jelensége is – főként az erdélyi elzártság közösségeknél találkozzunk ezzel a különleges, presztízshorodó státussal a nem örmény származásúak körében. Például Gyergyószentmiklóson, a Gyergyói medencének ezen az igencsak izolált részén, amely szélsőségesen magyar érzelmű, eléggé zárt értékrendű székely közösséget mondhat magáénak, házastárs utáni örménységet és tiszteletbeli örménységet is megkülönböztetnek; a tény mindenképpen arra enged következtetni, hogy örménynek lenni valamiféle társadalmi státust jelent az erdélyi magyarok csoportjában – amely jórészt talán az elvágyódás, a hosszú ideig tartó elzártság számlájára írható. További kutatás tárgya azonban a kérdés, mennyiben csupán a multikulturalitás egzotikumja hívja létre mindezt egy olyan térségben, ahol az utazást és világra való kitekintést a hatalmi struktúra hosszú évekig meggátolta, viszont ahol évszázados aktív örmény jelenlét volt. (Vö. Kali i. m. 2007. 145–146.)

²⁷ Az okok történelmi áttekintésében Nagy Pál történész már idézett műveire hagyatkozom. (Vö. Nagy Pál i. m. 1990; ill. 1994–1995)

²⁸ Ilyen szórványközösségek jönnek létre például *Petelén, Bonyhán, Felfaluban, Csiksomlyón, Gyulafehérváron, Görgey-szentimrén, Szárhegyen, Ditróban, Alfaluban, Remetén, Maroshévízen (Toplicán), Tölgyesen* stb. – ezeket azok a főleg szerényebb vagyonú kereskedők és iparosok hozták létre, akik az elsődleges, templommal rendelkező telepekről kénytelenek voltak a piac telítettsége miatt kiköltözni. (Vö. Nagy Pál i. m. 1994–1995)

²⁹ A korabeli magyar-örmény irodalmi alkotásokból is bőven vizsgálható ez a társadalmi metamorfózis, amelyen az örmények közössége éppen keresztülmegy – a korabeli társadalomról zámat adó leírások, anekdoták, tárcák igen hasznos elemei a társadalomtudományi kutatásnak, még ha ezek a művek fikciós célzatúak is. A szamosújvári származású Törös Tivadar írásai hű kordokumentumok ebben a tekintetben: zseniális retorikájú szereplőjével, Afgánisztán (helyenként Afgánisztán vagy Afganisztán) Vártánnal éppen ezt az átváltozást figurálja ki rendkívül szemléletesen – emiatt ki is közösitették a századvégi magyar-örmény írók csoportbeli kortársai. De a szintén magyar-örmény, szintén szamosújvári származású Bánya Elemér (hírlapírói álnévén Zuboly) némiképpen visszafogottabb

hangnemű elbeszéléseiből is következtethetünk erre a társadalmi jelenségre. (Vö. Törös Tivadar: *Afgánisztán Vártán örmény-magyar kalendáriuma válogatott trifás ismázgósakkal*. Szamosújvár, 1882.; valamint *Afgánisztán Vártán humorisztikus kalendáriuma 1883-ra*. Kolozsvár, 1883.; illetve Bánya Elemér: *Az örmény metropolisz*. Budapest, 2001. Aduprint Kiadó. Az Országos Örmény Önkormányzat és a Budapest XVI. kerületi Örmény Önkormányzat kiadványa, 16.) Azonban a nem örmény származású Pálffy Gyula korabeli novellafüzérében is tetten érhető a jelenség – csupán a másik oldalról nézve, a magyar szemlélő által leírta (és megjegyzem: kipellengérezve). (Vö. Pálffy Gyula: *Szenkovits Marci mókái*. Maros-Vásárhely, 1909.)

³⁰ Vö. Nagy Pál i. m. 1994–1995

³¹ Vö. Nagy Pál i. m. 1994–1995

³² Vö. Nagy Pál i. m. 1994–1995

³³ Vö. Kali i. m. 1996, ill. 2007.

³⁴ Azonban ez a mozgalom a lokális identitáshoz kapcsolódik, célja a dél-francia nyelvjárás továbbéltetése, amelyet a francia nyelv hivatalos köznyelvi változata kiszorított a használatból. (Vö. Blanc, Dominique: *Lecture, écriture et identité locale. Les almanachs patois en pays d’oc (1870-1940)*. TERRAIN 5, 1985. október. 16–28.)

³⁵ Vö. Nagy Pál i. m. 1994–1995

³⁶ Kali i. m. 2007. 153.

³⁷ Kali i. m. 2007. 149–150.

³⁸ Vö. Poósz Lóránd: *Az örmény népiartásról és erdélyi visszhangjáról*. Látó, 2008/4.

³⁹ Saját terepkutatás tapasztalata.

⁴⁰ Nagyjából ezzel egyidejűleg újrarendült Kolozsváron az *Armenia* is, amelynek azonban már nem lehetett olyan kiemelkedő kultikus szerepe a magyar-örmények körében, mint egykori, századfordulós szamosújvári elődjének.

⁴¹ Például: *Hájk és Bél harca*. A régi örmény irodalom kincstára I. Ókor–középkor. Válogatta és szerkesztette: dr. Schütz Ödön. Bibliotheca Caucasica – Series Armenica I. Életünk könyvek, Szombathely, 1995; vagy *Tanulmányok az örmény népiartás témaköréből*. Válogatta és szerkesztette: Krajcsir Piroksa, Dzsotján Gagik. Kiadja az Ararat Kulturális Egyesület. Dorog, 2008.

⁴² Például: *Erdélyi örmény konyha, fűszerezve*. Szerkesztette: dr. Issekutz Sarolta. Kiadja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. Erdélyi Örmény Múzeum, 11. kötet. Budapest, 2008.; *Örmény – Magyar A, B, C Könyvtetske (Szamosújvár 1834) Gyakorlati Örmény nyelvtan (Velence, 1876)*. Lapozós DVD-kiadvány. Kiadja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. Erdélyi Örmény Múzeum, 12. kötet. Budapest, 2009.; Ugyanakkor nem mellőzhető a genocídiumról való megemlékezés, az áldozatok előtti főhajtás sem a kiadványok terén: *Nikolaj Hohhanniszjan: Az Örmény Genocídium*. Kiadja az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület. Erdélyi Örmény Múzeum, 10. kötet. Budapest, 2007.

⁴³ Vö. Kali Kinga i. m. 2011.

⁴⁴ Szamosújvár esetében például külön ki kell emelnünk a Téka Alapítvány fiataljainak és vezető tanárújuknak a temető megmentésére irányuló fáradságos munkáját – ilyenféle tevékenység, mint a temető kutatás, temető-feltérképezés meglehetősen sokatlan fiatalokúak körében. (Vö. Kali Kinga i. m. 2011)

⁴⁵ Stéphan de Tapia demográfus frappáns mondatát idézem.

⁴⁶ A Magyar Kormány által nyilvánosságra hozott 2001-es, illetve 2011-es népszámlálási adatokra hivatkozva.

iszlamizált örmények Törökországban

Örmény nagymamák fölfedezése

„Albumjainkban és archívumainkban hogyan tehetünk gesztusokat annak irányában, ami elvesztett és elfeledetté vált, a sok-sok élet felé, ami homályban maradt, ismeretlenül, amire nem gondol senki?” kérdezi Marianne Hirsch az utólagos emlékezet, a *postmemory* témájáról kiadott legújabb könyvében. Az elmúlt évtizedben számos kreatív válasz jött felszínre Törökországban azoknak az oszmán örményeknek a „homályban, ismeretlenségben, tudatlanságban maradt” életéről, akik úgy élték túl az 1915-ös mészárlásokat és halálmeneteket, hogy áttértek az iszlám hitre és török, kurd vagy arab nevet vettek föl. Bár pontos számadatokat nem lehet tudni, azoknak a számát, akik az iszlám hitre való átéréssel élték túl az 1905-ös népirtást, 200 000-re tehető. Ha ez a szám pontos, ebből az következik, hogy ma több millió olyan muszlim él Törökországban, aki valamilyen módon kitért örményekkel áll rokoni kapcsolatban (mint azok gyermeke, unokája, unokaöccse vagy húga, vagy házastársi ágon stb.). De a pusztaság számok nem elegendőek ahhoz, hogy megzavarják a mély nacionalista hallgatást.

Mielőtt belemennék az elhallgatás történelmi dinamikájának elemzésébe, szeretnék áttekintést adni a feltárás, megismerés és átgondolás megindult folyamatáról.

2005 fordulópont volt az 1915 körüli vitában legalább két értelemben. Mindenekelőtt első ízben kezdődött meg a török köztársaság történetében egy országos szintű nyilvános vita, még hozzá valóban eltérő nézőpontokból az 1915-ös eseményekről és az oszmán örmények sorsáról. Másrészt elismerték, hogy örmények nagy számban élték túl az 1915-ös mészárlásokat és halálmeneteket azzal, hogy áttértek iszlám hitre. Miközben az örmények Örményországban és világszerte az örmény diaszporában a népirtás 90. évfordulójára emlékező eseményeket rendeztek, addig Törökországban az akadémiai körökben egy kis csoport előkészítette az első kritikus beállított tudományos konferenciát 1915-ről. Hosszas nyilvános huzavona után 2005 szeptemberében végül megtartották a konferenciát az isztambuli Bilgi egyetemen. Bár a teljes címe az volt, hogy „Oszmán örmények a birodalom alkonyán: tudományos felelősségvállalás és a demokrácia problémái”, a hivatalos médiában csak a népirtás-konferenciaként emlegették.

Tehcir gyermekei: a nagymamámról kiderült, hogy örmény

Az egyik kulcsfontosságú panelben, amelynek „Történetek a tragédiáról és a megmenekülésről” volt a címe, részt vett Fethiye Çetin emberi

jogokkal foglalkozó ügyvéd is, akinek *Anneannem* c. könyve előző évben bestseller lett, és Irfan Palali, aki akkortájt jelentetett meg egy regényt „Tehcir gyermekei: a nagymamámról kiderült, hogy örmény” címmel, amiben megírta örmény nagymamája történetét. Mindkettejük nagymamája nyolc-kilenc éves gyerekként élte át az 1915-ös katasztrófát. Muszlim családok fogadták őket örökbe, török neveket adtak nekik, és muszlimként élték le egész hátra lévő életüket.

Mire a nagy és szenvedélyes hallgatóságot vonzó konferencia-beszélgetésre sor került, Fethiye Çetin *Anneannem* c. emlékiratai már komoly közönségérdeklődést váltottak ki, öt kiadás jelent meg belőle az első fél évben. 2013 augusztusáig már a 10. kiadásnál tart, és továbbra is széles körben olvassák és tárgyalják nemcsak Törökországban, de nemzetközileg is, mert időközben lefordították arab, kelet- és nyugat-örmény, bolgár, holland, angol, német, görög, francia, olasz és lengyel nyelvre.

A könyv a nagymama temetésével kezdődik. Olvashatjuk, hogyan háborodik fel az elbeszélő, amikor azt hallja, hogy nagyanyja szüleit úgy emlegetik, mint Hüseyint és Esmát: „De hát ez nem igaz! A mamáját nem Esmának hívták, hanem Isguhinak! És az apja nem Hüseyin volt, hanem Hovannes!” Tehát már az elején találkozunk az első nyilvános szembefordulással, azzal, ahogy egy unoka tiltakozik szeretett nagymamája és annak szülei örmény nevének „elhomályosítása” ellen. A halál pillanata jelöli ki az erőszakos múlttal és további kihatásaival való számvetés kiindulópontját.

A regény három egymást átszelő történetből mentén halad. Az első Heranush/Seher története, ahogy a lányunokája elmondja, arról, hogyan éltek az örmények a Habab nevű faluban 1915 előtt, az 1915-ös halálmenetről, és arról, hogyan vált Heranushból Seher, először egy oszmán tizedes örökbefogadott lányaként, majd egy muszlim férfi feleségévé a szomszédos Maden városából, akivel öt gyereket nevelt fel. A második szál az, amelyben a szerző elmeséli a nagymamája életét és viszonyát a különböző családtagokhoz. A harmadik szál az író, Fethiye Çetin saját küzdelme a nagymamája történetével, hogy mennyire nem sikerült megfelelő viszonyt kialakítania a nagymamája Amerikában élő örmény családjával még Heranush/Seher életében, tiltakozása a temetésén, útja New Jersey-be, hogy felkeresse nagymamája szüleinek sírját és találkozzon a Gadarian-család amerikai tagjaival. Az utolsó fotó, ami a könyv borítóján is látható, Ovanes és Esquhe Gadarian sírját ábrázolja a rózsaszínű rózsákkal, amiket Fethiye Çetin hozott, és a bocsánatukat kérve helyezte a virágokat a sírjukra.

Çetin története másokat is „bocsánatkérésre” készítetett. A *Milliyet* c. népszerű napilap egyik kolumnistája például írt egy cikket 2006-ban azzal a címmel, hogy „Bocsánatot kérek!” elnézést kérve mindazért, ami az 1915-ben az örményekkel történt miután elolvasta az *Anneannem* c. könyvet: „a történetek képesek arra, amire a nagy számok és a bonyolult fogalmak nem (...). A fogalmak hiányosak, a történetek belülről is meg tudják érinteni az embert.”. A saját előadásom ezen az oszmán örményekről szóló 2005-ös konferencián úgy foglalkozott az *Anneannem*-mel, mint erőteljes példával arra, amit Hannah Arendt „kritikus történetmondásnak” nevezett, mint olyan történetmondással, ami (Lisa Disch kifejezésével élve) „nemcsak arra jó, hogy helyet találjon egyes kérdéseknek, hanem arra is, hogy kimozdítsa őket a helyükről, és spon-tán kritikus gondolkodást indítson el a hallgatóság körében”, és ami a totalitárius narratívákkal való szembefordulás fontos eszköze lehet.

Postmemory: a későbbi nemzedék viszonya a kollektív traumához

Fethiye Çetin számára a könyvében megtestesülő kritikus történetmondásának megvolt a maga hosszú és fájdalmas személyes előtörténete. Emlekszik azokra az évekre, amiket egy katonai börtönben töltött az 1980-as államcsíny után, amikor hetek tartó kínzásnak, mindennapos veréseknek és magánzárkának volt kitéve, mert senkinek a nevét nem volt hajlandó elárulni a baloldali beállítottságú csoportjából, vagy mert nem volt hajlandó résztvenni a börtönélet militarista rituáléiban. És mégis, amikor „a nagymamámról meséltem a börtönben a barátamnak, suttogóra fogtam a hangomat”, mondja. Egy „szocialista forradalom” évek könnyebben elképzelhető volt, mint hogy nyíltan mesélhessen a nagymamája megmenekülésének a történetéről. Az utólagos emlékezet, a „postmemory” Marianne Hirsch által bevezetett generatív kategóriája a „később jövő nemzedék” viszonyát ragadja meg „azzal a személyes, kollektív és kulturális traumával, amin a korábbiak mentek keresztül – olyan tapasztalatokkal, amelyekre csak történeteken, képeken és olyan viselkedéseken keresztül „emlékeznek”, amely között felnőttek. De ezeket a tapasztalatokat olyan mélyen és érzelmileg hatásosan adták át nekik, hogy ezek láthatólag sajt jogon is megálló önálló emlékezetet hoznak létre.” Fethiye Çetin esetében a nagymamája történeteit formáló félelmek, aggodalmak és gondos elhallgatások nyilvánvalóan mély nyomokat hagytak a „forradalmár” lányunoka utólagos emlékezetében. Ennek az utólagos emlékezetnek nyilvánosan megosztott történetekké alakítása

majdnem harminc évig tartott, és az *Anneannem* közreadásában tetőzött 2004 novemberében, csak pár hónappal megelőzve 1915 90. évfordulóját.

Mint már jeleztem, 2005 fordulópontra volt az 1915-tel kapcsolatos török nyilvános diskurzusban. Az iszlamizált örmény túlélők történetei láthatóvá váltak a nagyközönség számára a visszaemlékezések, regények, dokumentumfilmek, színdarabok révén, valamint a történelmi és antropológiai kutatásoknak köszönhetően is.

A témával foglalkozó kulturális és tudományos munkák hulláma felveti azt a kérdést, miért hiányoztak ilyen sokáig a tudományos és a népszerű irodalomból. Teljesen kitorölték vagy trivializálták a történetírásban. A következőkben arra szeretnék kitérni, hogyan közelítette meg ill. hallgatta el a nacionalista és a jelenlegi poszt-nacionalista török történetírás az iszlamizált örmények témáját.

Az iszlamizált örmények helye a török nacionalista és poszt-nacionalista történetírásban

Michel-Rolph Trouillot antropológus, aki a haiti forradalom elhallgatásának történetét elemzi, azt állítja, hogy négy tényező működik, amikor elhallgatással állunk szemben a történelem teremtésében: „a tények előállításának mozzanata (a források létrehozása); a tények összegyűjtése (az *archívumok* felállítása); a tények helyreállításának mozzanata (*narratívák* létrehozása); és a retrospektív jelentőség mozzanata (végsősoron a *történet*, a *történelem* létrehozása).” Az elhallgatásnak kétféle képletet határozza meg: a kitoröltés és a banalizálás (trivializálás) képletét. Trouillot terminológiájával élve azt lehet mondani, hogy sem az 1915-ös örmény mészárlást, sem a nők és gyermekek iszlamizálás révén való túlélését nem törölték ki teljesen a forrásokból (bár időnként banalizálták és legitimizálni próbálták). De az elhallgatás mégiscsak bekövetkezett, amikor a jelentőség utólagos megítélésére, azaz a történetírásra került sor.

Azt vizsgálva, hogy ad számot az oszmán és a török történetírás arról, hogy mi történt az oszmán birodalomban élő örményekkel 1915-ben, Müge Göçek három történelmi korszakot különböztet meg, amelyekre eltérő narratívák voltak jellemzők: az oszmán tényfeltáró narratíva (az 1910-es években), a republikánus védekező narratíva (1953-tól kezdve) és a poszt-nacionalista kritikus narratíva (az 1990-es évektől kezdve).

Az eseményekkel egyidőben keletkezett munkák, amelyeket Göçek az oszmán tényfeltáró narratívák közé sorol, az örmény „mészárlások” elismerésén alapulnak. Azt írja, hogy „a feszültség ezekben inkább ott található, hogy az elkövetett bűnökért kinek tulajdonítják a felelősséget, nem abban, hogy ezek a halálesetek és mészárlások bekövetkeztek-e egyáltalán. A korabeli (1915–1920 közötti) szövegek – Kemal pasa és Halide Edib emlékirataitól egészen az oszmán újságokig, folyóiratokig és levéltári anyagokig – arra engednek következtetni, hogy nagyon sokféle beszámoló lehet fel arról is, hogyan alakult az örmény nők és gyermekek sorsa a deportálások során. Ezekből kiderül, hogy nagyon sok nőnek és gyermeknek az iszlamizáció és muszlim családokba való bekeverülés révén sikerült életben maradnia.

A Török Köztársaság 1923-ban való létrehozása után az örmény mészárlások és az iszlamizált nők és gyermekek sorsa egyaránt „az emberi történelem azon lapjaira került, amelyeket jobb elfelejteni”. A „felejtésnek” ez a stratégiája, ami a nemzeti tantervet jellemezte az elemi iskolától az egyetemig, azzal járt együtt, amit Müge Göçek a republikánus defenzív narratívának nevez. Az ötvenes éveket és azt követően, hogy a 70-es években az ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) örmény fegyveres csoportja halálos kimenetelű támadásokat intéztek török diplomaták és intézmények ellen Európában és Amerikában, megjelent néhány, főleg diplomaták által írott könyv, amely vitatni kezdte a „népirtás” felhozott vádját. Ezekben a munkákban minimalizálni igyekeztek az örmény lakosság háború előtti létszámát és az elkövetett atrocitások számát, túlhangsúlyozták a háború alatti muszlim veszteségeket, és tagadták az örmények „lemészárlását”, a *tebcir*-ért (amit egyes írott forrásokban áttelepítésnek vagy deportálásnak fordítanak) a felelősséget magkra az örményekre hárították és a nagyhatalmakra, az oszmán államot, a muszlimokat, a törököket inkább „áldozatoknak” mint tetteseknek állítva be.

A republikánus defenzív narratívában az egyik mélyen elhallgatott dolog az iszlamizált örmény túlélők története. Nemcsak hogy nem tesznek említést róluk a kanonizált munkákban, de a teljes örmény lakosság és az atrocitások számának minimalizálása során is figyelmen kívül hagyják, nemlétezőnek tekintik a túlélőket ezt a történet szempontjából centrális jelentőségű, sajátos csoportját. Tehát nemcsak elhomályosítják őket, de nem is gondolnak rájuk, elgondolhatatlanná teszik őket.

Az 1915-tel kapcsolatos hivatalos török narratíva egyik kulcsszövege, Kamuran Gürün 1983-ban megjelent könyve, az *Ermeni Dosyasi* („Az örmény dosszié”), például közöl egy csomó táviratot, amit a belügyminisztériumból küldtek különböző vidékekre azt állítva, hogy „a kormány különösen felhívta a figyelmet az élet és a tulajdon védelmének fontosságára, és folyamatosan adott utasításokat a szükséges intézkedések megtételére.” Gürün

idéz olyan táviratokat is, amelyek kormányutasításba adják örmény árvák muszlim családoknál való örökbefogadását, de ezeket csak annak az általános megállapításának a bizonyítására hozza fel, milyen fontos volt az oszmán kormányzat számára „az élet és a tulajdon védelme”. Ezekből a hivatkozásokból ugyanakkor világosan kiderül, hogy Gürün tisztában van azzal, hogy örmény gyerekek muszlim vallásra térítettek és adoptáltak. Ezekből a táviratokból általánosítva úgy állítja be az áttérítésüket és örökbefogadásukat, mint „az élet védelmére” irányuló intézkedést. De hova számítja ezeket az „életeket”, amikor a veszteségek „számba vételére” kerül sor? Bár sosem említi az iszlamizált örményeket a számításai során, csak a „meghaltak” közé illenek.

Más szóval a kitért és örökbefogadott örményeket Gürün (és az ő könyvét fő forrásként használó szerzők a török nacionalista történetírás művelői közül) nem számítják a *tebcir* „túlélői” közé.

A török nacionalista történetírásán belül az első olyan könyv, amelyik kifejezetten az iszlamizált örmény túlélőkre koncentrál, Ibrahim Ethem Atnur történész részletes, 300 oldalas tanulmánya.

A hivatalos nemzeti történetírással egybehangzóan Atnur a *tebcir*-t az örmény alattvalóknak az oszmán birodalom elleni lázadására adott legitim válaszütként tekinti. A könyvben mindvégig elismeri, milyen sokat szenvedtek az örmény nők és gyermekek, akik „ártatlan voltuk dacára az áldozatok többségét tették ki.” Mégis az örmény nacionalistákat hibáztatja a szenvedéseikért, a nyugati hatalmakat, akik segítették őket a „Nagy Örményország” megeremtésére irányuló törekvésekben, és az amerikai protestáns misszionáriusokat.

Atnur megpróbálja bizonyítani, hogy az oszmán kormányzat „igyekezett humánus módon irányítani és végrehajtani az áttelepítést”, de többször rámutat, milyen gyakorlati nehézségek akadályozták ezt a háborús körülmények között. Érdekes módon elismeri, hogy esetenként „szexuális erőszakra” is sor került fiatal nők és leányok sérelmére, de hangsúlyozza, hogy a belügyminisztérium ilyen esetekben mindig „haladéktalanul fellépett”.

Atnur leginkább az foglalkoztatja, hogy a valási áttérés aktusa (a nőknél és a gyerekeknél is) asszimilációra való törekvést jelent-e. A válasza egy óvatos nem. Könyvének hosszú fejezetei foglalkoznak az örmény egyház, a misszionáriusok, külföldi tanácsadók és különösen a „Közel-keleti Enyhülés” arra irányuló háború utáni erőfeszítéseivel, hogy „összegyűjtsék” az örmény lányokat, asszonyokat és gyerekeket az árvaházakból és a muszlim otthonokból. A gyerekek esetében azokkal a szigorú kormányrendeletekkel foglalkozik, amelyek előírják, hogy az örmény gyerekeket oda kell adni a családjuknak, rokonaiknak, az örmény közösségnek vagy a misszionáriusoknak, és taglalja az örmények és misszionáriusaik buzgó (olykor egyenesen agresszív) igyekezetét, hogy felleljék ezeket a gyerekeket. Arra a konklúzióra jut, hogy a „Közel-keleti Enyhülés” 1922 végéig kivitte az országból az örmény árvák „nagy többségét”.

A nők esetében eléggé másképp fest a helyzet. Atnur szerint a nők, akik muszlim férfiakhoz mentek hozzá, „többnyire” a férjeik mellett maradtak, és nem tértek vissza az örmény életükhöz különböző okokból: „mert szerették a férjüket, mert gyerekeik voltak, mert félték szakítani a családjukkal, és mert tartottak attól, milyen fogadtatásban volna részük a saját közösségükben.” Ebben az elemzésben Atnur figyelmen kívül hagyja a „kényszerházasságok” eseteit, azt állítva, hogy az érintett nők már kiléptek ezekből a házasságokból a fegyverszünet idején. Elismeri, hogy „a korabeli feltételek között” lehettek olyan nők, akik nem hagyhatták el a férjüket, bármennyire szerették volna.

Mi lett ezekből az asszonyokból, akik megmaradtak a muszlim férjeik mellett? És a gyerekekkel, akik ott maradtak az őket adoptáló családokban? Atnur lényegében megválaszolatlanul hagyja ezeket a kérdéseket. Történelmi beszámolója lezárul azokkal az örmény árvákkal, akik elhagyják az országot a „Közel-keleti Enyhüléssel” és más misszionáriusokkal 1922-ben és 23-ban, a megmaradt örmény lakosság nagyrésztével együtt.

Nem esik szó a könyvben a feljövőben lévő új memoár-irodalomról, kivéve egyetlen lábjegyzetet, amelyben politikailag elhatárolja magát ezeknek a műveknek a szerzőitől, és óva int „a sorok között megbúvó propagandától”.

A „propaganda”, amire Atnur utal az írásában, feltehetőleg a népi társaság tagadásának politikája, amivel nyíltan szembefordul a könyvében. Miközben a „nők és gyermekek mint ártatlan áldozatok” szenvedését taglalja, Atnur lényegében aköré az állítás köré építi fel az érvelését, hogy az oszmán birodalom nem érvényesített egy szisztematikus asszimiláló törekvést – valójában, hogy fáradságos lépéseket tett az ilyen asszimiláció megelőzésére. Ez a védekezés nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy az ENSZ az ilyen törekvéseket a népi társaság részének tekinti, mivel a genocídiumokra vonatkozó ENSZ-egyezmény 2. cikkelye a gyermekek egyik népcsoportból a másikba kényszerítését is a népi társaság részének minősíti. Ez jó példa arra, hogy az iszlamizált örmények esete milyen aggodalmakat kelt nacionalista körökben a népi társaság elismerésének politikája kapcsán.

Röviden a hivatalos (nacionalista) török történetírásán belül a török köztársaság első éveitől

kezdve vagy teljesen törölték a beszámolókból az örmény konvertiták és örökbefogadottak témáját, vagy úgy kezelték, mint az oszmán kormányzat „élemtörő” törekvéseit. A *tebcir* után megmaradt örmény népességre vonatkozó számításokban közvetve csak az „életüket veszítették” kategóriában maradt számukra hely.

Alternatív narratívák megjelenése

a nyilvánosságban 90 évnyi elhallgatás után

Hogyan vetett véget a hallgatásnak az utóbbi évek poszt-nacionalista, kritikai szemléletű tudományosság? Müge Göçek a 90-es éveket jelöli meg egy olyan időszaknak, amikor az 1915-tel kapcsolatos „poszt-nacionalista, kritikai narratíva” megjelent a török tudományosságban és a nyilvános vitákban.

Paradox módon a 90-es években tetőzött a kurd militáns csoportok és a török állam közötti polgárháború is, ami végül közel 40 ezer ember életébe került az 1984 és 1999 közötti években. A polgárháború ellenére (vagy éppen hatására) az 1990-es és 2000-es évek mélyreható átalakulást hoztak a török társadalomban, politikában és a tudományos életben, amelynek során számos addig tabu téma (köztük a militarizmus, a lelkiismereti szolgálatmetagadás, a vallási, szektás vagy etnikai alapú kirekesztés, a feminizmus, a szexuális orientáció és a nemi identitás témái) vált a tudományos kutatás, politikai aktivizmus és a nyilvános viták tárgyává.

Az örmény témában a (török és örmény irodalmat és visszaemlékezéseket megjelentető) Aras könyvkiadó megalapítása 1993-ban, a Hrant Dink szerkesztésében 1996-ban megindított török-örmény *Agos* hetilap kiadása, a történész Taner Akçam örmény népi társaság foglalkozó kritikai szemléletű könyveinek publikálása (1992, 1999) valamint más örmény és nemzetközi szerzők tudományos és (ön)életrajzi munkáinak megjelenése (Belge Yayınları és mások), török történészek (különösen Halil Berktaş) nyilatkozatai az újságokban és hetilapokban 2000-től kezdve, örmény értelmiségiek (főleg Hrant Dink) megjelenése a televíziós vitákban, és a három egyetem által közösen szervezett első kritikai szemléletű konferencia 1915-ről 2005-ben – mindezek együvétevé hozzájárultak alternatív narratívák és kritikus hangú viták kialakulásához azzal kapcsolatban, hogy mi történt az oszmán örményekkel 1915-ben és azután.

Mint már említettem, ez a kritikus vita az áttért örményekkel is foglalkozott, különösen az *Anneannem* 2004-es megjelenése után. A 17 megjelent irodalmi mű, visszaemlékezés és kutatás, ami 2004 óta megjelent, jól mutatja a téma iránt megnövekedett érdeklődést. De ez a fokozott érdeklődés csak mostanában kezd történelmi, antropológiai és szociológiai kutatásokban is megmutatkozni.

Mivel magyarázhatjuk a kilenc évtizedes hallgatást az iszlamizált örményekről a török tudományosságban?

Először is a hegemon nacionalista narratíva, amely úgy konstruálja meg a török nemzetet, mint a szunnita iszlámmal meghatározott őserediti, homogén entitást, valamint a törökség etnicizált (és olykor faji alapokra is helyezett) felfogása is kulcsszerepet játszott az iszlamizált örmény

túlélőkről való hallgatásban. A legutóbbi időkig a „más” identitások említését „megosztó fenyegetésnek” tekintették, és a legkülönbözőbb módokon hallgattatták el a török-szunnita-muszlim ágtól való bármely eltérés szóba hozását. Az iszlamizált örmények (és leszármazottaik) végső soron veszélyeztetik a török nemzet homogenitását és etnikai identifikálódását.

Másodsorban ezt a hallgatást az oszmán örményekkel 1915-ben történelmet övező általános hallgatás részeként kell felfogni. A téma tabuként kezelése a nyilvánosságban kihatott a török történetírásra és a társadalomtudományi szakirodalomra is. Az 1980-as államcsíny és az ezt követő változások a török felsőoktatásban további restriktiókat hoztak magukkal bármely politikai érzékenységet érintő téma tudományos kutathatósága terén, az oszmán örmények sorsát ideértve.

Harmadszor a „népi társaság” fogalmának fekkukkanása a 20. század vége felé, és a népi társaság elismertetésének nemzetközi politikája, amit a 70-es években az ASALA által elkövetett erőszakos cselekmények tüztek újból napirendre, ahhoz vezetett, hogy a téma „nemzetbiztonsági” és „nemzetvédelmi” jelentőségre tett szert. Másutt foglalkoztam azzal, hogy az 1915-tel kapcsolatos török viták uralkodó kereteit mennyire „a tézis háborúja” formálta két világosan megkülönböztethető vitázó féllel: a török tézis az egyik oldalon és az örmény tézis a másikon. Ebben a tézis-háborúban azt állítják, hogy az objektivitás, valódi tudományosság és a tudományos bizonyítékok a török fél erősségei (amely fél szerint az 1915-ös események nem merítik ki a népi társaság fogalmát), míg az örmény fél (amelyet ennek a felfogásnak a számára az örmény diaszpóra képvisel mint kulcsszereplő vagy mint a fő „ellenfél”), nélkülözi ezeket az ismérveket. Az olyan dichotómiák, mint dicső vagy dicstelen nemzet, hősiesség vagy árulás, győzelem vagy vereség, közhelyszámba mennek a nacionalista szak- ill. népszerű irodalomban, amely részt vállal ebben a „nemzetvédelemben”, ami a „nemzet” fetiszálásához és militarizálásához vezet. Az iszlamizált örmények komoly kihívást jelentenek ebben a „tézis-háborúban”. Nemcsak hogy elmosásuk a határokat a világosan meghatározott „török” és „örmény” oldal között, de mint már jeleztem, a Genocídium-egyezmény 2. cikkelye miatt is agályokat kelt a meglétük.

Az áttért örmények történetei, akik egész életüket muszlim családokban vagy muszlim városokban töltötték, egész Pandora-szelencéjét nyitják meg a török és az örmény nacionalisták és a kutatók számára is. Ki része a nemzetnek? Ki „örmény” és ki „török”? Melyik leszármazási ág számít? Ha egy rassz, egy kultúrához vagy nemzethez tartozó csoport kiirtása számít genocídiumnak, akkor ki számít egy népi társaság „túlélőjének”? Vajon az iszlamizált örmény nők, férfiak és gyermekek „túlélői”-e az örmény népi társaság? Tekinthejtük-e a túlélésüket Vahé Tachjian nyomán az ellenállás egy formájának?

(részlet egy hosszabb tanulmányból)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

szubjektív szülőföld-élmény

Felfalni Arméniát

Gyarapodik bennem a haza, amint az örmény táj féktelen szépségét szemlélem. Meg akarom tanulni a hegyek szoknyáinak pliszéit, minden egyes szirtkitüremkedést, a csupán távolról kopárnak tűnő kőránconokon sikeresen megkapaszkodó minden apró növény pontos helyzetét; meg akarom tanulni az árnyékok játékát a köveken az idő múlásának függvényében, percről percre. Úgy kell emlékezni, ahogyan Borges szereplője, Funes, az emlékező tette, aki a fák leveleinek erezetét is képes volt egyenként felidézni, emlékezett a felhők másodpercenként változó minden formájára. El kell raktároznom magamban későbbre az összes apró részletet, nagy gonddal leltárba kell vennem mindent, ami segíthet abban, hogy emlékeimből létrehozzam saját birtokolható bonyolult hazámat – a belső szülőföld az egyetlen, amelynek létjogosultsága lehet: bárhol is élne az ember, csak ott lehet otthon.

Minden örményországi látogatásomkor megrohan ez az irracionális igyekezet. Fel akarok habzsolni mindent, ami engem érhet ez alatt a röpke néhány nap alatt most is, amíg az írófesztivál kitart, minden élménylökötet, mindazt, amit a szervezők átadni terveztek nekünk. A kulturális mohóság, amivel őseim földje felé vagyok, a kényszerűen, szünet nélkül alkotó, mindent át- meg átformáló világlátás ezt még csak fokozza, hatványozottá teszi – még sokkal többet élhetek meg így az örmény tájból, az örmény pátriából: a vidéknek az élmények hatására bennem megfogalmazódó összes kiegészítő valóságát. Minden hiányt egyszerre igyekszem pótolni magamban, amit szubjektív hazám távolléte okozhatott – mert mi lehetne fontosabb, mint saját valóságunk legpontosabb megrajzolása?

Valahányszor örmény földre látogatok, embertelenül sok megélni mindent, szinte azonnal átkerülök egy másik dimenzióba, fel akarom falni Arméniát, mohón és minden részletében bekebelezni – összeolvadni vele, a magamévá tenni valamiképpen, hazahordani magammal egyre: egyszerre bájos szeretelenséggel és valamiféle tudatos gyűjtőmunka józan keretében. Nem csupán a kjufta, a khorovác, a tan, a lavas, az iskán hal vagy a gránátalmabor ízét akarom tudni, nem csak a gyümölcslavasét, mint rendes turista, de a sárgabarack eredeti, ősi földből jövő zamatát is, meg akarom tanulni minden egyes örmény ember mosolyának ráncait fekete szemek alatt-körött; vagy a *Ter vogbormja* sokféle kanyarodó visszhangjait Geghard sziklába vajt felső templomában, mindannyiszor megkísérlek kicsenni magamnak némi istenerőt belőle, lélek-emlékké csiszolni, magamba zárni nehezebb időkre – hajszálpontos lenyomatot akarok emlékezetemben mindenről, amit itt láthatok, hallhatok, izlelhetek, érezhetek. Emlékezni, emlékezni és emlékezni: Haghat kolostorának minden részletére, a szurdokból fenségesen kiemelkedő Hegedű-sziklára Garniban, Paradzsánov minden kollázsdarabjára, a rendezőről szóló anekdotákra, amelyeket Anahit, a múzeum kipirult, lelkes idegenvezetője oszt meg kapkodó lendülettel az írólátogatókkal; emlékezni a Nemzeti Múzeum kódexkiállításának miniatúrára másolatban, a Matenadaran kódexkiállításának miniatúrára eredetiben; tökéletes pontossággal előhívni az emlékezetből a szerzetesek sziklába vajt celláihoz vezető lépcsőfokokat Geghard kolostora mögött, az állhatatosság metaforájaként visszaidézni a lépcsőfokok mélyedéseit, amelyeket egykori szerzetesek lábai vajtak ki, kitartóan mindig ugyanoda lépve az idők folyamán, hosszú évszázadokon keresztül – megemlékezni az alázatos életek egymásutánjáról, mely a követ is átformálta.

Emlékezni kell az anekdotákra, amelyeket útközben elcsíphetek az örmény íróktól meg a kísérelőktől. Azokra is, amelyeket nem örmény társaim mesélnek Örményországról – kiegészítik a bennem gyarapodó haza-élményt. Az örmény élmények feszített ütemű hajtóvadászatában figyelni az önkéntes fiatal szervezőlányok energikus lelkesedésére is, feljegyezni fejben nevetésüket, hajuk lebbenését, kislányosan naiv rácsodálkozásukat erre vagy arra, ami a nem örmény világból pillanatnyilag körül fogja őket – arra, ahogyan

megkíséreljük sebtében, néhány nap alatt bekebelezni Arméniát. Pontos feljegyzést készíteni Jereván fényeiről: a főtéri zenélő szökőkút színesen változó nyalábjaitól kezdve a külvárosi örmény Las Vegas kaszinóinak csiricsárré, sietősen tovatűnő futófényeiig, ahogyan végigkísérnek sürgetve, a bőség illúzióját keltve a reptérről befelé vezető úton; emlékezni arra is, ahogyan az Ararát szálloda ablakából a virradati fényben megvillannak a távoli domboldal sűrűn egymás mellé épített házainak bádogtetői, hol egyik, hol másik, hol egyik, hol másik, ahogy a nap minden reggel más és más fény-szonátát játszik el rajtuk.

Belső küldetésem nem könnyen teljesíthető, az út kanyarulatait is meg kell jegyezniem hajszállra, ahogy Dilidzsán felé megyünk a busszal, az út szélén gyakorta guggolva pihenő örmény vándorokat, a napsugarak dőlésszögét – aztán azt a fokozatosságot is, ahogyan a sziklás táj lassanként erdőbe alakul. Rendkívül fontos részletekbe menően emlékezni a fák illatára is Hagharcinnál – amikor az erdőben sétálunk, szinte ugyanaz az érzés kerít hatalmába, mint gyermekkoromban, Erdélyben, Szováta erdeiben. A komótosan ránk ereszkedő köd íze is ugyanaz a nyelvemen, ahogy beleharapok a tájba, ismerős az erdei apró szemű dióé is. Betéve kell tudnom az általunk bejárt ősi templomok néhol szétszórta romjainak földrajzi pontossággal meghatározott helyzetét, emlékezniem kell a tömjénfüsttel belengett kolostori félhomályra, mint súlyosan ránk hulló lepelre, ami a szavakat is elnyeli olykor; fel kell tudnom idézni a szűk templomablakokon beszüremkedő fényt, az árnyak lomha fogócskáját a templom khácskárokkal borított padlózatán az idő múlásával. Kötelezően emlékezni kell a khácskárok faragványainak indáira, a csipkézett kőkeresztek által elmesélt keresztút-stációkra – bent a templomokban, a templomkertekben és sziklába vajtán: meg kell próbálni felidézni minden egyes kőkereszt előtt görnyedő, faragó szerzetest, akiket pedig sosem láthatunk, hacsak Paradzsánov Szajat Nova filmjében nem; pontosan vissza kell idézni a kőkeresztek előtt az imádkozók kezének pusztá érintései nyomán a sok száz év során létrehívódott vajatokat, melyek akkor keletkeztek, amikor a szentségből akartak valamit hazavinni magukkal rendre, könyörületes védelemképpen, megsimítván Isten házána falát; és emlékezni kell a szerzeteseknek a templomok falába vajt imádkozófülkéire, több embrenyi magasságban, felfelé Jákob lajtorjáján, valahol félúton az Isten felé.

Meg akarom tanulni az Ararátot övező felhők formáját is, vonulásukat a Khor Virap kolostortól nézve, az alkonyatot, ami itt olvaszt magába monumentálisan a tájjal meg társaimmal együtt, lenyomatot akarok emlékezetemben a zurna, a dhol és a duduk hangjainak összefonódásáról, ami az ünnepi lakománkat kíséri a Pandok Yerevanban. Pontos leltárt akarok mindenről, ami örmény, minden olyan élményről, amiből eddig kimaradtam erdélyi magyar-örményként. Vissza akarok foglalni magamban egy saját Örményországot, amely őseim földje lehetett egykoron, legalábbis az én értelmezésemben. A Nemzeti Múzeum kódexkiállításán hosszan elidőzök az Aniból származó tárgyak előtt, örmény őseim onnan menekültek évszázadokkal ezelőtt, a legenda szerint a 13. század közepe táján – nézem a szépen faragott szerzetesseket, amelyeken ülve talán a kódexek betűit festgették szent életű emberek, és elsírom magam, ekkor látok először bármi tárgyi emléket távoli felmenőim őshazájából. Amikor a kódexírók székei készültek, akkor még őseim is ott lakhattak az egykori fővárosban, erre gondolok, bármennyire is értelmetlen e gondolat.

Folyton időszámításokat állítunk fel fejben, *akkort* és *mostot*, határvonalakkal szabdaljuk életünk idejét, függőlegesen vagy vízszintesen, ki hogyan méri az időt, legalábbis azt hiszem, más is így van vele. Akkor még csak leltározok, mohón kartotékba veszek – habzsolom a pillanatnak minden megjegyezhető múltékonyságát, amivel a most akkorrá illan. Akkor még nem

KALI Kinga
„Kiválasztott fekete-fehérben”
Látó, 1993. 8.

„Egy város krónikájából”
Látó, 1994. 11.

„Babgulyás á la Petri”
Látó, 1995. 12.

„Álomidő”
Korunk, 1995. 2.

„(játék) Az esszéről”
Korunk, 1996. 2.

„Jarmusch-képeslapok”
Látó, 1998. 6.

„A szó”
Látó, 1998. 11.
In: *Körkép*
Magvető, 1999

„Téglaszív”
Látó, 2008. 2.
Litera.hu, 2008. 2.20.

„Almamoly”
Látó, 2009. 3.

„Szabadhal”
Látó, 2009.

In: (Bíró Gergely szerk.)
Az év novellái
Magyar Napló, 2010

„Örökszív”
Magyar Lettre Internationale, 75

In: (Forgács Zsuzsa szerk.)
A szív kutyája – Lányok és apák
Jaffa, 2010

„Litera Netnapló”
litera.hu, 2008. július

„A gránátalmabor íze. Örményországi útinapló”
Magyar Lettre Internationale, 78

tudom: itthon vagyok; ez egy későbbi utazás során fogalmazódik meg bennem tisztán és minden kétséget kizáróan, egy másik örményországi szakmai együttléten, a sors különös játékának tulajdoníthatóan éppen a caghkadzori íróházban, mely 1930 óta fogadja az írókat, és ahova egykoron két immár kedvencé lett örmény író, Hracsja Kocsar és a költő Avetik Iszahakjan is visszahúzódott időnként alkotni – itt tör rám a megmagyarázhatatlanul gyarapodó szubjektív szülőföld-érzés, ahol e szöveget részben megírom; azóta tudom, ez a *belső haza-érzés*, egyszersmind annak a hiánynak a balsamos enyhülése, ami egész felnőttkoromban kínozott.

Zvartnoc romjai alatt láttam először vérző gránátalmákat. A majd' kéthetes írófesztivál sokadik lakomáját ültük, kies romok alatt tanulgattuk éppen az örmény vendégszeretetet, minden jóval roskadozó hosszú asztalnál ettük végig a szokásos négy fogást, amely, ittlétünk tanúsága szerint, egy örmény ebéden-vacsorán kötelező vendégfeladatnak tűnt, hallgattuk a kiapadhatatlan örmény tóosztokat, és vidáman bólogatva értettünk egyet azok jókívánságaival, még ha a sokunk számára alig vagy egyáltalán nem érthető nyelven fogalmazódtak is olykor. Visszaidéződtek bennem gyerekkorom Erdélyének többnapos lakodalmi faluhelyen, ott éltem meg ilyenszerű végtelenített kínálást. A szerelmem születésnapja volt aznap, minden percre kiemelten figyeltem, hogy megtanulhassam ennek a napnak az egyszeri és megismételhetetlen forgatókönyvét, és később élve beszámolhassak a távollevőnek a saját születésnapjának élményeiről ezen a számára még idegen, távoli helyen. Vidáman, ingujjra vetkőzve küzdöttünk az október végi kaukázusi hőségben a légy- és darázsrajokkal, amelyek ebédünket megrohanták – bár Yang, a kínai költő halk szóval azt mondta, ők talán inkább minket gondolhatnak ebédjüknek. Minden tökéletes egyensúlyban volt. Akkor még nem tudhattam, hogy hamarosan átkerülök egy másik időszámításba, és az a nap lesz hosszú időkre az utolsó derűs élményem. Megtanulni a baszturma, a szudzuk ízét, a különféle örmény sajtokét, ezen igyekeztem titkon, miközben társaim kellemesen elcsevegték. Eleget téve privát küldetésemnek, amivel a hazát gyűjtöm magamban, igyekeztem elraktározni emlékezetemben a rusztikus cseréptárra halmozott, vérző gránátalmák látványát – levük gyöngyözve tört át vékony héjukon; engem pedig megrohant a felismerés: pontosan tudtam, az örmény nemzetet vérzik, az örmény nép bánatát mondják el a maguk módján ott, a romok alatt, ahol a történelem is erőteljesebben van jelen.

Minden örmény élményt pontosan emlék-kartotékba kell venni, kívülről meg kell tanulni az őshazát, fel kell habzsolni Örményországot, emlékfoszlányokból újrarájzolni régi határait magamban, amennyire élesen csak lehet, áttelepíteni emlékezetembe minden magamba hordható kincsét – alig alszom a fesztivál ideje alatt, ilyesmire most nincs idő. Kötelességtudó mohósággal kebelezek be mindent, valamiféle telhetetlenség jegyében szívom magamba, nyelem el az élményeket, foglalom vissza magamnak Arméniát. Több író-társam is megjegyzi, hogy még sosem látott ilyen kedvvel enni senkit, mint engem. Azonban nem pusztán a lakomákról van szó, noha az örmény vendégszeretet sokat elárul a nép lelkéről, amely ezt a kívülről sziklakemény kőországnak látszó hazát lakja. *Éhes vagyok az ősbazára* – de ezt csupán most tudom, többszörös hazatértem után a választott magyar hazába, amikor is a szervezőknek tett előzetes ígéret szerint meg kellene fogalmazni az engem ért örményországi élményeket.

Eredetileg arról írnék, hogyan kell szakszerűen és pontosan felfalni Arméniát, hogy az ember kicsit hazahordhassa magával – arról, milyen bekebelezni mindazt, amit ez a csupán első pillantásra zordnak tűnő vidék az idelátogatónak nyújthat. A hegyek súlyos kőszoknyájának fodrait lebbentén fel gyöngéden a szövegem, a Szeván-tó fölötti játékos szelek illatának tünékeny változatait írnám meg, ahogyan egymásba alakulnak, a befogadó örmény tájról zengenék magasztaló éneket. Nem hiába gyarapítottam szorgalmasan fejben a hazát, rakároztam az élményeket a sűrű látogatás alatt, gondosan ügyelnék arra, pontos legyen a kép, a részletek ne csúszanak egymásba, hitelesen vissza tudjam adni, ami engem itt ér mindenkor. Arról írnék, milyen az örmény étel és élet íze – lapozható emlékekkel dolgozva élményeim. Mert azért kötöttünk ki itt, Örményországban, Noé utódaiként és valamiképpen követőiként, az *Írók béréjében* – még ha nem is éppen az Ararát hegyén –, hogy vigasztalan időkben is figyelmeztessünk a poézis éltető szavára, vigaszként mentsük át azt az érdeklenség-özönvízből, lelkesedést csempészve általa életekbe. Ennek része az ígéret is, amelynek éppen eleget próbálok tenni, és megkísérlek visszaadni minden lélegzetnyi örmény-élményt, minden mozzanatot, hogy krónikása lehessen ennek a vidéknek, még ha átmenetileg, csekély időre is.

Ha lenne kedvem, leugranék egy sörre, amíg a szöveg megírja önmagát – egy Cortázar parafrázissal élve; birkózom a szöveggel, az élmények megírhatóságával. De egy ideje átkerültem egy másik időszámításba, s már semmi sem lesz úgy, mint annak előtte volt, elvált a most az akkortól. Eredetileg derűs, nagyszerű dolgokról terveztem itt írni, mindarról a szépségről, ami Örményországban körülöttünk irodalmi zárandoklatunk alatt. Valami olyasféle élményrohamról, mint amilyenről Stendhal számolt be egykori firenzei utazása kapcsán: olyan érzelmi megrohantságról, amely letaglózta az embert, mely felfokozott szívveréssel, megemelkedett vérnyomással, szédüléssel és összezavarodottsággal, ájulás-közeli állapotokkal jár – a mai pszichológia immár Stendhal-szindrómaként aposztrofálja ezt a tünetegyüttest, olyannyira létező jelenség. Kedvem lett volna írni a szépség befogadásának fizikai korlátairól is, a vad vidék lenyűgöző bájáról terveztem szólni, arról, ahogyan vendéglátóink néhány nap alatt meg akarják nekünk tanítani Örményországot.

Tervezni lehetetlen. Bármilyen mohón ittuk is volna be ezt az új tudást, nem lett volna elég sok ezerszer ennyi idő sem a megismerésre: mindenből csak izlésnyi lenyomatot vihettünk magunkkal. Ahogyan én is csupán kóstolásnyit adhatok szövegem által mindabból, amit megéltem; arról, ahogy kiiktattuk az alvás idejét fontosabb dolgok miatt, arról, ahogyan fokozatosan átkerültünk egy másik dimenzióba, egy párhuzamos létbe, ahol kitágult az idő – és néhány nap alatt néhány év élményanyagát gyűjthettük egybe, későbbi rendszerezésre. Azokról az emlékezetes együttlétekről terveztem írni, amelyeknek során nagyszerű emberekkel ismerkedhettem meg, örmény és külföldi alkotótársakkal, a lelkes örmény egyetemistákat sem kihagyva a „se-regszemléből”; arról a csodálatos kreativitásról, alkotás-szomjról, amelyet az egyetem fiataljainak körében tapasztalhattam közös műhelymunkánk rövid ideje alatt.

Terveim szerint a Lori szakadékról is írtam volna, ahova már lenézni is szédítő, mégis sokakat megkísértett csapatunkból, hogy a peremén álló, a szurdok fölé nyúló kövön fényképezkedjenek. Akkor még nem volt bátorságom oda kiállni, már egy magasabb várfalról lenézve is tériszony fogott el. Meséltem volna arról a mulatságos magántárlatról is, melyet egyik Lori-tartománybeli kis faluban, Dszeghben néztünk meg, szinte véletlenül bukkantunk rá – egy öregasszony két szobányi kiállításáról, amely hivalkodva próbálta felvenni a versenyt a hely nagy szülőltjének, Hovhannesz Tumanjannak múzeumáéval, annak tőzsomszédságában, a kertben elnyújtózó horgolt-kitömött fenevadjaival átszalogatva a látogatókat: itt láttam először horgolt görögördinnyeseket, kötött Komitász vardapet babát, örmény népi táncos-babákat, a hozzájuk tartozó teljes zenekarral, dudukossal, zurnással együtt; megannyi üdítő furcsaságot, ami leginkább arról szólt, errefelé más-ként telik az idő.

Arról is szóltam volna, hogyan kacstintottunk össze viccesen a mindennapi Kilikiázás után a szintén erdélyi magyar-örmény Laca barátommal, aki immár évek óta Jerevánban van otthon – volt abban valami irrendenta cin-kosság, ahogy mi esténként, az amúgy is későig tartó napi programok után megpróbáltunk kreatív módon „visszaszörözni” magunknak egy képzeletünkben dédelgetett, fiktív és saját Kilikiai Örmény Királyságot. A Pandok Yerevan sült kecségjének ízéről is akartam szólni – noha én ritkán eszem halat, itt kedvencemmé vált; de leginkább arról a maffiózónak festő, fura figuráról szerettem volna írni, aki éppen bekezdült a vacsoraasztalunk melletti mikrofonhoz, hogy ő bizony elénekelne valamit – mi meg csöppnyi (később gyorsan megbánt) fölényel neveltünk össze Ruxandrával, újdonsült román barátommal, akivel már a fesztivál első napjától fogva egymásra találtunk, no, vajon mi lesz ebből, mit fog nekünk énekelni a műsáknak szentelt lakomán ez a suhogó tréningruhás, fehér futócipős, kissé már pityókosan somolygó férfi, aki ki tudja, hogyan került ide. Arról is beszámoltam volna részletesen, amint kihasználtam az ekkor keletkezett pillanatnyi zűrzavart, és helyet adva az egó hirtelen ötlettől vezérelt mókájának, akkurátusan átjavítottam a tréningruhás férfi asztalán sorakozó számos Kalinka vodkás üveg címkéjét Kalikingára, míg észre nem vették... Ilyenszerű élményekről szerettem volna írni, nagy lendülettel és epikus részletességgel – de legfőképpen arról, hogy amikor az általunk maffiózóként elkönyvelt, horgolt sapkás férfi hosszas készülőds után végre megszólalt, már tudtam, ez eddigi életem legcsodálatosabb koncertje: mintha egy szufi démonkórus szabadult volna ki a tüdejéből, úgy rebent bele a hangja az addig profánnak tudott éjbe; meg arról, hogy az est további óráiban lehetetlen volt mással foglalkozni, pincérnek és vendégnek egyaránt, mint őt, az álruhás Arto Tunçboyacıyan hallgatni, aki ki tudja,

honnan bukkant fel a műsáknak terített asztal mellett; lehetetlen volt más-
sal foglalkozni, mint rögzíteni a pillanatot, mely, habár véletlennek volt álcáz-
va elutazásunk estéjén, kétségtelenül számunkra elrendelt kegyes csoda volt.

Az örmény történelem felseljő mozzanatairól is beszámolni szándékoz-
tam, arról a templomteremről Haghpat kolostorában, ahol az egykor élt szer-
zetesek földbe ásott korszokba rejtették a szent könyveket a pusztító tatár
elől, aztán földet hordtak az egész templomra, hogy derűs halomnak álcázva
mentsék meg a dűlástól; arról a helyről, ahol Szajat Nova, egyik legkedvesebb
örmény költőm élt, alkotott – és lelte halálát az öldöklő tatár által. Terveim
szerint írtam volna arról az érzésről is, amely Szevanavank egyik khácskár-
ja láttán ragadott magával: egykori örmény szerzetesek hosszú, fonott hajú,
tatár antropológiájú Krisztust faragtak a kőbe, hogy ezzel a sziklába foglalt
furfanggal óvják meg templomukat a rombolástól – átmenetileg a tatár ké-
pére formálták Istenüket, alázatosan vállalva esetleges haragját is, hogy házát
megvédhessék. És igen, írtam volna a Fecskevár csöndjéről is, amely emléke-
zés közben bronz ködként vett minket körül, felejthetetlenül – mintha egy
regényben üresen maradt volna néhány oldal, melyről az olvasó tudja, áhítat-
tal kell átlapoznia, és kiegészítenie a saját gondolataival.

És az írók mauzóleummá emelt emléklakásairól is beszámoltam volna,
aprólékos részletességgel – a heurisztikus élményről, amely Tumanjan múze-
ummá alakított jereváni lakásában kerített hatalmába: hasonló írókultusszal
még sosem találkoztam. Ott láttam először magyarra fordított Tumanjan mű-
veket is, az Európa Kiadó 1969-ben kis, filigrán fehér kötetbe gyűjtött néhány
Tumanjan verset, *Galambok temploma* címen, a költő születésének századik
évfordulóját ünnepeelve. Utólag, már Budapesten idézem fel, hogy román író-
társam, akit végig Basílnak hívtunk az irodalmi zárandókút alatt, lefotózta
a múzeumban kiállított műfordítás-köteteket – így nyomoztam ki, honnan
és hogyan szerezhető meg a budapesti antikváriumok elfeledett raktárkészle-
téből a kötetnek feltehetőleg egyik utolsó magyarországi példánya. A gondo-
san eltervezett elbeszélésfolyamban annak a megrázó döbbenetnek is helyet
adtam volna, ráadásul igencsak központit, amely a múzeumi idegenvezető
emelkedett beszéde alatt lett úrrá rajtam, miközben éppen Tumanjan fiának
végső döntéséről beszélt, aki apja halála után kivágatta és magával vitte annak
szívét, hogy szimbolikusan örökre vele maradjon. Az akkor még véglete-
sen barbárnak tartott mozzanat borzongatóan végigkísérte örményországi
utamat – és később, amikor megérkeztünk Dzeghbe, én stílusosan Zorjan
almájával zsebemben, és először Tumanjan szülőházába látogattunk el mind-
annyian, ahol persze ismét előkerült a kivágott szív toposza, előre készülvén,
már óvatos kérdéseket is fel mertem tenni: hogyan is történt mindez pontos-
an – és ismét elborzadtam attól, milyen könnyed, magától értetődő termé-
szetességgel beszélt a helyi idegenvezető erről a szörnyű tettről.

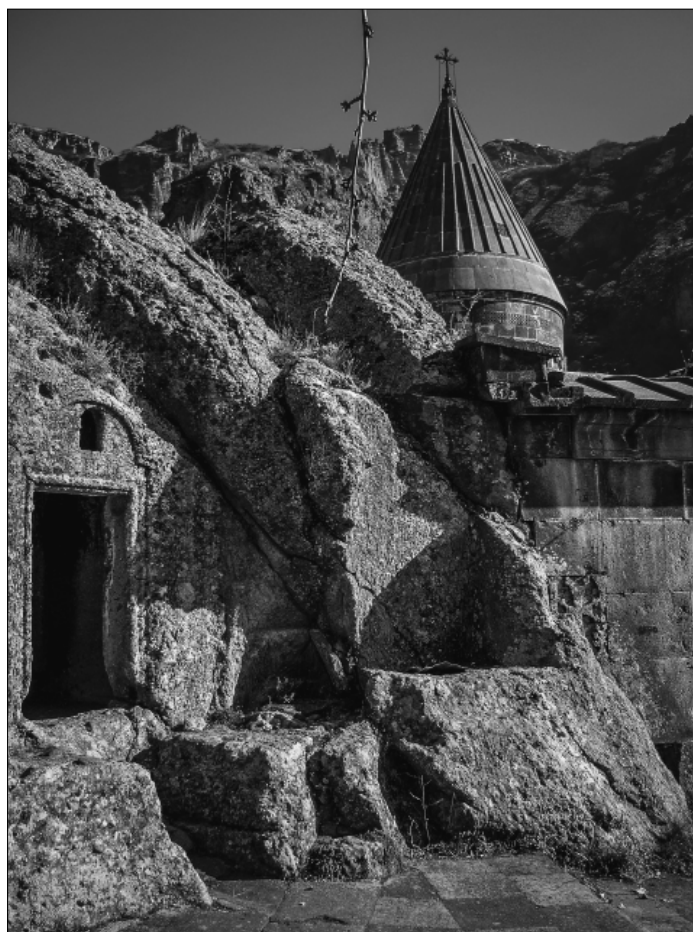
Eredetileg ezekről szerettem volna írni, és nem kétséges, könyvnyi lett
volna az írott anyag. Ami itt mindössze felsorolás, az emlék-kartotékolás
puszta gyakorlati kiterjesztése, egy emlékgyűjtő jegyzeteinek listája a megél-
tekről – mindaz bennem elemi erővel dúló élményvihar, kilengő szédüléssel
és szapora szívveréssel járó emlékezés, mely által bekebelezem, felfalom Ar-
méliát, egyre és egyre. Kívülről mindössze élménylista, tanulható Kaukázus,
amely csak az Örményországot megjártak számára élénkül teljes élménnyé,
színesedik és duzzad történeté, cinkosodik szétszakíthatatlan szövetséggé:
az örmény vidék, az örmény történelem apránként beenged önmagába. Arról
is írtam volna, hogy később már kifejezetten vadásztam az írók kivágott szívé-
ről szóló kaukázusi anekdotákat, így ért el hozzám a hír, mely nem tudhatom,
igaz-e, miszerint Terjan, az örmény költő szívét is kimetszették halála után,
hogy megőrizték az utókornak.

Viszont mióta ennek az írásnak a szövetét szövögetem, át- meg átjavítom,
amióta durcásan elégedetlenkedek fölötte, hogy hitelesebb lehessen az át-
hozott élmény, amióta nem megyek le sörözni, amíg a szöveg írni önmagát,
átkerültem egy másik dimenzióba. Apám átkelt azon a folyón, ahonnan nin-
csen visszatérés ebbe a világba; és az idő elkezdett másképpen telni, megvál-
toztak a színek, a szagok, minden, ami addig körülvevett, más értelmet nyert,
élesen elvált az akkor és most, mintha csak fejszecsapással választotta volna
szét őket az Úristen. Nem találom már eddigi önmagam, a dolgok, velem
a középpontjukban, egyszerre megfoghatatlanná váltak. És amikor ott álltam
a ravatalánál, lekésve az utolsó találkozás lehetőségét, ott álltam összetörten
és magamat bántva, hogy talán nem vigyáztam rá eléggé, és kérdések gyö-
rtörtek, vajon tudta-e, hogy szeretem, ott álltam és néztem, hogyan omlik el
az én szép apám arca a júniusi kánikulában, hogyan olvadnak le róla, percről

perce eddig ismert nemes vonásai, hogyan változik meg bennünk, itt ma-
radottakban az idő; akkor hirtelen Tumanjan fiára gondoltam, akit sosem
ismerhettem, mégis, most e személyes tragédia által egészen közel került
hozzám. Vad, zsigeri irigység rohant meg Tumanjan fia iránt, kinek még csak
a nevét sem tudom, irigyeltem őt azért a bátorságért, amivel ki merté lopni
az apja szívét, hogy ez által mindig együtt maradhassanak. És míg azelőtt az
ötlet barbársága tartotta fogva kényszeresen az agyamat, folyton arra kaland-
doztam, hogy ezt a tettet valahogy megértsem, logikusan megmagyarázzam,
a kulturális sokkot feldolgozzam, valami most megváltozott, furcsán átlendült
ebben a másik időszámításban a tettek értéke is, emelkedett az eredeti ko-
ordinátáktól – most hetek óta attól a gondolattól nem tudtam szabadulni, az
kínzott vég nélkül, hogy nekem sosem lett volna merszem megtenni ugyan-
ezt, pedig ott kísértett végig a gondolat, elkérni az apám szívét, ha pedig
nem adják, hát kitépni, ellopni, magammal vinni, birtokolni, amíg csak időm
engedi. Megkísértett a tett, amit azelőtt, az akkoriban még, oly borzongatóan
barbárnak és távolinak tartottam – és most már megértettem, ez a vívódás
annak a belső harcnak a kísérője, amit saját magyar és örmény részem vívott
egymással mindig is. Mert egész gyerekkoromat végigkísérte a köztesség
kínzó érzése: magyarnak talán ijesztőn erőteljes vagyok, örménynek túl fakó
– mondhatni folyton átjárok egyik nemzeti karakterológiából a másikba, egy-
szerre vagyok *mi* és *ők*, mindkét oldalon. Apám hirtelen távozásával közelebb
húzódott hozzám az a részben még távolinak tudott világ, megmagyarázha-
tatlan rohamossággal vált rokonommá, fivéremmé Tumanjan fia, aki magával
merte vinni halott apja szívét. Mióta átkerültem a másik időszámításba, és
már nem lehetséges pusztán a szépségről meg végeérhetetlen lakomákról
örömdózt zengen, nem lehetséges pusztán a felemelő, monumentális élmé-
nyekről írni, amelyek által Örményországot próbálom bekebelezni, amellyel
sokszorosítom magamban a haza-élményt, a meglévő, eredeti erdélyi szülő-
földem és anyanyelvem diktálta, választott magyar hazám mellé, most már
nem csak az örmény tájról, de az örmény emberről is méltán tudnék írni,
annak vad tetterejéről és derűs bátorságáról, mi megszabja életútját. Talán
most már jobban értem a népet, melyből egykor őseim is vétettek, oly sok
évszázaddal ezelőtt; és ahogy időm telik, több-kevesebb sikerrel gyarapítom
magamban a belső hazát.

A szöveg a 2012-es Literary Ark örményországi
írófesztivál nyomán kiadott kötetbe íródott.

(*Literary Ark / Grakan Tapan 2012, Vernatum, Jereván, 2013.*)

egy egzotikus országban

A felhő a fontos, vagy a hegy?

* Elhangzott Kali Kinga *Felfalni* Arméniát fotó- és szövegkiállításának megnyitóján

FORGÁCH
András
Aki nincs
Magvető, 1999

Két dráma
Cserépfalvi, 1991

Valami Figaró-féle
alak
Jelenkor, 1993

Gonosz siker
Magvető, 2001

Zehuze
Magvető, 2007

12 nő voltam
Libri, 2013

„Napok dátum
nélkül”
Magyar Lettre
Internationale, 41

„Alvók”
(Egy Földközi-
tengeri utazásból)
Magyar Lettre
Internationale, 45

„2002. leütés.
Röviden”
Magyar Lettre
Internationale, 47

„Kifelé a Szinájból”
Magyar Lettre
Internationale, 49

„Felvételi”
Magyar Lettre
Internationale, 73

„Útjegyzetek, Zug,
április”
Magyar Lettre
Internationale, 77

„A tizenkettedik”
Magyar Lettre
Internationale, 90

PÁLYI András
„Proustabb még
Proustnál is”
(Forgách Andrásról)
litera, 2012. július
18.

Az alapvető kérdés, amit az ember föltehet magának Kali Kinga Örményországban készült képeit nézegetve, nagyon kézenfekvő. Azt kell megtudnia, hogy mi a különbség egy pusztán szép kép és egy *szenvedélyes* kép között. Csak ennyit. Ja, hogy ami *szenvedélyes*, az bizonyára szép is? Az nem olyan biztos. És hogy a szép mindig *szenvedélyes*? Még az sem.

Kali Kinga képei majdnem mind *szenvedélyes* képek, tehát nem egyszerűen képek, hanem *valóságok*. Ahhoz, hogy egy kép szép legyen, néha elég, ha szépek rajta a fények, az arányok. Itt majdnem minden képen szépek a fények. És izgalmasak az arányok. Ahhoz, hogy egy kép szép legyen, elég, ha jól komponált. Itt majdnem minden kép jól komponált – vagy *majdnem* jól komponált. Erről a *majdnemről* szeretnék beszélni.

A Facebookon, ahol Kali Kinga először tett közzé örményországi fölvételeket, több képen ő maga is látszik, ezeket a képeket értelemszerűen nem ő készítette, hanem valamelyik útitárs. Az egyik ilyen útitársat, aki azt kapta le, ahogyan Kinga éppen lefotóz egy khácskárt vagy mit, Kinga tréfásan *Baron Photographiannak* keresztelte el. Hogy mi az a khácskár? Tessék közelebb menni a khácskárokat ábrázoló képekhez. Ha az ember sokáig néz egy khácskárt, könnyen egy Szergej Paradzsanov-film közepén találja magát. A Facebookon sok képet láttam, ami a Paradzsanov-múzeumban készült, Krisztus zsebkezdője, fantasztikus kalapok (egyik a Kinga fején is látható), szóval Kinga nem csak a kolostorokat nézte meg, és nem csak a piacon járt, hanem még magát a megfoghatatlanul *szenvedélyes* és szüntelenül tevékeny Paradzsanovot is bekebelezte.

De vissza a főt említett képhez, ami a guggoló Kingát ábrázolja, fotózás közben, a Jereván külvárosában található Az ég *angyalai* (Szvartnoc?) nevű katedrális előtt. A kép címe: *A valóság manipulálása*. Manipulálja-e ezeken a képeken a valóságot Kinga? Nem, dehogyan, de valamit mégis csinál a valóságból: nem egyszerűen az érzéki élményt, hanem a *leendő emléket* akarja rögzíteni. Nem azt a valóságot, ami épp ott van a szeme előtt, hanem azt a valóságot, amivé az a kép, *amelyikben ott áll ő maga is*, az emlékezetében majd válik. Mert számára Örményország, és ez abból a *szenvedélyes*, önmagát kereső, zenei fúgáként áradó szövegből, amelyet a képek kíséretében írt, kiderül: egyszerre a nagyon távoli múlt és az elképzelt jövő. Stendhal szerint a szépség: *a boldogság ígérete*.

Mi hát az a kicsi dolog, az a kicsi különbség, az a kicsi elmozdulás, amitől egy kép nem mindenestül szép, vagy inkább nem csupán szép, hanem *szenvedélyes* is?

A Khor Virap kolostor egyik szerzetese, nekünk háttal, a kolostor kőfala felé fordulva áll, a ház lepke-szárnyaszerű fadiszítményei árnyékot vetnek a nyers kőfalra, s a fekete ruhás szerzetes, aki épp belépni készül egy hófehér ajtón, a nap ferde sugarainak kitéve szintén árnyékot vet erre a kőfalra. Az egész kép csupa vibrálás, csupa feszültség, csupa bizonytalanság, a szélei csipkés, mint azok a papírcsipkék, amelyeket gyerekkorunkban vágunk összehajtott papírdarabokból, hirtelen megértve a szimmetria csodálatos működését. Ez a fotó, ha akarom, ügvetlen. A szerzetes profilja akár egy festmény a falon, egy ikon, mozdulata bizonytalan. *Közben* vagyunk, valami *közben*, két lehetséges pillanat között.

Kinga lefotózott egy falusi házban látható kiállítási objektumot, a kötőtűvel kötött örmény valóságot: az Ararátot ábrázoló kötött kép alatt egy zenekar, egy pap, düllöngelő figurák, öregasszony, mind-mind a maga ügytelenségében szívszorítóan kifejező, pillanatnyi, testmeleg, az ember a szagot is érzi, ami abban a parasztházban rögtönzött műzeumban megcsapja az orrát. Otthon van ott.

És itt van a hófehér hajú néni, aki egy pillanatra megáll, kezében alumíniumtálcan kávé dzsezva (ez a hivatalos neve az edénynek kutatásaim szerint, egyébként törökül, nem tudom, örményül hogy van), arcán finom mosoly: jön, pedig áll, és szinte kilép a képből, pedig mozdulatlan. S mindez teszi mérhetetlen egyszerűséggel.

A kép kilép önmagából. Mert mágnesként vonzza egy tekintet.

Szép: a magyar szó eredetileg annyit jelentett, ügyes. Kali Kinga nem akar ügyes képeket készíteni. A *szenvedély* feszíti őt. Mellékesen a szó azt is jelentette, nagy – innen jön a szép-apa. Kali Kinga nagy képeket akar készíteni, nagy érzéssel telített

képeket, egy egész univerzumnyi világ érződik képein a *szenvedélytől*.

Az angol beautiful jót, udvariast, vonzót jelentett eredetileg. Kali Kinga nem akar mindenáron udvariast, jó és vonzó képeket készíteni. A *szenvedély* feszíti őt. Ugyanakkor rögzít: ez ilyen, ez ilyen, ez ilyen. A *szenvedélyben* ott lappang a *szenvedés* is. Az apa, akinek halálakor nem lehetett ott, s akinek szívét talán ki kellett volna metszenie, gondolja, mint tette egy híres örmény költő fia, mereng a templomban kiterített holttestet nézve. Lüktet, pulzál benne a *szenvedély*.

A német schön ragyogó, tiszta, barátságos volt eredetileg. Persze ragyognak Kali Kinga képei, gyakorta ragyognak, mint este a nedves kő a jereváni Köztársaság téren. És barátságosak is olykor. De nem ez a lényeg. A barátság, amit Kinga egy fénysugár iránt érez, mely végigsöpör az alkonyati tetőkön és házfalakon a völgyben, az sokkal több, mint barátság. A felhő a fontos, vagy a hegy? Ha azt mondom: mindkettő, megkerültem a kérdést. Ha választok közülük: megkerültem a kérdést. Így van ez már minden nagy *szenvedélyben*.

A kiállítás címe arra utal, hogy az író – mert persze Kali Kinga elsősorban író – na jó, a fényképész-író meglehetősen *szenvedélyesen* viszonyul tárgyához: nem egyszerűen látni és érezni akarja, hanem fel akarja habzsolni, magáévá akarja tenni, be akarja kebelezni ezt a világot, mint ahogyan szerelmes ölelésben teszi a szerencsés lélek.

Egy egzotikus országban a turistaipar következtében évente sokszázmillió, sőt, milliárd kép készül a hegyekről, a barlangkolostorokról, az alkonyatokról, a felhőkről, az árusokról, a szerzetesekről. Azonban ilyen megsebzett, sóvár tekintet egy képről se néz vissza rád.

KALI KINGA: SZEVANAVANK – SZEVÁNJTÓ

Ruxandra Cesereanu

Örmény taxi¹

A megérkezés

Örményországba egy taxin vonultunk be, melynek a köd nem állbatta útját.
David, vén, ravaszdi, karvalyorrú ördög, a sofőr mellett az életről regélt,
mi Ruzanával a hátsó ülésen bóbiskolva, félálomban a költészetről és
annak máig nem tisztázott értelméről bebegtünk.

Jereván peremén repesztettük, magunk mögött bagyva az Eiffel-torony és

Moulin Rouge formájú kaszinókat,

aztán úgy a Konyakgyárak közelében a város egyszer csak ledobta parókáját
és az ősz narancssárgára festette szempilláit.

Nem hallottunk sem kutyákat, sem macskákat, sem egyéb bázisállatot
a nagyvárosi éjben.

Így érkezünk meg a Még-Életben-Levő-Költők Kolóniájára.

És pedig ezek voltak az első apostolok:

Basil, aki éppen egy eltévedt könyv szanatóriumából szabadult,

Kinga, aki flamencotáncosnő nyakával és vállalval örületbe kergette a férfiakat,

Filip, aki kifúratta fülét a Bau-bau fülbevalójáért.

A második Davidot Gyógyítónak nevezték (engem is meggyógyított)

és a még-életben-levő-költők cébmestere volt –

kik slivovicát, pálinkát, vodkát, szeszt fogyasztottak vég nélkül,

meg minden mást is, ami nem akadályozta a modern költészet rendes menetét.

Nsban, mint egy érzelmes hím veréb, úgy énekelte,

Gobar félistennő eközben egy alkókból ügyelte őt,

Vika pedig tetőtől-talpig egy sálba tekeredett.

Ezek lettek volna a soron következő apostolok.

Maina egy füstfelbő némaságába temetkezett öntudatlan,

a hóriborgas Herbert zsebre vágott kézzel elmélkedett a halbatatlanságról.

Lám, még két apostol a startvonalnál.

Lady Lili Kypris egy öngyújtóval fészülködött,

a dörgő mellkasú, ütemverő-lábú Claudio meg Tumanjan szakállát csodálta,

miközben a zsörtölődő Grigorij Arsenyij Tarkovszkij bangján szavalt.

Ők voltak pedig a többi apostolok.

De mások is feltűntek az élőképeken az örmény taxiban vendégeskedő

Noé bárkáján:

Vladas, a még-életben-levő-költők társulatának manója,

az örökön vörösnadrágos-napszemüveges Mira,

a geopoéta Igor, aki már nem hitt mesteremben, Mibail Bulgakovban,

Vologyimir, kvarclencsésű filozófus, hordó nélküli Diogenész,

aztán Harut, a kalaposmester, és Lian, szélben lobogó bajjával, mint

egy szentjánosbogár,

no meg Boris, a fáradhatatlan pobárnok.

Ezek voltak, im, az utolsó apostolok: a harmadik évezred költészetének

kreoljai voltunk.

Az örmény taxiban ott voltak bekebelezve a kibunyit század '50-es éveinek

retro autóbuzsai, valamint Mitrász temploma

a bozzá tartozó, rákóktól hemzsegő patakkal,

aztán meg Ruzan 2013 februárjában megszületendő gyermeke is,

hogy megváltsa mi megváltató maradt még ezen a világon.

A lakoma

A karmazsinba bajló ég Haghpatban meta-ég volt,

egy párafelbő erszényéből ereszkedett alá

a falevelek meghasadt szívecskéim keresztül.

A költészet utolsó apostolaként tébláboltam még bent,

térdre rogytam, körbelesve lopva, ne hogy valaki meglásson.

Fejemet alázattal földre szegtem,

mert az ima egy sikoly, melynek senki sem lebet tanítja.

Geghardban a marmeládbőr-tekercek baszturmával léptek frigyre,

és a hegyi kofák rikkantva árulták lépes mézüiket.

Senki sem törődött már a halbatatlansággal,

csupán a gyomor és a rágni nem szűnő teli száj szillogizmusai számítottak.

Geghardban oroszánok voltak az égen és szent forrás a talpunk alatt

és kenyérbéjék az örmény ábécé betűivel,

mint fiatal-öreg ember teste mi szétoztatik az immár testetlenek között.

Sosem fogom elfelejteni Zvartnoc gránátalmait,

az asztalról szedtem őket, selyemkendőbe kötöttem,

magam elé suttogván, hogy Dionüszoszt még nem marcangolták szét a késelők.

Volt valami fény azokban a gránátalmákban, mint egy szent tebén

borostyánsárga vája,

úgy olvadt szét a még-életben-levő-költők szájában.

És mindenféle balzsamos fűvek is nőttek ott a könyökünk alatt,

elringatván a távcső látóterébe tévedésből bekerült párducokat.

Minden tökéletes volt vagy szinte tökéletes.

A táncok

Mint vörösbőr csúszott le a torkokon a melankólia,

amikor a táncok elkezdődtek

és a még-életben-levő-költők nekilendültek, hogy megmozgassák rendre

csontjaikat

és testüket a nappalitól eltérő formákba rendezzék át.

Csúnya-szép, szenvedélyes férfiak vágyták a gyönyörű, tüzes nőket,

miközben a mellvértes örmény énekesnők,

mint kik áldozatot mutatnak be, azonképpen versengtek.

A még-életben-levő-költészet apostolai úgy pörögtek,

úgy tekeredtek, úgy szökeltek, mint a vadak egykor Noé bárkáján.

Húsumkat és vérünket egyetlen üzenet tüzelte:

ha el is kell pusztulnia valaha ennek a világnak, jöjjön,

aminek jönnie kell, a költészet úgysem lesz balott, nem balott és sosem bal meg.

Elvetemülten táncoltunk, éppen ezért, hogy kiűzzük az ördögöket magunkból,

de még azokból is kibajtsuk, akik minket néznek.

Éppen ezért a táncok immár gránátalmákká lettek.

Ajajaj, ojoj, taratata, combok, bokák, lábikrák, talpak, ajajaj, ojoj, taratata,

a még-életben-levő-költők tiszszerezen kitáncoltak,

míg az ördögeik elbagyták őket, és átmentek másokba.

A gránátalmák tiszszerezen kigömbölyödtek, szétrepedtek és bekebeleztek.

És akkor elénekeltük Kingával, hogy Verje meg az Isten azt, ki szeret és megtagad,²

Lian pedig egy mongol ráolvasáshoz bangolt.

Aztán a táncok vége felé megérkezett a Maffiózó, Noé egy másik bárkájának ura,

sóvárogva fakadt dalra, és síráma körülölelte egész Jerevánt.

Csak a pezsgő meg a pobártörés biányzott, hogy azt biggyük,

egy bíres orosz regény szereplői vagyunk éppen.

És akkor, mivel már nem volt mit tenni,

mindkét kezemmel a szívemen azt mondtam magamnak:

de hát én ki voltam, ki vagyok?

A költészet apostolnője.

És te, gyönyörűséges Szofiko,³ dekadens műzsám, hol voltál, hol vagy balálodban?

DUN KRAK, DUN KRAK.⁴

KALI KINGA FORDÍTÁSA

¹ A költemény fikció, még ha a 2012 októberében Örményországban megtörtént események hús-vér valóságából táplálkozik is. Vagy éppen ellenkezőleg, e költemény elképzelt eseményei tökéletesen egybeesnek a valósággal. Vagy sem egyik, sem másik.

² Cine iubește și lasă, Dumnezeu să-i dea pedeapsă – Maria Tănase román diva kultikus, mára szinte már folklorizálódott dala. (A fordító megjegyzése).

³ Szofiko Csiaureli, Szergej Paradzsanov fétis-színésznője A gránátalma színe / Szaját Nova című filmben.

⁴ Idézet Szaját Nova egyik verséből – a szenvedély lángolásáról. Az idézet az említett filmből való, és egy archaikus örmény tájszólásban annyit jelent: tűz vagy, tűz vagy. (A fordító megjegyzése.)

...és még annyit

Örményországról

A *Lettre* folyóirat felkérésére az „...és még annyit” blogom korábbi, Örményországgal kapcsolatos bejegyzéseit szerkesztettem egybe. Az ott közzölt írásaim szubjektív beszámolók. Számomra az okoz örömet ezek elkészítésében, hogy nem kell kötnöm magam a tudományos közlések objektivitásához, és többnyire magányos utazásaim élményeit ilyen módon sikerül megosztanom.

Én amolyan inverz utazó vagyok. Mivel elmebetegekkel, bolondokkal dolgozom, amikor megjelenek valahol, mindig a dolgok fonákját látom. Történelmi emlékhelyek helyett elmeegógyintézeteket látogatok, amik általában nem szerepelnek a turisztikai kínálatban. A büszke nyertesek helyett mindig az összetört kisembert találok meg, emiatt azonban egy idő után nagyon nehéz megválnom ezektől a helyektől.

Pedig nem túl vonzó jelenetekbe csöppenek. Ápolónők, akik még élére vasalt fehér köpenyt és nadrágot, valamint fitulyát viselnek, szigorú tekintettel felügyelik a pácienseket. Egy elmeegógyintézetben Jereván külterületén a dombtetőn, a háttérben a bibliai Ararát hegy csúcsával. Az étkezdében cserzett arcú, lassú mozgású szikár beteg, piros karszalaggal a karján irányítja az eseményeket. A hierarchia csúcsán a főorvos asszony áll. Sárgák az ujjai a nikotintól, fehér köpenyét hanyag eleganciával a vállán tartja, szemüvege fölött néz ránk.

Hellyel kínál, mosolytalanul élénk tesz egy frissen bontott doboz konyakos meggyet, és a tolmáccsal tartva csak a szemkontaktust oroszul kérdezi, hogy a „товариш” honnan jött? Ő még Moszkvában szerezte a diplomáját, ami az itteni

viszonyok között azt jelenti, hogy nyugaton. Az asztalon sárga terítő, elsárgult dossziéból papírok lógnak ki, és hogy a szél el ne vigye őket, nehezként egy szebb napokat is megélt Lenin-szobor van rátéve.

Nem tudja, hogy nagyjából értem a beszédét, kijavítja magát azonnal „господин”-ra, aztán miután a tolmács röviden bemutat neki, még mindig csak vele kommunikálva belekezd mondókájába.

Az egész olyan, mintha Elem Klimov *Hurrá, nyaralunk!* című filmszatírájába csöppennék bele, de a kor, amit Klimov már 1964-ben kifigurázott, itt még egyáltalán nem ért véget.

A polgármester mulat a barátaival

Ülök Vanadzorban (ez egy hegyvidéki település Örményország északi részén) a helyi szálloda halljában, mert csak ott van internet. Ez a kétszintes épület a település legnagyobb és majdnem egyetlen szállodája. Nincs az épületben szinte senki, egyedül nézek farkasszemet a műbőr kanapéról a recepcióval. Fentről az egyik helyiségből azonban hangos zenésző és az ivászat összetéveszthetetlen hangjai szűrődnek le. Néha ez hangosabb, amikor egy pincér kinyitja az ajtót, rohan le kettesével szedve a lépcsőket, eltűnik az egyébként zárva lévő bár ajtajában, és konyakos üvegekkel telepakolva rohan vissza felfelé ugyanúgy kettesével szedve a lépcsőfokokat.

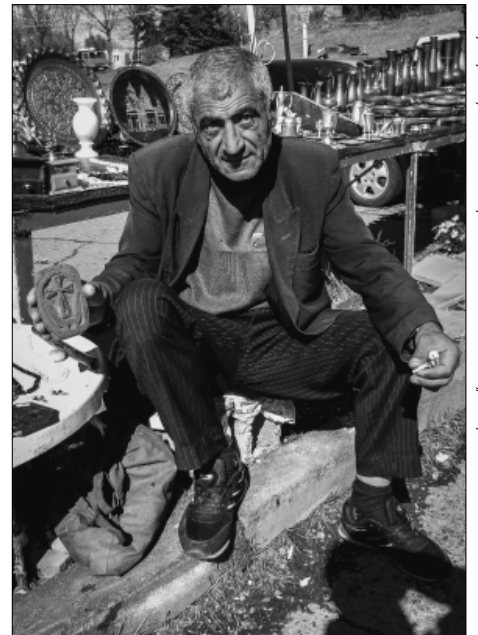
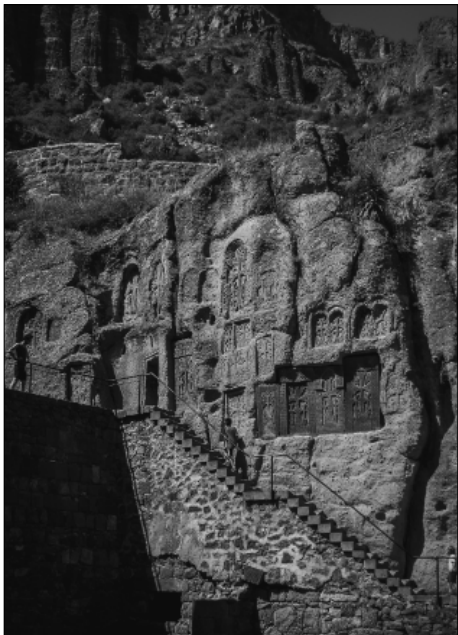
A recepciótól megtudom, hogy a polgármester mulat a barátaival. Övé a szálloda is. Másnap, amikor nyakamba veszem a várost, egyik szememmel azt kutatva, milyen non-profit vállalkozást lehetne itt alapítani, betérünk a település kevés

éttermeinek egyikébe. Nézem az árakat, számolom az asztalokat, kérdezgetem a helyi kollégákat, hogy mekkora a konkurencia. Késérő mosollyal adják tudtomra, hogy itt kávézót nem fogunk nyitni. Az utolsó, aki megpróbálta, pár hónapon belül a városból is távozni kényszerült. A hely a polgármester baráti körébe tartozók egyikének tulajdona. Itt nem tűrik a konkurenciát.

A város tulajdonképpen egyetlen hosszú utca, a szerkezete egy halszálkáéhoz hasonlít, aminek gerincéből sok kis párhuzamos utca nyílik és vezet a hegyek lábához, amik ámulatba ejtően magasodnak a település fölé, körbe mindenfelé. Az egyetlen főutca könyéknyi mély kátyúkkal van tele. Kikerülni lehetetlen, egy szlalom pálya az egész.

Ehhez képest a polgármestert negyedszerre választották meg nemrég. Minden politikai és gazdasági pozíció az övé és a barátaié. Nincs betölthető munkahely a százezres városban, ami ne hozzájuk kötődne, ezáltal nincs ember a településen, aki ne az ő könyörületességükből boldogulna vagy éppen válna földönfutóvá. Kérdezem a helyieket, miért választják meg őt újra és újra. Elmondják, hogy azért, mert az ellenzék töketlen idioták gyülekezete.

Kiderül, hogy az utak karbantartásáért felelős cég, akivel szerződéses kapcsolata van az önkormányzatnak, a polgármester testvéréé. Svájciak hoztak volna technológiát, miképpen kell betonozni a hegyek között úgy, hogy ne legyen minden évszaktaváltásnál ez a kátyúrengeteg. De akkor nem lenne mit felújítani minden kora tavasszal, az meg jelentékeny bevételtől vágná el a testvéri vállalkozást. Marad tehát a folyamatos kátyúzás.

KALI KINGA: GEGHARD – LÉPCSŐ A SZERZETESK CELLÁHOZ / JEREVÁN LÁTKÉPE AZ ARARÁTTAL, SZERGEJ PARADZSANOV EMLÉKHÁZA ELŐL / KHACSKÁR-ÁRUS A SZEVÁN-TÓNÁL

„Na most ezeket a viszonyokat szorozd fel az egész országra. Így élünk mi itt Örményországban” – mondja a jogász végzettségű helyi kolléga.

Andranik Tevanyan, az örmény Political Economy Research Institute igazgatója a következőképpen jellemzi az örmény gazdaságot:

„Helyben nagy kihívást jelent, hogy a gazdaság szerkezete egyfajta monopóliumra vagy oligopóliumra hasonlít. A rendszer kiiktatta a piaci versenyt.”

Az egész ország gazdasága mára különböző helyi potentátok kezében van, akik rendre a politikai elit lekötelezettjei, vagy fordítva, a politikusok váltak ezeknek a báróknak a lekötelezettjeivé. Érdeemi külföldi befektetés mára nincs is az országban.

Mondjuk örmény is egyre kevesebb.

A rendszer kiiktatta a piaci versenyt

Az emberek ugyanis a lábukkal szavaznak. Már húsz éve teszik ezt, így mára oda jutottak, hogy abbahagyták a népszámlálást. Politikailag elég nehéz azzal mit kezdeni, hogy a 15 milliós örménységből mára becsült adatok szerint 2,9 millió lakik az országban. Minden választás után százszázalagos nagyságrendben kelnek útra emberek. Jórészt a fiatalok. Számukra inkább ez testesíti meg a szabad választást. Bármikor el lehet menni.

A gazdaság mára, már ami a lakosság megélhetését illeti, ennek a hatalmas diaszpórának a hazautalásaiból él. Ennek eredménye persze az, hogy az a képlet, miszerint a jövedelmekből beszédett adóbevételek újraelosztásából működtetnek nagy társadalmi rendszereket, egyszerűen nem működik. Nincs is olyan Örményországban, hogy társadalombiztosítási rendszer. Ki lehet fizetni a vakbélműtét költségét, vagy meg is lehet halni. Magánügy.

Milyen az a lelkület, ami 20 éve ezek között a viszonyok között él?

Lehet keresni bejelentett állásban átlagosan 20 ezer forintot. Senki nem ebből él, hanem a hazautalásokból. Lehet saftos politikai vicceket mesélni. Mikor először hallottam ilyet, olyan déja vu élményem volt, hogy még gyerekkorom vasárnapi húsleveseinek illata is előjött.

„Az amerikai elnök, az orosz elnök és az örmény elnök megjelennek Isten színe előtt. Kérdezi az amerikai elnök:

– Mondd Uram, mikor lesz a mi országunk végre igazán, de igazán gazdag?

– 5 év múlva fiam.

– Jujujujuj, – fakad sírva az amerikai elnök.

– Az nem jó, mert nálunk 4 év múlva lesznek a választások.

– És mi, Uram? – Kérdezi az orosz elnök. – Mi mikor leszünk gazdagok?

– Ti 25 év múlva. . .

– Jujujujuj, – fakad sírva az orosz elnök. – Az nem jó, mert addigra én már élni sem fogok.

– És mondd csak, Uram: Mi örmények mikor leszünk végre gazdagok?

– Jujujujuj, – fakad sírva az Isten.”

Érdemes megfigyelni, miként lehet még így is fogva tartani és ebben az állapotban évtizedekig sanyargatni emberek millióit.

Alaphelyzet a megfélemlítés, az állandó függés, a reménytelen kiszolgáltatottság érzése. Nem tilos a kritika. Lehet ellenzéki sajtó is. De az ellenzék vagy még a kormánynál is vérmesebb nacionalistákból áll, akik mindent és mindenkit gyűlölnek, vagy erőtlen intellektuális tanulmányírogatók. Szoktam látni tüntetéseket Jerevánban. 22-en vonulnak zászlókkal hangosbeszélőbe skandálva. Elmennek az operaház környéki éttermek mellett, két rendőr unottan kíséri őket, az emberek meg pár másodperc után visszahajolnak dolmájuk maradékát megenni az étterem teraszán.

Az ellenzékieknek állás nem jut, pár nyugati szervezet tartja el őket.

De a megfélemlítés még kevés. Abban nem lehet hosszú ideig élni, abból előbb-utóbb forradalom lesz. A legjobb módszer a folyamatos ellenségkeresés, amivel egyúttal az ország szorult helyzetét, nélkülözését is magyarázni lehet. Ellen-ségből nincs hiány Örményországban. Ott vannak mindjárt a törökök, akiknek keleti határa alig pár kilométerre van Jerevántól, de az a határ évtizedek óta le van zárva, mivel a törökök nem hajlandók elismerni a múlt század eleji népirtást, aminek milliányi örmény esett áldozatul.

Ha ez nem lenne elég, (és nem elég), akkor ott vannak mindjárt az azeriek. Jellemző módon a jelenlegi örmény elnök és közvetlen környezete abból a karabahi térségből származik, ami az örmény-azeri konfliktus forrása volt a 90-es évek elején. Az örmény elnök a hős karabahi győztes szerepében tetszeleg, ami az ő értelmezésükben az elnök hatalmának megkérdőjelezhetetlenségét jelenti. Aki az ő hatalmát kezdi ki, az a karabahi győzelmet kezdi ki.

Az ország egy skanzen, gyönyörű templomokkal

Az ország egy skanzen, gyönyörű templomokkal, terebélyes Volgákkal kanyarogva a hatalmas hegyek között. A térség Svájca lehetne. Az örmények többsége minimum két, de inkább három nyelven folyékonyan beszél (örmény, orosz, angol). Akik kiköltöznek az USA-ba, Franciaországba, a Közel-Keletre, általában jómódúakká válnak, végeláthatatlanul lehet sorolni a világhírű örmény sakkozót, énekest, modellt, építész, üzletembert, kereskedőt. Ezeket fejből, haptákban sorolják, mint nálunk a Nobel-díjasokat. És ott is igaz, hogy egy se otthon érte el ezeket a sikereket. Otthon lehetett volna cipőtisztító a vanadzori polgármester hivatala előtt.

A Kaukázus környékén kicsit úgy élnek, mintha a *Trónok Harcából* léptek volna ki. Vagy mintha róluk formázták volna a regényt. Számomra kicsit patetikusan, sőt naivan, de mégis létezik ott egy nagyon erős erkölcsi tartás, fontos a morál, ősi hagyományok élnek tovább a modern mindennapok ceremóniáiban is. Ilyen szokás az étkezések előtt mondott hosszú tósztok, a vendég tisztelete, a vendég sérthetetlensége. A mély, sok torokhangból álló nyelvükön jönnek a nagy szavak, áradó érzelmek. Hatalmas tálak, sajtokkal, hússal, tejföllel, a sajátos palacsintaszerű lapos kenyérral.

Egyszerre gyönyörű és ijesztő. Mintha megállt volna az idő. Az összes addigi idő. Itt még érintetlenül állnak római kori templomok, és UAZ parkol a ház előtt. Mindig van egy nekilendülés. Olykor maguktól, olykor kényszerből hazajönnek emberek a diaszpórából. Legutóbb Szíriából érkeztek sokan a polgárháború elől menekülve. A nyár végén jártam Jerevánban, és tele volt a város egy korábban itt sosem látott közel-keleti hangulattal. Új életet leheltek a visszatért örmények a városba, de az egész rendszeren ők sem találnak fogást. Többségük amint teheti, máshová megy. Örményországban maradnak a hegyek.

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

ROBERT MENASSE ÉS ULRIKE GUÉROT

Európa választása

MENASSE, Robert

A regény kora
Jelenkor, 1995

Kiűzetés a pokolból

Ulpius, 2008

„A történet rövid,
de örök”Magyar Lettre
Internationale, 34„Az éhínség telének
vége”Magyar Lettre
Internationale, 66

„A boldogság szaga”

Magyar Lettre
Internationale, 73

Gyalázatos, nevetséges kísérlet járja be Európát, kikelvén a tömegsírokból: a nacionalizmus kísérlete. Nem kísérlet ő, csupán szeretne az lenni. Csak egy régi, kopott lepedő, amit magára dobott a csalódott és hatalmát veszített polgárság, hogy legalább a hatalom bódulatát érezhesse: kísérletként ijesztgetheti a politikai elitet. És az, ahelyett, hogy lerántaná a leplet, részt vesz a játékban. Nos, ez az igazán ijesztő most, az európai választások előtt.

Orvos helyett sírásót?

Több mint hatvan éve az európai nemzetek tudatosan, tervszerűen és közösen belefogtak, hogy kialakítsák a nacionalizmus utáni korszakot. Azért jutottak erre a következtetésre, mert a nacionalizmus a legnagyobb emberiség elleni bűnhöz és Európa porig rombolásához vezetett. Ráadásul azt is tapasztaljuk ma, hogy a gazdaság és a globalizáció minden nemzeti határt elmos, és olyan drámai válsághelyzeteket okoz, amelyeket nemzeti politikával nem lehet megoldani. A történelem tanulságai és a mai tapasztalataink ugyanoda vezetnek: csak a közös, nemzeteken átnyúló politika képes alakítani és rendezni dolgainkat, amelyek más-különbömből, bünt és nyomorúságot szülnék. A nemzetállam meghaladása nem utópia, hiszen aligha nevezhető utópiának valami, ami évtizedek óta konkrét helyen, konkrét lépések során fejlődik, és valódi tapasztalatokkal szolgál. Azokat kell a negatív utópiák hívének tekintenünk, akik ebben a folyamatban nem vesznek részt, sőt, meg akarják állítani, és a legkomolyabban azt hiszik, hogy a történelemből csak úgy ki lehet lépni.

Ha mostanában belehallgatunk egy-egy Európáról szóló konferenciába, újra és újra azt halljuk, hogy Európa egy meddő ellentmondás foglya: az EU mai rendszerében, az európai politika intézményi gátjaival küzdve, a nemzeti érdek fikcióját állandóan figyelembe véve nem lehet megoldást találni az olyan problémákra, mint például az euró túlélése. De a rendszer éppen ezek miatt a gátak miatt nem reformálható meg könnyedén. Ahol a politikai megoldások nem jutnak érvényre, ott a technokrácia uralkodik, és nemcsak a polgárok elégedetlenkednek, de a brüsszeli hivatalnokok is, akik már egy ideje nem csak a színpad mögött suttogják, hogy az EU már nem sokáig működőképes, és Európa régés-rég a dezintegráció felé tart.

Az európai parlamenti választások előtt minden közvélemény-kutatás azt mutatja, hogy a választók tömegesen vándorolnak át a jobboldali, populista, nacionalista, EU-ellenes pártok táborába. Nem csoda. Hiszen az állam- és kormányfők, miniszterek, a centrum állítólag EU-párti vezetői és a vezércikkek is azt szajkózzák, hogy meg kell védeniük Európában a nemzeti érdekeiket és sajátosságaikat, de a polgárok azt látják, hogy az egész rendszer csikorog és akadozik, és ebben a formájában nem működik. Ebből aztán arra a következtetésre jutnak, hogy ezek a politikusok nem elég erősek és kitaratók, hogy megtegyék, amit prédikálnak, azaz a nemzet ügyét szolgálják, ezért a még radikálisabb nacionalisták felé fordulnak. Az európai politika képmutató papjait elküldik, és az orvos helyett a sírásót küldik a beteg ágyához!

A nacionalizmus romba döntheti

Európát

Egyetlen európai állam, egyetlen euró-övezetbeli ország sem virágozhat Európa és az euró ellenében. De az mindenesetre lehetséges, sőt, bizonyított, hogy a nacionalizmus romba döntheti Európát. Ettől éppen semmi sem lenne jobb. Végül, mikor minden nemzetállam szociális otthonná válna, még a szuverenitás is odalenne.

Az euró, az első modernkori nemzetek feletti valuta bevezetése merész döntés volt ugyan, de sokkal inkább logikus és ezért helyes következménye a gazdasági folyamatoknak: a belső piac kialakulása, a nemzeteken átnyúló értékteremtés és a globális pénzügyi mozgások pontosan erre mutattak. Az euró az európai jólét garanciája és az európai szuverenitás letéteményese a globalizált világban. De a nemzetállami struktúrák meghaladása nélkül az euró nem tud fennmaradni. Mert az euró egy nemzetek feletti valuta nemzetek feletti demokrácia nélkül. Emiatt beteg ma Európa. Ez a magyarázata, hogy „Európának” jó az euró, de az európai többségének egyre kevesebb euró van a zsebében vagy a bankszámláján. Összeurópai demokrácia nélkül nincs igazságos elosztás, legfeljebb méltánytalan segélyek csordognak a leginkább becsapottaknak. A következő évtizedek feladata ezért az, hogy az eurozónában megteremtjük a poszt-nacionalista demokráciát. Amit kerülnünk kell: hogy a szolidaritás eszméje a nemzetállamiság és a nemzeti szuverenitás elavult fogalmaihoz kap-

csolódjon. Minden gondolkodó ember tisztában van az európai demokráciadeficittel. De ha nem kezdünk végre öntudatosan és konzekvensen vitatkozni arról, milyen legyen és hogyan fogalmazódjon meg az új európai demokrácia, akkor a kritika lehetőségét ráhagyjuk az EU-szkeptikusokra.

A nagyobb falatok megakadnak a nemzeti kormányok torkán

A történelem összes demokráciamodellje társadalmi és gazdasági kontextusának megfelelően alakult ki. Akár megváltoztak a gazdasági és társadalmi körülmények, akár meghaladottá váltak, az adott demokráciamodell is eltűnt velük együtt. Senki nem vágyik ma például az antik demokráciamodellre, akármilyen lelkesítően is meséltek róla az utolsó ógörög tudósok – mert senki nem kívánja vissza a rabszolgatartó társadalmat. De hiába múltak ki és tűntek el a demokrácia formái újra meg újra, mindig új modelleket találtak és harcoltak ki, amelyek mindig az új körülményeknek feleltek meg. Ezért fognak megbukni a nemzetállami demokráciák is. Minél hamarabb hozzászokunk e gondolathoz, annál jobb lesz a jövőnk – és a gyerekeink jövője.

Mert a demokrácia nemcsak az intézményeinek formális funkcióiban mutatkozik meg, hanem legfőképp abban, hogy polgárainak politikai részvételét biztosítva ezek az intézmények képesek az adott körülményeknek és kihívásoknak megfelelni, azokba beavatkozni. A globális gazdaság és információs háló objektíve megköveteli egy működő demokrácia kialakítását. A nemzeti demokratikus kormányok nem csak bizonyítottan képtelenek ezeket igazságosan alakítani, de, ahogy láthatjuk, minden józan megfontolás ellenében képesek pillanatokra megállítani ezeket a folyamatokat. Ám a nagyobb falatok, mint a transzatlanti szabadkereskedelmi megállapodás esete mutatja, megakadnak a nemzeti kormányok torkán, és a nemzetközi konszernek érdekei előtt fejet hajtának, hogy aztán egy legális, noha demokratikusan illegitim parlamenti többség segítségével ezt a főhajtást még szépen ki is magyarázzák.

A politikamentesség fogalma, ami egyre több embert ragad magával, szintén porhintés. A valóságban pusztán elégedetlenség, amivel a politikai elitnek meg kell küzdenie. Miért reagálnak erre a problémára ilyen hazug módon, miért tüzelik még inkább a csalódottságot, olyan populistaként, aki népszerű(tlen)-ségében hiába próbál a népszerű populistákkal versenyezni? Ebben mutatkozik meg az európai demokrácia nagy rend-

szerhibája. Amíg azokat a politikusokat, akik európai felelősséggel bírnak, csak nemzeti keretek között választjuk, azoknak túlélésük érdekében meg kell felelniük hazai választóiknak, és az európai kontextusból eredeztetett nemzeti előnyöket kell ígérniük.

De a nacionalizmus nyelvét a nacionalisták tudják a legjobban beszélni, és hitelesebbek is, mert őket látszólag nem érintik az európai rendszer torzulásai. Így aztán a rendszer kitermeli a nemzeti politikai elitek és a nacionalisták ostoba versenyfutását, ami megakadályozza, hogy az embereket magával ragadja az európai demokrácia gondolata, valamint gátolja annak belátását, hogy nem az EU bűne a nemzetállamok bukása, hanem a nemzetállamok bűnösek az európai demokráciadeficitben.

Hogy miként alakítjuk annak a másik, nemzetek feletti, demokratikus Európának politikai, gazdasági és kulturális életét, arról kéne végre beszélgetnünk. És meg kéne mutatnunk, hogy ez a másik Európa nem oka a demokráciánk fenyegetettségének, hanem éppen ellenkezőleg: maga a megoldás.

Ma, amikor a nemzeti határok de facto megszűntek

A képviseleti demokráciákat manapság sokféle veszély fenyegeti, és ez nem csak Európa problémája. Ezek közül csak egy azoknak a nemzeti demokráciáknak a történelmileg szükségszerű eróziója, amelyek még nem váltak fejlett, nemzetek feletti demokráciává. Legalább négy fő problémát különböztethetünk meg:

Elsőként a globális paradigmaváltást, ami szerint a hatékonyság előbbre való a demokráciánál. A politikát alárendeli a hatékony tőkehasznosításnak és nyereségmaximalizálásnak, még akkor is, ha ez az emberek életkörülményeit alapjaiban teszi tönkre. Még ha esetleg demokratikusan legitím is az ilyen politika, ezzel akkor is kibelevünk, üres lözönggá tesszük a demokráciát.

A második a szociális kérdés: a politikai részvételre való elvont jog önmagában nem biztosítja a demokráciát, erre csak az esélyegyenlőség képes. A szociológusok rég tisztában vannak vele, hogy a középosztály bizonyos rétegei, amelyek félnek a lecsúszástól, a haragjuknak és az egyszavas jel-szavaknak hisznek, és ezért saját érdekeik ellenében szavaznak. Ráadásul a szegények már egyáltalán nem is mennek szavazni, mert a legszegényebb egyötöd nem hisz benne, hogy képes befolyásolni a politikát.

A harmadik veszélyforrás az internet politikai ökonómiaja, melynek részei olyan eltorzulások is, mint az

NSA(Nemzetbiztonsági)-ügy, aminek hatását a képviselői demokráciára még nem tudtuk felmérni.

És végül veszélyt jelent az európai fiatalok demográfiai meghatározott, rendszeres politikai tévesztése. Őket elvesztjük az európai jövőnk alakításában, és így a saját jövőjünkben fognak csalatkozni.

Minden populista európai párt szavazói között a nemzeti átlag felett vannak jelen a 18-25 éves fiatal hangok, mert Orbán és Le Pen, Lucke és Wilders éppen azt a mást ajánlják, ami megtalálja útját a csalódott tömegekhez az európai válságkezelés sivár intézményi labirintusán át, akár a víz csőtörés után, ahogy beszívárog a falakba és lassan rohasztva őket, romba dönti az épületet. Naiv dolog volna azt hinni, hogy Marine Le Pen népszerűsége majd gyorsan visszaesik a mai 25%-ról 6-8%-ra, csak azért, mert Franciaország majd valamikor 1%-kal több növekedést produkál. Amíg Európát nem tudjuk elmesélni, az emberek a nemzeti mesemondókra fognak hallgatni, és ezekben a mesékben fognak azonosulni alkalmas hőseket találni.

A „több Európát” azonban lerágott csont, a „jobb kommunikációt” gyámoltalan elképzelés, amikor a politikai elit nem képes elmagyarázni, mit is jelent a több Európa, és retteg attól, hogy hitelesen képviseljen egy innovatív, konzervens, a nacionalizmust meghaladó politikai koncepciót. Észre sem veszik, hogy végleg hitelenné teszik az európai gondolatot, amikor hordószónoklataikban lelkes európainak nevezik magukat: mert ki akar egy olyan jövőt, ami a politikusok hangulatgömbjének terméke?

A digitális forradalom pillanatában, amikor az internet határozza meg a kulturális interakciókat, az ember újfajta felfogását (avagy algoritmusokba transzponálását) és az emberi cselekvések sebességét, abban a korban, amikor minden határtalanra vált: a pénzügy, a gazdaság, avagy a termelési lánc, az energiaellátás, az ökológiai problémák, a cyberspace – éppen ekkor az európai diskurzus jobban ragaszkodik határaihoz, mint valaha: az euró megmentésének fiskális határai vannak, az európai polgárok hozzáférése a szociális szolgáltatásokhoz korlátozva van, határokat állítunk a menekültek elé, minden (gondolati) lépésünk elé. Éppen ma, amikor a nemzeti határok de facto megszűntek, amikor a kamionoknak nem kell sorompók előtt vesztegelniük, nincs útlevél-ellenőrzés, a tőke határtalanul áramlik az európai bankok között, a nemzeti kormányok újra, egyre hangosabban követelik az úgynevezett „nemzeti érdekek” megvédését: azaz azt, hogy a polgárokat abban a helyzetben szólítsuk meg, amiben vannak – azaz

a nemzeti nyomorban, avagy, ami egy és ugyanaz, a nacionalizmus nyomorában.

Itt, Németországban, ami nem akar Európa pénztárcája lenni. Itt, Franciaországban, ami nem ért egyet az energiafordulattal. Itt, Nagy-Britanniában, ami ki akar lépni. Mindeközben: az európai polgárokat ultragyors vonatok és fapados légi járatok kötik össze, de összekötik az európai hangyakoztársaság repülő üzletemberei és utazói is. Ez az igazi nemzetek feletti Európa, amelyet már rég szorosán behálóz a nemzetek feletti kereskedelem, a tudástranszfer, rokonságok és kapcsolatok minden válfaja, a közös emlékezet és a közösen elszenvedett katasztrófák elszakíthatatlan szövődékéről nem is beszélve: és Európa '89 után született ifjúsága, amely, ha még nem hagyta el Európát, azt se tudja, mit jelentenek a nemzeti határok.

Túllépni a nemzetállamok korlátozott lehetőségein

Mert a 21. században már nem csak a népről van szó (amelynek német neve <Volk> a törzsi egységből eredeztethető, és egy eskü által összekapcsolt csapatot jelent), meg a polgárokról és a politikai (ön)szerveződés és a regionális önkormányzat fejlődéséről – a nemzetállamok korlátozott lehetőségeit meghaladva. Hiszen ma már nincs olyan probléma, ami megállna a határoknál, de olyan sincs, amit a határokon belül meg lehetne oldani. Az európai népEK köztársaságát kell feltalálni, többes számban. Meg kell szervezni az európai civil társadalmat, és hallatnia kell a hangját az európai rendszerben. A nemzeti diskurzusokat sokrétűvé kell tenni, a vitáknak és a politikának nemzetek feletti fóruma kell legyen. Nincs olyan, hogy német vélemény, mint ahogy francia, finn vagy portugál sincs. Mindegy, hogy az euró válságáról, az energiapolitikáról vagy a krimi helyzetről van-e szó. Vannak franciák, akik az energiaforradalom mellett állnak, míg német energiagigantok ellenzik azt. A 20. század első felének mégis az volt a tanulsága, hogy a nemzeti érdek egy olyan fikció, amelynek felmagasztalása és megvédése mérhetetlen sok valódi fájdalmat okoz a félrevezetett, becsapott, védtelen embereknek.

A nemzeti érdekek fikciójához való ragaszkodás a nacionalizmus utáni korban meddő ellentmondásba fullad, és nem képes bölcs szintézist létrehozni, miközben a civil társadalom hangja és a polgárok érdekei nem találhatnak meghallgatásra. A nemzetközi konszernnek ezt persze kihasználják, mind a belső piacok előnyeinek keresztyül, mind az adópolitikát befolyásolva. Kijátsszák egymás ellen a nemzeti kormányokat – ami az európai polgároknak csak a kárára válik. A nem-

zeti identitás szűk celláiba és a szociálpolitika fűzőjébe szorítva foglyokká válnak: nem áll módjukban megvédeni magukat a renacionalizálás anyagi terheitől, ami ellen joggal, de ugyanakkor jogfosztva és esélytelenül láznak. Mindeközben ma gazdag franciák állampolgárságukat belgára váltják, hogy a nemzeti vagyonadót kikerüljék. Nincs ennél szemléletesebb példa a nemzetfogalom kiforgatására!

Fel kell ismernünk, hogy a nemzeti demokráciák ilyenformán már nem, az európai demokrácia pedig még nem tud működni. És ezzel meg is érkezünk 2014 egyetlen fontos kérdéséhez, amelyet minden európai polgár, és nem csak az államok, fel kell, hogy tegyen magának: készek és képesek vagyunk-e létrehozni az egyenlő uniós polgárság alapján egy valóban demokratikus, azaz a nacionalizmust következetesen meghaladó Európát? Készek vagyunk például komolyan megvitatni egy európai munkanélküli biztosítási rendszert, vagy egységes munkajogi feltételeket teremteni, ami a régóta fennálló, az európai termelési lánc produkálta nemzetközi szociális problémákat orvosolja? Az egységes társadalombiztosítás megoldást jelenthetne az euró zóna polgárainak számos problémájára. Készek vagyunk közös adókról és azonos adóalapokról beszélni? Készek vagyunk, mint európai polgárok, azonos és közös keretfeltételeket szabni mindannyiunk boldogulásának, és komolyan venni a jogegyenlőséget mindenki számára? Vagy akarjuk-e tényleg, mint minden világok legbölcsebbike, hogy a német munkanélküliek mint exportvilágbanjokok dicsekedjenek – gyűlölettel eltelve az importáló nemzetek „lusta” munkanélküliei iránt, miközben mind a két réteg problémáját a Londonban adómentesen tanyázó eurómilliárdosok okozzák valójában?

Az euróövezetben egységes gazdasági rendszert látni

Az euróövezet egy gazdasági országvetékedőbe hajszolta magát. Amikor a transzferunió témája előkerül, rendre pénzdó és -elvévő, északi és déli országok kerülnek szóba – sovinszta felhangoktól sem mentesen. Miközben Németországnak nem minden régiója gazdag; és nem egész Görög- vagy Olaszország szegény. Ha megtanulnánk végre az euróövezetet mint egységes gazdasági rendszert látni – hiszen valójában az – akkor sokkal logikusabban és igazságosabban gondolkodnánk ezekről a transzferrendszerekről, amelyek a mindig előnyökben részesülő centrum és a gazdaságilag mindig hátrányosabb helyzetű periféria közti pénzügyi kiegyenlítődet szolgálják; vagy ha nemzetek felett tudnánk gondolkodni a városi és vidéki régiókról, amelyeket ma állam-

határokon átnyúló szerkezeti problémák kínoznak. Ezért aztán az euró zónán belül az export fogalma is félrevezető, mégis ez határozza meg a kereskedelmi egyenlőtlenségről szóló diskurzust. Ahogy Hessen és Brandenburg között is értelmetlen mérni az exportot, úgy a német és spanyol régiók között is az. Amíg az Európán belüli importról és exportról készítenek statisztikákat, addig Európának ugyan lehet, hogy van piaca, de még nem ébredt ennek tudatára. Hiába van 18 államban érvényes egységes valutája, ha a nemzeti gazdasági mérlegek és nemzeti költségvetések határozzák meg, amelyeket a szuverén nemzeti parlamentek szavaznak meg. Ennek a meddő ellentmondásnak az eredménye nem lehet más, csak válság! Az euróövezet rég „belföld”, csak éppen (szociál)politikai értelemben a nemzeti parlamentek és költségvetések szétszabdallják. Az európai munkanélküli-biztosítás lenne a megoldás. Ez választ ad a valós változásokra: az alapja az indirekt, országhatárokat átlépő pénzügyi transzferek. Ráadásul megerősítené az európai identitást.

Mivel a nemzetállami alapokat még nem bontottuk le elég konzervens, ezért a mai európai kormányzati struktúrában az egyes európai gazdaságok egymás ellenében lépnek fel produktivitás, export vagy növekedés tekintetében. A hibás konstrukcióban az államoknak részletes makroökonómiai célokat kell teljesíteniük a maguk módján, anélkül hogy az euró zónában meghatároznánk egy ún. „level-playing-field”-et. Például a közös adó- vagy szociálpolitikai szabályozás lefektetésével. Ez így nem működőképes! Az euró zónának át kell térnie a szabályozásról a kormányzásra!

A szabályozásról áttérni a kormányzásra

Amíg az Európai Unió strukturálisan nem változik, igaza van Colin Crouchnak, aki *Poszt-demokrácia* című könyvében azt írja: „You can always vote, but you have no choice.”. Aki az európai választásokon csak nemzeti szavazójogot biztosít, de a nemzeti választásokon megköveteli, hogy belássa a szavazó, hogy érdekeit nemzetek feletti gazdasági érdekeknek kell alárendelnie, az ne csodálkozzon, ha az emberek a választásokat többé nem tekintik a valós politikai részvétel lehetőségének. Aki ma, az európai parlamenti választások előtt a polgárok politikai részvételére esküszik, de a polgár esélyeit és lehetőségeit a széttagolt nemzeti meghatározottságok keretei közé szorítja, aki az európai békét ünnepli, és nem gondol a szociális békére, aki a növekvő jólét jeleit olvassa ki a gazdasági mérlegekből és statisztikákból, míg mi szociális Európát követelünk, ne csodálkozzon,

2014 nyár

ha a választásokon a demagógok ülnek ünnepet. A populistákat a választások eredményei csak még inkább megerősítik. Számukra mindegy, kik lesznek végül többségben az Európai Bizottságban. Az a neoliberális útmutatásoknak megfelelően ugyanazokat a javaslatokat fogja tenni, a lobbisták ott ülnek majd az előszobákban, a Tanács éjszaka dönt majd megint, és homályos lesz, ki felel mindezért, és az európai polgár érdekeit megint elárulják.

Nincs az a PR-kampány, ami az európai polgároknak pozitívan meg tudja mutatni, hogy mit jelent az európai választójoguk, ha az európai demokráciát a lényegtől fosztjuk meg. Így könnyen győznek a populisták, és ha az európai parlamentet elfoglalják – a 3% eltörpítés a Weimari Köztársasághoz hasonló viszonyokat eredményezhet –, az azoknak a malmára hajtja a vizet, akik mindig is tudták, hogy az EP nem igazi parlament. A „Let's abolish the EP” – nem pusztán brit diplomaták szájából elhangzó mondat, akiknek már most szálla a szemében az EP szerepe és hatalma. A német jogászok is már az EP-n gúnyolódnak, miközben Karlsruhe segítette, hogy a német szövetségi parlament egyúttal az egész európai kongresszusává váljon. Olyan politikai botrány ez, amit láthatóan csak a nem németek tudnak kellőképp megérteni.

Eljött a *res publica europaea* ideje

Eljött az óra, az 1832-es Hambachi Ünnepek Victor Hugojának és társainak órája, a *res publica europaea* órája! A független, felvilágosult és egyenlő Európa álma még mindig aktuális, de még mindig nem vált valóra!

Ha Európa még magához tér álmából, akkor tehát az európai *res publica* kialakítása a cél, az európai közösség, európai szolidaritás, értékközösség, az európai polgári öntudat; ki kell alakítanunk a közös történelmünket és a közös jövőnket, és ezáltal ki kell találnunk a politikai Európát az európai kulturális és gazdasági térben. Ez a 20. század tanulsága, amit Európának le kéne vonnia Brüsszelben, ahol az euró megmentésének forgatókönyvét írják, de épp azon vannak, hogy eljuttassák ezt az esélyt. Nem a határok mutatják meg, hogy ki a része Európának, hanem az, hogy ki áll ki az európai *res publica* mellett. Európa ugyanis mindig is egy eszme volt és lesz! Aki ma az európai gondolatot meg akarja menteni, annak kritizálni kell az Európai Uniót, talán el kell fogadnia a teremtő erő romboló aspektusait is, hogy az új Európa megalakulását lehetővé tegye. A mai EU láthatóan – Karlsruhe itt, referendum ott – rendszerszinten nincs birtokában a képességnek, hogy megoldásokkal szolgáljon polgárai számára.

A német-francia Glienicke- és Eiffel-csoport legújabb javaslatai és Thomas Piketty francia közgazdásznak egy politikai unió kialakítására vonatkozó legújabb nagyon meggyőző memorandumai alapján az eurózonának a következő koncepció jelenthetne kiutat, amelybe az EU országai fokozatosan lépnének be: az eurózána közös pénzügyi alap felett rendelkezik, ezen nyugszik az eurózána költségvetése, ami jóval több mint amennyit ma a kohéziós alapba utalnak az európai országok (kb. az eurózána nemzeti össztermékének 3-7%-a). A fiskális újraelosztás egy európai munkanélküli biztosításon keresztül történik, ami egy automatikus stabilizáló tényező. Az európai stabilizációs mechanizmus (ESM) egy európai pénzügyminisztérium előzménye lehetne, amit az eurózána parlamentje, azaz egy parlamentáris testület ellenőriz. Ez jogszerűen tehet javaslatokat és alkothat költségvetést. Így válhatna az eurózána valóban vonzóvá a többi EU-ország számára, amelyek idővel csatlakozhatnak az euró-demokráciához.

Ez erősítené az eurózonán belüli demokráciát is: egy erős európai törvényhozói hatalom állna szemben az európai végrehajtói hatalom nyersebb struktúrájával, ez az intézményi berendezkedés az EU elnökének közvetlen választásával egészülhetne ki. Az eurózána demokratikus rendszere à la Montesquieu a hatalmi ágak markánsabb elkülönülésének irányában és egy fejlett két kamarás rendszer felé mozdulna el. Aki azt hiszi, ez csak álmodozás, az nézzen csak utána a 2012-es, Európa jövőjéről szóló Westerwelle-jelentésben. Az eurózána állandó elnöke, ahogy a 2013. május 31-ei német-francia indítványban áll, a jövőben európai kincstárnokként, azaz egyfajta európai pénzügyminiszterként szolgálhatna, és ő kezelné az eurózána költségvetését is. Ebben a struktúrában az európai demokrácia kérdése végre horizontálissá válna: európai törvényhozás vs. európai végrehajtói hatalom, és nem lenne több vertikális: nemzetállamok vs. Európa.

Európában a régiók jelentik a történelmi folytonosságot

A Bizottságnak európai kormányá kell válnia, ahogy már 1994-ben leírta Schäuble és Lamers, és el kell választani a (semleges) versenyjogi funkcióit a politikai funkcióitól. A bizottságot minisztériumokra kell felosztani (és méretét egyúttal csökkenteni kell), amelyek a mai biztosok hatásköréből fejlődhetnek ki: egy külügyminisztérium (a mostani Európai Külügyi Szolgálat), egy kereskedelmi minisztérium, egy fejlesztési minisztérium, egy mezőgazdasági minisztérium, egy energiaügyi minisztérium, egy virtuális

média minisztérium stb. Csak így lehetne a politikai döntésekhez átláthatóan felelősöket rendelni. Az egyes „minisztériumok” leképezhetnék az Európai Parlamentben regnáló koalíció összetételét, a politikai irányvonalak világosak lennének, nem úgy, mint ma, amikor minden biztos egyszerűen a nemzetének a képviselője, aki szakadatlanul ellentétbe kerül a „nemzeti érdekekkel”, és ezért a biztosok javaslatok többségét a polgárok antidemokratikusnak érzik.

Röviden: készek vagyunk a francia forradalom nagy, európai, történelmi értékeit komolyan venni, ami nem kevesebb, mint: szabadság, egyenlőség, testvériség? Készek vagyunk az európai demokrácia segítségével végre valódi egyenlőséget teremteni, egyszóval meghalni az egyenlőtlen méretű és hatalmú nemzeteket, amelyek az európai polgároknak nem biztosítanak egyenlő esélyeket? Európában a régiók jelentik a történelmi folytonosságot, a nemzeti határok mindig változtak, térképre rajzolt véletlenszerű vonalak. Az európai régiók nagyjából azonos méretűek: ideális közigazgatási egységek, amelyekben a polgárok a szó legjobban értelmében szuverének, azaz azonos összeurópai keretfeltételek mellett a saját, megszokott kultúrájuknak és mentalitásuknak megfelelő módon szervezhetik meg a társadalmi életüket és politikai részvételüket. Ezeket a régiókat egy erős európai köztársaság fogja össze: ez lehetne az igazi európai történet, amit a fantáziátlan pragmatikusok hiába keresnek.

Hogyan fogunk bele az európai újragezdesbe

A történelem többnyire *par default* esik meg, nem pedig nagy alkukon keresztül. De legfőbb ideje elgondolkodnunk, hogyan változzon az európai gondolat a 21. században, és hogyan fogunk bele az európai újragezdesbe, ha az eddigi rendszer végleg kimerül. A következő, 2019-es EP-választások előtt összeülő európai alkotmányozó gyűlésben reménykedhetünk: ezen a gyűlésen az európai polgárok a választott nemzeti képviselőjüket megkerülve, egy jól kigondolt képviseleti rendszeren keresztül közvetlenül vehetnek részt. Így az európai *res publica* kialakítása valóban civiltársadalmi eseménnyé válhat.

Még ha ebben az évszázadban a nagy robbanás, ami a történelem során mindig jelzi a korszakok közti határt, remélhetőleg elmarad is, nem kétséges, hogy a régi Európa lassú széthullása már rég elkezdődött, míg az új Európa, ami régóta valóság sok-sok európai polgár fejében, érvényes, időtálló alkotmányra vár.

GYÖRI HANNA FORDÍTÁSA

TUDOMÁNY A SOROK KÖZÖTT

Science in Fiction sorozat

A sorozat eddig megjelent kötetei

kedvezményel kaphatók a

www.typtotex.hu oldalon

TANJA PETROVIĆ

Európáról gondolkodás nélkül – Neokoloniális diskurzus a Nyugat-Balkán körül

„Európa úgynevezett egyesítését láthatólag gondolkodás nélkül viszik végbe”, írta Jelica Sumić Riha és Tomaz Mastnak 1993-ban a *Filozofski vestnik* c. folyóiratban^[1]. Kritikus hozzáállásukat mindekelőtt a volt Jugoszláviában történt véres események váltották ki, melyeknek Európa nem tudta elejét venni, többek között azért, mert nem támogatta eléggé a Jugoszlávia demokratizálására irányuló törekvéseket. A következő években elsősorban az akadémikus körökből bírálták az EU-intézményeket és az EU-val kapcsolatos nemzeti vagy nemzetek feletti szinten folyó diskurzusokat. Ezzel szemben az EU-hoz kapcsolódó két legharsányabb diskurzus – a politikai és média-diskurzus – továbbra is híján maradt a komoly reflexiónak.

Mostanában „Európa” fogalmát vagy eszméjét majdnem teljesen azonosítják az EU-val; az EU-tagság a legfőbb eszköze a kontinens új szimbolikus geográfiája alakításának. Azok az országok, akik már bent vannak az EU-ban, bevehetik vagy távol tarthatják a többieket, míg azok, akik „már úton vannak Európába”, vagy akiknek semmi esélyük az EU-tagságra, ki vannak hagyva. Mitja Velikonja ezt a diskurzív gyakorlatot, amely Európa és az európaiság fogalmát az EU-val azonosítja, az új eurocentrizmus „eredendő bűnének” nevezi: „Az egyszerűség, a rövideg vagy a jó hangzás, elokvancia (EUlokvancia?) kedvéért a két fogalmat egyszerűen megfeleltetik egymásnak – az EU, a politikai és gazdasági egység kisajátítja magának az egész kontinens földrajzi és történelmi nevét.”^[2] Ebben a folyamatban magának az EU-csatlakozásnak a processzusa „mintegy azt demonstrálja, hogyan lehet nem-európai országokat európaivá alakítani.”^[3]

Mit árulhatnak el nekünk ezek a diskurzusok a mai Európa jellegéről? És hogyan tükröződik Európának ez a szimbolikus geográfiája a „Nyugat-Balkánnak” nevezett térségben, ami nagyrészt a volt Jugoszlávia területének felel meg?

A Nyugat-Balkán mint a koloniális Másik

A mai európai identitás keresés legyen bármilyen intenzív, és bármilyen komolyan veszik is ezt a feladatot, történelmi perspektívából nézve ez az eszme viszonylag új: az „Európa” nevet a 15. század közepéig alig használták, és nem volt különösebb súlya.^[4] Csak a 15. század közepén, Konstantinápoly 1453-as oszmán meghódítása után kezdett „Euró-

pa” fogalma úgy működni, mint „a Nyugat közös lelkiismeretének hordozója”, mint a hódító török ellenség feltartóztatásának bástyája. Ma „nem tudván többé felidézni a kommunizmus fenyegetését, a fejlett Nyugat az iszlámban talált magának egy újabb mumust”^[5]. Ugyanakkor – és ezt is hangsúlyozni kell – Európa már bevett (gyarmati, szemita, kelet-európai) „Másikjai” nem sokat vagy éppen semmit sem veszítettek a „másságukból”.

A Balkánról mint egy belső vagy „fél” Másikról kialakult kép különleges szerepet játszik abban a kontextusban, amelyben egyes európai országok tagjai az EU-nak, mások pedig igyekeznek megszerezni ezt a státuszt. Egyfelől a Nyugat-Balkánt Európa részének tekintik földrajzi, történelmi és civilizációs értelemben is, (ahogy ezt az európai és a helyi politikusok is hangsúlyozni szokták), bár még rengeteg a tennivalójuk, mielőtt „európaivá” válhatnak. Másfelől ezen a kétértelmű téren belül, „ahol egyes országok európaisága adva van, míg másoknak meg kell érte dolgozniuk”^[6], a nyugat-balkáni országok EU-csatlakozásáról folyó diskurzus ideális terepnek látszik egy új európai orientalizmus kialakulásához.

Ennek az új orientalizmusnak a kialakulásához vezető folyamatnak a jobb megértéséhez érdemes a történelmi örökség analitikus fogalmát alkalmazni. A történelmi örökség a tradíciótól eltérően nem a múlt bizonyos elemei tudatos összeválogatásának az eredménye, „inkább „magában foglal mindent, ami ránk maradt a múltból, akár tetszik, akár nem”^[7]. A történelmi örökségen nem lehet változtatni, de meg lehet idézni vagy lehet leplezni, lehet dicsőíteni vagy tabuvá tenni a jelenbeli törekvésektől függően. A kolonializmus mint a nyugat-európai társadalmak történelmi öröksége az EU egészének is történelmi örökségévé vált. Bár ez az európai történelemnek egy sötét korszaka, az európai politikusok manapság nyíltan utalnak társadalmi gyarmatosító múltjára. A Nyugat-Balkán esetében a koloniális viszonyulás újratemelődése a Balkánról mint felügyeletre és külső irányításra, az európai hatalmi központokból érkező állandó segítségre szoruló perifériáról hosszú ideje kialakított és megszilárdult képen jelentkezik. A politikai diskurzusban a nyugat-balkáni országok EU-csatlakozási folyamatát nemcsak úgy állítják be, mint mélyreható átalakulást: ahhoz, hogy ezt az átalakulást végre tudják hajtani, mindvégig segítségre és irányításra van szükségük. Ez a „gyám-

kodás” azt fejezi ki, hogy ez a régió „az evolúciós skála egy alacsonyabb szintjén” van, hogy „magától nem tud előbbre jutni, külső vezetésre van szüksége ahhoz, hogy vissza ne csússzon a múlt hibáiba”^[8].

Azt a koncepciót, hogy a Balkánon nélkülözhetetlen egy ilyesfajta gyarmati adminisztráció a béke fenntartása és az egész európai kontinens fejlődése érdekében, sűrűn visszhangozta cikkek, esszék sora és az egész áttudományos szakirodalom a 90-es évek folyamán.

Robert Carver szerint^[9] az egyetlen megoldás a szakadatlan zavargásokra Albániában „az európaiak által rájuk kényszerített rend és iparosodás”, és azoknak „a legfelső hatalmi centrumoknak” az újbóli életbe léptetése, amelyek „a régi gyarmati időkben” működtek. Robert Kaplan, a *Balkan Ghosts* c. munkájában^[10], amit manapság az explicit balkanizmus példaként szoktak idézni, kijelenti, hogy „csak a nyugati imperializmus – bár kevesen szeretik így nevén nevezni – képes most egyesíteni az európai kontinentet, és megmenteni a Balkánt a káosztól”. A 90-es évek elején Michael Ignatieff a nagyhatalmak távol maradásában látta a balkáni konfliktus okát, és hozzátette, hogy „a Balkánon a populáció magára van hagyva olyan nagyhatalmi döntőbíró nélkül, akihez fordulhatna. Nem csoda, hogy amint nem voltak tovább erősebb kezek által megzabolázva, rögtön egymásnak estek régi elintézetlen számláik rendezésére, amiben eddig megakadályozta őket a birodalom jelenléte”^[11]. A *Guardian* számára írott egyik cikkében Julian Borger azt írta, hogy „egy »áldásos gyarmati rendszerre« volna szükség Boszniában egy demokratikus fejlődéshez”^[12].

A „nemzetközi közösség” által előszőr Bosznia-Hercegovina majd Koszovó igazgatásában megnyilvánuló hozzáállás a jugoszláv háború után sok kolonialista vonást mutat, ahogy erre a nemzetközi adminisztráción belüli főbb politikai testületek diskurzusait tanulmányozó kutatók rámutattak^[13]. A „nemzetközi közösség misszióját” kimondottan civilizáló küldetésnek fogták fel, amelynek során a közösség képviselői egy sor intézkedést készítettek bevezetni, hogy megtanítsák a balkáni népeket a demokráciára és a törvénytisztelre. Ez a diskurzus támaszkodni tudott azokra a régóta bevett elképzelésekre a Balkánról, amelyek szerint ennek a régióknak haladéktalanul szüksége volna gyarmati felügyeletre, az EU csatlakozási folyamat által bevezetett új elkülönítési mechanizmusokkal egyetemben.

A demokratizálódás folyamata, amihez egyfajta gyarmati adminisztrációra van szükség, a balkáni országok európaisodásának előfeltétele^[14].

Az új európai kontextus, amelyben a kolonializmus az Európai Unió történelmi örökségévé válik, a gyarmati múlttal nem rendelkező államok politikai elitjét is képessé teszi a koloniális diskurzusok elsajátítására.

Ezt az elsajátítást, amit minden reflektáltság vagy a történelmi specifikumoknak megfelelő „szűrés” nélkül végeznek, jól illusztrálják az EU-politikusok megnyilatkozásai. Alvaro de Mendoca e Moura például, Portugália állandó képviselője az Európai Unióban, 2007 júniusában, közvetlenül az előtt, hogy Portugália vette volna át az EU-elnökséget, úgy nyilatkozott, hogy gyarmati múltja miatt „Portugália külpolitikájának fókuszában az Afrikával való együttműködés áll majd, és az emberi jogokat fogják előtérbe helyezni. Nem söpörhetjük egyszerűen le az asztalról azokat az országokat, amelyek megsértik az emberi jogokat.”^[15] Néhány hónappal később, amikor Szlovénia készült Portugáliától az EU-elnökség átvételére, a *Financial Times* idézte Janez Jansa akkori szlovén miniszterelnököt, aki azt mondta, hogy „Szlovéniát hasonló érdekeltség fűzi ehhez a régióhoz, mint Portugáliát Afrikához”.^[16] Jelko Kacin szlovén Európa-parlamenti képviselő is hasonló párhuzamot állított fel egy volt gyarmati hatalomnak az egykori gyarmatához kötődő érdekei (az adott esetben egy birodalom és volt területe) és Szlovéniának a Nyugat-Balkánhoz kötődő érdekei között, hangsúlyozva, hogy Ausztria úgy viszonyul Szlovéniához, mint Szlovénia Délkelet-Európához.^[17] Az ilyen párhuzamok felállításának egyetlen kritériuma és igazolója az EU-tagság. Az EU-tagság megteremt a „másság” előállításához szükséges diskurzív minták egy közös arzenálját olyan esetekre, amikor olyanokról esik szó, akik nem tartoznak az egyesült Európához. Ezeket a mintákat rendszerint azok az államok kezdik használni, akiknek nem egyértelmű az „európaisága”, függetlenül attól, hogy tagjai-e az Európai Uniónak vagy sem.

Szlovénia EU-tagsága is centrális szerepet játszik a nyíltan rasszista diskurzusokban. Az ilyen diskurzusok egyik példája volt az az üzenet, amit egy építővállalat intézett a Bosznia-Hercegovinából való idénymunkásokhoz 2008 márciusában azokra a konténerekre kirakva, amelyekben laknak Ljubljana Bezigrad negyedében. Arra szólította fel a munkásokat, hogy tartózkodjanak a rájuk jellemző „kultúra és viselkedés gyakorlásától, ami bizonyos esetekben nagyon nem helyénvaló. Viselkedjenek annak tudatában, hogy jelenleg Ljubljában tartózkodnak, a Szlovén Köztársaság, egy EU-tagállam fővárosában. Mi itt magasabb rendű szabályokat és törvényeket követünk. Ehhez tartásuk magukat.”

TODOROVA, Maria
„A Balkán”
2000, 2000. 7-8

„Ahogy a Balkánt elképzelték”
Magyar Lettre Internationale, 40

„Mi az, hogy történelmi régió?”
Magyar Lettre Internationale, 54

RUPNIK, Jacques
„Európa balkáni tükörben”
Magyar Lettre Internationale, 33

KRSTEV, Ivan, KRASZTEV Péter
„Mindig a másik a Balkán”
Magyar Lettre Internationale, 27

FERIĆ, Zoran
„Horvátország térképe”
Magyar Lettre Internationale, 91

PLEŠU, Andrei
„Európai patriotizmus? Akadályok kelet felől nézve”
Magyar Lettre Internationale, 25

Ez a példa magában rejtje a jellegzetes közép-európai sztereotípiát a rendezett környezetről, amit kulturált állampolgárok laknak, akik nem tűrik, hogy valami féle jöttmentek vagy vendégmunkások megzavarják az ő városi idilljüket. Ebben az esetben a „koszos déliek” már nem a volt Jugoszlávia más köztársaságaiból jövő déliek, akiknek a helyzete annak idején a gettósítás és a széles körben elterjedt sztereotípiák dacára is sokkal jobb volt. És ez a csoport nem is a Szlovákiából vagy más kelet-európai EU-tagországozból érkező idénymunkásokból áll, akik egészen más jogi elbírálás alá esnek; ráadásul az alacsony bérek és a nyomorúságos élet- és munkakörülmények nem sok munkavállalót vonzanak ezekből az országokból Szlovéniába (a Szlovénia EU-csatlakozását követő várakozásokkal ellentétben).

A kolonialis minták nyílt megidézése a Nyugat-Balkán országai kapcsán a maga szélesebb, gazdasági összefüggéseiben is vizsgálendő. Míg Ausztria a legnagyobb külföldi befektető Szlovéniában és az egyik legfontosabb befektető a Nyugat-Balkánon, Szlovénia befektetései legnagyobb része Szerbiába irányul. 2007-ben a dél-kelet-európai régió tette ki a teljes szlovéniai export egyhatodát.

A Nyugat-Balkán Szlovénia számára is olyan terület, ahova szakértőket tud küldeni, a legfontosabb piac és „érdekszféra”, a Nyugat-Balkánnal kapcsolatos szakértelem elválaszthatatlan a gazdasági befolyástól, és az ezek mögött meghúzódó beszédmodok és hatalmi viszonyok kölcsönösen erősítik egymást.

Európai kolonializmus balkáni módra

Az orientalizmus diskurzusának egyik fontos jellemzője különösen nyilvánvaló a Balkán esetében, mivel „belső Másiként” ambivalens szerepe abban is megnyilvánul, hogy képes „a kolonialis struktúráról leválva” is működni. Ezért aztán az olyan társadalmak, amelyek ki vannak téve az orientalizálásnak, képesek internalizálni, átértelmezni és módosítani ezt a diskurzust a saját belső elhatárolódásaik céljából és a saját identitásuk alakítása során.

Milica Bakic Haydennek a magát a volt Jugoszláviába „befészkelő orientalizmusra” vonatkozó kategóriája kitűnően illusztrálja azt, hogy az egyes délszláv országok hogyan alkalmazták az orientalista diskurzív mechanizmust arra, hogy úgy állíthassák be magukat, mint nyugati/európai/felsőbbrendű nemzeteket szemben a többiekkel mint keleti/orientális/alacsonyabbrendű nemzetekkel.^[19] Maple Razsa és Nicole Lindstrom kimutatták, hogy Franjo Tudjman elnöksége idején hogyan különböztették meg

magukat a horvátok délebbi és keletebbi szomszédaitól, ugyanazokat a kliséket alkalmazva a Balkánra, amelyeket nyugati politikusok szoktak Horvátországgal kapcsolatban használni.^[20]

Az európai hatalmi központokban az EU-tagországok politikusi és az EU-tisztviselők által a Nyugat-Balkánról kialakított domináns diskurzív mintákat elsajátították és magukévá tették a volt jugoszláv tagországok a saját kölcsönös viszonyaik újradefiniálására. Az EU-tagsághoz közelebb álló országok vezetői azok, akik jogot formálnak az azokhoz hasonló diskurzusok kialakítására, amilyeneknek egy szélesebb kontextusban ők maguk vannak kitéve. 2008-ban, Radovan Karadžić letartóztatása után például Ivo Sanader, az akkori horvát miniszterelnök kijelentette, hogy függetlenül attól, hogy Szerbia megtette ezt a fontos lépést, Horvátország mindenképpen előbb fog bejutni az EU-ba, mint szomszédja: „Reméljük, hogy az új szerb kormány és a szerb elnök megmarad ezen a helyes úton, szurkolunk nekik”, és hozzátette a majdnem elmaradhatatlan paternalista ígéretet, hogy segíteni fognak nekik ebben: „Horvátország támogatni fogja Szerbiát ezen az úton.”^[21]

Amikor Szlovénia megpróbálta megakadályozni a horvát csatlakozásról folyó tárgyalásokat, Sanader kihasználta az alkalmat a jelölt balkáni országok közötti hierarchia hangsúlyozására: „Szlovénia akadályozza Horvátországot az EU-hoz vezető útján, de ha Horvátország is ott ül majd az európai asztalnál, nem fogja ezt a szomszédján megtorolni, nem fog úgy viselkedni Szerbiával, ahogy Szlovénia viselkedik Horvátországgal.”^[22] És ezt követően Vuk Jeremić, a szerb külügyminiszter is kijelentette, hogy „Szerbia kész támogatni Bosznia-Hercegovinát az EU-hoz vezető útján”^[23].

Diszkurzív minták átvétele az EU-tól gondolkodás, szűrés vagy a helyi körülményekre való alkalmazás nélkül jellemző a mai Európán belüli politikai kapcsolatok természetére: az új tagállamok, azaz a volt szocialista országok, amelyeknek „bizonyítani” kellett az európaiságukat mielőtt csatlakozhattak volna az EU-hoz, kénytelenek ezt folytatni már EU-tagokként is; ugyanakkor a tagsággal járó előnyöket, amire számítanak, nyíltan a pusztán gazdasági érdekekre redukálják (a régi és az új tagállamok egyaránt). Amikor az „európai integráció” jelentőségét indokolják választási kampányaik során, a jelölt balkáni országok politikusi arra hivatkoznak, amiről azt remélik, hogy a legerősebben tud hatni a szavazókra: magasabb életszínvonal, gyorsabb gazdasági növekedés, pénzületi EU-támogatások, vízummentes utazási lehetőség és így tovább.

Ez olyan helyzetet teremt, amelyben nem marad tere az olyan dialógusoknak, amelyek arról folyhatnának, hogy Európa polgárai vagy a kontinens különböző részein élő népek hogyan értelmezik az európai értékeket. Az „európaiságról” folyó vita elkerülhetetlenül a nyugati (nyugat-európai, ma EU) dominancia kolonialista diskurzusának foglya marad, és kizárólag az „igazán európaiak”, azaz az EU-n belül élők vesznek részt az artikulálásában. Vannak, akik pozitívan látják azt a tényt, hogy Kelet- és Délkelet-Európa volt szocialista országainak az EU-hoz való csatlakozása még nem a végső bizonyossága az európaiságuknak, úgy érvelve például, hogy „a csatlakozás nem vezetett az új tagállamok teljes beolvadásához” – de úgy látszik, hogy a kibővült Európában jobb eshetőség nyílik az Európával kapcsolatos elképzelések megfogalmazására”^[24].

De az a politikai gyakorlat és a diskurzusok, amelyek az „új Európa” országaiban és azokban folynak, amelyek még csak várnak arra, hogy megszerezhesék ezt a státuszt, nem sok reményt hagynak arra, hogy egy emancipatív jellegű diskurzust lehessen kialakítani az európaiságról. Éppen ellenkezőleg, csak az „igazi Európában” kialakított minták reflektálatlan átvétele folyik, az európaiságról szóló diskurzus itt csak a politikai előnyökhöz való jutás könnyebbik útja.

Lehetőség-e Európa?

Thessalonikiban tartott 1999-es előadásában Étienne Balibar rámutatott, hogy „az európai identitás egésze forog kockán Jugoszláviában és általában véve a Balkánon”. Európának Balibar szerint két választási lehetősége van: „vagy felismeri, hogy a balkáni helyzetben nem egy a keblén melengedett szörnyet kell látnia, az elmaradottság vagy a kommunizmus patológikus »utóhatását«, inkább a saját történelmének egy képmását, és megpróbál szembenézni vele és megoldást találni rá, megpróbálva ezzel saját magát is megkérdőjelezni és átformálni. Csak ez esetben válhatna Európa újból egy lehetőséggé. Vagy pedig nem lesz hajlandó szembenézni saját magával, továbbra is külső akadályként fogja szemlélni a problémát, amit külsőleg eszközökkel kell leküzdeni, amilyen a kolonializálás.”^[25]

A Nyugat-Balkánról folyó Európai diskurzusokba való bepillantás azt mutatja, hogy Európa nem vált jobb lehetőséggé mióta Balibar ezt a megjegyzést tette. Azt is lehetne állítani, hogy éppen ellenkezőleg, az eszközök, amiket arra alkalmaztak, hogy a Nyugat-Balkánt mint Európán kívüli térséget konstruálják meg, egyre inkább explicitté váltak, hogy a felüveget és a kolonializálás mechanizmusainak az alkalmazását még inkább min-

den reflektáltság hiánya jellemzi, és hogy ezeket a módszereket mindenki kezdi alkalmazni, aki most már az EU-n belül van. A Balkán szimbolikus és diszkurzív kolonializálásának a legfőbb gazdasági hasznélvezői éppen azok az országok, akik a leggyakrabban alkalmazzák ezeket a mechanizmusokat: az EU délkeleti határán elhelyezkedő EU-tagországok. Európa egésze számára ez lehetővé teszi, hogy megőrizzen magáról egy önelégült képet, és minden mást, ami kikezdehetné ezt a magáról kialakított imázst, áttolhatnak, átháríthatnak a kívül rekedtekre.

Az ilyen Európa nem képes az önreflexióra. Az ilyen Európában a média a politikusok az európai történelem legsötétebb korszakaira jellemző mintákat követő kijelentéseit visszhangozza. Nehéz az ismétlődés kellemetlen érzésétől szabadulni, dacára annak a mélyen gyökerező felfogásnak, hogy a múlt ismétlődése a balkáni népek problémája, semmiképpen nem az európaiaké.

© L'Espill, Eurozine
KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

¹ Tomaz Mastnak, Jelica Sumic Riha, „Questioning Europe”, *Filozofski vestnik* 2 1993, 7-11.

² Mitja Velikonja, *Evroza – kritika novog evrocenizma*, Beograd: XX vek, 2007, 17.

³ *Ibid.* 17-18.

⁴ Peter Burke, „Did Europe exist before 1700”, *History of European Ideas* 1(1) 1980, 23-29. idézi Tomaz Mastnak, „Iznajdba „Evrope”: humanisti in vojna proti Turkom”, *Filozofski vestnik* 1/1997, 9-24.

⁵ Gerard Delanty, *Inventing Europe: Idea, Identity, Reality*, London: Palgrave Macmillan 1995, 150.

⁶ Andrew Hammond, „Balkanism in Political Context: From the Ottoman Empire to the EU”, *Westminster Papers in Communication and Culture* 3(3) 2006, 6-26.

⁷ Marija Todorova, „Sta je istorijski region? Premeravanje prostora u Evropi”, *Rec*, 73/19 2005, 81-96, 88.

⁸ Hammond, *Balkanism*, 19.

⁹ Robert Carver, *The Accursed Mountains: Journeys in Albania*, London 1998.

¹⁰ Robert Kaplan, *Balkan Ghosts*, 1993.

¹¹ idézi Hammond, *Balkanism*, 20.

¹² *Ibid.*

¹³ Danijela Majstorovic, „Construction of Europeanization in the High Representative's Discourse in Bosnia and Herzegovina”, *Discourse & Society* 18 (2007), 627-651.

¹⁴ Id Majstorovic, *Construction*, 630.

¹⁵ In: 24ur.com, June 11, 2007.

¹⁶ In: *Mladina*, 4 August 2007.

¹⁷ In: *Mladina*, 14 March 2004.

¹⁸ Kathryn Fleming, „Orientalism, the Balkans, and Balkan historiography”, *The American Historical Review* 105 (4) 2000, 1218-1233; 1224

¹⁹ Milica Bakic Hayden, „Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia”, *Slavic Review* 54/4 1995, 917-931.

²⁰ Maple Razsa, Nicole Lindstrom, „Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tudjman's Croatia”, *East European Politics and Societies* 18(4) 2004, 628-650.

²¹ In: b92.net, July 28, 2008.

²² In: b92.net, December 19, 2008.

²³ In: b92.net, October 22, 2009.

²⁴ Orlanda Obad, „Imperij kao uzvraćenje udarca: predodžbe o kulturni i identitetu u hrvatskih pregovara casa Europskom unijom”, *Narodna umjetnost* 46/2 2009, 111-127; 113.

²⁵ Etienne Balibar, *We, the people of Europe?*, Princeton, Oxford: Princeton University Press. 2004, 6.

CHRISTIAN MORARU

Kétkedő vámpírok Romániából: Alexandru Mușina, avagy az egyetemi regény mint kultúraelemzés

Ahogy Nina Auerbach amerikai kritikus írja *Our Vampires, Ourselves* („Vámpírjaink: önmagunk”, 1997) című könyvében, a vámpír a kultúra nagy témái közé tartozik; ha úgy tetszik, „metatéma”. Azaz bármennyire banálisnak is tűnjék a tömegkultúrának ez a terméke, különösen ikonikus feldolgoásaiban, a vámpír megkerülhetetlen abban, ahogyan egy kultúra meghatározza önmagát. Közélebről, a vámpír témája mind az Egyesült Államokban, mind pedig Közép-Kelet-Európában nagy valószínűséggel a kultúra problémája: az egymással érintkező kultúrák eredetéé, eredetiségé és érintkezése, valamint az ezekből az érintkezésekből származó túlcsondulásoké, diffúzióké és „transzfúzióké”. A többnyire kihalt, netán egyenesen meghamisított délkelet-európai szájhagyományokat „felelevenítő”, Lugosi utáni hollywoodi apokrifektól az elsöprő népszerűségű *Alkonyat-trilógiájáig* a vámpír nem csupán századokon és kontinenseken átívelő, példátlanul alkalmazkodóképes kulturális alakzatnak bizonyult, de egyedülálló „metakulturális” terrénumnak is. Egyedi alkalmat kínál annak a mélyebb megértésére, hogyan formálódnak és deformálódnak, értékelődnek fel és le a kultúrák, hogyan fejlődnek, mi vitalizálja és revitalizálja őket és mi által nyernek elismerést a világ színpadán. Ebben a vénában folytatva (nem szójáték, nem annak szántam), a vámpírnál nincs semmi triviálisabb. Amikor egy teljes kultúra eltűnik, vagy megszűnik akár befelé, akár kifelé szerepet játszani, az élőhalottak továbbra is ott lézengnek, és sírjukból felbukva időről időre felvetik a kultúra kérdését; amikor egy kultúra már nem létezik, vámpíri meghatalmazottja kitart a kérdésben; amikor a világ nyilvánvalóan nem vesz tudomást egy kultúráról, „marginalizálja” vagy „esszencializálja” azt, a vámpír makacsul ragaszkodik hozzá, az illető kultúra két lábán járó mementójává és archívumává válik, vég nélkül megtestesítve azt.

Nepotul lui Dracula („Dracula unokája” [Brașov/Brassó, Románia: AULA, 2012]) című, mesterien megírt regényében Alexandru Mușina román író utal rá, hogy bizonyos értelemben pontosan ez történt azzal a nemzeti kultúrával, amelynek a vámpír állítólagos leszármazottja: a figyelemreméltóan gazdag és sokszínű hagyományt, amely olyan fontos szerepet játszott az európai művészeti-irodalmi modernség születésében, a sors iróniája folytán visszanyesegették, és azonosították ezzel a mítosszal, végül pedig mint ilyet piacostították és árusították ki.

A vámpír tehát immár nem a román kultúra meghamisításának szinekdochéja, exotikus *pars ro toto-ja* és első számú, bár nagyrészt szándéktalan, exportcikke. Ott, ahol egy kultúrából ezen kívül jóformán semmit sem tartanak számon a Karóbahúzó grasszálásainak övezetén túl, ez a férfi (a román nyelvben a vámpír ugyanis majdnem mindig hímnemű) reprezentálja a kultúrát a nagyvilágban, mi több: egyé válik ezzel a kultúrával. Az „autentikusság etikája” nyilván a lefolyóban végzi, amikor – hogy újabb Charles Taylor-címet hívjak segítségül – az elismerés politikája úgy fordítódik le, mint ilyesfajta, végzetes félreismerés, és amikor ráadásul sem a kihalás, sem az elévülés nem elérhető opció. Ahogy Mușina regényében burkoltan céloz rá, hogyha nem annak néznek, aki vagy, illetve akivé válni szeretnél, és ha csupán olyasvalaki lehetsz, akinek a szerepére Bram Stoker óta megszakítás nélkül kiosztanak, akkor egyik lehetőség valóban magadra venni a szerepedet és alakítani egy „túlzásokba menő” előadón belül, amely képes magát az aktust közönség szemébe vágni. Csupa elhibázott okból „halhatatlannak”, „egyetemesnek”, „eredetinek” és „vonzónak” lenni a kultúra problémája, ugyanannál az oknál fogva pedig a vámpír *raison d'être*-e és ellen-intuitív sansza is, hogy az ellene elkövetett sérelmet ne racionálisan, érvek útján próbálja jóvátenni, hanem egyfajta teátrálisabb logomachia által. Ahelyett tehát, hogy visszautasítaná a rá kiosztott szerepet egy „etikátlan” pseudo-identitásdrámában, amelyben kénytelen-kelletlen lesz teljes kultúrájának kép-viselője, szemérmetlenül megmártózik a véres nemtelenségben és egy duplafenekű performanszban megerősít minket téves elvárásainkban úgy, hogy közben talán még élvezet is lel a dologban.

Talán ez magyarázza, hogy Mușina főszereplője, Florin Angelescu Dragolea (FAD), elvált, kilábalófélben levő alkoholista, a francia irodalom kizárólag Proust elbeszélésszemiotikájára szakosodott adjunktusa a romániai Brașov (Brassó, német lakosainak Kronstadt) Transilvania Egyetemének bölcsészkarán – belemege a játékba, és a híresztelésekre rájátszva lépésről lépésre Dracula vérszívó leszármazottjává válik – ahogy bizonyos értelemben mindvégig az volt. „Draculától”, Havasalföld 15. századi fejlődelmétől, „Vlad Dracul” fiától (akinek neve annyit tesz, mint „a Sárkányrend tagja”) a „Dragolea”-ig („kedves, drága” színónimája, ugyanakkor a „Draculea”,

a „Dracula” középkori névváltozatának paronimája), vagyis a heroikus-félelmetestől az érzelmes-gyöngédig szinte végtelen lehetőségek nyílnak. Ennek ellenére a kulturális-egzisztenciális forgatókönyv – a számunkra elkülönített „narratíva” – körköröségében frusztrálóan kiszámítható. Nem az számít, ami lenni szeretnél és ami valójában lehetsz és voltál is, hanem az, amit mások gondolnak rólad: a mód, ahogyan ők „racionalizálják” a kihívást, amit a te léted jelent számukra – röviden, az azonosság, amivé az ő percepciójuk a te másságodat félreolvasva és kooptálja.

Az itt felvetett probléma nem csupán etikai, hanem esztétikai természetű is. Ahogy Mușina bővebben kifejti egyik levélszerű esszéjében *Scrisorile unui fațan* (*Epistolarul din Olănești*) [Egy fácan levelei (Az olănești-i levélregény)], Chișinău/Kisinyov: Cartier; București/Bukarest: Codex, 2006] című kötetében, a művészet lényegéhez tartozik és legjobban fokmérője a „másikkal” való törődése (51–52). Amennyiben a Gróf a másság *par excellence* megtestesítője, Mușina regénye ezt a definíciót polemikusan és indirekt módon jeleníti meg. Az ördög/Dracula ügyvédjének, egyben Diderot *Rameau unokaöccsének* szerepét eljátszva, a *Dracula unokája* a másik mint az azonos meggyőződés nélküli, ugyanakkor hiperbolikusan túlhajtott visszatérését állítja színpadra. A történetet összefoglalhatnánk úgy, mint a vámpír „coming out”-ját, ha nem járulna ehhez az „outing”, a kiraktaba-helyezés túlhazbó cinizmusa – Dragolea egyeteme ugyanis mindent elkövet, hogy készpénzre váltsa munkatársa hirtelen szerzett hírnevét. A vámpír halványan szürrealista, opera buffába illő feltámadása – egyfajta negatív messianizmus – pontosan az ellenkezője annak a felforgató eseménynek, amit máskülönben meg kellene jelenítenie. Kiárusításra és fogyasztásra készen egy olyan világban, amely Románián kívül és belül egyaránt rátelepszik erre a visszatérésre, és rögvést nyereségesnek vélt közhegyekbe csomagolja őt, a vámpír, alighogy kikelt sírkamrájából, arra ébred, hogy bearázta saját kultúrája éppúgy, mint az ennek a kultúrának fantáziátlanul csupán a „kísértetszerű” látványára, stílszerűen hullarabló-irracionális dimenziójára kíváncsi, „orientalista” képzelgések. A gyarmatosító tekintet félig szórakoztató, félig aggályos paradoxona aligha lehetne ennél nyilvánvalóbb. Ahogy a mindentudó elbeszélő rávilágít, az amerikai populáris média által meghatározott globális képzelet a „vámpír-rögeszme” eredetét tántoríthatatlan makacssággal vezeti vissza a világnak azokra a helyeire, ahonnan ez a kulturális fixáció bizonyíthatóan hiányzik: Romániába, azon belül is Transilvania-Erdélybe (352).

A dolgot súlyosbítandó, a regény cselekményszála párhuzamos ennek a téveszmének a történetével. Mint kiderül, Dragolea valóban Vlad Țepeș leszármazottja és ezt családi dokumentumok is alátámasztják. Az új divat szakállas vica. A progresszióról kiderül, hogy regresszív, a történelmet megtalálják (*temps retrouvé*) és jelenidejűsítik egy vámpíri performanszban, amely rekordidő alatt válik a „cool” (mára bevett román szó) mércéjévé. Miután felülteti két, erotice mindenre elszánt női hallgatója – Bubu, egy helyi újjazdag lánya, és a Ferrarival közlekedő Lulu, akinek egy arab olajsejk a cukrosbácsija –, a Proust-szakértő lassan valóban azzá válik, ami inkább mások, mint önmaga szemében mindig is volt. „Azzá válni, amik vagyunk”, tegyem hozzá gyorsan, egy alcím Mușina 2011-es, *Sinapse* című esszégyűjteményében (*Sinapsziszok* [Brașov: AULA, 2011, 129–220]) – egyben a romániai filozófiai gondolkodás visszatérő motívuma, amely rögeszmésen küszködik valamiféle „esszencialista” nemzeti „sajátosság” kényes témájával és saját nemzetközi elismerésével, illetve ennek hiányával. Maga a téma, ahogyan talán nem fölösleges rámutatnom, a vámpír-tematika meghatározó kiegészítő készlete. Egyrészt a körülötte zajló végeérhetetlen polémia önmagában véve is a kulturális megkésetttség tünete: túl későn érkezik és e kultúra legragyogóbb szellemei lovagol évtizedekkel azután is, hogy az európai kulturális morfológia az ilyesmit végképp félretette, illetve egyszerűen ejtette. Ami máshol már az 1940-es évekre holtvágnak bizonyult, azt a román kultúrfilozófiának az anakronisztikus másodvirágzását élő, E. M. Cioran – Constantin Noica – Horia Roman Patapievici-féle konzervatív-szélsőjobboldali irányú mazochista módon folyamatosan előrángatja halottaiból. Az ebben a szellemben folyó, végtelenített viták a kultúra folyamatos alkonyát leplezik le, egy éjszakai ontológiát, amely mindenestől arra az általános – és erős *resentiment*-nal súlyosbított – érzületre van hangolva, hogy bármit és bármikor tegyél is, sorsod az, hogy (túl) későn érkezz és (túl) későn figyeljenek fel rád, a nap és a mulatság végén, amikor kihunytak a fények, és neked már csak valamiféle kvázi-poszthumusz létmód jut, amit az ismeretlenség, marginalitás, provincializmus, reménytelen lokalizmus, utánzás, derivatív válaszok és társaik jelenthetnek. Még ha meg is jelensz a világ radarján, veled együtt jelenik meg, minden másnál világosabban, történelmi-kulturális „inadekvátságod”. Nem vagy szinkronban, mert diskurzusod rosszul időzített, messzemenően a dolgok „után” érkezik, a nyugati (szak)zsargonok és divatok mimikrijeként, amelyekkel Mușina a regényében felszabadultan parodisztikus farsangi

MURARU, Christian
„Mircea Cartarescu és a transznacionális román irodalom”
Magyar Lettre Internationale, 72

2014 nyár

mulatságot űz; esetleg nem kevésbé abszurd módon, éppenséggel „idő előtti” – innen a nem kevésbé vitriolos utalások a protokronizmusra, amely a kommunista éra ideológiájának értelmében Románia és a románság – mérhetetlenül fikatív – elsőbbségét jelezte a felfedezések, találmányok stb. történetében.

Miután mindkét időfelfogásban félreolvassák, a szóban forgó kultúrának egyetlen ontológiai választása marad. Valójában ez sem tulajdonképpeni ontológia, hanem Derrida szójátékával élve, *hauntology*. Vagyis az egyetlen megjelenésmód, amely megfelel a szélesebb közlekedés és az import elvárásainak – újabb kényes téma, amelyet Muşina mind esszéiben (pl. a már idézett *Egy fácn levelei*-ben, 64–73. old.), mind a *Dracula unokájában* érint – a világnak a marginalitás stratégiai pozíciójából történő kísértése és „nyaggatása”, ahol az „időszerűtlenség” majdhogynem nietzschei élt kap, az anonimitás pedig „terápiává” lép elő, ahogy a szerző *expressis verbis* javasolja egy másik esszéjében (*Scrisorile unui geniu balnear* [Egy balneológiai zseni levelei], Braşov: AULA, 2007, 64–87). Az anonim, mint feljebb részleteztem, nem más, mint az ismeretlen, a homályra ítél, ugyanakkor a téves okokból (köz)ismert is, akinek a hírneve *de facto* egy stigma. Muşina az utóbbit minden komikus megközelítésmódja ellenére is komolyan veszi. Ami a cselekményt és stílust illeti, a regény abszolút lázadás, igazi szen-

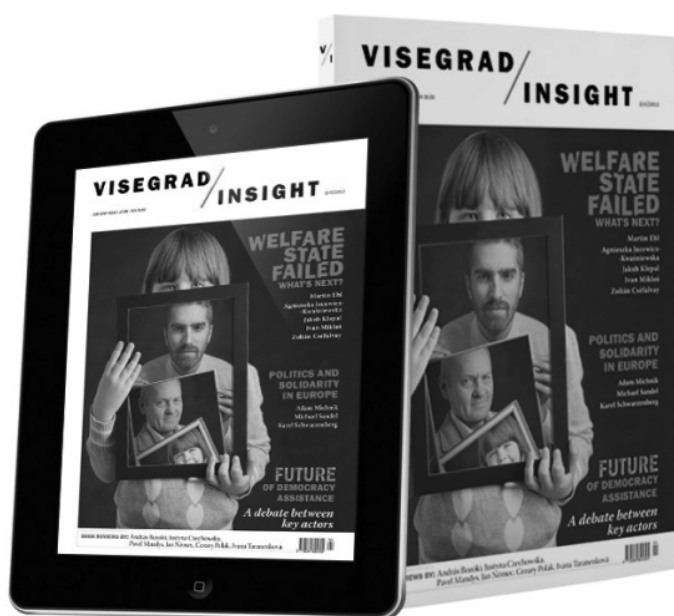
záció még akkor is, ha a szóban forgó stigma obligát genealógiája el is marad Elizabeth Kostova 2005-ös, mázsás kultúrának ritmusától. Végére is Muşina könyve és Kostova bestsellere ugyanazt a témát dolgozza fel újra (történetesen „Drakula kastélya”, Bran – Töröcsvár – 20 perc autóra van Muşina Brassójától), de a két regényt egy mondatban említeni igazságtalan volna mindkettővel szemben, épp nagyon különböző téjeik, illetve a bennük megjelenő irodalmi becsapás eltérő formái miatt. Míg Kostova nekigyürkőzik és komolyan nekilát kinyomozni a Vlad Ţepeş-hagyományt (mind a valósat, mind a kitalációt) egy népszerű történelmi krimiben, amely sem a témáját, sem pedig elbeszélésmódját nem kívánja problematizálni, Muşina a motívum „ideológiát” töltet egy „egyetemi regényben” bontja ki, amely éppannyira humoros, mint amennyire elgondolkodtató a benne tematizált, szatirikus-bölcsész stílusba ágyazott elméleti-filozófiai vita. A *Dracula unokája* recenzenseit tulajdonképpen éppannyira meghökentette a Bram Stokert kifigurázó játékos csavar, amellyel Muşina egyet fordít a David Lodge (*Changing Places* [Helycsere támadás]) – Don DeLillo (*White Noise* [Fehér zaj]) – Jane Smiley (*Moo*) fémjelzete alműfajon, mint a *roman à clef* struktúra és tágabb értelemben a terjedős, utalásos intertextualitás és önreferencialitás.

Az előbbieken Muşina regényét azért is neveztem mesterinek, mert mindezek

a vonások szembeötlőek, bizonyítják a szerző fölülményes regénytechnikai tudását, és nagyszerű olvasmánnyá avatják a *Dracula unokáját*. Számomra a regény legfőbb vonzeréjét azonban kritikai, problematizáló éle adja. A félreértések elkerülése végett: egy fikciós mű szerzőjeként Muşina éppolyan inventívnek bizonyul regényén belül, mint amilyen találó és mély meglátásokra képes kultúrkritikusként regényén belül és kívül. A korrupcióra hajlamos, erkölcsileg ambivalens, önmagát előszere-ttel becsmérő, közép-szerű vámpír-főhős – FAD sajtós étvágya először egy tartár-bírszek-vacsora alatt jelentkezik, amelyre kísértő tanítványai, Bubó és Lulu hívják meg; ezután megy bele a tervükbe, hogy vért áruljon jó jegyeket – nem engedi, hogy komolyan vegyék őt, önmagát még végletesen marginalizálja és leleplezi mint antihóstit, ugyanakkor pedig mélyreható kulturális önreflexió terévé válik. A mód, ahogyan a regénynek ezt az intellektuális dimenzióját álcázza, természetesen része Muşina valamennyi elképzelhető elméleti-kritikai diskurzusát és lingót érintő, könyörtelen paródiájának, FAD Lacanon edzett szemiotikájától kezdve a kritikai kultúratudásig (*cultural studies*). Ugyanakkor észre kell vennünk azt is, hogyan folyik bele a szerző saját kultúrakritikai és -elméleti munkája a regény vérkeringésébe, hogy ismét egy sanda szójátékkal éljek. A regénybeli FAD-t foglalkoztató intézmény bölcsészka történetesen Muşina munkaadója, aki egyetlen oktatóként is

nemzedékének kiemelkedő képviselője, Gheorghe Crăciun-nal együtt a szülővárosukról „brassói iskolának” nevezett kritikai-irodalmi csoportosulásnak alapítója, egyben egy széles kritikus, költő- és prózairói kör mentora (közülük többet, mint a romániai recenziók rendre megírják, be is emelt a regénybe). Visszatérő kijelentései anonimitásról és marginalitásról, arról, hogy mit jelent „provinciálisnak” vagy észre nem vettnek lenni saját országában és a világban, vitatható állításai a recikláló („szemétkuka”) romániai posztmodernről, amelyet diszkrétan leng be annak a bukaresti „szeméttartály-modernségnek” az odörje, amelyről Gregor von Rezzori ír az *Egy antiszemita emlékiratában*, végül pedig a művészetet az „életben-levés” non-imitatív „módjaiként” meghatározó saját költészet- és művészetelmélete (vö. *Paradigma poeziei moderne* [A modern vers paradigmája], Braşov: AULA, 2004, és máshol) – mindezeket, úgy gondolom, aligha tekinthetjük egyszerű egybeszűrésnek. Vajon valóban Muşina alteregója lenne FAD? Ilyen messzire mégsem mennék. Csupán figyelmeztetni szeretnék arra, hogy nem lenne helyes ezt a szellemes, jól megírt és zseniálisan szerkesztett regényt annyira félvállról venni, mint ahogy az csalókan saját témájával teszi. Azzal, hogy a *Dracula unokájának* minden oldalán – nagyon helyesen – jókat szórakozunk, még nem zárjuk ki, hogy a könyvet saját furfangos blöffjei ellenében (is) olvassuk.

MIHÁLYCSA ERIKA FORDÍTÁSA

FOCUS ON CENTRAL EUROPE

READ THE BEST OF ANALYSIS, OPINION, AND ESSAYS SELECTED BY ACCOMPLISHED EDITORS FROM POLAND, THE CZECH REPUBLIC, HUNGARY, AND SLOVAKIA.

VISEGRAD INSIGHT AIMS TO PROVIDE A PLATFORM FOR HIGH PROFILE DEBATE ON PERSPECTIVES OF COOPERATION BY CENTRAL EUROPEAN GOVERNMENTS, BUSINESSES, AND COMMUNITIES, AND THE CHALLENGES THEY FACE.

AVAILABLE BOTH IN PRINT AND ELECTRONIC FORMATS AT VISEGRADINSIGHT.EU

LEANDER STEINKOPF

Ahogy a vörösbor kilöttyen

Szegénység, közöny és magány

„Itt olyan emberek élnek, akik megszokták, hogy kevesebbük van, hogy kevesebbet cselekszenek és kevesebbet várnak, mint amennyiről eddig általában úgy tartották, okvetlenül szükséges a létezéshez.”
(A marienthali munkanélküliek)

(BERLIN–WEDDING) Reggel, nyitáskor káromkodnak a pénztárosnők a Nettóban. Már megint nem jött be az egyik tanonc; elaludt vagy jobb dolga akadt. Előbb-utóbb elbocsátják; akkor majd a következőt fogják szidni, mint a bokrot. A szomszédos Drogeriemarkt nyitási akciókkal várja a vásárlókat; van, aki már egy órája áll a sorban, legtöbbször gyerekkel. Egy fiatal anya lép ki az üzletből; a nyakába ültette a gyereket, minthogy a gyerek kocsit négyrétegű vécépapír-tekerccsel rakta tele, csaknem két méter magasra tornyozva.

Yussuf, a házuk földszintjén működő török szupermarket zöldség-réslegének vezetője gyümölcsöt nyom a mar-komba, elmagyarázza, hogyan kell gránátalmát hámozni, és hogyan gondolkodni a nők. Múlt karácsonykor vittem le neki frissen sült habcsókat. Örült, de határozottan helytelenít, hogy főzök, mert férfiember nem csinál ilyet. Hát őrá ki főz, kérdezem, elvégre az anyja Törökországban van. „Itt az édesapám az anyám”, mondja kategorikusan. Engem „mester”-nek hív, s ahogy néz, abban időnként irigység és csodálat keveredik, mert minden barátnőmet, aki látogatónak jön, a szeretőmnék gondolja; nem tud másmilyen kapcsolatot elképzelni férfi és nő között. S ebben persze igaza is van, mint mindig. Senkit nem ismerek, akinek olyan jól működne a világképe, mint az övé.

A Müllerstraßében kettőötven egy döner, egy pár új cipő ennek a duplája. A ruhaboltok szaga, akár a vegyi-üzemké. Százméterenként egy-egy papírral leragasztott kirakatú játéktérnyerőgépekkel; ide veszik be magukat a fiatal fickók egész napra játszani. A C&A feladta. Gyorsabban szerelték le a cégért, mint ahogy egy kirakati bábút átöltöztetnek. Semmilyen nyomot nem akartak hátrahagyni.

Az utcát szemlátomást uralja a vállalkozó szellem, ám nem kevésbé feltűnő, hogy mindegyre ugyanazok az üzleti ötletek ismétlődnek. Ha új backshop nyílik valahol, az elegendő ösztönzés egy másik vállalkozónak a következő backshop nyitásához. A nagy döner-étkezdében a húslenyéső így avatja be terveibe a pitoltolt: „Nem fogom ezt a végtelenségig csinálni. Saját bódét nyitok, frankón.”

A leopoldplatz-i borjühúsos-döneresnél egy fotó lóg a kirakatban, amelyen a tulaj Angela Merkel társaságában látható. Merkel asszony aznap hófehér blézert viselt, így meglehetősen kellemetlenül érezte magát ilyen közel a zsíros húshoz. Rekvizitum gyanánt egy döner-késsel a kezében igyekszik hihetően bemutatni a húslenyésés mozdulatát, úgy, hogy a lehető legtávolabb áll a húsonyárstól. Ettől olyan az egész, mint egy tengely körül forgó műanyagbábu elleni kényszeredett vívógyakorlat.

Egy munkába tartó férfi a buszra vár, de az többnyire késik, viszont erre sem lehet hagyatkozni. A férfi minden reggel belenéz a hulladékgyűjtőbe, de ritkán van szerencséje; mindig jönnek a profik, vällig belenyúlunk a sze-

métkosárba, és három gyakorlott mozdulattal átkutatják. Csak kevesen túrják föl, de annál többen figyelik a szeméttartókat; az üvegekre kihegyezett tekintet, ráérősen baktatnak végig az utcán, nyugodtan, rezzenetlen arccal, de ha megpillantanak egy betétes üveget, lecsapnak rá, és viszik a Kaisersbe a visszaváltó automatába – az olyan szagot áraszt, mint nyári hőségben egy söröző.

Megáll a busz, a vezető káromkodik; késést hurcol magával, amelyet még az előző műszakbeli váltótársától örökölt, és az utána következőnek fog majd továbbadni. Percre pontosan ki van számítva a szolgálat – minden végállomáson tíz perc pihenőjük van a sofőröknek; aki késésben van, az szusszanás nélkül fordul.

Két rendőr ballag el csevegve egy sor tilosban parkoló autó előtt. Az utca túloldalán, mellettem ül az öreg kukaskocsis a kávézó előtt, és csóválja a fejét: „Figyej, a zsernyákoknak tele van a hócipőjük a stresszel. Minden büntetőcéduláér fél órát köll vitatkozniuk az autósokkal. Nincs má idegük hozzá. Elegük van. És ezt a tilosban parkoló is tudja.” Kortyol a kávéjából; kihűlt már, mert úgy szeret beszélni. „Én még megélttem az aranyidőket; közszolgálatban, Nyugat-Berlinben, amikor csak úgy nyomták oda a lövét. Meg kellett mutatni a keletieknek, mit tud a kapitalizmus. És a berlini politikusok hozzászóltak, hogy magától dől a lé. Korkezdvezménnyel mentem nyugdíjba, de a fiatalok, szegény nyomorultak; nekik kell kiizzadniuk a nyugdíjamat.”

A régi Názáret-templom előtti padokon jönnek össze az alkoholisták, a templom mögött a drogosok. A templom mellett óvoda van. Először heroingolyócskát találtak ott a homokozóban, azután fecskendőket is, akkor a templom fölállított egy őrt. Az alkeszeknek létesítettek egy ivóhelyiséget, ahol fűtött helyen ihatják az ingyensört, azzal a feltétellel, hogy nem hoznak be pálinkát. Jöttek is sörözni, de kint továbbra is döntögettek le a pálinkát. Akkor lecsavarozták a deszkákat a padokról.

Bő száz éve szűk lett a híveknek a Názáret-templom, ezért mögéje fölépítették az Új Názáret-templomot. Ma az evangélikus gyülekezet a régi templomot is alig tölti meg. Voltam egyszer ott istentiszteleten. A kis Kevin-Justint keresztelték, s alig csordult végig a homlokán a keresztvíz, a keresztelőre összegyűlt társaság már tódult is ki a kapu elé dohányozni. Az új templom fenntartásának költségeit nem tudta állni a gyülekezet, ott különböző szekták tartanak istentiszteleteket. Karbantartás nincs. Valamikor kivágták a templom körüli bokrokat, mert túl sokan vizeltek oda. Azóta közvetlenül a templomfalra pisálnak. A toronyóra megállt. Öt perc múlva tizenkettő.

Az öreg kukásautós nem hasonlít a tesze-tosza szociális munkásokhoz. Ki nem állhatja a siránkozást, mindenkitől azt várja, hogy fogja meg és takarítsa el a szemetet. Ha épp a hivataltól jön kétségbeesve egy arab, ő vállon veregeti, és a következő próbálkozásra bátorítja. Mindig nevet, ebben kérlelhetetlen; mély meggyőződése, hogy előbb-utóbb minden rendbe jön. A kávézóban az öreg mindig egy asztalnál ül velem. Mi ketten jól megértjük egymást, a többieknek mindig gyanús volt, hiszen boldog.

Amúgy többnyire Mehmet ül mellettem; a politikáról elmagyarázza nekem, hogy Ferkel asszony a hunyó,

vagy a zsidók vagy az arabok. Megmagyarázza nekem a világot, mert hallgatag vagyok, és kíváncsi a pillantásom. Számára Törökország még mindig az Oszmán Birodalom határaiig terjed, a bolgárokat és a bosnyákokat is törököknek nevezi, és ha ráhagyom, kifzeti a kávémat. Amikor este fölkerekedem a kávézóból, óva int a túl sok sörtől; kettőt engedélyez, legfeljebb hármat, tudja, miről beszél – sokszor mesél az egykori kocsmájáról; ő volt a tulaj, arra ment rá az egészsége.

Ott üldögél Dosztojevskij is, aki „Hartz IV” munkanélküli segélyt kap, germanisztikából doktorált, és most valamilyen színháznál ügyködik valamit; testváladékokkal spriccelnek ott össze-vissza, van úgy, hogy egész nap, újságolja. Olyan lelkesen mesél a dologról, hogy köpköd beszéd közben. Mindkét tenyere sötétvörös, mert a hétvégén céklalevet súrolt le a színpad deszkáiról.

A kávézó mellett működik a régi zeneműbolt, az utolsó olyan üzlet, amely már a régi Weddingben is megvolt. A púpos öreg néni mindennap fölrintja a bejáratot védő vasrácsot, önként és boldogan; bizonyosan legalább húsz éve elérte már a nyugdíjkorhatárt, de rendületlenül ott áll a pult mögött. Ebédidőben kifüggeszti a kopott táblát, amelyre ragasztva valami régi virágmotívum díszleg és a „Rögtön jövök!” mondat olvasható s Edding-filctollal ez van melléírva: „Birazdan Geliyurum”. Ha csak egy gitárhúrt vásárolok is, kiállítom vele a számlát, mert ilyenkor előveszi a régi, megsárgult számlatömböt a megbarnult és töredező szélű lapokkal, áthúzza a régi postai irányítószámot, fölé írja az érvényeset, s gondosan beírja a rubrikákba a betűket és a számokat. Lassú a néni, de a boltban egyébként is megállt az idő. Kivéve kíméletlenül rám ront a jelen.

Egyszer napokig lehúzza maradt a vasrács. A leopoldplatz-i éjjel-nappali bolt tulajdonosától tudtam meg, hogy egyik reggel egy vevő tangóharmonikát és fuvalát kért az eladónénitől. Az már a számlát írta neki, amikor a fickó fölkapott egy kést a pultról, és megszurta; többször is. A néni a kórházban ünnepelte a 85. születésnapját. Most újra ott ül a boltban, de nem igazán meggyőző a mosolya, amikor azt mondja, jól érzi magát.

Több mint három éve üldögélek rendszeresen ez előtt a kávézó előtt. Eleinte csak mediterrán szépségeket láttam, akiken sajnos túl sok volt a frizura és a smink. Szívesen bámultam utánuk a szép fejkendőviselőknél; egyfajta párhuzamos divatot, alternatív eleganciát tesztítenek meg, amely olyan testhez simulóan fedi be mindenütt a bőrt, mintha metzelenül vonulnának el előttem. Ők ma is megvannak. A kávézóban viszont már latte macchiátót is kapni papírpohárban, pedig korábban főleg túlcukrozott fekete kávé került a pultra.

A kávézó előtt egy lány kászálódik ki az anyósülésről és lép a járdára, közben hátranyúlva két számmal följebb rángatja a nadrágját. A sofőr nagyjából ugyanolyan büszkén simogatja a kocsiját és a barátnőjét. Nagy tervekről beszél, hangosan, hogy mindenki hallja. Eltitkolja a lány előtt, milyen keservesen nyögi a törlesztőrészteket.

Egy kisgyerek bemászik az egyik asztal alá és cigarettacsikkékből kis tornyot épít. Az anyja nézi, mit csinál. Beviszem az üres csészémet a kávézóba, és elbúcsúzom Dosztojevskijtől meg a nyugdíjas kukásautóstól. Egy kisiskolás-korú fiú tűnik fel a kávézó előtt. Őt nem nézik a szülei; kinyitja az üres markát, és odamutatja a vendégeknek; összehúzott szemöldöke alatt pillantása könnyörgő, mert valami édességet szeretne venni magá-

nak. Itt mindenki nyújtogatja az üres tenyerét, ez teljesen megszokott; a gyerekek hamar megtanulják.

A földalattin minden reggel egy-egy söröző férfi ül velem szemben; én már rájuk se nézek, elegendem van az áporodott leheletükből, ez a mostani azonban nem akar tudomást venni megvető pillantásomról. Egész nap cipőket pakolt a Zalandonál, mondja, minden nap odabumlizik, és sosem tudja előre, hogy két órányi munkája lesz vagy tizenkettő. Gyermekeit egyedül nevelő apa, de semmit nem kér az államtól. Elismerően bólintok. Egy koldus száll be a szerelvénybe, s ahogy az történni szokott, ledarálja a szokásos mondatait; fiatal, magas férfi, nem látszik se drogfüggőnek, se alkoholistának, még csak pszichikusnak sem. A férfi a sörrel a szemközti ülésről ráordít: „A bűdös francba, fiatal és egészséges vagy, menj haza és keress magadnak valami istenverte munkát! Kezdjél valamit az ételleddel! Tűnés! Húzz el innen!”

Jobbitani a világot – „Van egy szövetségi állam, amely mindenki másnál többet söpör be. Mi fizetjük a[z] állam adó- és illetékbevételeinek] felét, s ezeknek csaknem a felét egyetlen tartomány nyeli le: Berlin. Valóban Berlin a probléma magva.” (Markus Söder, CSU)

X. Dél-Németországban él, tanár egy katolikus gimnáziumban; hittan és történelem, és amióta túl kövér ahhoz, hogy ő maga focizzon, hétfőként az utánpótlás-csapatot edzi. Barna budapesti cipőt visel a vasalt farmeréhez, a tweedzakó alatt rövidujjú ing, mivel így tartja praktikusnak. Az egykori érettségiző osztályából a régi barátokkal esküvőkön és keresztelőkön találkozik, és mindazokat, akikkel ott nem, láthatja itt, Berlinben.

Most valamin fölizzgatta magát, és nincs türelme az első szálát kipiszkálni a frissen fölbontott cigarettásdobozból; az első, a második és a harmadik szálát is kettőtöri, mire a negyediket ki tudja rázogatni a dobozból. A szájába dugja és a gyufa lángjába mártja. Még mielőtt köszönt volna, már kétszer nevezte dühösen Gomorrhának a várost; a felindultság most apránként, kékes füst gyanánt távozik belőle. Ez az erkölcsi relativizmus, ez a közönyösség fajult tolerancia; ettől, mondja, először ellenállhatatlan köhöghetnékje támad, majd rá kell gyújtania. És az emberek, mondja, szeretik ezt a Berlint, ezt a kozmészt, ezt a minden-tökmindegyet, mert itt úgy pezseg az élet, mint egy feloldódóban levő pezsgőtableta. „Amikor lejtmenet van, Berlin mindig élen jár. És ezt senki nem veszi komolyan”, mondja. Úgy gondolja, itt könnyebb az élet; túl könnyű, de érteni nem érti. Nem érti ezt a mindenkit uraló állandó élvezethajszolás-kényszert. Más városokban úgy terjed a sürgés-forgás, mint a járvány, a lustaság pedig kínos, ezzel szemben Berlinben a szorgalom összeegyeztethetetlen a lelkiismerettel, minden absztinens pillanat elfecsérelnek számít; ha valaki kialudta magát, az elszalasztott valamit, a tartós párkapcsolat: kihagyott lehetőségek. És kizárólag szabadságra ide érkező városlátogatók társaságában lehet ismét meglátni a város szépségét; csak ilyenkor nem érzik olyan megerőltetőnek az élvezetet. Neki azonban nincs ideje a végtelenségig, azaz a hajnali szürkületig ténferegni. Este 5-kor találkozik a Reichstag kupoláját fogják megnézni, amúgy pedig korán akar lefeküdni, mert holnap korán indul a gépe. Ezenkívül ő nem az a típus, aki még akkor is szívesen megy elöl, ha nem ismeri az utat.

Visszhangzik még a koponyájában a tegnapi parti; régi barátoknál, valahol itt, a Prenzlauer Bergben. Száraz-e a bor, ezt kérdezte a partin, mire azt válaszolták, fogalmunk sincs, mi csak kólával isszuk. A kádban Sternburg-címeké uszkáltak a víz színén, és a kád fenekén sorakoztak fekeve a sörösüvegek, meztelenül és olcsón. „Nem

vagyunk mi ehhez túl öregek?”, kérdezi tőlem, s én, mint ha biztos volnék benne, hogy nem vár választ, hallgatom.

Gyalog megyünk. A monstre-divatbemutató, a Fashion Week elfoglalja az egész Június 17 útját, a Kreuzbergben lakók a magas lakberek ellen tiltakozva vonultak az utcára, a közlekedési vállalat dolgozói sztrájkolnak. A földre szegezzük a pillantásunkat; figyeljük, hol van kutyaszar vagy a járdaszintből kiemelkedő kőlapok. Minden utcasarkon *Gehwegschäden* (Járdahibák) feliratú táblák; X. azt kérdi, vajon ez-e a legatyásodott város mantarája, amely azt a reményt tükrözi, hogy minden magától meg fog oldódni: *Geh weg! Schäden [Távozatok, hibák!]*.

A nő a Kastanienalleebe tetszenek neki; olyan művészi tökélyvel álmatagok, hogy valódinak véli az álmoságukat. Ilyen szép nők amúgy csak Badenben vannak, mondja. Várok vele a gyalogoslámpánál. Egy kisfiú közeledik az anyja kezét fogva, és ezt kérdi: „Mama, tulajdonképpen miért csórok mind a cool figurák?”

A Rosenthaler Platzon benéz a magas ablakokon a kávéházakba, és előadja a posztkapitalista éjjelnappalibolt-elméletét. „Gondold csak meg”, mondja, „a kapitalizmusban a legfontosabb, hogy az ember gondoljon a jövőre, tervezzen és tudja háttérbe tolni a saját rövidtávú érdekeit. Ha nem vettem magamnak a nyolcórás bolti záróra előtt sört, akkor nem tudok otthon nyolc óra után sört inni. Itt, Berlinben abszolút hatálytalanítva van a tervezéskényszer, ki van kuszólválva az a kellemetlenség, hogy valamely szükséglet kielégítésére várni kelljen. Senkit nem érdekel, hogy az éjjel-nappaliban kétszer annyiba kerül a sör; veszik, ha kedvük szottyan, s így elcsökevényesítik a saját tervezőképeségüket és az önfegyelmüket. Az éjjel-nappaliból való sörrel a kezükben tönkreteszik a saját működésüket a kapitalizmusban. És még csak a betétdíjjal sem kell törődniük; mit érdeklí őket az üveg-visszaváltás?! Otthagyják az üvegvaszoknak a betétdíjas üvegeket, és minden kiivott és a csóróknak átengedett palackért jótévedőnek érzik magukat.” Büszke a gondolataira, de úgy találja, én adós maradok a kellő elismeréssel. „Elbaltázták ezek a dolgot rendesen!”, háborog. Bólintok és veszek magunknak két üveg Efes sört. A Museumsinsel felé haladva minden második üzletben egy-egy galériást látunk, ahogyan egy nagy fehér teremben ül, amelyben pár kép mered a semmibe a falakról, s a galériatulajdonos igyekszik elmélyült gondolkodásnak álcázni az unalmát.

Tegnap meleg volt, ma megint hidegebb van tizenöt fokkal. Mindig hirtelen jön a meleg; ha akar, egyszer csak ott van, nem ott, ahová való, és rögtön elillan, mihelyt az ember elkezd megbarátkozni vele és számítani rá: A nyár Berlinben nem évszak, hanem vágyakozás. A Monbijou parkban látszanak még a tegnapi napsütés nyomai. X. tegnap mindent pontosan megfigyelt. Az emberek először használatoknak öltözve tüntettek az Alexen a hagyományos mezőgazdaság ellen, azután vegetáriánus grillezést csaptak itt, a parkban. Látni

a fűben az elszenesedett helyeket, ahová a maradék paraszat kiborították. Körös-körül elszórt üres tofu-csomagolások. Ez feldühíti X-et.

A Grimm Könyvtár előtti kávézóban bölcsészszakos lányok ülnek, és a legutóbbi partin megismert pasit tárgyalják ki a legjobb barátjükkal vagy a következő szakmai gyakorlatról beszélgetnek a szüleikkel. Mindegyikük valamilyen kuszkuszos ételt eszik műanyagpikszisből; némelyikük már maga is el tudja készíteni, ők visznek belőle a partikra, és bekasszírozzák a teli szájakkal hallatott „VVáóó!” elismeréseket, ahogyan azok is, akik saját hummuszt passzíroznak és kevernek. X. érdeklődik, hogy ez a kuszkuszos-e az új Mettigel-fasírt, az új paradicsom-mozzarella, a legújabb parti-nyárspolgári kedvenc. Mint mindig mindenki, ő is a mások nyárspolgáriságára gondol. Mindenesetre most valami normálisat akar enni, valami húst, és azért vállalta ezt a gyaloglást, mert a város állítólag legjobb dönerével kecsegtettem.

A Friedrichstraße exkluzív üzletei egészen a padlóra küldték a Kurfürstendamot. Ott már csak oroszok vásárolnak. De ha az ember déli irányba továbbmegy a Friedrichstraße-n, még egy jó darabon túl a Checkpoint Charlie-n, akkor hirtelen mintha elválták volna a luxust, egyik házról a másikra: az egyik házban még exkluzív ékszerész s rögtön utána szociális áruház; mintha díszletek közül lépne ki; figyelem, ön most elhagyja a jóléti szektort, idáig terjedt a szimuláció. X. arcán, ahogyan körülnéz, rémület, de azt mondja, ő már semmin nem csodálkozik.

A Mehringdammon épp most oszlik szét a magas lakberek ellen tiltakozó kreuzbergiek demonstrációja; épp időben, mert mindjárt kezdődik a Tempelhofer Feld beépítését ellenzők tüntetése. X., mint aki hinni sem akar a szemének-fülének, újra az égre fordítja a tekintetét. Hogyne; alacsony lakberek mindenkiné, de új házakat, azt nem; a kedves tiltakozóknak el kéne döntenie, mit is akarnak. És mi jöhet még?! Alanyi jogon járó alapjövedelem?

Azután Musztafa zöltségdöner-standjára mutatok. Ott fogunk enni, mondom. X. végigjártja tekintetét a bódé előtt kigyózó soron; vannak vagy ötvenen a sorban állók. Dühösen földhöz vágja a cigarettáját, és úgy tapos rá, mintha meg akarná ölni. „Nézd a vegán idiótákat”, kiabálja, „nem akarják észrevenni, hogy olyan szűk a bódé, hogy a húsosnyársról az olajban sült zöltségükre csöpög a zsír. Így én is komálom a vegán kaját!”

Először hangosan háborog, aztán hirtelen elnémul, és most megszegegyenülten sűti le a szemét. A várakozók föl sem igen néztek; megtanultak tudomást sem venni az örütekről. A Curry36-ba megyünk; ott a szája íze szerinti étel van várakozás nélkül. Bőrös virslit rendel majonézzal és hasábrumplival. A tányéromról fölnézve látom, hogy félig elszívott cigareta van a szájában. Türelmetlenül pillant az órájára, de hiába; csak holnap korareggel indul a gépe.

TATÁR SÁNDOR FORDÍTÁSA

75 ÉV
BUDAPESTI LENGYEL INTÉZET

NATALKA BABINA

Az igazságos Lengyelország arcai

Mit látsz a tükörben?

Ha tükörbe nézel, először is a saját arcodat látod, no meg azt, ami a hátad mögött van. A közlekedésrendészet éles kanyarokba tükörrendszereket helyez ki, ezekben láthatod, hogy kicsoda dömpert rohan a sarok mögött beléd. Egy periszkóp tükörrendszere a tenger-alattjáró személyzete számára lehetőséget nyújt, hogy láthassa, mi történik a felszínen. Ó, ha megadtna nekem, hogy „Európa Tükreiben” azt lássam meg – legalább egy kicsikét –, amilyen ma Lengyelország valójában.

Kiengednek, vagy nem engednek ki; beengednek vagy nem engednek be?

Belaruszból Európába menni – nem ugyanaz, mint a schengeni zónában lófrálni.

Eleinte az a gondod: kiengednek az országból vagy sem? Mert az utóbbi időkben a mi csodálatra méltó hatóságaink nem engedik ki az országból azokat, akikre haragszanak, például független újságírókat. Mivel én egy független újságnál dolgozom és, remélem, független író vagyok, sohasem lehetek egészen az utolsó pillanatig biztos, hogy az adott alkalommal átengednek-e a határon.

Kiengedtek.

55 perces repülőút következik Minszkból Varsóba. Nézem felülről a Földet: a házak kis négyzeteit a falvakban, az erdők zöld hullámaikat, a kanyargó Bug folyót, a Visztula láthatóan sekélyebb lett, testén homokzatónyok nőttek ki. Csinos házak tömbjei Varsó elővárosai-ban. A gép a Chopin reptéren landol.

Jó lenne, ha beengednének Lengyelországba. Útlevelvizsgálat. Külön ablakok a schengeni zóna, az USA és az Egyesült Királyság állampolgárai, valamint az „egyebek” számára. Az előbbiekhöz páran állnak, én beállok az „egyebek” sor végére (köszönet, hogy legalább nem „idegeneknek” írják). Sok a kérdés: minek jön maga ide? mennyi pénz van magánál? van-e jegye a visszaútra? Bemutatom a „flepnimet”, amit az „Európa Tükrei” program szervezői adtak. Ott a pecsét az útlevelemben. Welcome, hogy úgy mondjam, a szabad Európában! Átmegek a beléptető kapun. Na, jó napot, Lengyelország! Kezdenek az arcok változni a tükörben.

A posztmaterializmus nemzedéke

Így tehát Varsóban vagyok. Zuhog az eső. A szállodába, ahol laknom kell, majd egy óra késéssel érkezem. Tudom, hogy szállóban kell várjon rám egy nő, akit a szervezők kértek meg, hogy engem fogadjon. Próbálom felhívni, hogy figyelmeztessem a késésre, de hiába. Mikor végre, bőrig ázva, a recepcióra érek, egy fotelből mosolyogva kel fel üdvözlésemre egy izléseken öltözött, alacsony, törekeny, de láthatóan erős nő. Nem ideges a késésem miatt, nem haragszik. Csupa kedvesség, őszinte érdeklődés, segíteni akarás. Így ismerkedtem össze az 55 éves, szlovák származású osztrák Franca Kobenterrel, aki immár 15 éve Varsóban él – mostani utamon ő számomra a lengyel főváros arca, mesés élmények dirigense és a hozzájuk való kulcs. Véletlen, hogy a szervezők pontosan őt kérték fel, fogadja a Belaruszból érkező irodalmár kottlóstyukot, de én nem vagyok hajlandó ezt a találkozást véletlennek tekinteni.

Franca egy osztrák cég leányvállalatánál dolgozik. Megmászta a Kilimandzsárót, biciklivel jár dolgozni (ötven perc

az út), pedig metróval is mehetne, száz országban járt, hét nyelven beszél, fejében van, úgy tűnik, az egész világstatisztika, legalábbis kapásból válaszol, hogy mekkora Lengyelországban az átlagkereset, mennyibe kerül Varsóban egy lakás, és hány szavazópolgár van Bécsben.

Franca családjának drámái a története. Annak a fel-fordulásnak viseli nyomait, ami Európában volt a második világháború alatt és után: nagyapját, aki Olaszországban bányagazgató volt, olasz kommunista partizánok ölték meg, apja a háborúban Olaszországban ült egy fasiszta koncentrációs táborban... A háború után családja kivándorolt Szlovákiából Ausztriába, Franca ott született.

Megdöbentett átgondolt polgári aktivitásával. Úgy tűnik, Belaruszban ilyen – sikeres, barátságos, emberséges ember, aki még a Kilimandzsárót is megjárta – nincs.

A Varsó központjában lévő kis olasz étteremben, ahol ebédelünk, ismerősök szólnak-jönnek oda hozzá: egy történelemprofesszor, egy kereskedő cég menedzserasszonya, egy orosz tanárnő... Franca íróasztalán barátok, híres lengyel újságírók és írók fényképei.

Franca ezt mondja: „Az Európában mára eluralkodott életmódot én posztmaterializmusnak nevezném. Lengyelországban egyelőre ritkák a megnyilvánulásai. De az érettebb demokráciákban a posztmaterializmusnak ezek a jelei nagyon is jól láthatóak. Az ötvenesek korosztályának – ez a posztmaterializmus nemzedéke – már nem muszáj házat, lakást vennie. Apáktól, nagyapáktól már megkapták, pénzüket már költhetik másra. Nem öltözködnek hengegően, nem törekszenek ötcillagos szállodákba, és nem vásárolnak méregdrága autót. Biciklivel járnak, nem dözölnek, sokat utaznak. Ha sok mindened van, könnyű eldöntened, hogy mi az, ami valóban fontos. És ebből Lengyelországban is egyre több van. Az ország rendkívül dinamikus fejlődik, jól kihasználja az időt és a történelem által nyújtott esélyeket. Európa dinamikája itt Keleten van, nem pedig Nyugaton. És itt a posztmaterializmushoz való átmenet is gyorsabb.” Majd, némi szünet után: „Mennyire sajnálom, hogy apám meghalt... Most visszatérhetne Keletre...”

Franca Varsója modern és dinamikus: Mokotów és Wilanów új épületei a Saab ablakából, a Nemzeti Könyvtár tetejéről látható csendes, csupa luxus negyedek, a Nowy Świat utca virágaival és kávéillatával, az esti fényekkel elárasztott főútvonalak Varsó központjának egyik felhőkarcolójában található irodája ablakából...

„Varsó, Varsó, fővárosom...”

Varsó, Varsó, fővárosom, Táncolni fogok ott, szórakozni – ahogy a gyönyörű belorusz dal szól.

Az első varsói nap után a szállodában kimerülten dőlök az ágyra és bögök. Belorusz földjeimmel találkoztam, akik emigrációba kényszerültek Lengyelországba. Nem igaz, nem néznek ki szegényeknek, tartják magukat, sokat tesznek Belorusz érdekében. Nem törtek meg, dehogy. Vagy megtörték, de egyenes a tartásuk. De... Szemük nem csillog olyan vidáman, nem ragyog úgy, ahogy én emlékszem rájuk...

Volja az egyik ellenzéki párt aktivistája. Síbakancsban és pulóverben ment Lengyelországba két napra – és kénytelen volt ott maradni, mert „tömeges rendbontás szervezése” miatt büntető eljárást indítottak ellene. Elmeséli, hogyan találkozott össze az EU-iroda végcéjében egy

magas rangú belorusz állami tisztviselőnővel, aki visítva kiabált rá: „Elárultad a hazádat! Ezt nem úszod meg!” Arra kérem, engedje meg, hogy ezt megírjam az újságban, de nem egyezik bele: „Azt akarom, legyen a gyerekeimnek lehetősége arra, hogy ideutazzanak hozzám...”

Alesz a helyi tanácsban volt képviselő. Céltudatosan üldözték el az országból, mert a hatalom számára veszélyt jelentett: támogatták őt a szavazók. Házkutatást tartottak nála otthon, a szüleinél, orvos feleségének pedig a munkahelyén. Elmeséli, hogyan sikerült apjának az utolsó pillanatban átvinnie a méregdrága rizográf gyorsmásolót a szomszédokhoz. Alesz ellen bejegyzéssel nem rendelkező szervezet nevében való aktivitás miatt indítottak büntetőeljárást (a belorusz büntető törvénykönyvnek van ilyen cikkelye). „Féltem, hogy megtörök. Nem tudtam, hogy kibírom-e a rám gyakorolt nyomást. Dzima Daskevics ül, ő egy hős – de az édesanyja meghalt, míg ő börtönben volt, apja súlyos beteg, onkológiai. Nem tudtam, hogy ki fogom-e bírni, ha a szüeim, feleségem, fiam biztonságával fognak zsarolni. Féltem, hogy meg fogok tömni.” Alesz Oroszországon és Ukrajnán át szökött meg, most Varsóban van. „Nagyapámat és nagyanyámat, akik Lengyelországban éltek, Bialystok környékén, a második világháború után Belaruszba kényszerítették át: éjjel a Honi Hadsereg fegyveres lengyel nacionalistái betörttek a faluba, megverték az embereket: »Büdös ruszkiak, eredjtek a kommunista paradicsomtokba!« És most én visszajöttem, Lengyelország befogadott, hogy bennünket élni és dolgozni... Ez lenne a történelmi igazságtétel!”

Szjarzej újságíró, független kiadványoknál dolgozott és: „A bűn indítékai Dosztojevszkij korai regényeiben” című disszertációját írta. Házkutatás, letartóztatás, az irodatechnika elkobzása, újabb házkutatás, letartóztatás... Most itt dolgozik Varsóban a Belsatnál, itt védte meg a bűnről szóló disszertációját... Ironikus, mankóval jár – megmútották a térdét.

Anufrij egykor KGB-tiszt volt, most a fegyveres testületektől kivándoroltak határon túli szervezetének alapításával foglalkozik, célzást ejt arról, hogy igen radikális terveik vannak... Hitetlenül fintorgok.

Nem, ezek nem adják fel, de lelkiileg nehéz...

Este, kicsit már megnyugodva, skype-on beszélök egy fiatal egyiptomi barátommal, aki azt mondja, hogy képtelen nyugodtan nézni tovább a szíriai erőszakot, a gyermekek halálát. Fegyverrel a kezében akar harcolni a jó ügyért. És tanácsot kér, hogy végleg el tudja dönteni, mit tegyen.

Milyen tanácsot adhatnék én egy ilyen forrongó ifjúnak?

Minálunk nincs olyan erőszak, mint Szíriában, de a mi országunkat is tördelik, mint egy karéj kenyeret...

Belsat

Van Varsóban egy ilyen rendkívüli jelenség, az egyetlen független tévécsatorna, amely belorusz nyelven Belorusz számára sugároz – a Belsat. A híreket élő adásban közvetítik. Figyelem az újságírók munkáját. Három, kettő, egy... Amíg a másodperceket számolják, a műsorvezető arca megváltozik: könnyed mosoly tűnik elő, valami megmozdul... Kamera indul! A kép egy optimista, kicsit könnyed, kiváló-csinosan öltözött műsorvezetőnőt mutat – jelkép és támogatás azok számára, akik a képernyő és a határ túloldaláról hallgatják a híreket. Beloruszról jön egy hír – a lány eltűnik a képernyőről, a mosoly lehervad, az élénk vonások eltűnnek az arcáról, összpontosító, sőt kemény lesz ez az arc, olyan emberé, aki nehéz munkát végez –, de a szerkesztő jelére a lány ismét visszavált a képernyői énjére.

2014 nyár

A Belsat tévécsatorna személyzete 32,5 fő itt Varsóban és körülbelül 150 munkatárs Belaruszban, ezek titokban dolgoznak, mert a hatóság természetesen nem akkreditálja őket. Mintegy félmillió a belorusz nézőközönség.

Lengyelországból szór Belaruszba műsort néhány rádióállomás is.

Boguslaw Linda szakmai arcképe

A tévéműsor itt is tele van üres dolgokkal és népdalokkal, mint Belaruszban. Gengszterek, összetűzések, álszerelem... És a valaha annyira szeretett Boguslaw Linda arcán, aki egy rendőrt játszik, nincsen semmi, csak a színész professzionalizmusa.

A „srodai kincsek”

Środa Śląska tízezer lakosú kisváros Wrocławtól nem messze. Ha gyerekkoromban ilyen városban éltem volna, beleőrültem volna a boldogságba: képzeljék el, hogy épségben maradt a középkori történelmi központ, a városfalak a töltésekkel, a Városháza. Ahol csak leásol, mindenütt kincsek kerülnek elő. Talán a leghíresebb, amit így is hívnak: a srodai kincsek. Közöttük egy hihetetlen szépségű színanary korona gyémántokkal, ez a 14. században Blanka Valois, IV. Károly német-római császár feleségének fejét ékesítette, majd zálogként Moshe srodai zsidóhoz került a Károly császár által felvett kölcsön fejében... Most ezt a kincset a városi múzeum díszhelyen őrzi, más, nem kevésbé érdekes kincsek között... Srodát egyébként a kincsek városának mondják.

Ide Małgorzata Bogucka, a városi kultúrház munkatársa hívott meg. Író-olvasó találkozóra. Ahogy a Piac-téren megyünk vele a Városháza felé, amelynek egyik termében lesz a találkozó, Małgorzata asszony alig győzi viszonzni a köszöntéseket: egy kisfiú azt kérdezi, hogy mikor lesz festőszakkör, egy fiatalasszony az amatőr színjátszók előadásának időpontját pontosítja, aztán egy helybéli festőművész állítja meg, hogy megbeszélje Małgorzatával egy készülő plein air részleteit...

A találkozóra mintegy harminc ember jön el. Nekem csak mosolyognom kell és bort hörgölgetni: az olvasók maguk beszélnek, hevesen, egymás szavába vágva, többségük már olvasta a *Halak városa* című könyvem, amit Lengyelországban a Rebis kiadó jelentetett meg két évvel ezelőtt.

Małgorzatára nézek. Mindenről gondoskodott: hogy legyenek a könyvnek példányai azok számára, akik meg akarják majd vásárolni, a terem díszítéséről, kávéról, édességről és borról a jelenlevők számára, megszervezte Eduard Galusztai énekes fellépését, aki gyönyörűen ad elő autentikus belorusz dalokat... „Lám, ő az igazi srodai kincs” – állapítom meg. Sőt, lengyel kincs. Hála az ilyen embereknek, mint ő, a lengyel értelmiség réteg olyan vastag, hogy akár a mindennapiság kenyérére lehet kenni... Bár Małgorzata asszony fizetéséből ítélve a lengyel kormány gondoskodik arról, hogy az értelmiségiek ne nagyon hízhassanak meg a pénzükből...

Miből élnek itt az emberek?

Egy papagáj makacsságával teszem fel ezt a kérdést mindenütt és mindenkinek.

Franca, aki mindent tud, így válaszol: „Lengyelországnak szerencséje, hogy ilyen nagy. Mintegy negyven millió ember – ez sokféle gazdasági tevékenységhez biztosít lehetőséget. Itt van kinek dolgoznia. Fontos, hogy Lengyelország észak-nyugati régióiban ott működnek a nagy nemzetközi vállalatok, például tévékészüléke-

ket szerelnek össze.” (Később beszéltem egy ilyen gyár alkalmazottjával, panaszkodott, hogy a munka nagyon nehéz, a fizetés pedig nagyon kevés – négyszáz euró).

Mások ugyanolyan papagájos következetességgel feleltek: „Szolgáltatásokból és kereskedelemről”. „De ahhoz, hogy kereskedhessenek valamivel, ezt a valamit le kell gyártani? Mit gyártanak az önök városában?” – vonogatták a vállukat. – „Vagy talán a kínaiak és a thaiföldiek gyártják, maguk pedig csak eladják?” – erre nevetnek.

Még azt is mondták, de én egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy a mezőgazdaságból élnek. Lengyelországban utazgatván láttam üres, az őszi nap által besütyött mezőket, és kerteket törpe almákkal, rajtuk fényes, piros almával... Nem mondhatni, hogy lázas tevékenység benyomását keltették, de Lengyelországban a zöldség- és gyümölcsárak igen alacsonyak, a helyi mezőgazdasági termékek választéka pedig nagyon széles...

Két zloty a pan számára

Szóval maguk azt hiszik, hogy Lengyelországban nem isznak? Én is így gondoltam, amíg nem kerültem este tízkor a városi Praga negyedbe. Nem volt az utcán egyetlen józan ember sem! „Házilag állítjuk elő a denaturált szeszt! Maguk, beloruszok, Oroszországból kénytelenek behozni” – fejezték ki együttlérésüket. – „Mi itt pedig még cseh vodkát is iszunk.”

Egy aszociális figura alamizsnát kért a városi Kultúra és tudomány palotájának lépcsőjén: odajött hozzám, szimpatikus férfi, akinek fő foglalatosságát csak az arcszíne és enyhe szaga leplezte le, és kérő hangszólyval kezdett valamit mondani.

„Nem igazán értem magát, talán pénzre van szüksége, uram?” – az úr hálásan bólogat. Adok két zlotyt, megköszöni.

Ha gyakorló pszichológus lennék, azt mondanám, hogy Lengyelország annak köszönhetően érte el sikereit, hogy itt mindenki, még a részeg koldus is „pan” (úr – lengyelül!) Belaruszban az emberek leggyakrabban így fordulnak egymáshoz: „Muzscsina! Zsencsina!” (férfi! asszony! – oroszul.)

De mivel én leginkább gyakorló író vagyok, Lengyelország sikereinek okát abban látom, hogy itt az emberek a saját nyelvükön beszélnek. A nehéz időkben is megőrizték. A beloruszoknak ez nem sikerült. Mikor hazatértek Lengyelországból, a legnehezebb kulturális sokkot mindig az okozza, hogy egy olyan országba érnek haza, ahol az emberek egy kötelezővé tett, kölcsönvett, megvásárolt nyelven beszélnek – hívják, ahogy csak akarják –, de nem a sajátjukon.

De Lengyelországban is vannak helyek, ahol rákényszerítették az embereket, hogy tagadják meg, ami az övék. Utunk a podlasiei régióba és Chełm város környekére vezet.

Białystok

Białystok az ország keleti részén található Podlasiei vajdaság központja, egy olyan régió központja, ahol tömegesen, kompaktan élnek pravoszlávok – „helybéliek”.

Szerettem volna hosszabb ideig élni itt, hogy átérezzem a mai szellemét annak a földnek, amelyen keresztül hetven évvel ezelőtt véletlenül húzták meg az államhatárt, falvakat és sorsokat vágva ketté.

Mi van itt ma?

Itt ma is hiteles podlasiei beszédet hallani, ami a 13. század ó-orosz krónikáinak nyelvére emlékeztet.

Itt vannak a székesegyházban Białystoki szent Gaurila hamvai – egy városzéli faluba való hatéves kisfiú volt ő,

akit a 17 században, míg a szülei a földeken dolgoztak, állítólag a helyi zsidók kínoztak halálra – maceszhez vették a vérét. Minden mise után sorok állnak a kis, üvegfedeles koporsóhoz, hogy megcsókolják.

Itt én vagyok vasárnap a három helyi múzeumban az egyedüli látogató.

Itt jutok el a városi színházban két olyan előadásra, ami földjeim, az ukrán Okszana Zabuzsko és a belorusz Szyjatlana Alekszjevics írásából készült.

Itt ellenségeskedik a belorusz és az ukrán mozgalom, mindkettő aktívan próbálja bevonni a saját táborába a „helybélieket”.

Itt minden olyan szép, hogy szinte nincs is üres telek – mindent felvásároltak a gazdag varsóiak. Réges-régi, még a középkorban épített utak szomorú szépsége vezet el Chełm városába.

Felfordulás és következményei

Addig pedig, amíg ezeket az utakat járjuk, és a tölgyek makkot terítenek elénk, elmondok egy történetet. Ezen a környéken éltek Lengyelországban a nagyszüleim. Még apám is 1945-ig. Nem volt az az élet felhőtlen a Bug partján: hat részre osztották a gyufát, mert új vásárlására nem volt pénzük. Nem volt munka. De voltak politikai jogok. „Elmúlnak még a rossz idők, véget ér a szomorú sors, mint a tizenkilenced sarc!” – 1928-ban volt ez egy választási jelszó, amit 97 éves nagyanyám még most is idéz időnként, ha van rá alkalom. Nagyanyám ifjú korában a 19-es a nemzeti kisebbségek Paraszti-munkás szövetségének volt választási listája a lengyel szemjébe.

A 19-es akkor győzött ugyan, de három évvel később a pártot betiltották. A gyilkosságok száma évről évre nőtt.

A második világháború után a „helybéliek” problémáját a „keleti határokon” Lengyelország, a Szovjetunióval közösen, radikális módszerrel oldotta meg: először felajánlották, hogy aki akar, áttelepülhet a Szovjetunióba (egyik nagyanyám családja is így tett, már csak azért is, mert erre buzdították őket a lengyelek „Büdös ruszlik, takarodjatok a vörös paradicsomotokkal!” felkiáltásaikkal), aki pedig nem akart, azokat a „Visztula”-terv keretein belül kitelepítették Lengyelország északi részén „megtalált földekre”, ahonnan ezt megelőzően elűzték a németeket: két óra a szedelődözködésre és szekérre! Másik nagyanyám nővére éppen kenyeret sütött, hát nem hagyták kivennie a kemencéből – szekérre, és irány Olsztyn!

Władysław Kowalskinál vagyok vendégségben a Chełm közeli Brzeźno városkában. 1946-ban az ő családját is két órán belül dobták ki a fészükből, de 1974-ben visszatértek... Ma pan Władysław az egyik leggazdagabb, következképp egyik legbefolyásosabb ember a környéken, autószerve van, mezőgazdasági gépekkel kereskedik, íróasztalán lengyel és ukrán zászló, velem ukránul beszél erős lengyel akcentussal. Hatalmas, elegáns irodája vakolt, barackszínűre festett falába két nyers téglá van befalazva: egyik a nagyapjának itt Brzeźnoban lerombolt házából való, a másik abból az olsztyni házból, ahol ő született, és amelyet már szintén lebontottak... Pan Władysław kertjében, egy kis tóban piros halak úszkálnak, innen nem messze, Chełmben, a régészek Galíciai Danyilo egykori városát tárják fel, minden visszatér a rendes kerékvágásba – de miért ilyen áron?

Tiszták az erdők, de nem minden olyan rózsás

Az én szememben annak még egy mutatója, hogy jók-e az emberek és hogy tisztességes-e az ország, ha az erdőkben nincsen szemét. Ez az atavizmus erdei gye-

JOCHEN SCHMIDT

Velem mindig történik valami

rekkoromból származik: az erdőben tisztaság kell legyen, ellenkező esetben ez nagyon rossz jel a jövőre nézve. A vonat és az autó ablakából a lengyel erdők tisztának tűntek, nem voltak olyan szemétteltelepek, amik Ukrajnában szúrnak szemet. De Doroteusz Fionik úr, a Bielsk Podlaskiban található, remek „Szűkebb pátriánk múzeumának” tulajdonosa, bevezetett a városszéli erdőbe. Szemétkupacok! Lengyelországban az erdők 60%-a magántulajdonban van. Hogy itt ekkora szemét legyen?? Nem ezt vártam a lengyelektől...

A „Trwam” tévé

Amikor Lengyelországban voltam, az állam valamiért megharagudott a „Trwam” katolikus tévécsatornára – törölte az ingyenes csatornák listájából, vagy valami ilyesmi... Több tízezer ember vonult az utcákra ennek a médiumnak a védelmében. A tetőzés egy óriási, majdnem százezres felvonulás volt Varsóban. A tüntetés végén a szervezője, egy magas rangú katolikus pap köszönetet mondott... a rendőrségnek a rend fenntartásáért. Majd hogy meg nem fulladtam, mikor teázás közben ezt meghallottam a tévében. Hogy minálunk a rendőrök egy tüntetésen fenntartanak a rendet!?! „És soha ne bántalmazzanak feyvertelen embereket!” – mennydörögi tovább a prelátus a rendőrséghez fordulva, és az egész ország őt hallgatja. Nohát, nohát. Két ország – két katolikus egyház...

Azokból az időkből, amikor nem volt határ

Biała Podlaskába abban a reményben mentem, hogy átérezem a múlt szívverését – azokból az időkből, amikor a ma belorusz Breszt és a ma lengyel Biała Podlaska között nem volt vasfüggöny.

Amikor egy volt ez a föld.

És mit látok?

Este, sötét van. Varjak kárognak. Nem ismerek itt senkit.

Kilépek a szállodából. Az utcai világítás nem ég. Sötét utcákon megyek a zene irányába (ha a mai diszkók bumm-bumm-ját zenének lehet nevezni). A főtéren ki van világítva. Valami helyi ünnep van ma. A színpadon az előadók kitesznek magukért, hogy „felpörgessék” a közönséget, ami főleg fiatalokból áll. De a rap, a hip-hop, a hardcore – mind hidegen hagyja a nézőket... Végül, már majdnem letéve a közönség felrészadásáról, az énekes energikus rock módon kezd bele a «Gej, szakoli» régi lengyel-ukrán népdalba. És az ifjak a téren kórusban éneklnek a refrént. «Sikerült» – az énekes bizonyára megkönnyebbült, így erősít bele.

„Igen!”

Itt az ideje, hogy hazamenjek. Vasárnap reggel busszal indulok Biała Podlaskából a határra.

Mennyi minden fért bele ezekben a napokba!

Lengyelország különböző oldalait mutatta kongó múzeumaiban és zsúfolt üzleteiben, lepusztult kis pályaudvarain és elegáns színházaiban, a nők kongresszusán és Jehova Tanúi gyülekezeteiben, taxiban és vonaton, gyros-osoknál és ingyencsatornáknál, rendezett parkokban és szeméttel telezsított erdőkben...

Arcok, arcok. Beszélgetések, beszélgetések, beszélgetések. Már egész jól beszélek lengyelül! Az első ülésen utazom, meglepően könnyedén kérdem váratlanul a buszsofőröt: «Maga uram, hogyan gondolja, Lengyelország most mindenki számára igazságos ország?» És a sofőr úr pillanatszerűen gondolkodás nélkül, kapásból válaszol: «Igen!»

És tudják mit? Egyetértek vele.

Sok sikert, lengyelek!

BÁRÁSZ PÉTER FORDÍTÁSA

„Az ember addig fiatal, amíg egyszerűsít.” (Örkény István)

(BERLIN – BUDAPEST) Az íráslecke helyett esténként pizsamában kimászom néha a házunk tetejére és felújítom az úrhajómat, amit napközben az ágyam alatt tartok egy dobozban. Jó, hogy az úrhajó gumiból van, mert ez a rugalmas anyag lehetővé teszi, hogy az úrhajó nagyobb sebességre kapcsolva majdnem tetszőleges távolságokra is eljusson.

Legtöbbször a múltba repülök vele, ez csak egy ilyen magyar felfújható úrhajóval megy, amit sajnos már nem gyártanak. A magyarokhoz a világűr mindig közelebb volt, mint hozzánk az NDK-ban, ezt tudtam egy magyar bélyegsorozatról, ami egy Mars-repülést ábrázolt. Az úrhajók elég amerikaiasan néztek ki, mint a scifikben. Csodás volt, ahogy egész rajokban keringtek a Phobos, a Mars holdja körül. Gyerekeknek volt pléből készült holdjáró, amely mozgás közben egy habszivacs labdát egyensúlyozott, nekem sajnos sose volt olyanom. A magyaroknak valószínűleg azért volt hozzáférésük az úrhajózáshoz, mert ők maguk a Szíriuszról jöttek, ezért nincsenek rokonságban egyetlen más néppel sem a világon, kivéve talán az egyiptomiakat. Eknaton ugyanis ómagyar nyelven beszélt, amiről meggyőződhet az, aki tudja olvasni a hieroglifákat és a rovásírást is, amit ma megint használnak helységnevek kírására, elsősorban azért, hogy átragasszák vele a román nyelvű feliratokat. Aki csodálkozik, hogyan tudtak a magyarok ezer éve ilyen hosszú utat átrepülni a világűrben, az előbb gondolkodjon el azon, miért éppen a magyarok találták fel a C-vitámin. Hogy a magyarok találták fel a röntgenkészüléket is, azt csak később olvastam Illyés Gyulánál. Az ember a szájába vesz egy villanykörtét, és akkor az orvos belekukkanthat a hátsójába.

Hogy milyen érzés egy magyar úrhajóban utazni, azt el tudjuk képzelni egy régi Ikarus 260-ban. Miért hívják ezeket a buszokat Ikarusnak? Mert a magyarok minden utazása a Napba visz? Kelet-Németországban valamikor 30 000 darab volt belőlük, a legutolsót 2010. augusztus 31-én látták Zeitzben, majdnem észrevétlenül tűntek el a színről. Mint az elefántok, vonulnak vissza életük végén a születési helyükre, ezért látni ma ennyit belőlük Budapesten (a kubaiak sajnos nem tudnak átkelni az óceánon). Egyébként a Trabantok, Wartburgok és W50-esek sem érzik már jól magukat Németországban, ahol gyakorta kénytelenek használatautó-kereskedések vagy bowlingcenterek reklámozására szolgálni. Budapesten a Várban láttam egy Trabantot, amelynek az üvegére belülről egy műanyagdobozt erősítettek, amibe a résen keresztül be lehetett dobni egy pénzdarábot, és ez volt ráírva: „Your donation will be spent on my maintenance. Thank you”.

1989 augusztusában itt üldögtünk a Hilton szállótövében, Danone-joghurtot és fehérkenyeret eszegettünk, és azt fontolgattuk, hogy eltölthetnénk-e itt az egyik kőpadon az éjszakát. Egyikünk Románia óta nem mosott lábat, és kibírta egészen Berlingig. Én egy kicsit csalódott voltam a Halászbástyától, amit olyannak képzeltem, amilyen a Kleine Bastei az Elbsandstein hegységben. Napközben megszólított egy ember, és egy cetlire felfirkált címet mutatott, hogy tudom-e, hogy ez hol van. Nem, miért, mi ez? Hát éppen ott találkozik most mindenki az NDK-ból. Fogalmam sem volt, miről beszél, mi eljöttünk már néhány hete otthonról. Még mindig ki voltunk éhezve

a romániai hegyi túránk óta. Mivel Magyarországon volt dinnye, Schweppes és a világ minden lemezét lehetett kapni, azt hittük, a magyarok már célba értek.

Beléptem életem első McDonalds-ába a Váci utcában, és megleptem magam egy hamburgerrel. (Cselesek voltunk: egy hamburgerből az élelmiszerboltban vett sajttal olcsón cheeseburgert is lehetett fabrikálni.) A McDonalds előtt ott álldogált egy kövér japán fiú baseball sapkában és unottan szürcsölte a turmixát. Neki nem volt semmi különös abban, hogy ilyen korszerűen táplálkozott. Irigyletem ezért, pedig neki sokkal több oka lehetett volna arra, hogy engem irigyeljen, de ezt akkor még nem tudtam.

Felfújható úrhajóval Magyarországra repülök

Felfújható úrhajóval Magyarországra repülök, abba az országba, ahol a vízcsapokból kis manók jönnek elő. Olyan dolgok után kezdtem kutatni, amelyek hozzátartoztak a gyerekkoromhoz, de ma már nem lelhetőek fel Németországban. Néhány éve arra vágyom, hogy újra találkozzam ezekkel a tárgyakkal, hiszen nem búcsúzhattunk el tőlük, egyszerűen hipp-hopp eltűntek. Gyerekkoromban a játszótéren volt egy úrhajó formájú szerkezet, amelyben gyűrűkön lehetett egyre följebb kapaszkodni, és ha esett az eső, bedugtuk a fejünket a csúcsos bádogtető alá és vártuk a visszazámlálást.

Láttam egy ilyen mászókat egy magyarországi fekete-fehér fotón, és most égre-földre keresem, de a játszótérek időközben felújították. A fordulat előtt nem figyeltem fel az ilyen részletekre, mert maguktól értetődőek voltak. Budapesten újra összeszedtük magunkat a néhány hetes romániai hegyezés után, ahol magunkkal hozott zacskós levekesen és édesítő tablettákon éltünk. Romániában a vietnami szárított rákdarabkákon kívül semmi enniválót nem lehetett kapni. Amint Nagyvárad után átkeltünk a határon, hirtelen rákapcsoltak a vonatra egy étkezőkocsit, ahova bátoritanul léptünk be, féltünk, hogy elzavarnak minket. Várakozásainkkal ellentétben terített fehér asztalok mellett foglalhattunk helyet, és egy pincér megkérdezte, mit parancsolunk. Hogy valaki ilyesmit tudakoljunk tőlünk, ez három hét Románia után felért egy kultúrsokkal.

Mi volt az, amit Magyarországról ismertem?

– A ketchup! Nagyon ritkán, talán csak egyszer egy évben lehetett kapni nálunk a berlini lakótelepi vásárcsarnokunkban, ki se csomagolták a kartondobozokból, mert az emberek úgy tolongtak érte, mint a hangyák. Ha véletlen szerencse folytán éppen ott voltam a csarnokban, mindjárt három flakonnal vettem, ennyit kaphatott mindenki. Otthon megpróbáltam rábeszélni a fivéremet, jöjjön ki velem még egyszer, vegyünk még fejenként három-három flakonnal. Az volt a legjobb, ha egy hideg virslivel tunkoltunk bele a flakonba. Nálunk csak egy „Mostrich” nevű ketchup-pótlékot lehetett kapni, a háború végnapjaiban találhatták fel. Vagy ami még rosszabb volt: üveges lecsó. Ez már majdnem olyan rosszul hangzott, mint a dácsa meg a Moszkvics.

– A bűvös kocka is magyar találmány eléggé meglepő módon. Volt hozzá egy leírásunk, úgyhogy meg tudtam csinálni, oda se kellett néznie. A fél iskola odahordta nekem a bűvös kockákat, amiket a szünetben gyorsan helyreforgattam, ezért aztán úgy tisztelek, mint egy sámánt.

– Soós Károly és Gyarmati János, akik az NDK nemzeti válogatott futballcsapatának az első edzői közé tartoz-

2014 nyár

tak az 50-es és a 60-as években. Akkoriban a játékosok még a mamájuk által szenes-zsákokból varrott trikókban játszottak. Miért voltak magyar edzőink? Vajon a németek mind ottmaradtak volna Sztálingrádnál?

– Egy MALÉV-es hányós zacskó, a legjobb barátom hozta nekem a Balatonról, mert mindig rosszul lettem az autóban. Én még sose repültem. Ezért hittem azt az első, New Yorkba tett repülőúton, hogy minden utasnak van egy ejtőernyő az ülése alatt.

– A főhős magyar nénikéje a fordulat utáni kedvenc filmünkben, a *Florida, a paradicsomban*. Valahányszor legyőzte kártyában az öt Clevelandben meglátogató bűnöző unokaöccsét, azt mondta erős akcentussal, és mi nem győztük eleget utána mondani: „I am the winner”. Még mielőtt egyetlen szót tudtam volna magyarul, tudtam magyar akcentussal angolul beszélni!

– A Bolyaiak, apa és fia, a nem-euklidészi geometria megalapítói, bár mi már az euklidészi se nagyon értettük. Hogy a párhuzamosok a végtelenben találkoznak, ez csak Kelet-Európában juthatott észébe valakinek. Azt hiszem, hogy a nyugati párhuzamosok nem is találkoznak a végtelenben.

– Lukács György. A fordulat után felvettem egy kurzust az egyetemen *A regény elmélete* c. művéről, mert a cím alapján azt gondoltam, hogy ebből meg lehet tanulni, hogyan írjuk meg a tökéletes regényt, de csak annyit tanultam meg belőle, hogy „transzcendentális hontalanságban” szenvedek.

– Törzs Dénes, az NDR, a nyugat-német televízió harmadik csatormájának barátságos bemondója, aki szombat délutánonként mindig segített nekünk ráhangolódni a Buster Keaton filmekre. Volt valami enyhe irónia a tekintetében, és ugyanakkor olyan kedélyes benyomást keltett a gyapjúmellényében, hogy nagyon vigasztalóan hatott ránk, mivel mi Keleten éltünk és a Nyugatot néztük. Neki már sikerült, de láthatólag még nem felejtett el miniket, mert a barátságos nézése, ezt éreztük, nekünk szólt.

– „És jövőre a Balatonnál”. Egy osztálykiránduláson azok közé tartoztam, akik inkább egy Louis de Funès filmet akartak nézni a tévén a diákszállóban, mint ezt a DEFA-filmet a szabadtéri moziban. Én akkoriban elvöl nem néztem keletnémet filmeket. A többiek aztán lelkesen mesélték, hogy ebben a magyarországi road-movie-ban egy holland autóstoppos lány levetkőzött. Hogy hagyhattam ezt ki? Hiszen a meztelen jeleneteknek tulajdonképpen tévedhetetlen szakértője voltam. Hogy Magyarországon laza erkölcsök uralkodtak, ezt tudtam már az „Örömszerzés” c. magyar felvilágosító könyvecskéből is, amit a papírgyűjtésnél halásztunk ki a kiselejtezett papírhalmából. A két főszereplő, egy bajszos férfi és egy szőke nő, akik folyton kihámozták egymást a koptatott farmerjeikből, hogy aztán közösen végezzenek tornagyakorlatokat, minden képen elfordította az arcát a fényképezőgéptől. Nem az volt nekik a fontos, hogy híressé váljanak, csupán csak az örömszerzésre vonatkozó tudásukat akarták továbbadni.

2012 szilveszterén megint Budapesten

2012 szilveszterén megint Budapesten kötök ki, ami a sötétség miatt egyszerű. Egy már majdnem egészen elfelejtett keleti-blokkos sötétség az utcákon, amit néhány nap után megtanul értékelni az ember, mert így legalább itt még látni a csillagokat. Végre egy olyan országban vagyok, ahol nem muszáj megtanulnom a nyelvet, gondolom magamban. De amikor egy táblán egy autó-ábrát látok és a „gépkocsi” feliratot olvasom, az azért megráz. A legjobb vezetéknevek: Franz Mehl

(Ferenc Liszt), Marc Tapfer (Marc Bator), Stefan Schneider (István Szabó), Michael Möbel (Michel Butor), Judith Bürger (Judit Polgár), Jan Lieb (Jan Kedves), Emmerich Gärtner (Imre Kertész), Georg Wald (György Ligeti), Thomas Morgendämmerung (Tamás Hajnal), Judith Fischer (Judith Halász). És a félelmetes cseh válogatott játékos az egzotikus „Ujfalusi” névvel egyszerűen csak „Neudorfer”-nek hívják. Szívesen böngészem a lakók neveit is régi házakban, és örülök a nevek véletlen, de sokatmondó együttesének. Az egyik ez áll: „Détári”, aki egyszer az Eintracht Frankfurtban játszott!

A Hotel Astoria azelőtt a titkoszolgálat szállodája volt. Itt szállt meg Franz Fühmann. Vajon lehallgatták-e Fühmann szobáját? Talán még megvannak a szalagok valahol, és lehet hallani a horkolását? Fühmann mérgelődik a naplójában, hogy a szobát csak reggelivel lehet kivenni, hogy ez valami „Habsburg-csökevény”. Mint a lágytojás pohárban, amit mindenütt adnak. Azt írja, hogy a magyarokhoz közelebb érzi magát, mint a nyugatnémetekhez. Én is így vagyok vele, amikor a könyvesboltban fölfedezem Janikovsky Éva, Réber László és Reich Károly gyerekkönyveit, amik nekem gyerekként megvoltak. Ha egy retro-caféban az úttörők 12 pontját olvasom: „10. Egészségesen élek, edzem testemet”. Ha az Andrássy úton a Lengyel kulturális központ kirakatában egy Polski Fiatot látok, a teteje megrakva csomaggal, gitárok, tévé, számovár, kínai táskák, tollas ütők, kávédaráló, mixer. A sárhányó szigetelőszállaggal van megbuherálva. Vagy amikor egy 60-as évekbeli magyar tévéjátékban egy szputnyik alakú játékorát fedezek fel, amelyet éppen most halásztam ki magamnak drága pénzért az eBay-en.

Szívesen látnám magam itt 18 évesen mászkálni az utcákon túracipő helyett viselt melósbakancsban. Mindig azt hiszem, hogy ha eljövök egy helyről, ott marad utánam egy klónom, és arra vár, hogy kiszabadítsam. De vajon most hogy nézhet ki? Talán a sok hajléktalan közül valamelyik? Miért néz úgy rám a cigányasszony az egyik ház küszöbén, mintha ismerne? Ott ül minden éjjel hóban-fagyban, vastagon a szoknyaiba burkolózva. Lehet, hogy a klónom megtanult magyarul, hogy előkészítse a nyugatra szökését, de aztán rabul ejtette ennek a nyelvnek a szépsége, és itt maradt az országban?

Vajon bajszot visel most, mint Leslie Mandoki? Mire jók ezek a magyar bajszok egyáltalán? A szamurájok azért viseltek bajszot, hogy a csata után ne nézzék őket nőknek, mert azoknak a fejét szó nélkül elhajították. A férfiakét feltűzték egy rúdra, kifestették, megfésülték, és a győztes hadúr a fejek sora között lépdelt végig. Erről egyik harcos sem mondott volna le.

A metróban hozzá kell szoknom a mozgólépcső szokatlan sebességéhez, ez is egyfajta otthonosság! Ráadásul a futószalag iránya naponta változik minden átlátható rendszer nélkül. Fillér-pénzerméket hagyok a hosszú mozgólépcső-kapaszkodókon legurulni, mint amikor érettségi osztálykiránduláson Leningrádban voltunk, ott a mozgólépcső alján kuksoló felügyelők házikóin koppantak.

Egy kijelző számolja a legutóbbi szerelvény indulása óta eltelt időt. Ez újítás, ami már 1989-ben is elragadtatóssal töltött el. Nálunk sose lehetett tudni, hogy érdekes-e várni a következőre. Deák tér, mindig örültünk, amikor ezt bemondták, mert úgy hangzott, mintha fuldokolna a bemondónő. Kossuth Lajos ellenezte a kiegyezést Ausztriával, Deák mellette volt. Egy ilyen fontos kérdésben sose lettem volna képes dönteni. A szerelvény gyártója a „Мытищинский машиностроительный завод 1983г сделано в СССР.” A kapaszkodók olyanok, hogy az ember balkézrel kapaszkodik és barátnő

jével a karjában himbálozik az őserdőben, mint Tarzan. Ilyesmivel nálunk nem volt.

Ezért aztán nem is értettem sose a karikatúrát a „vastag Lengren-könyvben”, ahol egy pasas a vilamoson egy nő hatalmas fülbevalójába kapaszkodik a fogantató helyett.

Kelet-Berlinből jövök, ahol a legutóbbi évekig még a háborút követő időszakban éltünk, de ahol ebből időközben már nem látni semmit, és hirtelen egy olyan városban találok magam, ami még tele van tűzfalakkal, ilyen sok mindenről árulkodó nagy felületekkel. Az útikönyv folyton a tarka szecessziós homlokzatokhoz akar elirányítani, de én meg Budán véletlenül rábukkanok egy példaértékű bauhaus-os lakóegyedre. A 20-as évek üdítően tárgyilagos építészete, amelynek a lapos tető az emblémája. A kerek, kiugró balkonok, az ökörszem-ablakok, az antenna-árbocok, az akkoriban modernnek tartott hajózás reminiscenciái. Ugyanilyen véletlenül találok meg a Ganz-gyár épületét, ez meg egy darabka Moszkva. Az út odáig kilométer hosszúságú csarnokok mentén vezet, amelyek tömve vannak kínai áruval. A visszaúton a Semmelweis egyetem aulája a tarka üvegcserepeken átszűrődő napfényben. Micsoda merész, tárgyilagos, modern vonalvezetés, amire a 70-es években még képesek voltak! És Finta József professzor az Intercontinental szállója óta egyre abszurdabb hotelpalotákat és áruházakat épít a posztmodern egy kispolgári változatának stílusában. Magyarországon is érvényesül az az ökörszabály, hogy a legcsúfabb épületek mind az elmúlt 25 évben épültek.

Mivel minden villamossal és busszal a végállomásig utazom, véletlenül megtalálom, és csak véletlenül lehet megtalálni, a gyermekvasutat, ahol gyerekek kezelik a jegyeket, és az ablakok mellett oroszul van kírva, hogy kihajolni veszélyes. Odakint hó borítja az erdőt, a ködben felbukkan egy állomás a falon egy freskóval, amely muzsikáló úttörőket ábrázol. Aztán még egy sátorbort is kisúttörökkel, akik a virágokban gyönyörködnek és özekeket simogatnak. Ezeknél ez még a jelen idő? Ezután megint csak véletlenül egy fogaskerekűvel megyek le a városba, Budapest hegyek között fekszik.

Villamos, omnibusz, autóbusz, földalatti, trolibusz, helyiérdekű vasút, taxi, komp, biztos vagyok benne, hogy van egy tengeraltjáró összeköttetés is Fiuméba, csak nem verik nagydobra. Magyarországnak van tengerre, Horthy admirális volt, de hát valójában Csehország is tengerparti ország, mert ott meg ahoj-jal köszönnek. Mekkora kényes lenne a világnak, ha minden ország akkora volna, amekkora éri magát? Én örülnék, ha Németország kisebb volna. Milyen jól érzem magam mindig Berlin és Drezda között az Eurocity vonaton, amely tovább megy Prága felé, ezért aztán a bemondónak csehes az akcentusa. Szép lenne, ha Németországban csak külföldi vonatok járnának, akkor minden utazás felüdülés volna, nyaralás Németországon kívül.

És amikor egy bezárt boltban ezt a táblát látom: „Hanglemezbolt”, hirtelen minden újra eszembe jut. '89-ben Budapest tele volt ilyen üzletekkel. Vagy csak ezeket kerestük? Még emlékszem, ahogy a Velvet Underground iránt érdeklődtem az eladónál. Megfordult, és egy egész nagy halom lemezt tett le az orrom elé, és én restelkedtem, mert legfeljebb egyre számítottam, és arra se futotta a pénzből. (1000 forint, DDR-Mark 1:7, D-Mark 1:50, ezek olyan számok, amiket az ember sose felejt el.) Egyikünk vett magának egy ujjatlan Heavy-Metal-T-Shirtöt *Rock against Reagan* felirattal, ez ellen voltaképpen az NDK-határőröknek nem lehetett semmi kifogásuk. És különben sem tudtak angolul.

Valamennyi híres magyar, aki odáig vitte, hogy rákért egy bankjegyre, vagy éhen halt, vagy vérbajban pusztul el, vagy öngyilkos lett. Egy külvárosi bolhapiacra valamelyikünk vett egy Manhattan-térképet, hosszában nagyobb volt, mint szélterében, ha egyszer odavetődünk, ez legalább már megvan... A kempingben a hollandok különleges illatú dohányt szívtak. Lehetett még olcsóbban is éjszakázni, a „DDR-KZ”-ben, a NDK-lágerben, amit azért állítottak fel, hogy a kelet-német csavargók ne a Margitszigeten verjenek sátrat. Éjszakára elvették az embertől az igazolványát, és ha reggel 6-kor elhagyta a szálláshelyet, akkor visszakapta.

Eszembe jut a gombóc fagyalt, mindenféle színben lehetett kapni, még mákfagyalt is volt. Mindig a legkülönlegesebb fajtákat próbáltuk ki, míg aztán végül hiányozni nem kezdett az otthoni lágy vaníliafagyalt. Kinyitható asztalkákon árultak az utcán Schweppeset és Coca Colát. A kelet-német márkát olyan rosszul váltották át, hogy becsapva éreztem magam, a szocializmus építése folyik itt, vagy mi? Miért járjak akkor én rosszabbul, mint a nyugatnémet turisták, akik otthon biztos mind munkanélküliek voltak? Elvettem egy üveget és észrevétlenül odébbálltam vele, a hátamban éreztem a nyomomba eredő tömeget, azóta is előlük menekülök. Az üveg pont beleillett az NDK-s hátizsákom oldalzsebébe, még sok későbbi kirándulásom is jól fog jönni. Ezeket a nagyon praktikus üvegeket ajándékba kapta az ember, ha vett egy üdítőt és meg is tarthatta! Most a budapesti parkokban ilyen üvegekből összerakott madár- etetőket látok a bokrokba kiakasztva, még esővédő tetők is vannak a kis odúk fölött. Biztosan nyugdíjasok barkácsolták, íme, egy még feltáratlan népművészet.

Annak idején a Nyugatot kerestem Magyarországon, most a Keletet kerestem

Annak idején a Nyugatot kerestem Magyarországon, most a Keletet kerestem. Egy antikváriumban ott a „Kis-

dobos” egyik száma 1953-ból. Gyerekirással egy levél a „Drága jó Rákosi elvtárs”-hoz. Magyarul tanulok, hogy ezt el tudjam olvasni, meg hogy mint a magyarok, tudjak én is az ufókkal kommunikálni. Az üzlet bejáratánál ott áll egy csomó színes műanyagkosár fekete fogóval, nekünk is ilyen volt, nem? A könyvesboltban bevásárlókosárral vásároltunk, ezt teljesen elfelejtettem.

A Duna-parton egy régi házban Wernesgrüner Pilsnert reklámoznak, amit az NDK-üzletekben hiába kerestem az ember. Mellette a felirat „Moszkva Autoexport”. Azt hiszem, csak az olyan városokban érzem jól magam, ahol nem lehet tudni, hogy a neonreklám új-e, vagy csak otffejtődött, mint a Zepter neonreklám az egyik házban az Erzsébet-híd közelében.

Vagy az üvegből készült kerek ajtókilincsek a legjellemzőbbek Magyarországra, amik olyanok, mint két szem, és amikkel mindenütt lehet az épületeken találkozni az egész országban?

Az Újlipótvárosban egy freskó, amely egy lakatos ábrázol munká közben. A kerécsere általam ismert egyetlen művészi ábrázolása. A házakon itt-ott még fellelhető a munka ilyen művészi átlénygése, és mindenütt kiveszik a részüket a nők is a munkából.

Óbudán egy trafóház úgy néz ki, mint egy betonból készült UFÓ. Vagy talán az is?

Egy óriási klubban egy egykori gyárban, ami olyan, mintha felrobbant volna benne a magyar történelem. Telefonkagylók mint vécéklincsek, egy Elvis-figura, ami női melleken sílesiklik, babák porszívókarokkal, a falakon hegesztőálarok, mint egy legyőzött törzs trófeái. A klub olyan, mint Berlin 20 évvel ezelőtt, és van is egy lerakata Berlinben, mert a Berlinből jövő látogatóknak, mivel ott már nem úgy van, mint volt 20 éve, nagyon tetszik.

A sok teljesen különböző alakú zászlótartó tok a házakon és az ablakpárkányokon. A zászlótartós országokban valamikor szocializmus volt. A mi berlini lakótelepünkön

ezeket szilveszterkor rakéták kilövésére használtuk. Egy éjszaka beutazom egész Magyarországot, és mindenütt csillagszórókat teszek a zászlótartó tokokba.

A Balkán Budapesten kezdődik

Bram Stoker számára a Balkán, és ezzel a Kelet, Budapesten kezdődik, ahol híd a Duna fölött „a török hódtól-ságból maradt hagyományok világába vezetett át minket”.

A vidék vadsága a vasút pontatlanságában is kifejezésre jut. „Az az érzésem, hogy a vonatok annál pontatlanabbak, minél inkább keletre megy az ember. Mi lehet Kínában?”

Az utakat itt direkt nem javítják, „nehogy a törökök azt higgyék, hogy idegen csapatokat akarnak behívni az országba.”

Az autópályán mégis gyorsabban eljutunk, mint hinnen, Dunaújvárosba, ahol a múzeumban ki van állítva egy vastag könyv rengeteg ember aláírásával, akik azzal a kéréssel fordulnak Rákosi elvtárhoz, hogy járjon közben Sztálinnál, hadd nevezhessék el a városukat Sztálinvárosnak. Nem találok régi hegymászó felszerelést, csak egy kislány szobrát a babájával a kezében. Ebben az esztétikában otthon érzem magam. Acélműút, ez jó lakcím volna egy írónak.

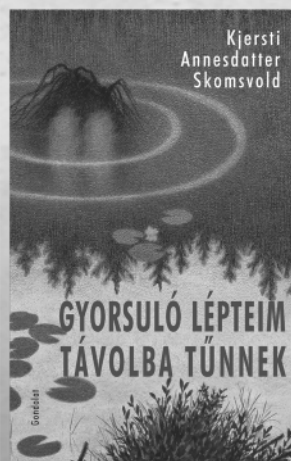
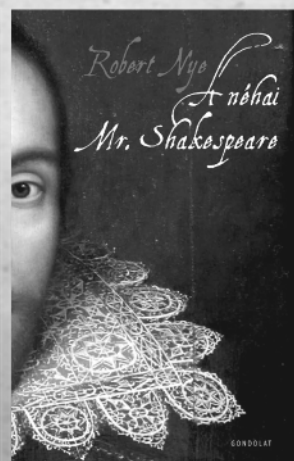
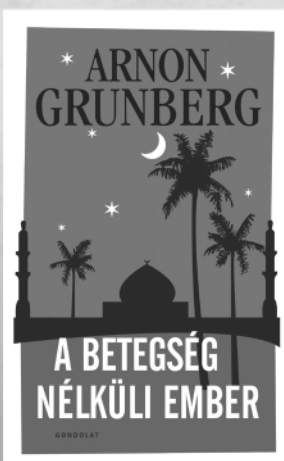
Pécsett a kerámia atyjának, Zsolnaynak a mauzóleumában. A fia emeltette neki egy domb tetején, ahol szeretett üldögelni és gyönyörködni a gyárában. Oroszlánok tucatjai riogatják a látogatókat, de a két eredeti egy faládikában rejtőzik. Az őrnek van egy olajradiátora a széke mellett.

Minden hotelben, ahol megszállunk, van egy Bartók Béla terem, mert egyszer itt játszott.

Szegeden a klímaberendezés doboza hátul Rauhfa-ser-tapétával van leragasztva, ez tetszik nekem. A folyónál egy szűnyögfeleség szobra. A parton regatta-tribünök. Végre egy játszótér pingpong-asztalokkal és régi mászókkal. Ezek a körívek, amik úgy néztek ki, mint

KORTÁRS EURÓPAI REGÉNYEK

A GONDOLAT KIADÓTÓL • 2014. tavasz–nyár

GONDOLAT

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ

1053 Budapest, Károlyi u. 16. (Petőfi Irodalmi Múzeum)
H-P: 10.00–18.00 • Tel.: 266-4999
konyveshaz@gondolatkiado.hu • www.gondolatkiado.hu

A kötetek kaphatók a nagyobb könyvesboltokban, és 20% kedvezménnyel megvásárolhatóak vagy megrendelhetők a Gondolat Könyvesházban.

2014 nyár

a zsiráfok, melyekről le lehetett érni a földre. Estére fémszagú lett a kezünk.

A Pick-szalámigyár, a Zwack-unicumgyár. Már csak egy Muck nevű kávéscég hiányzik: Pick, Zwack & Muck. Vajon az unicum tulajdonképpen attól lett annyira sikeres, hogy az üvege úgy néz ki, mint egy bomba?

Az étlap, amely olyan németiséggel van megírva, hogy ezt egy költő is megirigyelhetné:

*Putenbruststeak im Rohr gebacken
gegrillte Forschschenkel
Strapatschka aufgrund eines slowakischen Rezepts
neu durchdachte Brasover Art Schweinelende
Schweinejungferfleisch gebraten
Fischsuppe aus Ungarischer Art, gekocht aus verschiedenen Fischfeinheiten
dreifach schmeckende Schokoladentorte
brünstig Schokolad*

Komppal Ópusztaszerre. A zord révészek hatalmas kerekeket tekernek és súlyos láncokkal foglalatostkodnak, aztán az áramlás az emelőhatás törvényei szerint áttolja a kompot a másik partra. A révészeket idegesíti utasaik kitörő lelkesedése e fölött az ősi eljárás fölött. Odaát egy nyaralófalú cölöpökön, a házakat véletlenül talált anyagokból barkácsolták össze, ezért mindegyik másfajta. A szegénység valójában sokféleség, a gazdagság egyhangúság.

A Feszty-körkép. Árpád átkel a Kárpátokon. A helybeli fejedelem és jajgató lánya. A vesztesek asszonyait rabláncra fűzve hurcolják el. Egy női sámán füstöt ereget az ég felé, hogy kiolvassa belőle a jövőt, lehet, hogy lát engem is?

Mivel az útvonalunkat Rubik-kockával számítom ki, Debrecenben kötünk ki. A szállodában van úszómedence, de a reggelhez nincs vaj, nincs gyümölcs, és cukros víz van gyümölcsle gyanánt. A hajszárfító kiég.

Egy icipici tévé, ezzel szemben mindjárt négy festmény is van a falakon. Két lyuk van a lemezen, amin keresztül nyáron bedugják a klímaberendezés zsinórját.

A templomban felmászom a toronyba, mint a gyerekek a *Die Heiden von Kummerowban*. Egy vitrinben egy szív bőrből: „A vidám szív a legjobb orvosság”. Nagyon rokonszenves, hogy a villamoshálózat csak egyetlen vonalból áll, így nem tévedhet el az ember. Egy tábla figyelmeztet németül: „Der Fahrer soll von der Rückgabe des Geldes befreit werden!” (Szabadítsuk fel a vezetőt a pénzvisszaadástól!)

A pályaudvar csarnokának merész boltívet fenségebbnek találok minden templomnál. A menetrendet merőleges hengereken nézik, amelyeket az ujjakkal tudnak forgatni. Egy ilyen rafinált konstrukcióval gyerekként órákig elfoglaltostkodtam volna.

Hóvihar kap el minket az Eger felé vezető autópályán. Nincs nálunk bárd, hogy azt hajigáljuk a levegőbe az időjárás megjavítása céljából. Pedig ha feldobnánk a levegőbe, attól talán megjavulna az idő. Eger ostrománál az egri nők állítólag megitták a férfiakkal az utolsó csepp bort is, a törökök azt hitték, hogy az ellenségek medvevért isznak, hogy erősebbek legyenek, ezért aztán inkább elsofordáltak.

A betonból készült kerek buszpályaudvar jó volna UFO-leszállópályának. Aki olyan szépnek találja, mint én, azzal rögtön barátságot kötök.

Elutazás előtt máris vágyakozva gondolunk vissza első budapesti megérkezésünkre, amikor az emberek pirosan villogó ördögszarvacskákat vásároltak, mert Szilveszter volt. Ritkán éreztem magam annyira egynek az emberiséggel, mint ezen az estén az általános trombitálás közepette, a villogó szarvacskákkal a fejünkön. Még a főbérőnket is Ördögnek hívták. Megindultságomban majdnem megkértem a Lánchíd közepén a barátnóm

kezét. Hogy az oroszoknak nincs nyelvük, azt észre se vettem. Talán akkor esett ki, amikor megpróbáltuk magyarul beszélni. Mi a régi NDK-s magyarnyelv-könyvből gyakoroltunk, ahol a szólásoknál ez állt: „Hej, lányok, lányok!” Olyan szorgalmasan mondogattuk a magyar szavakat („Zöltség-Gyümölcs ... Üdvözöljük ...”), hogy a végén már a német o-kat is ö-nek ejtettük. Németként meghatónak képzelem, ahogy a magyarok elődei elváltak testvéreiktől, a finnek elődeitől (összeveszték vajon?). Egy darabig még látták egymást a lovasok, de aztán a nyelveik elkezdtek távolodni egymástól.

Az utolsó éjszakánkat Budán, egy 15 emeletes kerek szállodában töltöttük, amelynek a tetejéről az úrhajómal különösen jól fel tudok szállni. A *Szerelmesfilmben*, amelyet Szabó István az én születésem évében forgatott (a legjobb Proust-film, amit ismerek, anélkül hogy Proust szóba kerülne benne), a hős mielőtt hazautazik Párizsból, még egyszer kirohan a pályaudvarról és egy fél pillanat alatt képeket szippant fel magának egész hátalévő életére. Így lehet városokat pillanatok alatt a legintenzívebben érzékelni. Amikor én is így akarok tenni, és utójára indulok sétálni, valaki odakiált nekem valamit. Nem fordulok meg, de a kiáltás ismétlődik. Valaki integet nekem, menjek oda hozzá. A Wartburgja nem indul be, segítsék megtolni. Ez nálunk valamikor olyan mindennapos volt, mint segíteni a nőknek felvinni a babakocsit a lépcsőn. És ettől egyszeriben otthon érzem magam...

(2013. január–március)

(készült a *Mirrors of Europe* program keretében)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

WWW.KALLIGRAM.COM

PESTI KALLIGRAM
TÜZOLTÓ UTCA 8.
FEL EM. 2
1094 BUDAPEST
KALLIGRAM@INTERWARE.HU
0036-1-216 68 75

A KALLIGRAM KIADÓ KÖNYVAJÁNLATA A 85. ÜNNEPI KÖNYVHÉTRE

SZERZŐK, FORRÁSOK

ACZÉL GÉZA = (1947) költő, műfordító, irodalomtörténész, kritikus, az *Alföld* c. debreceni irodalmi folyóirat főszerkesztője

ALTINAY, AYSE GÜL = török antropológus, társadalom- és kultúrakutató, a Sabanci egyetem tanára. Tanulmányát a *eurozine* európai netmagazin nyomán rövidítve közöljük.

AMIS, MARTIN = (1949) angol regényíró, az arte tv „Az írók Európája” c. sorozatának „Martin Amis Angliája” c. részét Mark Kidel rendezte, ennek szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

ATXAGA, BERNARDO = (1951) baszk költő, író, saját műveit maga fordítja spanyolra. Az arte tv-sorozat spanyol részének egyik szereplője, ennek szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

BABINA, NATALKA = (1966) belorusz író, újságíró, a „Mirrors of Europe” program keretében Lengyelországról készült írását közöljük

BALÁZS ATTILA = (1955) Újvidéken született író, rádiós újságíró, szerkesztő, az *Ex Symposion* egyik alapítója. Készülő könyvéből közlünk egy részletet

BÁN ZSÓFIA = (1957, Rio de Janeiro) író, esszéista, irodalomtörténész, kritikus, az ELTE amerikanisztika tanszékének tanára. Esszéje németül megjelent Terézia Mora fordításában a *die Horen* folyóirat különszámában, *Mit dieser Welt muss aufgeräumt werden. August 1914: Autoren blicken auf die Städte Europas*, 59(2014) Bd 254

BEŇOVÁ, JANA = (1974) szlovák író, költő, regényével Európai Irodalmi Díjat nyert, a „Mirrors of Europe” program keretében Portugáliáról készült írását közöljük

BUGARSZKI ZSOLT = (1972) szociálpolitikus, jelenleg a tallinni egyetemen tanít, örményországi beszámolóit „...még annyit” c. blogján jelentek meg először

BURUMA, IAN = (1951) holland-angol publicista, író, Ázsia-szakértő, több Japánról és Kínáról szóló könyv szerzője, itt közölt írása a *Granta* c. angol irodalmi folyóirat 65. számában jelent meg először.

CESEREANU, RUXANDRA = (1963) román író, költő, esszéista, összehasonlító irodalmat tanít a kolozsvári egyetemen

DARVASI LÁSZLÓ = (1962) Törökszentmiklóson született prózaíró, több regény és novelláskötet szerzője

DOYLE, RODDY = (1958) ír regény-, dráma- és forgatókönyvíró, az arte tv-sorozat Írországról szóló részének egyik szereplője, ennek szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

ESTERHÁZY PÉTER = (1950) író, az arte tv-sorozat magyar részének egyik szereplője, ennek autorizált, szerkesztett szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

FORGÁCH ANDRÁS = (1952) író, dramaturg, a Színház- és Filmművészeti Egyetem tanára, Kali Kinga fotókiállításán elhangzott megnyitójának szövegét közöljük

GOYTISOLO, JUAN = (1931) spanyol író, költő, esszéista, hosszú párizsi emigráció után 1997 óta Marokkóban él. Az arte tv-sorozat spanyol részének egyik szereplője, ennek rövidített, szerkesztett szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

GUÉROT, ULRIKE = (1966) német politológus, a „European Democracy Lab” programvezetője, Robert Menasséval közösen írott vitacikkét közöljük

KALI KINGA = (1971) író, antropológus, diaszpóra-kutató, szakterülete az erdélyi örmény identitás. Armenia-esszéje a *Literary Ark 2012/ Grakan Tapan 2012* címen Jerevánban tavaly kiadott antológia számára íródott.

KALLEN, EVE-MARIE = hamburgi újságíró, az *Anachronia* c. többnyelvű európai folyóirat szerkesztője, Spiró Györggyel készített interjúját rövidítve közöljük

KRACHT, CHRISTIAN = (1966) svájci író, publicista, regényének egy részletét közöljük

MARTIROSZJAN, VAHRAM = (1959) örmény író, költő, forgatókönyvíró, a „Mirrors of Europe” program keretében írott esszéjét közöljük

MENASSE, ROBERT = (1954) osztrák író, esszéíró, műfordító, közíró, az EU-választások kapcsán Ulrike Guérot-val együtt írt kiáltványát közöljük

MELIAM WILSON, ROBERT = (1966) észak-ír regényíró, Belfastben született, Cambridge-ben tanult, regényt írt az észak-ír konfliktusról, tényregényt a szegénységről *Nincstelenek* címmel. Az arte tv-sorozat Írországról szóló részének egyik szereplője, ennek szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

MORA, TERÉZIA = (1971) Sopronban született, 1990 óta Berlinben élő, német nyelvű író, a kortárs magyar irodalom német fordítója, a német Könyvdíjat elnyert, a Magvető kiadónál ősszel magyarul is megjelenő legújabb regényéből közlünk részletet

MORARU, CHRISTIAN = (1960) Bukarestben felnőtt, Amerikában doktorált román irodalmár, az észak-karolinai Greensboro egyetem tanára, a *Postcommunism, Postmodernism, and the Global Imagination* (Columbia UP, 2009) c. kötet szerzője

NÁDAS PÉTER = (1942) író, esszéista, az arte tv-sorozat magyar részének egyik szereplője, ennek autorizált, szerkesztett szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

O'BRIEN, EDNA = (1930) ír író, az arte tv-sorozat Írországról szóló részének egyik szereplője, ennek szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

PADILLA, HERBERTO = (1932–2000) kubai költő

PETROVIĆ, TANJA = (1974) szlovén társadalomkutató a Nova Goricai egyetemen, először a *L'Espill* c. folyóiratban megjelent írását a *eurozine* nyomán közöljük

PRICHARD, CARADOG = (1904–1980) wales-i költő, író, *One moonlit night* c. regényéből közlünk egy részletet

RIVAS, MANUEL = (1957) spanyolországi, gallego nyelven író költő, prózaíró, publicista, az arte tv-sorozat spanyol részének egyik szereplője, ennek rövidített, szerkesztett szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

SAMPAIO, MARIANA = (1991) portugál képzőművész, a JCE biennálé résztvevője (<http://www.behance.net/marianasampaio>)

SCHMIDT, JOCHEN = (1970) keletnémet író, publicista, Berlinben él, a „Mirrors of Europe” program keretében Magyarországról készült írását közöljük

SPIRÓ GYÖRGY = (1946) író, drámaíró, novellista, regényíró, esszéista, műfordító

STEINKOPF, LEANDER = német pszichológus, esszéista, a berlini Freie Universität doktorandusza

STENCZER SÁRA = (1977) művészettörténész, a JCE biennálé egyik kurátora

SWEENEY, MATTHEW = (1951) ír költő

TAVARES, GONÇALO M. = (1970) portugál író, Angolában született, tudományelméletet tanít a lisszaboni egyetemen, a „Mirrors of Europe” program keretében készült írását közöljük

TÓIBÍN, COLM = (1955) ír prózaíró, író regényeket, novellát, esszét, drámát, verseket, publicisztikát. Az arte tv-sorozat Írországról szóló részének egyik szereplője, ennek szövegét közöljük. <http://www.arte.tv/sites/fr/europe-des-ecrivains/>

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY ALAPÍTÓI ÉS KURATÓRIUMÁNAK TAGJAI:

Bacsó Béla, Esterházy Péter, Fehér Márta, Heller Ágnes, Kertész Imre, Konrád György, Kornis Mihály, Kukorelly Endre, Lengyel Péter, Parti Nagy Lajos, Surányi György

MEGRENDELŐLAP – Megrendelem a Magyar Lettre Internationale című negyedévi folyóiratot példányban

A megrendelő neve: címe:

Az előfizetés díja egy évre Magyarországon: 1800 Ft, Európában: 25 EURO, Európán kívül: 38 USD.

A megrendelést a következő címre kérjük küldeni: Jelenkor Kiadó, 7621 Pécs, Munkácsy Mihály u. 30/a,

Telefon: 72 314-782, Telefax: 72 532-047, Web: www.jelenkor.com, E-mail: office@jelenkor.com, lettre@c3.hu

TARTALOM

SPIRÓ

Spiró Györggyel Eve-Marie Kallen beszélgetett: Nem ideológia, nem politika, csak az emberek közti viszonyok 1

AZ ÍRÓK EURÓPÁJA

Gonçalo M. Tavares: Séta Európában, avagy mit tudnak a cipők? (Urbán Bálint ford.)	4
Balázs Attila: Magyar Fauszt (részlet)	6
Bán Zsófia: Augusztusi láz – „Hát végre”	9
Colm Tóibín, Robert McLiam Wilson, Roddy Doyle, Edna O'Brien Írországról (Az írók Európája / arte) (Mesterházi Mónika ford.)	14
Caradog Prichard: Egy holdfényes éj (regényrészlet) (Krusovszky Dénes ford.)	18
Martin Amis: Angliáról (Az írók Európája / arte) (Mesterházi Mónika ford.)	21
Ian Buruma: Churchill szivarja (Karádi Éva ford.)	24
Manuel Rivas, Juan Goytisolo, Bernardo Atxaga Spanyolországról (Az írók Európája / arte) (Gajdos Zsuzsa ford.)	28
Jana Beňová: Very soon – money and love (Portugalsko) (György Norbert ford.)	32
Christian Kracht: Impérium (részletek) (Tatár Sándor ford.)	36
Terézia Mora: A szörnyeteg (regényrészlet) (Nádori Lídia ford.)	38
Nádas Péter és Esterházy Péter: A mi országunk (Az írók Európája / arte)	41
Darvasi László: Kút	45

ÖRMÉNY ANZIX

Vahram Martiroszjan: Álmatlanság Párizsban (Mirrors of Europe)	48
Kali Kinga: Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus	53
Ayse Gül Altınay: Iszlamisztalt örmények Törökországban	58
Kali Kinga: Felfalni Arméniát	61
Forgách András Kali Kinga örményországi fotóiról	64
Bugarszki Zsolt: ... még annyit Örményországról	66

KOMMENTÁROK, VITÁK

Robert Menasse – Ulrike Guérot: Európa választása (Györi Hanna ford.)	68
Tanja Petrović: Európa és a Nyugat-Balkán (Karádi Éva ford.)	71
Christian Moraru: Kétkedő vámpírok Romániából (Mihálycsa Erika ford.)	73

TUDÓSÍTÁSOK

Leander Steinkopf (Berlin): Ahogy a vörösbor kilöttyen (Tatár Sándor ford.)	75
Natalka Babina (Minszk): Az igazságos Lengyelország arcai (Bárász Péter ford.)	77
Jochen Schmidt (Berlin/Budapest): Velem mindig történik valami (Karádi Éva ford.)	79

VERSEK

Aczél Géza (45), Ruxandra Cesereanu (Kali Kinga ford.) (65), Herberto Padilla (Imreh András ford.) (31), Matthew Sweeney (Mesterházi Mónika ford.) versei

KÉPEK

Lettre arc+kép: Stenczer Sára a Jeune Création Européenne biennale fiatal európai képzőművészeket bemutató projektjéről (47)

Nuno Lacerda, portugál (4,5), Federica Cogo, olasz (7, 45), Khoór Lilla, magyar (11), Jeroen Elsen, holland (17), Valeria Vaccaro, olasz (20), Miquel Olle, spanyol (29, 31) Monika Michalko, német (19), Mariana Sampaio, portugál (35, 37) Szentesi Csaba, magyar (39/40), Esterházy Marcell, magyar (41-44)

Kali Kinga örményországi fotói (49, 51, 52, 54, 55, 56, 59, 63, 46, 65, 66, 67)

a borítón Mariana Sampaio Color Heart c. munkája

NYÁRI LETTRE-NAPOK

2014. június 5-én, csütörtökön 18 órakor
a Petőfi Irodalmi Múzeumban
(Budapest, V. Károlyi u. 16.)
visegrádi rezidens írókkal

2014. június 6-án, pénteken 19 órakor
a Sonnenfeld Palotában
(Nagyvárad, Moszkva u. 8.)
Váradai Törzsasztal Kőrössi P. Józseffel

2014. június 18-án, szerdán 19 órakor
a Nyitott Műhelyben
(Budapest, XII. Ráth György u. 4.)
„Elfelejtett ősök ármái”
Kali Kingával és Forgách Andrással

IMPRESSZUM

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE Negyedéves európai kulturális folyóirat. A Magyar Lettre Internationale Alapítvány lapja. Kiadja a pécsi Jelenkor Kiadó. Alapította: Antonin J. Liehm és Mihályi Gábor 1991-ben. Szerkeszti: Karádi Éva (felelős szerkesztő). Munkatársak: Csizmadia Katalin, Koronczai Endre, Nemes Krisztián, Szabó Attila. A szerkesztőség postacíme: c/o Európai Kulturális Alapítvány, 1053 Budapest, Egyetem tér 1. Telefon: 212-6748, E-mail: lettre@c3.hu A kiadó postacíme: Jelenkor Kiadó, 7621 Pécs, Munkácsy Mihály u. 30/a, Telefon: 72 314-782, Telefax: 72 532-047, E-mail: office@jelenkor.com. ISSN: 0866-692X. Lapengedély száma: B/KUL/321/90. Nyomdai előkészítés: Katart-Tipografika Bt. Nyomta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft. Pécs. Egy szám ára 900 Ft. Éves előfizetési díja Magyarországon: 1800 Ft, Európában: 25 EURO, Európán kívül: 38 USD. Megrendelhető a kiadó címén és honlapján: www.jelenkor.com A Lettre a neten: www.c3.hu/scripta/lettre, a eurozine netmagazin részeként: www.eurozine.com. E-mail: lettre@c3.hu. Bankszámlaszám alapítványi támogatáshoz: IBAN HU55 1020 0823 2221 9237. Adószám az 1%-os támogatáshoz: 19636168-2-41. Kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.

PARTNERLAPJAINK

PÁRIZSBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: A.J. Liehm. Címe: 41, rue Babilot, 75013 Párizs. Telefon: (33.1) 45.65.26.29. Fax: (33.1) 45.65.90.01

RÓMÁBAN a LETTERA Internazionale. Szerkeszti: Federico Coen, A.J. Liehm. Kiadja: Via Trebbia 3, I-00198 Roma. Telefon: +39 0685350230. Fax: 85832702. E-mail: lettera.int@tiscalinet.it. Web: www.letterainternationale.it

MADRIDBAN a LETTRA Internacional. Szerkeszti: A.J. Liehm, Manuel Ortuno Armas. Címe: c/o Editorial Pablo Iglesias. Monte Esquinza 30.E28010 Madrid. Telefon: (34.91) 310.4696, Fax: 319.4585. E-mail: redaccion@fpabloiglesias.es. Web: www.fpabloiglesias.es

BERLINBEN a LETTRE International. Szerkeszti Frank Berberich, A.J. Liehm. Címe: Elisabethhof Portal 3b Erkelenzdammm 59/61 D-10999 Berlin. Telefon: (49.30) 30.87.04.62, Fax: (49.30) 283.3128. E-mail: lettre@lettre.de. Web: www.lettre.de

BUKARESTBEN a Lettre Internationale. Szerkeszti: B. Elvin, A.J. Liehm. Címe: Aleea Alexandru 38. s. 1. R-71273 Bukarest. Telefon: +40 1 230 1403. Fax: +40 1 230 7559. E-mail: lettre_internationale@yahoo.com. Web: www.ceelol.com/periodicals

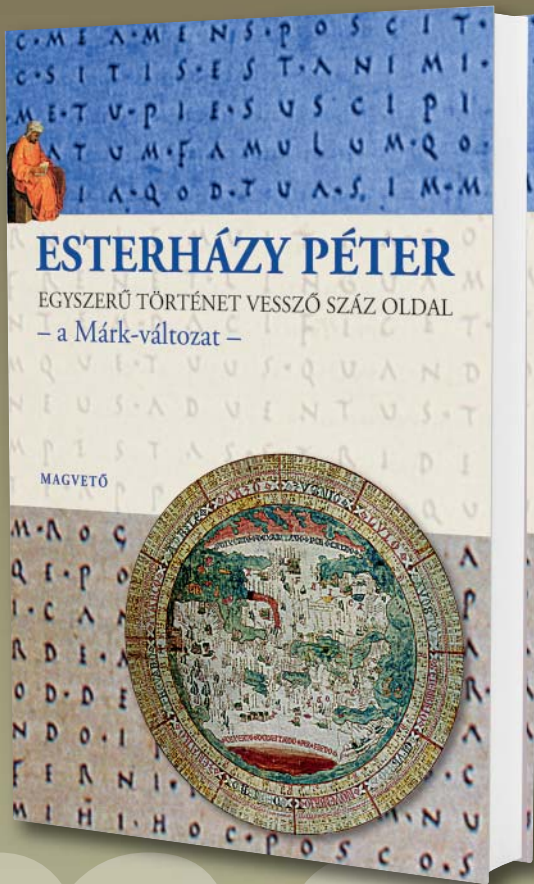
SKOPJÉBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Nikolas Kostecki, A.J. Liehm. Címe: ul. 11. Oktomvri 2/6-2. 91000 Skopje. Telefon: (389-91) 364 070. Fax: 361 401. E-mail: JVladova@soros.org.mk

KOPPENHÁGÁBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Peter Nielsen. Címe: c/o Mediafabriken, Store Kongensgade 40 E, 3. DK-1264 Kopenhagen. Telefon: +45 33 69 61 28. E-mail: lettre@lettre.dk

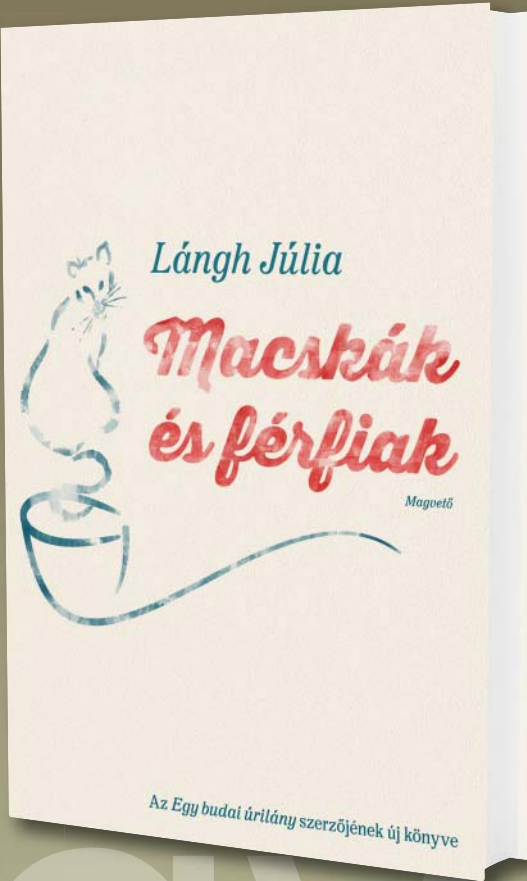
Számunk megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap

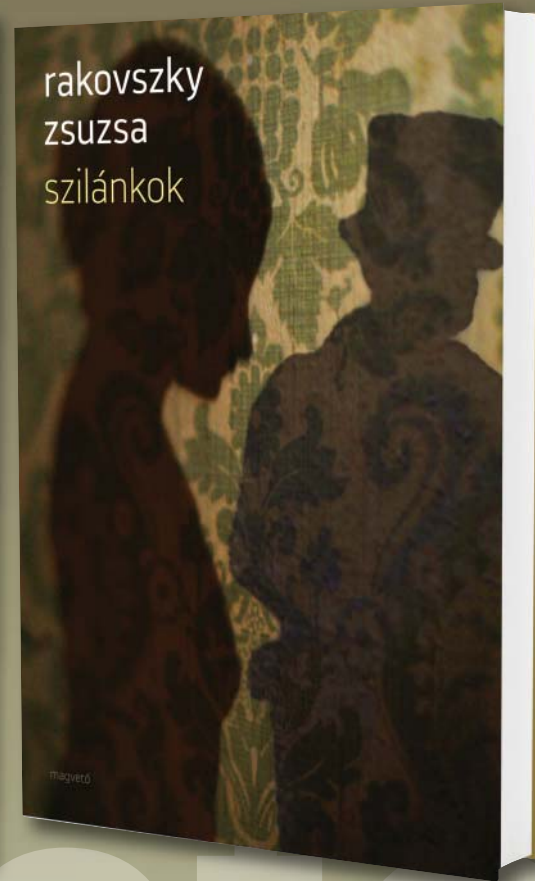
Nemzeti
Kulturális
Alap

CSALÁDREGÉNY
A 20. SZÁZAD
KÖZEPÉRŐL

AZ *Egy budai úrilány*
SZERZŐJÉNEK ÚJ REGÉNYE
HŰSÉGES ÉS HŰTLEN
KÉT- ÉS NÉGYLÁBÚAKRÓL

„SZILÁNKOK EGY HÁZ
ROMJAI ALÓL, / AMELY LEÉGETT
AZ IDŐ TÜZÉBEN.”

VALAHOL EURÓPÁBAN

A L'Harmattan Könyvkiadó világirodalmi sorozata
a Műfordítók Egyesülete és a Szépírók Társasága ajánlásával

az Európai Nyelvek Napjának
előestéjén

2014.
szeptember 25-én

L'EUROPE
DES
ÉCRIVAINS

AZ ÍRÓK EURÓPÁJA

az Európa Pontban
(Budapest, II. Lövház u. 35.)

Gonçalo M. Tavares, Jana Beňova és Háy János,
a „Mirrors of Europe” íróprogram résztvevőinek
közreműködésével

az Arte TV sorozata dvd-n is megrendelhető
http://boutique.arte.tv/f9335-europe_ecrivains_serie

arte

 europapont.blog.hu

**INSTITUT
FRANÇAIS**
BUDAPEST

CAMÕES
INSTITUTO
DA COOPERAÇÃO
E DA LINGUA
PORTUGAL

**SLOVENSKÝ INŠTITÚT
SLOVÁK INTÉZET**

**EUNIC
HUNGARY**

**Jkiadó
Elenkor**

 Nemzeti
Kulturális
Alap

eurozine

93

900Ft

